

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

Discurs sobre les ciències
Montesquieu

Algunes notícies
sobre la llengua llemosina
Vicent Boix

Filosofia i literatura
Tobies Grimaltos

Televisió i pensament
Enric Senabre

Josep-Vicent Marqués
Anna Mateu

El control dels aliments
Joaquim Guillem-Llobat

Camarada Klemperer
Steven E. Aschheim

Platges i cementiris.
Les fronteres d'Europa
i els seus fantasmes
Les Back

El biaix de les notícies
Yolanda Verdú

Llengua comuna,
interessos particulars
Vicent Sanchis

Traduir literatura
Henri Meschonnic,
Bernat Puigobella,
Maria Bohigas,
Lawrence Venuti,
Carme Arenas,
Arnau Pons,
Simona Škrabec

Llibres
Jordi Muñoz
Eulàlia Duran
Francesc Viadel
Francisco Fuster
Antoni Furió

EDITORIAL

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER
SEGONA ÈPOCA / NÚM. 29 / TARDOR 2008

DIRECTOR: Antoni Furió

CAP DE REDACCIÓ:

Gustau Muñoz

CONSELL DE REDACCIÓ:

Neus Campillo, Martí

Domínguez, Ferran

Garcia-Oliver, Enric Marín,

Vicent Olmos, Juli Peretó,

Faust Ripoll, Simona Škrabec,

Pau Viciano

CONSELL ASSESSOR:

Cèlia Amorós, Joan Becat,

Manuel Borja-Villel, Eudald Car-

bonell, Narcís Comadira, Manuel

Costa, Alfons Cucó (†), François

Dosse, Antoni Espasa, Ramon

Folch, Mario Garcia Bonafé,

Salvador Giner, Josep Fontana,

David Jou, John Keane, Giovanni

Levi, Isabel Martínez Benlloch,

Joan Francesc Mira, Javier Mu-

guerza, Francesc Pérez Moragón,

Damià Pons, Josep Ramoneda,

Ferran Requejo, Vicenç Rosselló,

Xavier Rubert de Ventós, Pedro

Ruiz Torres, Vicent Salvador,

Josep-Maria Terricabras,

Vicent Todolí, Enzo Traverso,

Josep Antoni Ybarra

Edita: Universitat de València

i Edicions Tres i Quatre

Redacció, administració i subscripcions:

Publicacions de la

Universitat de València

c/ Arts Gràfiques, 13 46010 València.

Tel.: 963 864 115 Fax: 963 864 067

a/e: lespill@uv.es

Disseny gràfic: Enric Solbes

Fotocomposició i maquetació:

Publicacions de la

Universitat de València

Impressió: Guada Impressors, SL

Distribució: Gea Llibres (961 665 256) /

Gaia (965 110 516) /

Midac Llibres (937 464 110) /

Palma Distribucions (971 289 421)

ISSN: 0210-587 X

Dipòsit legal: V-2686-1979

Preu d'aquest número: 9 euros

L'Espill és membre de:

eurozine

Potser amb el seguit de mesures absolutament heterodoxes d'ajut, salvament i intervenció dels diversos governs, i amb la correcció escaient en el rumb de la política de tipus d'interès, s'haurà delimitat i contingut la pitjor crisi financera del capitalisme de les darreres dècades. Es pot pensar que amb aquests procediments extraordinaris la política haurà recuperat marge de maniobra i haurà contribuït a evitar els pitjors estralls d'un daltabaix amenaçador. A hores d'ara és difícil saber-ho, perquè encara no es pot calibrar amb exactitud la dimensió, l'abast i les derivacions de la crisi. No es pot saber, concretament, si restarà confinada al sector financer, objecte de reparacions urgents, o si es traslladarà, com apunten diversos símptomes, amb tota la força a l'economia real. És a dir, si es passarà d'una crisi puntual, greu però limitada en el temps (com van ser les crisis financeres del 1997 i 1998, que afectaren especialment Àsia, Rússia i Amèrica Llatina), a una veritable crisi econòmica mundial, a una nova gran depressió.

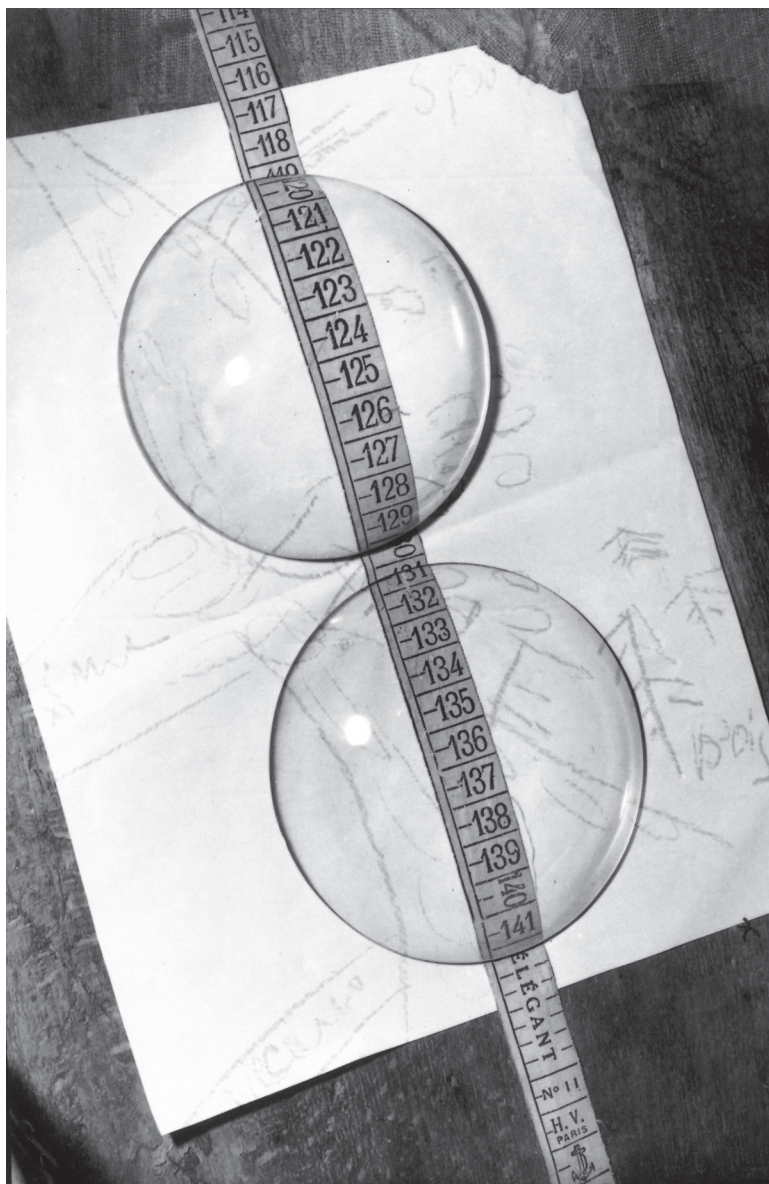
El capitalisme ha conegut diverses grans crisis d'aquesta mena, com ara la de les darreres dècades del segle XIX o la dels anys trenta del segle XX, amb una seqüela dramàtica d'atonía econòmica, atur de masses, empobriment generalitzat i inestabilitat. No seria, doncs, cap novetat. I fins a un cert punt, seria el resultat lògic d'uns anys de fort creixement, de globalització, d'especulació, de bombolla immobiliària i de dèficit regulador, d'auge i exaltació del *laissez faire*, de neoliberalisme triomfant.

Enmig de les incerteses, en qualsevol cas, hi ha una cosa prou segura: que de l'ensorrament actual no se'n salvarà, precisament, el doctrinarisme neoliberal o *llibertari*, com diuen els anglosaxons, que voldria limitar al mínim les polítiques públiques, els controls, les regulacions, en pro de la llibertat absoluta dels mercats autoreguladors, font única i exclusiva de racionalitat econòmica i d'eficiència en l'assignació de recursos. Cal no oblidar que aquest doctrinarisme ha dominat efectivament les palanques de comandament en l'època de Thatcher, Reagan i Bush i els seus acòlits (que han estat legió) durant dècades, i

ha marcat les pautes de desenes d'organismes, discursos i *think tanks* influents, fins a esdevenir pràcticament doctrina oficial, superadora d'un keynesianisme considerat obsolet.

Tanmateix, algunes dades i tendències abonen la sospita que, més enllà d'aquests efectes, i de les causes aparents limitades al sector hipotecari i bancari, o dels excessos de l'enginyeria financera i creativa basada en productes derivats insegurs i artificiosos, hi ha un corrent de fons de transformació estructural carregat de conseqüències. Està en joc l'equilibri que ha dominat el món de la postguerra, a partir de Bretton Woods. L'ascens de la Xina (i l'Índia) a «fàbrica del món» no pot deixar d'alterar profundament aquest equilibri. La sagnia permanent de les rendes del petroli genera unes bosses immenses de liquiditat, en cerca d'inversió rendible. L'especulació no coneix límits i s'encaua en els mercats alimentaris i de matèries primeres. L'hipercreixement genera distàncies socials abismals i una amenaça greu de crisi mediambiental i canvi climàtic. La caiguda d'expectatives i la por al futur s'han instal·lat entre els consumidors i els empresaris d'una bona part del món.

El capitalisme no és una bassa d'oli, sinó un sistema inestable que avança segons un esquema de prova i error. Alguns errors poden ser devastadors. Ho han estat històricament. Desproporció entre sectors i fracàs dels mecanismes d'assignació? Excés de liquiditat que no troba opcions d'inversió rendible? Dèficit de demanda, després d'anys d'ajustament i pressió sobre els salaris? Primers retrunys d'un terrabastall destinat, en principi, a generar un nou equilibri? Insuficiència dels mecanismes de control i de seguretat en el funcionament del sistema, malgrat l'experiència de gestió acumulada? Un nou panorama de risc incalculable, com a efecte de la globalització, segons afirma Ulrich Beck? Caldrà o serà possible una refundació del capitalisme, com apunta Sarkozy? Potser s'acosten temps interessants, però enmig de la perplexitat i la incertesa generalitzada, bé hauríem d'esperar, almenys, que no siguin *massa interessants*. Sobretot a la vista del patiment immens que aquesta mena de processos, que arruïnen la gent i els països, han causat en el passat i amenacen de causar també ara, una vegada més.

Wols (1913-1951), *Sense titol*

L'ESPILL

SUMARI

1 Editorial

6 Camarada Klemperer
Steven E. Aschheim

24 Platges i cementiris.
Les fronteres d'Europa i els seus fantasmes
Les Back

30 El biaix de les notícies. Un exemple de Canal 9
Yolanda Verdú

46 Llengua comuna, interessos particulars
Vicent Sanchis

TRADUIR LITERATURA

53 L'Europa del traduir
Henri Meschonnic

60 Drogues d'estar per casa
Bernat Puigtobella

63 Per una literatura hospitalària
Maria Bohigas

68 Traducció: entre l'universal i el local
Lawrence Venuti

75 Traducció literària. Influència i patrimoni
Carme Arenas

80 Paraules de farciment
Arnau Pons

102 El punt feble
Simona Škrabec

DOCUMENTS

- 115** Discurs sobre els motius que ens han d'encoratjar a les ciències
Montesquieu
- 119** Algunes notícies sobre la llengua llemosina (en relació a València)
Vicent Boix
-

- 124** Dues nissagues mil·lenàries. Filosofia i literatura
Tòbies Grimaltos
- 133** Televisió i pensament
Enric Senabre
- 143** Josep-Vicent Marqués, entre la sociologia i el columnisme
Anna Mateu
- 153** El control dels aliments. Una perspectiva històrica
Joaquim Guillem-Llobat

LLIBRES

- 158** Nacionalisme espanyol, el final de la invisibilitat?
Jordi Muñoz
- 162** Entre assaig i erudició, una aportació encara vàlida
Eulàlia Duran
- 166** Maragall, un personatge injustament tractat
Francesc Viadel
- 171** Biografia i diferència sexual
Francisco Fuster
- 176** La traducció com a negociació
Antoni Furió

Camarada Klemperer

Comunisme, liberalisme i judeïtat a la RDA.

Els darrers Diaris, 1945-1956

Steven E. Aschheim

Per bé que el llibre *LTI – Lingua Tertii Imperii* [La llengua del Tercer Reich],¹ dedicat als enganys i distorsions del llenguatge nazi, publicat el 1947, ja havia esdevingut en certa manera un clàssic subterrani (encara que poc llegit), el seu autor, el filòleg especialista en literatura francesa Victor Klemperer, només assolí anomenada en amplis cercles intel·lectuals occidentals arran de la publicació, en la dècada de 1990, dels diaris que havia escrit durant el període nazi. Aquests diaris són potser les cròniques més detallades, profundes, perceptives i adolorides de la vida quotidiana al Tercer Reich (en tot cas, des del punt de vista de les víctimes) de què disposem.² L'enorme interès amb què van ser acollits aquests diaris es va veure acrescut, sens dubte, per

la complicada personalitat del seu autor i els conflictes ideològics a què hagué d'enfrontar-se com a conseqüència del nazisme. En aquestes pàgines es pot comprovar com va viure Klemperer –nascut (el 1881) a l'època del Kàiser, fill d'un rabí reformista, convers al protestantisme, assimilacionista radical, apassionat de la *Deutschtum*, contrari a qualsevol forma de particularisme jueu i antisionista obsessiu– l'esfondrament del seu món espiritual i intel·lectual. Els diaris donen compte d'aquest procés de descomposició i dels intents estrenus, però tot sovint desesperadament contradictoris, d'aquest jueu arquetípicament assimilacionista per salvar-lo d'alguna manera i redreçar-lo.³

Però Klemperer no va registrar tan sols les experiències del període nazi. Era un escriptor de diaris instintiu, un dietarista inveterat. Tot i que no deixàs diaris relatius al període entre el seu naixement (1881) i 1918, sí que escrigué unes memòries extensíssimes en dos volums –*Curriculum vitae*– sobre aquells anys⁴ i només els *Tagebücher* de l'època de la República de Weimar comprenen més de 1.600 pàgines impreses (els que fan la crònica del període nazi tenen una extensió semblant).⁵ En el període posterior a la Segona Guerra Mundial (1945-1959) fou igualment diligent (o compulsiu) en el manteniment del seu

Steven E. Aschheim és titular de la Càtedra Vigevani d'Estudis Europeus a la Universitat Hebrea de Jerusalem, on ensenya història intel·lectual i cultural. És autor, entre altres, dels llibres *The Nietzsche Legacy in Germany, 1890-1990, Culture and Catastrophe: German and Jewish Confrontations with National Socialism and Other Crises* i *Scholem, Arendt, Klemperer: Intimate Chronicles in Turbulent Times*. Aquest article es basa en un treball presentat a la Conferència Internacional organitzada per la Universitat de Tel Aviv l'any 2000 sobre «Els jueus a la República Democràtica Alemanya», i fou publicat originalment al *Journal of Contemporary History*, vol. 36 (2), © 2001 SAGE Publications.

hàbit. Aquests diaris –relatius a un temps en què optà pel comunisme i per viure a la República Democràtica Alemanya– s’han publicat fa poc.⁶ Gràcies a aquest reflex de grafomania –cal dir que el mateix Klemperer arribà a sentir-se aclaparat per la massa de material que havia acumulat– el conjunt de l’evolució històrica d’Alemanya des de la dècada de 1880 fins a la RDA de 1959 ha restat reflectit amb una expressió individual peculiar. Les cròniques de Klemperer funcionen com una mena de sismògraf dels temps i canvis extraordinaris que li tocà viure i als quals hagué d’enfrontar-se. La historicitat pregona de l’existència personal, del destí i les opcions individuals, s’hi palesen amb una transparència sense parió.

Per descomptat, si només ens haguessen arribat els diaris de l’època de Weimar, els hauríem considerat, em pense, un espill ara i adés penetrant del seu temps, de vegades políticament lúcids, sensibles al creixent antisemitisme i patriotisme d’aquella època, un testimoniatge personal insòlita-ment càndid d’un liberal frustrat que era un acadèmic lliurat a la romanística, però no gaire més que això. Sens dubte, és en els moments extrems dels anys de foscor del nazisme on l’autor, tot i replegar-se en si mateix (o potser a causa d’això), va molt més enllà. Centrat en l’art de l’escriptura diària, per a la qual estava ben entrenat, es transformà en un mestre de l’observació i la crònica. En les atapeïdes descripcions de la vida quotidiana sota el nacionalsocialisme –amb un retrat molt gràfic de la por quotidiana, la incertesa, la confusió, l’aïllament cada vegada més gran, les minses esperances, l’empobriment i l’expectativa de la mort– les cròniques de Klemperer atenyen un punt de grandesa, de claredat, d’altura moral. Han forjat la imatge que

ens n’hem fet com una mena d’heroi, *menschlich*, *allzu menschlich*, certament, vanitós, deficiós, vulnerable i idiosincràtic, però nogensmenys una mena d’heroi (o d’antiheroi).

Què canvia o què roman igual a la llum dels diaris posteriors a la Segona Guerra Mundial? Com avaluarem ara la vida d’aquest home, com el situarem? I en termes més prosaics, què revelen els diaris pel que fa a les seues opcions i compromisos, a la seua vida a la RDA? Més que mai es fan paleses les connexions profundament condicionades entre allò personal i allò polític: ja siga en temps relativament normals o extraordinaris, tots els seus diaris posen en relleu les vies a través de les quals forces més àmplies afecten les vides corrents. Certament, el context dels diaris post-1945, bé que marcat pel recent passat nazi, és distint. És clar que no hi podem esperar el mateix drama, la mateixa desolació, ni tan sols el mateix heroisme. De fet, a mitjan 1945, després de la caiguda del nazisme i del retorn a una certa normalitat –«de bell nou menjar bé, beure bé, fer una excursió bonica, veure la mar, anar al cinema... ningú de vint anys tindria ni la meitat de fam de vida...».⁷ Klemperer es deia a si mateix: «En comparació de la situació anterior, ets al paradís».⁸ En comparació del que havia passat abans, un jueu radicalment assimilat podia viure una mena de vida «normal» –per grisa i ambigua que fos– a la República Democràtica Alemanya.

Però, per descomptat, és precisament en la grisor i les ambigüitats d’aquesta vida on rau l’interès, la intensitat moral, d’aquests documents. Qualsevol que conega l’existència apolítica, pròpia de la *Bildungsbürgertum* liberal, del Klemperer d’abans de 1945, es troba confrontat amb

una anomalia: el compromís amb la RDA, la metamorfosi en un comunista i membre lleial del partit exigeix una explicació. Això és especialment necessari a la vista de l'anterior hostilitat crítica, molt pronunciada, del cronista envers el comunisme, una aversió sols comparable amb el menyspreu que sentia pel nazisme –i pel sionisme. De fet, als seus diaris de 1933-45, condemnava tothora el nacionalsocialisme precisament per tant com s'assemblava al comunisme! «El nacionalsocialisme –escrivia en 1934– ha esdevingut a hores d'ara del tot o gairebé del tot idèntic al bolxevisme».⁹ Abans havia escrit que tots dos moviments eren «materialistes i tirànics, ambdós menystenen i neguen la llibertat de l'esperit i de l'individu».¹⁰ El 1939 proclamaria que no podia suportar més el bolxevisme (i el sionisme) que el nacionalsocialisme.¹¹

Quan, de tota manera, mirava de fer les distincions escaients, els termes en què ho feia no eren exactament favorables als comunistes. El 1936 escrivia que si bé tots dos moviments li repugnaven, «la idea racial del nacionalsocialisme em sembla la més bestial (en el sentit literal del mot)».¹² El 1941 escribia: «Ara tenim pur comunisme. Però el comunisme mata més honestament».¹³ En una data bastant tardana, al gener de 1945, fins i tot definia mordaçment com a bolxevics tots aquells que agitaven el fantasma del comunisme! «Li ho deuen tot al malson del bolxevisme, i mira que ells són els més bolxevics de tots».¹⁴ De vegades fins i tot invocava un rerefons jueu per donar compte d'aquesta aversió. El Partit Comunista, remarcava, era conegut per la seua desconfiança envers els jueus com a negociants, no obrers, capitalistes.¹⁵

D'altra banda, no hi havia res en els treballs acadèmics anteriors de Klemperer que

tingués el mínim regust, ideològicament o metodològicament, a marxisme. Hi ha ben poc en la seua sensibilitat i els seus escrits, deutors d'un individualisme il·lustrat, que pugua denotar interès per la dialèctica o el materialisme històric. Realment, després d'ingressar a la Universitat cap a final del segle XIX, ni tan sols havia sentit mai el nom de Karl Marx.¹⁶ I tot i el seu aparent viratge polític, Klemperer era escèptic envers l'estètica marxista: «Per què aquesta injustícia conjunta contra Gutzkov, Spielhagen, Zola? ... Quina estretor, [mantenir] que l'escriptor només pot descriure *la seua pròpia classe*. Aquí *classe* funciona sempre com ho feia la [idea de] *Art nazi* (espècie, tipus)».¹⁷ De vegades, afirmava, aquestes disputes filosòfiques i metodològiques menaven a situacions ridícules. Posava el cas d'un estudiant en un examen de doctorat: «Jo li vaig preguntar sobre literatura (el realisme i la Il·lustració); *ell* respongué, incomprendiblement per a mi, sociològicament, marxísticament; el vaig deixar parlar i vaig dir: molt bé».¹⁸

Hi ha, per consegüent, bones raons per a ser més aviat escèptics davant la suposada conversió política de Klemperer. Al llarg dels anys, en efecte, s'autopresenta ben sovint com un mig *outsider* astorat, ambigu, algú que no es troba mai del tot a casa en aquell nou món (o en qualsevol altre). L'ambigüitat es fa present en el títol mateix dels dos volums: «Així doncs sec entre totes les cadires» (*So sitze ich denn zwischen allen Stühlen*) –un leitmotiv dels diaris. «Entre les cadires, sempre entre les cadires», proclamava l'abril de 1949, «aquest hauria d'haver estat el meu ex-libris!»¹⁹ «No puc deixar de banda ni un bri del meu escepticisme», escribia al desembre de 1953. «És absolut...»²⁰

I tanmateix aquesta no era indefectiblement la manera com mirava el món exterior, i de fet tampoc no era la manera com confegia sempre la imatge que es feia de si mateix. El fet és que optà conscientment pel Partit Comunista i després pel bloc oriental. La decisió d'afiliar-se al partit presa per qui havia estat abans un anticomunista virulent cal situar-la, evidentment, en un context més ampli: en el context de la derrota del nazisme i l'exigència corresponent de neteja radical d'un passat totalment contaminat; de la possibilitat personal, quasi un somni, de tornar a viure de nou: Klemperer tenia el sentiment que vivia un conte de fades i que havia d'aprofitar aquell regal inesperat de l'alliberament; i del caràcter políticament obert i incert de la situació a Alemanya de l'Est poc després de la guerra. Tot això implicava la necessitat d'una mena de reinvençió. I d'altra banda, el tomb al comunisme no fou l'únic pas en el procés. Així, Klemperer es va desfer d'una part cabdal, prèviament assumida, de la seua vida i identitat alemanyes anteriors: el seu protestantisme. El 30 de juliol de 1945 escrivia sobre l'Església en l'era post-Auschwitz: «És cada vegada més misteriós per a mi com és possible que la gent crega en el bon Déu amorós. Vull abandonar ara l'Església que tan vergonyosament em va apunyalat». ²¹ (El 19 d'agost deixava oficialment l'Església Evangèlica.)

És clar que tots aquests moviments recolzaven en un conjunt de consideracions en les quals l'interès personal, l'oportunitisme directe, i un cert idealisme residual tenien un paper en un joc complex i intricat. Molt d'hora començà a plantejar-se el seu futur professional i polític. Pel juliol de 1945 consignava al seu diari:

No vull decidir de manera purament idealista el cavall que he de triar, sinó més aviat sospesar fredament què és el millor per a la *meua* situació, la *meua* llibertat, el treball futur que cal fer, i així què pot servir millor als meus objectius ideals. Quina és l'opció correcta? Rússia? Els EUA? La democràcia? El comunisme? Professor en actiu? Jubilat? Apolític? Compromès políticament? Interrogant rere interrogant. ²²

Pocs dies abans s'havia dit a si mateix que si havia de descendir a la política, «només es pot triar el mal menor, s'han acabat totes les decisions basades en el purisme». ²³ I a mitjan novembre, sospesant la nova situació a la llum de les sol·licitacions del seu amic Erich Seidemann perquè entràs al KPD, Klemperer tenia clar que una opció política, d'un tipus o altre, s'havia fet imperativa. «La meua situació ha canviat fonamentalment en la mesura que *he* d'ingressar en un dels quatre partits per tal de ser reconegut com a víctima de la persecució racial del feixisme». ²⁴

El 20 de novembre formulava de la manera següent el seu dilema personal-polític-moral:

Els formularis de sol·licitud d'afiliació al KPD són damunt la taula del despatx. Sóc un covard si no m'hi afilie (és el que diu Seidemann); però sóc un covard si m'hi afilie? Tinc exclusivament motius egoistes per a afiliar-me? No! Perquè si he d'ingressar al partit, serà perquè és el mal menor. Si més no a hores d'ara. Només ell està pressionant realment en pro d'una desnazificació radical. Però instauren noves manques de llibertat en substitució de les velles. Però de moment això és inevitable. Però potser estic optant personalment pel cavall equivocat? És del

tot incomprendible per a mi això que diuen tants a hores d'ara: ja n'hi ha prou de partits! Ja ens varen socarrar, ja n'hi ha prou... Però ara cal que deixe clar quins són els meus colors... He decidit realment ingressar-hi. Però tot plegat em sembla ridícul: Camarada Kl!! Camarada de qui?²⁵

Quasi tres anys després, l'agost de 1948, encara podia escriure: «M'aferre al marxisme i a Rússia com si hi cregué... I tanmateix no sé si posseeixen la veritat última, si guanyaran. Però no vull canviar de cavall. I no té cap importància si em mata un infart o una bala».²⁶ Encara l'octubre de 1949 Klemperer ponderava l'encert a llarg termini de l'aposta que havia fet, tot sospesant si

...acabarà al llit o a la forca. Al capdavant no té importància. I estic convençut que en darrer terme, ideològicament i pràctica, estic del costat bo... 'pràcticament' la meua convicció no és tan ferma com la meua creença ideològica. Ací viuran 23 milions d'alemanys, a la zona occidental 40 milions. Dels 23 milions de l'Est, un màxim de 10 milions són realment russòfils i realment comunistes.²⁷

Des del punt de vista professional i personal, si més no, es pot dir que aquest professor anteriorment frustrat havia triat realment el cavall adequat. El llibre *LTI* aparegué el 1947 i fou un èxit immediat. A partir de 1945, Klemperer fou nomenat catedràtic a Greifswald, Halle i Dresden. El 1953 fou escollit membre de l'Acadèmia Alemanya de Ciències. Va rebre nombrosos premis oficials, tingué un paper destacat a la Kulturbund zur demokratischen Erneuerung Deutschlands i ocupà un escó com a representat d'aquesta a la Volkskammer.

Fou actiu en diverses organitzacions de víctimes del nazisme (i membre del comitè executiu de l'Associació d'Amistat Germano-Soviètica entre 1948 i 1950).²⁸ Entrà en contacte amb moltes de les lluminàries intel·lectuals del règim (un bon grapat de les quals, com Arnold Zweig²⁹ o Ernst Bloch,³⁰ eren jueus). Els diaris de l'època de Weimar, entre altres coses, són una llandosa lletania d'entrebancs, rivalitats i gelosies professionals. El darrer període—malgrat el sentiment de creixent isolament i d'irrellevància intel·lectual dels anys finals—estigué marcat pel reconeixement oficial i, després de la mort de la seua lleial esposa Eva al juliol de 1951,³¹ per una renovada felicitat personal arran del seu casament el 1952 amb Hadwig Kirchner, que era 45 anys més jove.³² (Klemperer matisava aquests èxits amb comentaris constants sobre la seua manca de tranquil·litat, les seues insuficiències, i l'avorriment i la son que li produïa el tedi de les reunions oficials.)³³

Ara bé, què diríem de la dimensió política i moral? Almenys un comentarista presenta l'opció de Klemperer com una «errada» (*politischer Irrweg*) comparable a la temptació de tants i tants intel·lectuals occidentals al llarg del segle XX que es van sumar al partit—«animats per ideals, seduïts per imatges il·lusòries, alguns en contra de la seua consciència i gairebé tots emmenats per les circumstàncies mortíferes de l'època».³⁴ Però potser no és aquesta la millor manera de copsar el dilema històric més complex a què s'enfrontà Klemperer, o fins i tot la combinació d'oportunisme, idealisme i escepticisme que li era pròpia. Tal vegada el veredict de Clive James s'apropa més a les especificitats del cas (bé que, amb prudència, no deixa d'assenyalar-ne també alguns dels avantatges personals i profesio-

nals): Klemperer s'orientà cap a l'Est, escriu, «perquè pensava que els nazis havien esgotat les possibilitats del mal humà, i un altre tipus de tirania podia oferir esperança».³⁵ A diferència, per exemple, dels Webb o, posteriorment, Sartre, ens trobem davant el compromís concret fet per una víctima del nazisme, sobre el terreny, no pas d'un gest abstracte convenientment allunyat de la realitat. Fou un pas insegur i calculat, no sempre animat per una gran convicció. Certament, implicava dilemes morals ocasionals, compromisos desagradables i justificacions a mesura, com tractem d'aclarir en aquestes pàgines. Però fou una tria que provenia d'una situació històrica immediata, personal, no basada en les devocions sense risc dels intel·lectuals occidentals, més còmodament instal·lats.

Hi havia moments (tan primerencs com febrer de 1946) en què Klemperer, normalment tan escèptic, es sorprenia fins i tot a si mateix amb la seua nova fe, amb la metamorfosi del seu jo:

La transformació que he fet! Quan Wollschlüler em digué fa poc temps que voldria que això fos un Estat soviètic federat, em va colpir. Ara jo també vull això mateix. Ja no crec en la *Pàtria* alemanya separada. Crec que podríem cultivar molt bé la cultura alemanya com a Estat soviètic sota guiatge rus. (!)³⁶

I en un moment tan tardà com juny de 1953 s'exclama, barrejant una vegada més consideracions personals i ideològiques: «Per a mi els tancs soviètics funcionen com a coloms de la pau. Em sentiré segur en la meua pell i posició mentre estiga protegit pel poder soviètic».³⁷

Al mateix temps, però, i en gran part (almenys en la privacitat del seu diari),

mostrava una percepció crítica de si mateix, i reportava constantment dubtes i vacil·lacions. En determinats moments era brutalment sincer pel que fa a ell mateix i la seua situació. «Remember sempre», escrivia (fent servir la paraula anglesa *remember* [recordar]) l'agost de 1947:

- 1) Has guanyat la guerra –tan sols gràcies a la buidor de la zona oriental ets un èxit.
- 2) És un èxit situacional, vacil·les a cada moment, avui poderós, demà sense res a les mans.
- 3) *Vanitas vanitatum*: un peu a la tomba, quan el seguirà l'altre, i què sobreviurà i de què val sobreviure?³⁸

De vegades les crítiques al partit i als russos eren de menys entitat, enunciades en termes de la *Deutschtum* encara lleial de Klemperer. Així, trobava totalment desentertada l'equiparació per part del KPD de la mentalitat nazi amb l'«esperit prussià».³⁹ Prou abans hi havia hagut també dubtes més substancials. Pel juny de 1945 manifestà el que esdevindria un plany reiterat: els reports russos sobre la barbàrie hitleriana, escrigué, estaven causant un gran dany. Eren

...absolutament correctes i tot el que s'hi diu sobre els esforços russos en la reconstrucció i la humanitat, és correcte al 90 %, però el 10 % que hi manca i la repetició monòtona i exclusiva –per què se n'exclouen altres reports i altres temes, per què està tot tan polititzat i tota la resta desapareix?... D'altra banda, com que vaig observar tot allò al Tercer Reich i vaig haver d'observar-ho, volgués o no, *sub specie Judaeorum*, tot plegat és [ara] una càrrega molt penosa per a mi.⁴⁰

En l'anotació de 1949 «Die Deutsche Demokratische Republik» assenyalava la

similitud que existia amb la manera com operava el nazisme: «Sé molt bé l'escassa realitat que hi ha darrere... Sé molt bé que la República democràtica és internament mentidera»,⁴¹ i poc abans havia observat que «la deïficació tan primitiva [de Stalin] va prou més enllà del hitlerisme!»⁴² De fet, fins i tot en l'apogeu de la seua aparent metamorfosi ideològica mostrava interès en una obra que identificava Marx amb Hitler.⁴³

Al començament, Klemperer veia el seu ingrés al partit imbuït amb una missió especial, integralment lligat amb la visió del món apolítica i liberal que havia mantingut sempre, en la qual la cultura detenia un lloc d'honor: «Vull que el KPD entenga que *en el seu interès* jo vull posar l'humanisme i *no la política* al centre. Vull portar Antígona als obrers, no vull ser *gens pràctic*.»⁴⁴ Cap al febrer de 1948, si havia esdevingut un marxista convençut, es tractava d'un marxisme informat per les seues propensions més antigues –peculiarment jueu-alemanyes– vers la *Bildung*, en la qual el conreu del jo era el valor suprem.⁴⁵ No sols eren compatibles el socialisme i els drets humans, sinó que ara afirmava que «tan sols dins del marxisme es pot realitzar de manera reeixida la personalitat».⁴⁶ Pocs anys després, quan ja havia avançat bastant el desencís envers els clixés i el dogmatisme del materialisme, encara proclamava apassionadament la seua fe política, tot declarant que «em vaig fer comunista quan em vaig adonar que la personalitat es desenvoluparia sota el comunisme, i no seria destruïda».⁴⁷

La crítica es va fer més insistent. Cap al 1949 feia anotacions angoixades sobre el clima de sospita, la desconfiança interna, dins del partit, la divisió d'aquest entre marxistes «autèntics» i «falsos», sobre «l'at-

mosfera veritablement inquisitorial».⁴⁸ Poc després comentava críticament:

En termes de la història universal, on caldria situar la RDA? A prop de la República dels Consells de Munic, de la Comuna de París o de la Unió Soviètica? Ningú pot dir-ho a hores d'ara, ningú governa realment, ni tan sols Stalin. Sens dubte aquí funciona un poder superior. Inconscient? Llavors no és poder. Conscient? Llavors és il·limitadament dolent i desmanegat. Cap obrer no hauria de permetre el desgavell que contemplem cada dia.⁴⁹

Quan el llaç del control es va estrènyer més, cap al 1952, manifestava el seu disgust a amics, que l'aconsellaven dient que una crítica massa apassionada «és la via cap a la denúncia, nous camps de concentració, a nova violència, és una mala política.[Diuen] critica *només* si hi ha crims demostrats, no simples rumors... *Molt bé!* I tanmateix és fals. Els nazis parlaven lliurement durant molt de temps fins que pogueren dur a terme els seus crims.»⁵⁰ Amb un dels estats d'ànim més foscos d'aquell any, opinava ja:

Tot sovint em veig cansat físicament i mentalment. Tinc horror al no res i voldria deixar-ho tot de banda. Tracte de convèncer-me a mi mateix de creure en la cosa soviètica, i en el meu interior més íntim ja no crec en res i tot ho trobe alhora insignificant i fals.⁵¹

Durant la major part del temps, emperò, era capaç de mantenir la insatisfacció i el criticisme a ratlla, invocant el principi del mal menor, tot justificat mitjançant la idea tan estesa que Alemanya Occiden-

tal era la clara continuació del feixisme: «Més amarga», escrivia al maig de 1950, «és la meua confrontació sobre qualsevol aspecte intel·lectual amb el SED.⁵² Però no puc escapolar-me cap a l'Oest, això encara em repugna més. Amb el SED és tan sols la *Wissenschaft*... allà *tot* em resulta odiós».⁵³ «Tot i amb les nostres febleses», podia escriure encara dos anys després, «som encara la millor gent, la veritat i el futur estan amb nosaltres... sense cap necessitat de tancar els ulls davant la nostra petitesa i els nostres errors».⁵⁴ Fins i tot en l'any crític de les purgues de 1952, malgrat les crítiques i que es veia «cansat i ferit», Klemperer reblava: «L'Oest està podrit i jo pertany a l'Est, que es manté ferm per a mi».⁵⁵ Amb el pas del temps va desenvolupar una mena de consciència tràgica de caire estoic. Pel maig de 1954 es pregunta, de nou, si havia triat la lleialtat correcta. «Però què calia fer? Els occidentals són 100 vegades pitjor».⁵⁶ L'aparent represa de l'antisemitisme a Alemanya Occidental el va motivar, a l'octubre de 1954, a escriure que «*nosaltres* som el mal menor, però si s'agreguen els errors del SED, què passarà?».⁵⁷ Escoltant l'amarga crítica d'un amic a la tònica dictatorial de la RDA, confessava: «El pitjor: no podia desmentir-li ni un sol punt, i tanmateix odie Alemanya Occidental amb tot el meu cor. Més encara quan constate diàriament la nostra impotència».⁵⁸ Un més després anotava: «Constant i profunda decepció política. La nostra cultura i política és tan estúpida & mentidera, és encara el 'mal més petit'? I on són les certeses?».⁵⁹ L'agost d'aquell any proclamava: «ja no puc seguir extasiant-me davant 'nosaltres', l'únic és que trobe la República Federal encara pitjor».⁶⁰

No tenim proves sobre fins a quin punt era conscient que aquesta imatge de

l'Oest estava modelada per la propaganda soviètica, però algunes entrades dels diaris mostren amb franquesa la seua consciència que el compromís amb la RDA estava cada vegada més lligat als privilegis de què gaudia. Quan, el 1957, un amic li va comentar que veia «més vessament de sang, més força a la banda oriental que a l'occidental», Klemperer feia aquesta reflexió:

Potser és sobretot per egoisme que estic lligat a la RDA. *Ací* sóc algú, *ací* sóc ric, *ací* sóc vir doctissimus. Hauria pogut ser res de tot això a l'Oest? La meua fe en les intencions pures, en la pura humanitas dels soviets s'ha esvaït fa temps. Però enllà d'ells no hi ha ningú millor, tan sols menys brusc. I *su pergiú* som encara el mal menor.⁶¹

Malgrat tot, el seu «odi instintiu a Bonn», com en dirà més endavant, durant aquells anys no estava motivat purament per la propaganda. La recerca contemporània ha constatat, fins a un grau sorprenent, algunes continuïtats molt marcades entre el règim anterior i el nou. No es pot rebutjar del tot la convicció que tenia Klemperer que en aquells primers anys la capital estava infestada de «ministres nazis i assassins de jueus» (per bé que la seua reflexió deixava de banda el balanç més aviat sinistre de la relació de la RDA amb el seu propi passat nazi).⁶²

I tanmateix, sembla que hi hagué un punt (decisiu) de no retorn. El 1957 Klemperer arribà a la conclusió que hi havia una simetria del mal:

Veig engany en ambdues bandes i a tot arreu. A tot arreu la qüestió és el poder, entre els estats, els partits, al si dels partits. Ara com ara és més brutal entre nosaltres,

més asiàtic que en l'Estat d'Adenauer. Però allà hi ha un retorn obert al nazisme, ací al bolxevisme. De profundissimus.⁶³

Certament, aquesta profunda desil·lusió tenia molt a veure amb el sentiment de creixent aïllament polític i intel·lectual i d'irrellevància al si d'una cultura estalinista⁶⁴ llavors ja sense disfressa, asfixiant. La darrera anotació del diari de l'any 1958 diu: «Sense simpatia ni per l'Oest ni per l'Est. Alemanya és com una mena de cuc arruïnat, totes dues parts es retorcen, totes dues igualment infectades de feixisme, cadascuna a la seua manera».⁶⁵

El que es mantenia sense defallença –i que fa encara més desconcertant i problemàtic el seu compromís– era la insistència permanent i sense esclètxes de Klemperer a sotmetre l'àmplia gamma de distorsions i manipulacions del llenguatge polític comunista, rus i de la RDA al mateix escrutini que havia aplicat al seu predecessor nazi. Des del principi Klemperer era agudament conscient de la presència del mateix fenomen al partit polític i als règims als quals havia jurat lleialtat. Els vencedors, anotà en la immediata postguerra, estaven repetint els vicis dels seus enemics: «Hom enganya, deforma, avorreix i falsifica a través de la pluja de superlatius, la repetició incessant i la visió esbiaixada».⁶⁶ Ja al juny de 1945 s'havia empescat una successora de la LTI, que ara seria la LQI, les sigles i exemples de la qual apareixerien tot seguit als diaris. Escrivia:

A poc a poc he de començar a parar esment sistemàticament en el llenguatge del *quart Reich*. Em sembla que és menys distint del *tercer* que el saxó de Dresden ho és de la variant de Leipzig. Així quan hom descriu el

mariscal Stalin com l'home vivent més gran del nostre temps, com l'estrateg més brillant. O quan en un discurs del començament de la guerra Stalin es va referir, naturalment de manera molt correcta, a «Hitler el caníbal». En qualsevol cas... voldria estudiar tot això de prop *sub specie* LQI.⁶⁷

Des de llavors fins a la seua mort Klemperer va amanir els seus diaris amb exemples gairebé quotidians d'aquesta LQI, que comparava constantment amb el llenguatge nazi. «Es parla molt –escrivia l'octubre de 1945– de com d'antifeixistes i demòcrates hem esdevingut, de com hem fet 'neteja', de com ens hem transformat, com hem millorat. Es predica contra el militarisme, però s'agradeix exactament d'una manera tan brutal [com feien els nazis] tota veritat i tota realitat, i exactament amb les mateixes paraules: LTI=LQI!».⁶⁸ Poc d'un mes després (quan ja era membre del partit!) s'exclamava: «Aquesta terrible identitat de la LTI i la LQI, de la soviètica i la nazi, la cançó de la nova democràcia i la de Hitler. Del dia a la nit, a tot arreu sentim el mateix... en qualsevol paraula, qualsevol frase, qualsevol pensament... l'imperialisme sense disfressa dels russos!».⁶⁹

LTI, per descomptat, no s'hauria pogut publicar mai sota els nazis. Però LQI no arribà a ser escrit, tret de les entrades de diari a què avui tenim accés. I tanmateix, malgrat la percepció que tenia del paral·lelisme existent, malgrat la seua sensibilitat obsessiva, gairebé preorwelliana (1984 aparegué el 1949, dos anys després de LTI), rarament extreia les conclusions crítiques òbvies del fet que tampoc no hauria pogut publicar les seues troballes. Sabem per un comentari de 1945 que era conscient de la qüestió i es preguntava amb neguit si podria escriure

amb llibertat sota les noves condicions.⁷⁰ Però tan sols he trobat un comentari, lligat a una de les innombrables comparacions entre el llenguatge nazi i el comunista, on afirma explícitament: «Això forma part del meu LQI i no està permès de dir-ho».⁷¹ Ací hi havia un compromís que era de vegades conscient i de vegades no. I si Klemperer era capaç de fer abstracció d'aquesta realitat tan lletja, hi havia qui de tant en tant mirava de punxar-lo. Un dia rebé un anònim que l'acusava de ser «un 'nazi frustrat'... a *LTI* hauria atacat allò de què avui sóc còmplice».⁷² Una altra missiva de l'any 1952 l'amonestava per haver traït les seues idees, «car diu que el govern actual és com el de Hitler i que jo hauria d'escriure una LQI. El terme LQI figura realment així en la carta i l'home té raó en termes filològics, com he apuntat d'ençà de molt de temps, però en el fons de la qüestió», i ací es justificava, «no té raó, encara que jo em puc sentir limitat i tiranitzat en l'aspecte literari».⁷³

En darrer terme, per descomptat, caldria dir que, malgrat els seus compromisos, la reinvençió de Klemperer tenia límits. L'aposta per una depuració radical del passat nazi o les oportunitats personals i professionals que se li obrien amb el nou règim, eren palanques poderoses, però al capdavant casaven malament amb la seua sensibilitat liberal, marcada per la idea de la *Bildung*, i al final—quan es va sentir isolat i víctima de l'ostracisme oficial—en va quedar poc, ben poc, de la nova fe política. El 1957 consignava al seu diari: «sóc un vell liberal i cada vegada més el meu liberalisme, temporalment reprimit, va penetrant a través de la capa exterior vermella de què m'he revestit».⁷⁴ Durant un viatge a la Xina el 1958 escriví:

S'ha fet evident per a mi que el comunisme serveix per a traure els pobles primitius del fangar primigeni i per retornar-hi els pobles civilitzats. En el darrer cas funciona mitjançant l'engany i no tan sols actua de manera estúpida sinó també desmoralitzadora, perquè educa a través de la hipocresia. Durant el meu viatge a Xina i davant els actes de violència a què assistim he esdevingut finalment un anticomunista.⁷⁵

De tota manera, malgrat la decepció final, l'oportunisme i els compromisos, la revaloració del marxisme i el comunisme a què s'havia lliurat Klemperer havia tingut una bona dosi d'autenticitat. Fins al punt que es pot dir que fou del tot cabdal en el seu redreç moral, psicològic i professional de postguerra. Ara bé, mai no considerarà necessari o desitjable reexaminar amb seriositat la seua identitat jueva, i el que se'n derivava, o bé moderar el seu virulent antisionisme. En qualsevol cas, el nazisme l'havia convençut de l'encert bàsic de la posició que havia mantingut de sempre: que subratllar la particularitat i la distinció jueva era capitular davant la lògica nazi.⁷⁶ En el darrer període, com en temps primers, mantenia un cert sentit torturat de la pròpia condició jueva (com ho expressava d'una manera més aviat escandalosa i desarmant: «Estic més migpartit que mai. Si no fos jueu, m'hauria transformat en un epígon del Freicorps»)⁷⁷ Demostrava una aguda consciència del seu origen jueu, i del d'altres: remarcava, per exemple, l'elevat nombre de jueus que havien ocupat llocs clau immediatament després de la guerra: «Victòria, però a quin preu! Oh, Jahvè!».⁷⁸ Als diaris de postguerra sovintegen observacions sobre la gesticulació i l'aspecte «jueus» d'algun gent;⁷⁹ tot sovint es rela-

cionava amb jueus i en els viatges fins i tot havia anat a restaurants jueus.⁸⁰ de vegades inesperadament llisquen expressions jueves a les seues pàgines.⁸¹ Hi ha fins i tot algun moment en què s'encén una mena d'espurna jueva. Així, per exemple, es mostra profundament commogut arran de la visió d'una pel·lícula basada en *El Diari d'Anna Frank* en 1958: «una impressió realment colpidora... Pensava en la meua pròpia experiència a la Judenhaus. Un punt culminant n'era l'escena de la Hanukà amb els càntics hebreus, n'havia sentit la melodia fa molts i molts anys».⁸²

Per descomptat, era enormement sensible als corrents antisemites (per bé que això derivava del seu assimilacionisme resolut i no de cap interès o desig de viure una vida «jueva» col·lectiva o organitzada).⁸³ Immediatament després de la guerra manifestava constantment la por que la derrota pogués comportar un revifament de l'antisemitisme: «Aviat», escrivia al juny de 1945, «diran: [els jueus] s'estan apoderant de tot, van a la revenja, són els guanyadors: Hitler & Goebbels tenien raó».⁸⁴ D'això derivava una idea molt clara per al seu propi sentit de com havia de presentar-se: «Precisament—escrivia— el que no he de fer és aparèixer com l'esperit jueu de la revenja [*Jüdischer Rachegeist*] i triomfant».⁸⁵ De la ciutat on havia tingut la llar escrivia amb tristesa però també de manera cauta: «Abans del 33 a Dresden hi havia una comunitat jueva que es comptava per milers i que ha estat exterminada... Avui amb prou feines n'hi viuen uns 100. Però quants d'aquests ocupen alts càrrecs!».⁸⁶ El filosemitisme de la postguerra—que Klemperer anomenava «*Judenfreundlichkeit*»— estava destinat a convertir-se en el seu contrari. «Arribarà el moment», declarava pel setembre de 1945,

«que hom passarà factura als jueus: veig l'adveniment d'un nou hitlerisme; de cap manera em sent segur».⁸⁷

Es tractava d'un sentiment o una percepció permanents. L'agost de 1945, en contrast radical amb l'atmosfera predominant a la dècada de 1990 quan l'aparició dels seus diaris fou un èxit sense precedents a Alemanya, Klemperer considerava que *LTI* era molt més adient de cara a la publicació que no els diaris, els quals, escrivia, «manquen de forma, posen en qüestió els jueus, és a dir, no estan en sintonia amb l'opinió actualment prevalent, i són també indiscrets».⁸⁸ Després, arran de l'enduriment estalinista, el procés contra els metges jueus i la posterior fugida de molts jueus, consignà amb aprovació el comentari que li havia sentit a un obrer jueu a la Biblioteca Jueva de Dresden: «Nosaltres som sempre els sismògrafs».⁸⁹

Però no per això s'apartà de la seua negativa a donar una atenció especial al factor jueu. D'aquesta manera, apuntava a propòsit de les entrades del diari en què descrivia la destrucció de Dresden: «No vull escriure els meus records jueus. Vull tractar-ho en general».⁹⁰ Arran d'una visita a Auschwitz el 1952 registra amb detall l'horror que traspua—«L'infern del segle XX, l'infern tècnic i científic, l'infern alemany»— però deixa totalment de banda la dimensió específicament jueva d'aquell lloc tràgic.⁹¹ Qualsevol cosa amb regust de la tradició o les expressions comunals jueves era anatema. Comentant pel juliol de 1945 una emissió de ràdio, que incloïa (enmig de números de cabaret) una pregària jueva a Berlín dirigida per un cantor de 74 anys, escrigué: «Hom sent el càntic i la pregària comunitària—horrible— com una actuació de poc gust enmig d'altres entreteniments,

com una desconsagració, no una consagració, i com una manera de subratllar la victòria jueva, encara més horrible. Això nodreix... el nacsoc».⁹²

No hi havia, doncs, cap conflicte entre el pregon assimilacionisme de Klemperer, forjat en l'època del Kàiser, i el seu molt més recent compromís. No calia procedir a cap reconsideració en aquest punt. Ambdues perspectives eren igualment hostils a l'afirmació de l'especificitat jueva, a qualsevol existència col·lectiva jueva independent. En aquest aspecte les dues ideologies, i el vell i el nou Klemperer, es compaginaven d'allò més bé. El 1947, en una assemblea de la VVN (Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes für die Sowjetzone [l'Associació de Víctimes del règim Nazi a la Zona Soviètica]), per exemple, Klemperer trobà del tot intolerable un discurs en què algú parlà del «poble jueu» (*jüdisches Volk*) «de la mateixa manera que hom parla dels polonesos o dels russos, i amb hostilitat es posava a banda, no dels nazis sinó d'Alemanya en general. 'Mai no oblidarem la *Kristallnacht*, els 6 milions de morts', etc.»⁹³ Per a Klemperer —a diferència de tants altres jueus— ni tan sols es plantejava la qüestió de si els jueus haurien de viure a l'Alemanya postnazi (bé que com a alemanys, per descomptat, i no com a col·lectivitat jueva).⁹⁴ Així, tractà de convèncer gent com el crític Julius Bab perquè retornassen a Alemanya, malgrat les protestes de Bab en el sentit que no volia veure's en la situació de fer una encaixada amb algú que potser «havia empentat la seua neboteta a la cambra de gas».⁹⁵ Aquest retorn, certament, hauria tingut com a protagonistes jueus que es definirien enterament com a alemanys, i no tindria res a veure amb cap tractament separat o preferencial. Quan va rebre el text d'una

laudatio que hom preparava en honor seu i en la qual es posava èmfasi en el fet que era «el fill d'un rabí, en el sofriment jueu, etc., vaig escriure... amb total claredat, sense embuts: per a mi el filosemitisme és tan penós com l'antisemitisme... Sóc un alemany i un comunista i res més».⁹⁶

Klemperer emprava aquesta artilleria, vella i alhora nova, tot i ser conscient de la seua condició certament peculiar i de la problemàtica companyia que trobaria com a conseqüència d'aquesta mena d'actituds. Així, esmenta una discussió oficial a propòsit de les «víctimes del feixisme»:

Un jueu, a qui no coneixia, parlà en favor d'una «consideració proporcional als jueus», i gairebé causà una batussa antisemita. Vaig intervenir subratllant que rebutjava qualsevol distinció entre jueus i cristians i només reconeixia feixistes i antifeixistes... No vaig estar d'acord amb ningú. Antisemitisme arreu. I la meua posició entre *totes* les cadires.⁹⁷

Si la posició general de Klemperer quant a l'existència jueva i la seua pròpia identitat jueva no canvià significativament, l'actitud cap al sionisme (i posteriorment cap a l'Estat d'Israel), si de cas, es va endurir. Cal recordar que, com revelen els seus diaris, ja en una fase ben primerenca de la República de Weimar comparava els sionistes amb els nazis.⁹⁸ Quan els nazis assoliren el poder, l'equiparació esdevingué fins i tot més insistent. El sionisme —escrivia de manera indignant— era «odiós» per la seua manera de pensar separatista, nacionalista, justificava Hitler i «en preparava el terreny».⁹⁹ El vincle era del tot simplista: el sionisme representava la contrapartida del nazisme.¹⁰⁰ La necessitat de considerar-los

idèntics es fa més i més grotesca a mesura que hom avança cap al cor més fosc del Tercer Reich. Pel març de 1942 (!) anuncia que li interessaven dues coses: la naturalesa del nazisme i la història del sionisme.¹⁰¹ Al març d'aquest mateix any, quan les fàbriques de l'extermini funcionaven a ple rendiment, proclamava: «Els bolxevics sionistes són els nacionalsocialistes més purs».¹⁰²

Aquest ànim virulentament antisionista es mantingué al llarg dels darrers anys. Fou en aquest context sobretot que es donà, vulgues no vulgues, una coincidència entre les seues preferències polítiques i les dels més rígidament identificats amb el camp estalinista i que la posició ideològica de Klemperer (per aquestes raons) el situà al costat d'una companyia (com l'hauríem de considerar) viciada, corrupta, que combinava l'antisionisme amb un refús tancat a reconèixer qualsevol especificitat a la tragèdia jueva sota els nazis. La trista història del capítol «Sió» a *LTI* seria si fa no fa la millor il·lustració d'aquesta desafortunada coincidència. En aquest capítol, certament, Klemperer destacava algunes de les diferències –com també de les suposades similituds– entre el nazisme i el sionisme, i entre Herzl i Hitler (la més important de les quals era el fet que a Herzl mai no se li passà pel cap esclafar o eliminar nacions estrangeres).¹⁰³ Tanmateix, el to i la impressió general, la comparació permanent, era aclaparadorament negativa i insultant: «Hi ha –insistia Klemperer– coincidències reiterades entre tots dos: en el pensament i l'estil, psicològicament, especulativament, políticament... i a més a més, com s'han estimulat i encoratjat mútuament!».¹⁰⁴

LTI aparegué en 1947, quan encara no s'havia obert l'època de total rigidesa ideològica. En aquell temps diversos activistes

(encapçalats pel temible Paul Merker) tractaven de convèncer el partit perquè reconegués l'especificitat del sofriment i de les víctimes jueves sota el nazisme (la qual cosa feia problemàtic incloure-les en la categoria generalitzadora de «víctimes del feixisme») i perquè donàs suport moral i polític a la causa del sionisme.¹⁰⁵ Merker (i altres) atacaren el capítol «Sió» de *LTI* així que fou publicat el llibre. El clima polític del moment era encara prou obert perquè l'atac pogués reeixir.¹⁰⁶ Un Klemperer furios fou assabentat que en edicions posteriors del llibre hauria d'esmenar o eliminar aquell capítol.¹⁰⁷ «Les objeccions jueves al meu capítol sobre Sió –escrigué– bé podrien tenir conseqüències catastròfiques».¹⁰⁸ (Merker, caldrà dir-ho, *no* era jueu!) Davant aquest ultimàtum, Klemperer comentà: «Se'm presenta com un antisemita, em posen una pistola al pit».¹⁰⁹

Quan les purgues antisemites, antisionistes, del començament dels anys 1950 menaren a la brutal destitució de Merker i els seus col·legues i el canvi d'atmosfera permeté una relegitimació del capítol «Sió», un Klemperer notablement insensible (que d'altra banda coneixia ben bé i desaprovava el context general de les purgues) deixà anar la seua satisfacció i considerà vindicades les seues idees! Establia com segueix la relació entre la purga i la vindicació (en una entrada del diari de mitjan gener de 1953): «Les darreres setmanes... un terratrèmol polític: la detenció de Dertingers, el ministre d'Afers Estrangers de la CDU. Les actuacions soviètiques contra la conspiració dels metges, amb alguns jueus complicats i relacionats amb el *Joint* [Joint Distribution Committee]. (El meu capítol Sió no haurà de ser eliminat de la pròxima edició de *LTI*... Cap filosemitisme està justificat!)».¹¹⁰

Pocs dies després apuntava: «Aquesta gent treballaven d'acord amb el Joint (enviaven paquets a jueus practicants), treballaven d'acord i tenien relacions amb l'Estat d'Israel. Horrible. Al mateix temps, triomf del meu capítol Sió a *LIT*». ¹¹¹ El seu ressentiment envers Merker persistí i –si hem de jutjar pels diaris– no fou mai objecte de cap reconsideració. ¹¹²

L'aversió de Klemperer per Israel quan esdevingué realitat estatal era igual de gran. És cert que fins i tot (encara que més aviat vagament) contemplava la possibilitat de fer-hi una viatge. ¹¹³ I que a les entrades relacionades amb la LQI del seu diari remarcava les distorsions (antisemites i d'altra mena) del llenguatge oficial a l'hora de descriure l'Estat d'Israel i la seua política. Així, esmenta un programa de ràdio del 1949 en què s'afirmava que «L'Estat israelià espera el suport financer de 'das WELTJUDENTUM'» ¹¹⁴ i, després, la curiosa forma de pronunciar i escriure «*Israelischer Staat*». ¹¹⁵ Però aquesta aversió i manca de voluntat de donar més amplitud o de moderar la seua perspectiva, de prendre en consideració les necessitats històriques més profundes i les forces en presència, era palesa tothora. Reportant les observacions crítiques d'un amic, escrivia sobre Israel:

Xovinisme lingüístic, creen constantment noves paraules per tal de bandejar-ne les alienes... Nacionalisme embogit... lluiten entusiàsticament i de manera sagnant contra els àrabs entesos com a «arxienemics» [*Erbfeind*]. Depenen absolutament d'EUA i són caparruts a bastament quant a la idea prèvia de la independència (Vaig referir-me asprament a la imbècil guerra contra Egipte.). ¹¹⁶

Esmenta amb aprovació un conegut que deixà el país a causa de la «intolerable barbàrie» ¹¹⁷ i parla d'una re-emigració cada vegada més gran basada en la convicció que el país no tenia futur.

Una incompetència financera impressionant... milions de dòlars americans malbaratats. Impressionant també el nacionalisme i l'esperit bel·licós... atrocitats cruels contra els àrabs, xiquets i dones recorren triomfalment els carrers... Habitants d'un poblet els homes del qual foren tiretejats i que ara al seu torn tiretegen. El govern dona suport a aquests crims. Hom necessita aquesta gent. Ben Gurion, un feixista, com Nasser l'egipci. Són reaccionaris-ortodoxos en les formalitats de la fe. Les vídues sense fills han de casar-se amb el germà del mort.

En aquesta mateixa entrada del diari, datada al novembre de 1957, Klemperer afirmava –a un amic més aviat perplex davant el que deia– que el tracte dels jueus als àrabs era «pitjor que el dels nazis». I encara que es moderava una mica a mesura que avançava en l'argumentació, conclou dient: «Certament hi ha gradacions en els inferns de Dant i Auschwitz fou la darrera d'aquestes profunditats infernals. Però els jueus es troben al penúltim cercle de l'infern, i això no hauria de ser així com a jueus». ¹¹⁸

Victor Klemperer morí a la RDA, a Dresden, l'11 de febrer de 1960, tres mesos després d'haver fet 79 anys. La seua vida travessà tots els grans esdeveniments i crisis de l'Alemanya moderna posterior a Bismarck i els seus diaris i cròniques aporten un espill certament remarcable que reflecteix els camins, sovint envitricollats,

a través dels quals un individu –obstinat, idiosincràtic, temorenc, valent, amb els seus punts forts i els seus punts febles– tractà de conviure i d'enfrontar-se amb el seu temps. En la superfície els seus darrers catorze anys semblen molt diferents d'allò que havia estat anteriorment. Apareixia com un convers al comunisme, ciutadà lleial de la República Democràtica Alemanya, acadèmic cobert d'honors i figura pública reconeguda: ja no era l'erudit frustrat de l'època de Weimar o la víctima dels nazis. Davant aquest èxit bé podia, de vegades, oblidar tranquil·lament postures anteriors, del passat, com per exemple la declaració de 1939: «Liberal i alemany *per sempre*»,¹¹⁹ per a proclamar amb desimboltura aparent (al gener de 1953): «Sóc un alemany i un comunista i res més».

Tanmateix, és evident que a la fi moltes de les creences més arrelades de Klemperer (algunes d'antigues, d'altres adquirides més tardanament) van patir un procés d'erosió, de desgast, i esdevingueren, com ell mateix arribà a sospitar, enganyoses. Certament es va trobar assegut entre totes les cadires. A la darrera, però de fet al llarg de tota la vida, era més que res un individualista escèptic, un intel·lectual apolític aferrat a la idea alemanya de la *Bildung* per a qui (tot sovint amb una manca absoluta de realisme) la cultura havia d'ocupar indefugiblement el centre de l'escenari, en coherència amb una concepció (que mai no abandonà, però que mantingué en termes vagues) de la *Deutschtum* com a pura funció de l'esperit, de l'intel·lecte, de les idees. Paradoxalment, aquesta manera de veure les coses era intrínsecament jueva-alemanya, per molt que Klemperer no volgués adonar-se'n.

En una edat ja avançada, començà a reconèixer que, tant en el pla personal com

polític, els intents que havia fet al llarg de tota la vida de suprimir la diferència, havien estat, d'alguna manera, en va. En referència a les relacions amb la seua jove esposa Hadwig i els seus pares (catòlics) escriví: «Em trobe en minoria –tres contra un– i percep la meua condició d'estrany, d'aliè (*Fremdsein*): mig segle, una fe, un passat totalment distint».¹²⁰ Menys de cinc anys abans de la seua mort havia expressat una «gran aflicció per la meua ceguesa. He anat així al llarg de la vida, i ara s'acaba. Em trobava a soles llavors –jueu, si fa no fa liberal i en una societat que no em respectava; i ara em trobe en una societat que no es refia de mi».¹²¹ El 1957, ple de consternació, conclouïa que mai havia estat en un «lloc completament legítim» i que d'una manera o altra la seua vida havia anat «d'estrella jueva a estrella jueva».¹²² Així havia estat certament la vida de Klemperer. Però –podem preguntar-nos–, podia haver viscut d'una altra manera? □

Traducció de Gustau Muñoz

1. *LT1. Notizbuch eines Philologen* (Berlín, 1947).
2. Foren publicats, a cura de Walter Nowojski i Hadwig Klemperer, en dos extensos volums que cobrien els anys 1933-41 i 1942-45 respectivament, sota el títol *Ich will Zeugnis ablegen bis zum letztem* (Berlín, 1995). Hi ha traducció anglesa, lleugerament abreujada: Martin Chalmers (ed.), *I Shall Bear Witness: The Diaries of Victor Klemperer 1933-1941* (Londres, 1998). Els *Diaries* dels anys 1942-45 aparegueren el 1999 (a Nova York). [N'hi ha una traducció íntegra al castellà: *Quiero dar testimonio hasta el final*, 2 vols. (1933-1941 i 1942-1945), trad. de Carmen Gauger, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2003. N. del t.]
3. He analitzat amb detall aquest període i les respostes de Klemperer al capítol 3 del meu llibre *Scholem, Arendt, Klemperer: Intimate Chronicles in Turbulent Times*.

4. Victor Klemperer, *Curriculum vitae. Erinnerungen 1881-1918*, vol. I i II, ed. Walter Nowojski (Berlín, 1996).
5. Vegeu els dos gruixuts volums dels diaris que cobreixen els anys 1918-24 i 1925-32: Victor Klemperer, *Leben sammeln, nicht fragen wozu und warum* (Berlín, 1998), a cura de Walter Nowojski i Christian Löser.
6. Aquests han estat publicats, sota el títol *So sitze ich denn zwischen allen Stühlen*, en dos volums que cobreixen els anys 1945-49 i 1950-59, ed. a cura de Walter Nowojski i Christian Löser (Berlín, 1999).
7. *So sitze ich*, vol. 1, entrada 23 juny 1945, pp. 24-25.
8. *Ibid.*, 17 juliol 1945, pp. 47-48.
9. *I Shall Bear Witness, op. cit.*, entrada 19 març 1934, p. 58.
10. *Ibid.*, 31 desembre 1939, p. 305.
11. *Ibid.*, 12 novembre 1939, p. 305.
12. *Ibid.*, 29 agost 1936, p. 178
13. *Ibid.*, 21 maig 1941, p. 369.
14. *I Shall Bear Witness, 1942-1945, op. cit.* Entrada 4 gener 1945, p. 389 (en la versió alemanya, p. 636).
15. Cit. en Bernd Greiner, «'Zwiespältiger denn je'. Victor Klemperers Tagebücher im Jahr 1945», dins Hannes Heer (ed.), *Im Herzen der Finsternis. Victor Klemperer als Chronist der NS-Zeit* (Berlín, 1997), p. 151.
16. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 1. Entrada 22 febrer 1948, p. 513.
17. *Ibid.*, vol. 2. Entrada 16 abril 1950, p. 54. Subratllat a l'original.
18. *Ibid.*, vol. 2. Entrada 8 octubre 1950, p. 95. Subratllat a l'original. Vegeu, així mateix, els comentaris crítics sobre l'obra del crític artístic Ernst Fischer. «Tot ha de basar-se en Marx-Lenin-Lukács, l'art ha de ser vist com a missió social, ha de ser anticapitalista; el capitalisme és culpable de tot». Subratllats a l'original. Entrada 18 febrer 1951, p. 138. Dit d'una altra manera, potser sense adonar-se del seu potencial realment perillós, caracteritzava aquest absolutisme dogmàtic com una forma d'«infantilisme». Vegeu l'entrada 17 juliol 1952, p. 301.
19. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 1. Entrada 10 abril 1949, p. 637.
20. *Ibid.*, vol. 2. Desembre, Resum 1953, p. 425.
21. *So sitze ich*, vol. 1, *op. cit.* Entrada 30 juliol 1945, pp. 59-60.
22. *Ibid.* 26 juliol 1945, p. 57.
23. *Ibid.* 14 juliol 1945, p. 44.
24. *Ibid.* 17 novembre 1945, p. 143. Subratllat a l'original.
25. *Ibid.* 20 novembre 1945, p. 146.
26. *Ibid.* 3 agost 1948, p. 573. Subratllat a l'original.
27. *Ibid.* 4 octubre 1949, p. 690.
28. Vegeu Peter Jacobs, *Victor Klemperer. Im Kern ein deutsches Gewächs. Eine Biographie* (Berlín, 2000). Els darrers quatre capítols cobreixen el període de postguerra. Conté també un registre molt útil de dates i esdeveniments importants. Walter Nowojski és autor d'un interessant Epíleg (*Nachwort*) a *So sitze ich, op. cit.*, vol. 2, pp. 910-919.
29. Després d'una trobada amb Zweig, Klemperer anotà: «Cepat, color glaç grisenc, ulls líquids rere ulleres gruixudes, molt vell, molt envanit». Entrada 3 febrer 1949, pp. 623-624.
30. Després d'escoltar una conferència de Bloch, Klemperer deixà anar: «El vaig entendre amb dificultat però em va fer una forta impressió. Aquest home m'aclapara. A més a més, demostrava un saber humanístic profund. Cap grisenc de grans dimensions, al voltant dels 60 i pocs». Entrada 12 gener 1950, p. 7.
31. Arran de la mort de la seua companya de tota la vida, Klemperer escriví: «Què serà de mi? Estic completament sol, res no és ja valuós per a mi; és pueril, em falta coratge físic per a seguir-la». Entrada 8 juliol 1951, p. 190. Vegeu també l'entrada 15 de juliol, p. 194. El 8 de setembre de 1951 (p. 208) remarca la seua gran soledat: «Res no té ja sentit sense Eva... Sovint em pregunto si he estat de veritat prou bo per a ella... Què era jo realment per a ella, què en sabia jo, d'ella?». I el 3 de gener de 1952 (p. 236) escrivia: «De vegades pense, a la nit, quan entre al dormitori, com seria de meravellós si Eva pogués d'alguna manera fer-se present (*irgendwie meldete*)».
32. Sobre la seua felicitat (i els sentiments enfrontats davant el casament amb una dona tan jove), i les seues pors quant al fet que Eva pogués morir abans d'hora, de manera que ell pogués fruit una segona joventut, vegeu l'entrada 7 juliol 1952 (p. 297). El 23 d'agost de 1952 (p. 308), anotava: «Estime H. cada vegada més, i el meu sentiment de culpa quant a ella i Eva es fa cada dia més complex». Vegeu així mateix l'entrada 23 d'agost 1953, p. 406. El 16 de gener 1956 (p. 530), escrigué: «Eva hauria de perdonar-me, mai no he estimat ningú tant com estime H».
33. Vegeu, per exemple, *So sitze ich, op. cit.*, vol. 2. Entrada 13 juliol 1950, p. 59.
34. Greiner, «Zwiespältiger...», *op. cit.*, p. 151.

35. Clive James, art. sobre els millors llibres de l'any (i del mil·lenni), *Times Literary Supplement*, 3 desembre 1999, p. 12.
36. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 1, entrada 3 febrer 1946, p. 287. El 10 febrer (p. 196), apuntava: «Jo mateix em sent procliu a un Estat federat alemany (Alemanya Oriental) lligat a la Unió Soviètica... Quant que he canviat!»
37. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 2. Entrada 22 juny 1953, p. 390. Subratllat a l'original.
38. *Ibid.*, vol. 1. Entrada 28 agost 1947, p. 422.
39. *Ibid.* Entrada 20 setembre 1945, p. 100.
40. *Ibid.* Entrada 21 juny 1945, p. 16. Sobre l'esbiaixament de les informacions soviètiques, vegeu l'entrada 3 de juny 1945, p. 31. També l'entrada 14 gener 1948, pp. 491-492.
41. *Ibid.* Entrada 12 octubre 1949, p. 692.
42. *Ibid.* Entrada 6 novembre 1949, p. 699. Subratllat a l'original.
43. *Ibid.* Entrada 22 febrer 1948, p. 514.
44. *Ibid.* Entrada 14 desembre 1945, p. 162. Subratllat a l'original.
45. Sobre la *Bildung* com un component essencial de la identitat cultural i intel·lectual jueva-alemanya, vegeu George L. Mosse, *Germans Jews Beyond Judaism* (Bloomington, IN, 1985).
46. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 1. Entrada 22 febrer 1948, p. 513. Subratllat a l'original.
47. *Ibid.* Entrada 7 novembre 1951, p. 224.
48. *Ibid.* Entrada 16 gener 1949, p. 621.
49. *So sitze ich*, vol. 2. Entrada 31 desembre 1950, p. 115.
50. *Ibid.* Entrada 2 juliol 1952, p. 296. Subratllat a l'original.
51. *So sitze ich*, vol. 1. Entrada 16 desembre 1949, p. 708.
52. El SED (*Sozialistische Einheitspartei*, Partit Socialista Unificat) estigué integrat inicialment per comunistes i socialdemòcrates, però aviat fou estalinitzat de cap a cap, i la suposada paritat, eliminada.
53. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 2. Entrada 24 maig 1950, p. 37. I el 27 de maig (p. 39), comparant la propaganda d'ambdós costats, Klemperer optava a la fi per la veritat més gran del costat rus. Subratllat a l'original.
54. *Ibid.* Entrada 10 febrer 1952, p. 245.
55. *Ibid.* Entrada 11 juliol 1952, p. 299.
56. *Ibid.* Entrada 29 maig 1954, p. 439.
57. *Ibid.* Entrada 20 octubre 1954, p. 455.
58. *Ibid.* Entrada 25 febrer 1955, p. 473.
59. *Ibid.*, p. 474.
60. *Ibid.* Entrada 10 agost 1955, p. 502.
61. *Ibid.* Entrada 13 gener 1957, pp. 598-599.
62. *Ibid.* Entrada 6 novembre 1957, p. 656. Sobre la República Federal, vegeu Norbert Frei, *Vergangenheitspoliti: Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit* (Munic, 1996). Caldria incloure-hi la ferma no acceptació, per part de la RDA, de les especificitats de l'Holocaust.
63. *So sitze ich*, op. cit., vol. 2. Entrada 10 juliol 1957, p. 636. Vegeu també les entrades del 17 d'agost 1957, p. 637, i del 23 d'abril 1958, p. 682.
64. «Etic 'descartat' a tot arreu, ja no existesc... em reben amb un silenci mortal», escrigué Klemperer el 27 d'octubre 1955, *ibid.*, p. 518.
65. *Ibid.* Entrada de cap d'any 1958, p. 733.
66. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 1. Entrada 21 juny 1945, p. 16.
67. *Ibid.* Entrada 24 juny 1945, p. 26. Subratllat a l'original.
68. *Ibid.* Entrada 26 octubre 1945, p. 133.
69. *Ibid.* Entrada 8 novembre 1945, p. 139.
70. *Ibid.* Entrada 11 juliol 1945, p. 42.
71. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 2. Entrada 16 abril 1950, p. 24.
72. *Ibid.* Entrada 30 setembre 1950, p. 91.
73. *Ibid.* Entrada 8 gener 1952, p. 237.
74. *Ibid.* Entrada 19 gener 1957, p. 599.
75. *Ibid.* Entrada 24 octubre 1958, p. 723. Tanmateix, Klemperer s'aferrava encara a una clàusula salvadora: «No podia haver estat aquesta la situació ideal de Marx».
76. M'estenc sobre aquesta qüestió a *Scholem, Arendt, Klemperer, op. cit.*
77. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 1. Entrada 26 octubre 1945, p. 134.
78. *Ibid.* Entrada 20 novembre 1945, p. 144.
79. Un només d'entre desenes d'exemples d'aquesta mena, a l'entrada 29 juny 1951, p. 183.
80. Així, a Munic visità el restaurant jueu del carrer Baader: «Inscripcions en hebreu a les parets (benvinguts els fills d'Israel), retrats de Herzl, Buber i altres. Bon menjar». *So sitze ich, op. cit.*, vol. 1. Entrada 17/18 maig 1947, p. 382.
81. Per exemple, la descripció d'un amic: «ple d'humor jueu però sense *chutzpe*». *So sitze ich, op. cit.*, vol. 2. Entrada 31 desembre 1955, p. 527.
82. *Ibid.* Entrada 14 gener 1958, pp. 674-675.
83. Aquest era un tema recurrent, no tan sols una temença lligada al moment concret de la postguerra immediata. Així, el 12 de novembre de 1947 (p. 460) registrava la tendència a fer crides a l'intercanvi sense diners, a fer esment dels «negocis jueus», informacions sobre un grafiti que deia «Porcs jueus» en un tramvia de Munic: «Quina incidència tindran tots aquests esdeveniments en la línia de la *Kristallnacht?*»

84. *Ibid.* Entrada 17 juny 1945, p. 7.
85. *Ibid.* Entrada 20 juny 1945, p. 12.
86. *Ibid.* Entrada 7 desembre 1945, p. 153.
87. *Ibid.* Entrada 18 setembre 1945, pp. 109-110.
88. *Ibid.* Entrada 8 agost 1945, p. 67.
89. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 2. Entrada 11/12 novembre 1954, p. 458.
90. *Ibid.* Entrada 7 gener 1950, pp. 5-6.
91. *Ibid.* Entrada 6 maig 1952, pp. 277-280. La citació és de la p. 280.
92. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 1. Entrada 20 juliol 1945, p. 50.
93. *Ibid.* Entrada 28 febrer 1947, pp. 354-355.
94. Era conscient, i en deixava constància, del fet que, per exemple, la comunitat jueva de Dresden tornà a constituir-se amb uns 150 membres que tenien una petita sinagoga. Vegeu l'entrada a *So sitze ich, op. cit.*, vol. 2, 30 gener 1952, p. 242. Sobre la visita a la biblioteca de la Jüdische Gemeindehaus, vegeu *So sitze ich*, vol. 2, entrada 11/12 novembre 1954, pp. 458-458. Klemperer mantenia també contactes amb persones activament implicades en la vida de la comunitat. Per exemple, aquesta descripció d'Albert Konrad: «79 anys... despert i content... porta coques fetes a casa... a les festes, és un jueu religiós, fa algunes feines per a la comunitat jueva, per al Partit... riu davant la penosa comèdia, que fa temps que no és tal, està convençut dels errors sense fi de la dictadura d'Ulbricht, és tan liberal com jo i malgrat tot això és feliç...». Vegeu *ibid.*, entrada 2 desembre 1958, p. 731.
95. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 1. Entrada 30 setembre 1948, p. 593.
96. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 2. Entrada 2 gener 1953, p. 351. «La conseqüència del filosemitisme –hi afegia Klemperer– serà un agreujament de l'antisemitisme».
97. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 1. Entrada 19 juny 1947, p. 340.
98. *Leben sammeln, op. cit.*, vol. 1. Entrada 29 juny 1923, on diu que els sionistes no eren de mires molt més àmplies que «els individus de l'esvàstica», p. 706.
99. *Curriculum Vitae, op. cit.*, vol. 2, pp. 478-482.
100. *Ich will zeugnis, op. cit.*, vol. 1. Vegeu entrades 13 juny 1934, p. 66; 22 abril 1935, p. 113; 18 octubre 1936, p. 190.
101. *Ibid.*, vol. 2. Entrada 17 març 1942, p. 49.
102. *Ibid.* Entrada 3 maig 1942, p. 77.
103. Vegeu el capítol «Zion» a *LTI, op. cit.* Sobre les diferències entre Herzl i Hitler vegeu pp. 220 i ss.
104. *Ibid.*, pp. 222-223.
105. Aquesta història l'explica molt bé Jeffrey Herf al seu *Divided Memory: The Nazi Past in the Two Germanys* (Cambridge, MA 1997).
106. Merker és esmentat per primera vegada als diaris el 3 de desembre de 1948 (p. 611), on es parla de la seua posició prouionista, de la seua justificació de l'Estat jueu: «El mateix Merker que avui té un càrrec a la Central del Partit a Berlín i que atacà el meu llibre».
107. Klemperer descriu així una conversa amb Erich Wendt (sobre el sionisme i els jueus orientals): «Wendt em demanà d'alterar la comparació Hitler-Herzl, perquè no sóc just amb Herzl. Vaig respondre que Herzl no era un hitlerià i que això queda clar al meu capítol, però en general el nacionalisme jueu em resulta odiós. No puc canviar res al meu text... Els jueus orientals són bona gent i malgrat el capteniment tan negatiu dels nacionalistes jueus (fins i tot ara: l'assassinat de Bernadotte), realment mereixen la compassió i gent valenta que se'n faça càrrec». Vegeu *So sitze ich, op. cit.*, vol. 1, entrada 10 octubre 1948, p. 596.
108. *Ibid.* Entrada 21 octubre 1948, p. 599.
109. *Ibid.* Entrada 25 octubre 1948, p. 603.
110. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 2. Entrada 19 gener 1953, p. 353.
111. *Ibid.* Entrada 24 gener 1953, p. 354.
112. Això era una preocupació constant. Així, en una reunió de la VVN: «Vaig parlar de la meua profunda antipatia envers el sionisme, vaig explicar el que havia passat amb el meu capítol 'Sió' (Merker!), i vaig dir encara més, que jo havia de ser l'únic antic portador de l'estrella groga a la llista del Comitè». *Ibid.*, entrada 22 febrer 1953, p. 360.
113. *Ibid.* Entrada 27 novembre 1955, p. 524.
114. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 1. Entrada 12 febrer 1949, p. 627. Majúscules a l'original.
115. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 2. Entrada 21 febrer 1951, p. 142. Vegeu també l'entrada 3 setembre 1955, p. 505.
116. *Ibid.* Entrada 31 desembre 1955, pp. 527-528.
117. *Ibid.* Entrada 1 octubre 1956, p. 582.
118. *Ibid.* Entrada 23 novembre 1957, pp. 661-662. L'argumentació de l'interlocutor de Klemperer era que la comparació entre nazisme i sionisme era una gran equivocació. En primer terme, els jueus no van actuar per pur sadisme, sinó que estaven encara sota un estat de pànic induït per Hitler. Es van assegurar que els àrabs voldrien fugir, no els van assassinar *in toto*. A més, els camps on ara vivien es conservaven així cínicament per motius de propaganda.
119. *I shall bear witness, op. cit.* Entrada 12 novembre 1939, p. 305. Subratllat a l'original.
120. *So sitze ich, op. cit.*, vol. 2. Entrada 12 abril 1955, p. 478.
121. *Ibid.* Entrada 23 agost 1955, p. 504.
122. *Ibid.* Entrada 1 febrer 1957, p. 601.

Platges i cementiris

Les fronteres d'Europa i els seus fantasmes

Les Back

Hi ha un rètol al peu del turó que porta al cementiri de Portbou, situat en un penya-segat. Diu: «Memorial W. Benjamin», i una fletxa dirigeix els visitants a la tomba del filòsof. Al costat d'aquest rètol hi ha un senyal de «prohibida l'entrada». Walter Benjamin se suïcidà ací, en aquest poble costaner, el 26 de setembre de 1940, després que la policia de fronteres espanyola hagués dictaminat que no tenia els papers necessaris per a abandonar la França de Vichy. El seu propòsit era escapar a través de Lisboa per retrobar altres intel·lectuals emigrats a Amèrica, com ara el seu amic Theodor W. Adorno. A l'Hotel de Francia, va escriure en un trosset de paper el seu missatge final:

En una situació sense sortida, no tinc altra solució que posar fi a tot. En un petit poblet dels Pirineus, on ningú no em coneix, és on la meua vida ha d'arribar a la seua fi.

Et demanaria que transmetesses els meus pensaments al meu amic Adorno i li explicasses la situació en què ara em trobe. No tinc prou temps per a escriure totes les cartes que hauria volgut escriure.¹

Refusada la seua entrada a Espanya i incapaç d'escapar del camp magnètic de l'Europa nazi, Benjamin va fer el que Marshall Berman en deia una «vaga preventiva contra si mateix».² Com molts altres exiliats, portava damunt ampolles de morfina per si arribava a trobar-se en un moment de desesperació. El senyal de «prohibida l'entrada» que s'exhibeix ací de manera innocent és una il·luminació profana, talment una de les «imatges dialèctiques» de Benjamin. Lluent a la calor de l'estiu català, el senyal és un recordatori dels punts de sortida i entrada mortals que van ser controlats per la policia en aquesta petita i innòcua ciutat turística.

Acompanyat de la seua guia Henny Gurland, Benjamin havia caminat quinze quilòmetres a peu des de Banyuls, el dia abans. Havia creuat la muntanya a l'altra part de la badia del cementiri. No va ser tant l'esforç físic de travessar el paisatge el que el deixà exhaust com el fet de veure's abismat en uns temps foscos. Molta gent havia intentat –i fracassat– passar a través d'aquesta ciutat fronterera en direcció

Les Back és sociòleg, professor al Goldsmiths College de la Universitat de Londres. Durant un temps fou membre del Departament d'Estudis Culturals de la Universitat de Birmingham. És autor, entre altres, de *The Art of Listening* (Berg, 2007). Aquest article aparegué a Eurozine el 9 de febrer de 2008. Prèviament havia estat publicat, en traducció alemanya, a *Wespennest* 152 (2008).

contrària, escapant de l'Espanya de Franco. Com comenta Michael Taussig en el seu bell llibre *Walter Benjamin's Grave*, les víctimes de Franco també freqüentaven la regió.³ Secrets brutals jauen enterrats en tombes identificades o anònimes disperses per aquest paisatge dolorosament bell.

En arribar a Portbou, vaig començar a buscar el que d'altres havien descrit ja i a prendre fotografies que reproduïssen el que d'altres havien vist ja. Ho vaig fer sense adonar-me'n, i no per primera vegada, seguint un recorregut que havia traçat ja un altre escriptor. He llegit moltes vegades sobre aquest lloc i viatjat fins ací a través de l'assaig de Marshall Berman sobre Benjamin i del llibre de Michael Taussig. D'alguna manera, estava buscant coses que em fossen ja familiars, com el monument a Benjamin, *Passages*, fet per l'artista israelià Dani Karavan, i l'epigrama que l'orna: «És més difícil honorar la memòria dels qui no tenen nom que la dels reconeguts. La construcció històrica està consagrada a la memòria dels sense nom». Si bé he estat incapaç de trobar aquest evocador passatge en cap de les obres publicades de Benjamin.

Si viatges a un lloc sobre el qual has llegit, hi ha sempre un punt en què les expectatives que has anat assimilant mentre llegies comencen a avançar-se a elles mateixes, com si les pàgines del llibre necessitassen ser arrancades, reescrites i substituïdes. Per a Michael Taussig, aquest és el moment en què la realitat social descrita en els escrits torna enrere al seu facsímil literari i demana què s'ha après i insisteix en un tracte just. «La realitat és un joc de trilers; els nostres escrits ho seran també. Durant un temps, s'interconnectaran, però aleshores es formarà una nova pauta de desordre ordenat, sempre una de nova abans de l'última».⁴

Pujant la lloma, m'adone de les vetes de ferro que taquen els penyals de roca obscura. Un altre rètol porta el nom de Benjamin; aquesta vegada es tracta d'una placa de marbre blanc penjada a la paret del Cementiri Municipal el 1979. Hannah Arendt es queixava el 1940 en una carta a Gershom Scholem que «el seu nom no està escrit enlloc».⁵ Havia vingut a presentar els seus respectes poc després del suïcidi de Benjamin. Se sentiria consolada ara? El nom de Benjamin està escrit a Portbou, però sembla que poca gent el reconeix. El pàrquing del cementiri és ple, però no dels cotxes de la gent que visita el monument, sinó més aviat perquè és un bon lloc per a aparcar, prop de les platges que hi ha més avall. Els generals de Franco són honorats en els noms dels carrers del poble. La vida del carrer s'associa amb el nom que esborra la persona que el posseïa abans. Hi ha noms sense referents, una apel·lació sense vida, una etiqueta lligada al no-res. Em pregunte si el destí de Benjamin és gaire diferent del dels generals.

En aquesta regió, després de morir, els cossos són soterrats en un nínxol sobre el terra durant cinc anys. Aleshores el nínxol és buidat i les restes són soterrades en una fossa comuna. Com explica Taussig, Walter Benjamin va ser rebatejat en els ritus funeraris catalans com a «Benjamin Walter» i enterrat no com a jueu sinó com a catòlic romà. En la part superior del cementiri hi ha un petit jardí en memòria seua, i un caminet que porta a una pedra sense tallar amb el nom de Benjamin i una cita seua: «No hi ha cap document de civilització que no siga alhora un document de barbàrie». Al damunt, hi ha pedres que ha anat deixant la gent que ha vingut ací a recordar-lo. Deixem les nostres pedres i el meu fill agafa

un ocellet de joguet que hi ha en terra i li hi fa un niu.

La pedra sense tallar és una tomba que no és una tomba. La pols de les restes de Benjamin es fon amb les restes dels sense nom apilats en la fossa comuna del cementiri. Després de la visita d'Hannah Arendt, Gershom Sholem li contestà dient-li que la tomba era apòcrifa. Taussig suggereix, per contra, que la història de la tomba és una al·legoria de la vida de Benjamin; una existència que no encaixa, una vida nua mal reconeguda que la geopolítica del nazisme va fer precària i invivable. Baixant les escales, passem sobre la placa quadrada i rovellada que assenyalava la trapa on es van tirar les seues restes.

Fora del cementiri hi ha l'entrada triangular als *Passages* de Dani Karavan. El monument va ser inaugurat el 1994, en el mateix moment també que es posà la pedra sense tallar al cementiri. El monument, el va encarregar inicialment la República Federal d'Alemanya per commemorar el centenari del naixement de Benjamin el 1892. Però l'acabament del projecte es va veure retardat perquè el Ministeri d'Afers Estrangers en retirà misteriosament la subvenció. Encara que mai no s'ha admès, molta gent creu que és pel fet que les autoritats alemanyes se sentien incòmodes finançant un monument fora d'Alemanya a un jueu laic amb inclinacions marxistes. Konrad i Ingrid Scheurmann, del Arbeitskreis selbständiger Kultur-Institute,⁶ recaptaren els 657.000 dòlars nord-americans que eren necessaris per a completar el projecte, de les institucions regionals alemanyes i del govern de Catalunya.⁷ Segons Karavan, *Passages* és un homenatge a les víctimes del nazisme i no sols un monument al gran filòsof.

Dempeus a l'entrada de l'estreta escala d'acer corten, sents els trens de la gran estació de ferrocarril que hi ha a prop. La grandària de l'estació—construïda per Gustave Eiffel—sembla desproporcionada i fora de lloc en un poblet de vacances tan petit. En l'època del tractat de Schengen i l'Eurozona, creuar la frontera francoespanyola té molt poc de la seua antiga significació. Ja no has de canviar moneda ni estar en possessió d'un visat d'eixida. Només el so dels trens expressos que han de canviar les seues rodes de l'amplada europea a la ibèrica és encara un eco de l'època de Benjamin, una esgarrifosa resta dels transports que portaven els jueus a les factories de la mort a Auschwitz. Barrejades amb això hi ha les veus dels turistes a la platja d'avall i una llanxa motora amb rumb a la Marina de l'altre costat del cap.

Baixant les escales dels *Passages*, l'obscur corredor esdevé de sobte molt encalmat i l'aire es tranquil·litza amb l'absència de llum del sol. L'efecte és claustrofòbic i aterridor. Un dels meus fills torna enrere i corre cap a la llum. Les parets de ferro estan arrapades i marcades per brètols que han gravat els noms de les seues enamorades en el metall. A mitjan camí cap avall, el sostre s'obre al cel blavós. Descobresc el meu perfil reflectit en el vidre d'avall i el mar. La vista és impressionant i no sorprèn que Hannah Arendt la descrivís com «de lluny, el lloc més fantàstic i més bonic que haja vist mai en la meua vida».⁸ Uns quants escalons més, i un panell de vidre bloqueja el camí. El joc de triler fa un altre tomb.

El vidre està fet miquetes. Les línies en alemany de l'elogi de Benjamin als sense nom estan bastant clares i apareixen com si estiguessen escrites al cel. Però les traduccions espanyola, catalana, francesa i anglesa

són il·legibles en les línies esmicolades i els trossos del vidre trencat. Trencat per qui? Pels apòlogistes i els simpatitzants dels nazis? Hi ha un munt de pintades feixistes als barris pobres i a les entrades del ventre urbà de Catalunya. Però una mirada més atenta revela que el vidre no l'han trencat des d'aquest costat. De fet, les pedres es veuen a l'altra banda del vidre, que han trencat, doncs, des de l'altre costat. Imagineu joves armats amb pedres i disparant-les des de la platja d'avall al monument en ruïnes.

Seria sorprenent que aquest homenatge als sense nom acabàs sent una ruïna? Un monument que no siga tocat o estimat en acte de dol s'anquilosarà i se submergirà en el paisatge com les restes d'un cos tret d'un dels nínxols i llançat a la fossa comuna. El monument destruït és un recordatori que Benjamin continua sent el que va ser sempre: un objectiu anònim trencat per la malícia humana o la força del vent. Les pedres llançades contra ell són més grans que les dipositades en la seua tomba.

L'epigrama escrit al cel continua sent una bella il·lusió. Però hi ha un altre secret i un altre moviment en el joc de triler. Més tard, trobe la referència. Apareix en un passatge suprimit del conegut últim assaig de Benjamin, el títol del qual en anglès és citat més sovint com a «Tesis sobre la Filosofia de la Història». Benjamin mai no tingué la intenció de publicar el passatge i per això l'origen és tan evasiu. Durant la guerra, el paper era escàs i Benjamin recollia qualsevol cosa sobre la qual pogués escriure. Va escriure l'elogi dels sense nom en la fràgil pàgina taronja del *Schweizer Zeitung am Sonntag*. En la recent traducció de l'obra completa de Benjamin a l'anglès, la cita apareix en unes «paralipòmena».⁹ La nova traducció inclou un eloqüent fragment que

no apareixia en la cita usada als *Passages* de Karavan:

És més difícil honorar la memòria de la gent anònima que honorar la memòria dels famosos, dels celebrats, *sense excloure els poetes i els pensadors*. La construcció històrica està consagrada a la memòria de la gent anònima. (*La cursiva és meua*, L.B.)¹⁰

Benjamin no s'hauria inclòs d'entre els sense nom. Gravades en el vidre esmicolat, les paraules del filòsof evoquen més aviat la traça dels desapareguts que omplen les nombroses fosses desconegudes al llarg de la frontera. Aquests fràgils comunicats finals potser hi són perquè puga tenir significat per «totes aquelles cartes que hauria volgut escriure».

A l'eixida del poble, el camí de la costa al nord de Portbou puja els penya-segats irregulars en una seqüència de corbes molt tancades. Des d'aquest punt privilegiat —a l'altra cara de la badia—, l'escala dels *Passages* de Karavan és impressionant. Un enorme canal excavat en el paisatge, una línia rovellada i indeleble que sembla enfonsada en la roca. Al capdamunt del penya-segat hi ha el punt de control que Benjamin degué creuar camí del poble. Avui abandonada, l'oficina on hi havia la policia de fronteres i on examinava els documents fa de llenç per als artistes grafers. Expressions *hip-hop* en cal·ligrafia del metro de Nova York omplen qualsevol superfície lliure. L'antic lloc de control és una relíquia de l'ordre que determinà el destí de Benjamin. Una estranya i incerta ruïna habitada només per l'espectre del seu antic poder. És un recordatori que les fronteres de la fortalesa Europa han canviat i també la naturalesa de la seua violència. Els sense nom d'avui no

passen per ací perquè els guàrdies de la frontera s'han mogut cap a ells. Més encara, el control s'estreny entorn dels perfils de les persones no desitjades, de manera que en defineix la identitat i els jerarquitzava en un ordre d'humanitat.

Etienne Balibar comenta que la principal frontera d'Europa la marca el que ell anomena la Tanca Sud-Mediterrània –tant física com virtual–, erigida per a mantenir els africans fora del sòl europeu.¹¹ La tanca espanyola que separa els enclavaments de Ceuta i Melilla a la part marroquina de l'estret de Gibraltar n'és un cas exemplar. La tanca s'ha convertit en un punt de pressió on el desig dels subsaharians d'emigrar a Europa topa amb els esforços físics i materials per mantenir-los al seu lloc. Milers d'emigrants tractaren de saltar-la el setembre de 2005. S'estima que uns 700 ho aconseguiren, mentre que sis van morir en enfrontaments amb les forces de seguretat marroquines. Uns quants centenars més es van ferir les mans als filferros de pues. El govern espanyol de José Luis Rodríguez Zapatero respongué anunciant que construiria una tercera tanca per a reforçar les dues ja existents. La nova xarxa de filferro esmolat com un ganivet d'11 km de llarga, que li costà a Espanya uns 33 milions d'euros, va ser erigida el 2005 amb una alçada de sis metres. El filferro està arrosat per punts de vigilància continus i hi ha una ronda que corre entre les tanques perquè els vehicles de policia hi puguen patricular regularment i les ambulàncies atendre la gent enganxada en les fortificacions. Reflectors, càmeres de video i sensors de soroll i moviment omplen les torres de control del sistema nerviós central de la frontera.

Hi ha ací una paradoxa d'una altra naturalesa. Convergint a Melilla i Ceuta des de

tot el nord d'Àfrica, els emigrants es veuen ells mateixos de camí cap a Europa i no cap a Espanya o França. Sandro Mezzadra comenta que els emigrants africans són sovint europeus més entusiastes que els posseïdors de passaports de la UE en el continent.¹² Malgrat el menyspreu blanc envers seu, els emigrants són potser els darrers euroentusiastes, fins al punt de pagar pel seu fervor amb les seues pròpies vides. Com a l'època de Benjamin, per a qui cerca asil, el moviment i el suïcidi estan entrelligats l'un amb l'altre, l'esperança de llibertat es porta a la frontera amb un risc fatal.

Els cossos dels africans ofegats suren sovint en les selectes platges de les illes Canàries. Els africans no són molt visibles a Lanzarote i Fuerteventura, però els cossos d'aquests vençuts tenen obsessionats els promotors immobiliaris, que s'enorgulleixen d'atraure una «classe millor» de turista. El periodista Terry Fitzpatrick es trobà el 2006 amb un agent immobiliari anglès a Puerto Rosario, que li digué que la seua companyia havia perdut en dues ocasions possibles vendes perquè els seus clients havien anat a passejar a la platja i s'hi havien trobat amb cossos sense vida. «No hi ha problema amb els grups d'africans pidolant als centres urbans, però els cossos a les platges són una altra cosa i són decididament nocius per als negocis».¹³

Això em porta de nou el so de la platja de Portbou, el monument a Benjamin i la precària coexistència d'esbargiment a la platja i mort.

«UNITED per l'Acció Intercultural» és una xarxa europea que vol conscienciar sobre la situació dels exiliats d'avui. Des del 1993, aquesta organització ha estat documentant cada cas de mort de refugiats de resultes de la manera com es controlen les

fronteres europees.¹⁴ UNITED encoratja els europeus a imprimir i exhibir la llista creixent de noms i les circumstàncies de les seues morts. Avui la llista conté 8.855 noms; quan llegiràs aquest article, en seran més. Llistar els noms és part d'un monument vivent en curs que tracta d'encendre una espurna d'esperança contra la dramàtica violència de la frontera. «Si la mort d'unes 8.800 persones», diuen, «no desperta la consciència d'Europa, què ho farà?» El clima d'autosatisfacció entre els polítics i els intel·lectuals europeus impedeix qualsevol presa de consciència.¹⁵ Perry Anderson acusa les recents representacions de l'èxit i la civilitat d'Europa d'inhibides per un «narcisisme il·limitat», una mena de vanitat política autosatisfeta que es felicita a si mateixa per la desaparició de les fronteres internes, l'èxit de l'euro i la mobilitat de la població dins la UE ampliada.¹⁶ Aquesta visió del que és Europa s'aparta de la dels cossos obscurs arrossegats pel corrent a les platges de Puerto Rosario i les cares darrere la tanca de Melilla. Els entusiastes impulsors d'una Europa renaixent, *sense excloure poetes i pensadors*, farien ben fet de recordar les paraules gravades en la tomba de Walter Benjamin: «No hi ha document de civilització que no siga alhora document de barbàrie». No hi ha platja que no siga també un cementiri. □

Traducció d'Antoni Furió

1. El text d'aquesta carta es trobava entre els papers d'Adorno, escrit de mà de Henny Gurland, que segurament la degué copiar per a Adorno. Citat en Henri Lonitz, ed., *Theodor W. Adorno and Walter Benjamin. The Complete Correspondence 1928-1940*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1994, p. 342.
2. Marshall Berman, *Adventures in Marxism*, Londres, Verso, 1999, p. 240.
3. Michel Taussig, *Walter Benjamin's Grave*, Chicago i Londres, University of Chicago Press, 2006, p. 19.
4. *Ibidem*, p. XI.
5. Citat per Gershom Scholem, *Walter Benjamin: The Story of a Friendship*, Filadèlfia, Jewish Publications Society, 1981, p. 226.
6. Grup de Treball d'Instituts Culturals independents [Nota del Traductor].
7. Michèle C. Cone, «Memorial to Walter Benjamin», *Sculpture*, vol. 4, 2, 1995, pp. 16-17.
8. Citat en Gershom Scholem, *Walter Benjamin...*, p. 226.
9. «Paralipòmena», plural de *paralipomenon*, terme grec que originàriament significava «allò omès». Schopenhauer l'incorporà al llenguatge filosòfic per a designar les anotacions complementàries (redaccions alternatives, fragments, variants...) a un text [N. del T.]
10. Walter Benjamin, «Paralipomena to 'On the Concept of History'», a *Walter Benjamin, Selected Writings Volume 4: 1938-1940*, edició a cura de Howard Eiland i Michael W. Jennings, Cambridge, Massachusetts i Londres, Belknap Press, 2003, p. 406.
11. Etienne Balibar, *Strangers as Enemies: Further Reflections on the Aporias of Transnational Citizenship*, Globalisation Working Papers, McMaster University, Califòrnia, EUA, 2006.
12. Sandro Mezzadra, «Border as Method: A Critical Perspective on the Transformations of Borders in Europe», comunicació presentada al col·loqui *Making Europe / Making Europeans: the Ethnographic and the Everyday*, Center for European Studies, University of Texas at Austin, 10 d'abril de 2008.
13. Terry Fitzpatrick, «The Price of a Better Life», *Searchlight*, 368 (2006), p. 20.
14. Vegeu <http://www.unitedagainstracism.org/pages/campfatalrealities.htm>
15. Vegeu, per exemple, Mark Leonard, *Why Europe Will Run the 21st Century*, Londres, Fourth Estate, 2005.
16. Perry Anderson, «Depicting Europe», *The London Review of Books*, 20 de setembre de 2007.

El biaix de les notícies

Un exemple de Canal 9

Yolanda Verdú

Tots els mitjans estan obligats a difondre informació veraç d'interès general. La tendenciositat cap a interessos particulars polítics o mercantils desvirtua el concepte d'informació i fa que esdevinga propaganda o publicitat. Ningú no es posa davant un informatiu de televisió per ser convençut, persuadit o enganyat, sinó per assabentar-se de l'actualitat rellevant. Clar que els mecanismes de manipulació informativa no sempre resulten palesos per a l'espectador perquè juguen amb la distorsió subtil dels recursos i amb la repetició i recurrència al llarg del temps. A més, algunes desviacions informatives són fruit del procés productiu, per la qual cosa no resulta gens fàcil establir on comencen i on acaben les pràctiques dolentes amb condicionants de tota mena, i la manipulació com a intervenció política als mitjans informatius amb la pretensió interessada de presentar modificada la veritat.

Diverses organitzacions nord-americanes promouen entre la ciutadania la detecció de les tècniques de manipulació informativa, alhora que actuen com a observatoris de la professió periodística. Sota la inspiració dels treballs pioners als anys quaranta de l'Institute for Propaganda

Analysis, associacions professionals i fundacions universitàries¹ pretenen difondre l'alfabetització mediàtica quant a la informació, entesa com una preparació crítica dels telespectadors enfront de les notícies esbiaixades o tendencioses. Es proposa que els consumidors de televisió mantinguin una actitud activa i escèptica cap a la informació per a detectar l'absència de diversitat de punts de vista i per a defensar-se d'aquests mecanismes de persuasió que només convenen a interessos particulars de grups o partits polítics. El consumidor crític, que hauria de tenir una bona preparació i estar molt informat, procuraria llegir entre línies, descobrir els jocs enganyosos del llenguatge i del muntatge audiovisual, preguntar-se d'on vénen les dades, com i per quins camins els fets o les paraules han esdevingut notícia i per quines raons algunes qüestions, opinions i fonts no entren als informatius.

És clar que el biaix no és unívoc, perquè el seu significat és relatiu i ambivalent. Quan la gent comenta que les notícies d'un o d'altre mitjà semblen tendencioses o esbiaixades, fa referència a la presència dels líders polítics en pantalla, a la valoració de les actuacions i arguments del govern o de l'oposició, i a la perspectiva que les informacions ofereixen dels temes i polèmiques del debat públic, la qual cosa es jutja des de

Yolanda Verdú Cueco és investigadora de la comunicació, llicenciada en Dret i en Filologia i doctora per la Universitat de València en l'àrea de periodisme.

la individual òptica cultural i ideològica de cadascú. El terme *biaix* s'utilitza de forma genèrica per a la tendenciositat política de la informació, com una mena de preferència o malvolença adreçada a líders, partits o temes, segons que estiguen situats en un dels oposats govern/oposició, els nostres/els altres. El tret que més s'assenyala en la consideració comuna del biaix és la presència destacada o escassa dels diferents partits, i des de l'oposició això motiva la major part de les queixes pel tractament descompensat i afavoridor dels punts de vista i imatge pública del govern, en comparança de les altres posicions de l'espectre polític i social. Resulta inqüestionable que els governs duen l'execució o iniciativa de l'activitat política, cosa que els converteix en actors principals de moltes notícies. Malgrat aquesta posició privilegiada, no pot acceptar-se que els mitjans públics acaben beneficiant la valoració dels partits que governen, i menys si això s'esdevé en vespres d'eleccions. Les normes que estableixen garanties democràtiques als processos electorals propugnen una separació neta entre els àmbits i actes corresponents a les institucions i als partits. Els mitjans estan obligats a procurar que la informació no es contamine d'un electoralisme encobert, atès que en els períodes preelectorals ja hi ha espais específics per a la propaganda.

Ningú no pot dubtar de la transcendència de la manipulació informativa en època electoral. Suposa que algú s'apropia de la informació com a servei públic per a tenir accés directe a l'audiència dels informatius, i aconseguir fer-li arribar el seu missatge electoral. La investigadora Pippa Norris² va estudiar la influència en els espectadors-votants dels desequilibris informatius cap a les formacions polítiques en les eleccions

angleses de 1997. La primera forma de biaix es produeix pel desequilibri en els temps de permanència dels polítics en pantalla, i constitueix el paràmetre quantitatiu de temps, la mesura que els organismes de control apliquen especialment en època electoral. El desequilibri temàtic fa referència a la incidència informativa en les matèries a les quals més atenen uns i altres partits, perquè es parteix del fet que focalitzar en un tema pot beneficiar o perjudicar la corresponent opció política; en són exemples la insistència en determinades informacions que resulten convenients al govern, o l'absència —es pot llegir censura— dels assumptes que no convenen. I per últim, el desequilibri denominat direccional que, segons va concloure la investigadora, significa la influència més poderosa per a modificar preferències i intencions de vot: es tracta de la tendència en positiu o negatiu amb què es caracteritza la informació relativa als pronunciaments dels diferents partits polítics.

El concepte de biaix comprèn les tres formes de desequilibri: d'una banda, es beneficia quantitativament la presència d'uns personatges (polítics del govern, grup de poder o partit polític); de l'altra, s'insisteix en unes temàtiques informatives que interessin estratègicament i es distorsionen les posicions del debat públic en clau partidista i maniquea. La complexitat d'estudiar el desequilibri direccional rau en la mesura dels matisos que donen el sentit positiu o negatiu als missatges. La recerca del biaix informatiu que s'hi proposa atén als recursos lingüístics emprats, als subtils mecanismes d'emmarcament de les notícies, a la concreta manera de seleccionar, donar forma i jerarquitzar els fets que significa definir-los, qualificar-los i avaluar-los.

Sembla convenient fer unes apreciacions prèvies al voltant de conceptes que es barregen sovint en parlar del biaix de les notícies com són ara els principis editorials i la línia editorial, l'oficialisme i els errors de la maquinària informativa amb aparença de tendenciositat.

LÍNIA EDITORIAL DELS MITJANS PÚBLICS (BIAIX DE L'EMPRESA)

El terme *biaix* indica desviació o inclinació, el desplaçament de la informació cap a uns suposats interessos particulars; es pot imaginar que la inclinació es dona respecte d'una dretura ideal que correspondria a les qualitats de veracitat, pluralitat, imparcialitat, aquestes paraules-clau de la deontologia periodística, i també principis legals inspiradors de la informació als mitjans públics. En situar-nos en aquest nivell programàtic, la primera qualitat exigible a la informació, segons la Constitució espanyola, és la veracitat, que s'ha d'entendre com la tendència de l'informador a l'esbrinament i comprovació de la realitat autèntica dels fets. Per tant, el periodisme implica la responsabilitat i l'honestetat d'intentar aconseguir la narració més certa i adequada dels esdeveniments que s'han de transmetre.

Els principis editorials dels mitjans públics es fonamenten en la defensa dels valors constitucionals per a la convivència democràtica, cosa que inclou la garantia del dret a una informació plural i independent dels grups polítics, econòmics o de pressió de qualsevol tipus. El concepte bàsic de servei públic que la Llei 17/2006 de la ràdio i la televisió de titularitat estatal atribueix

a RTVE suposa: promoure el coneixement i la difusió dels principis constitucionals i els valors cívics; garantir la informació objectiva, veraç i plural que s'haurà d'ajustar plenament al criteri d'independència professional i al pluralisme polític, social i ideològic present en la nostra societat, així com a la norma de distingir i separar, de forma perceptible, la informació de l'opinió; i facilitar el debat democràtic i la lliure expressió d'opinions.

També la Llei de creació de la Radiotelevisió valenciana enumera els principis que han d'inspirar l'activitat de Canal 9, i se'n destaquen: la veracitat, imparcialitat i objectivitat en les informacions; la separació entre les informacions i opinions, la identificació de les persones que les sostenen i la lliure expressió d'aquestes; i el respecte al pluralisme polític, cultural i lingüístic, religiós i social.

Per una altra part, les empreses privades determinen els seus objectius en els estatuts socials i, a més de perseguir beneficis econòmics que podrien condicionar un biaix mercantilista, poden promoure una postura favorable envers un grup o partit polític, més o menys declarada o encoberta. Als mitjans públics en canvi, la llei estableix que l'acompliment del servei públic d'informar només ha d'atendre els interessos generals amb respecte del pluralisme.

S'anomena línia editorial a la posada en pràctica dels principis editorials, per la qual els caps d'informatius i editors també desenvolupen tendències, preferències per temes, institucions, grups o personatges, als quals s'atén amb més freqüència. En aquest punt es podria parlar d'un periodisme responsable, destinat a informar d'opinions que reflecteixen el pluralisme, a promoure el debat públic i el foment dels valors cívics

de convivència i cohesió social. Aquesta línia editorial proposada per als mitjans públics ha de mostrar un biaix positiu cap als principis editorials derivats del respecte a la convivència en igualtat proclamada per la Constitució, i d'aqueixa igualtat es deriva el tractament imparcial de les notícies.

La imparcialitat, segons s'entén al codi ètic de la BBC,³ ha d'interpretar-se com a tolerància, plantejaments amplis i justícia per a reflectir la varietat d'opinions i tendències socials significatives. Servir l'interès públic exigeix la integritat i independència de la cadena pública perquè l'audiència ha de saber que les decisions s'han pres per raons editorials i no com a resultat d'influències i pressions inacceptables de tipus polític o d'altres. La BBC, que es proclama independent dels interessos governamentals i de partit per a exercir un control independent del poder d'institucions o persones, ha produït la més completa formulació dels principis ètics del periodisme audiovisual com a servei públic.

OFICIALISME (BIAIX INSTITUCIONAL O DEL *STATU QUO*)

Molts estudis han demostrat la presència constant, aclaparadora, dels protagonistes polítics als telediaris on oficien els seus ritus en actes públics i manifesten les opinions i visions de l'entorn que consideren útil difondre. Sense necessitat de realitzar fets rellevants objectivament, només per pertànyer al sistema institucional, sembla que els polítics estan legitimats en si i per si mateixos, per a comparèixer i parlar de la realitat, i poden ser notícia pel que diuen. Per contra, la resta dels actors del sistema

social només són esmentats en el telediar pel que fan. A més, en moltes ocasions, la classe política apareix com a salvadora, recuperant consensuadament problemàtiques d'índole pertorbadora i així es constitueix en restauradora de l'ordre social commocionat per altres actors socials.

La majoria de les televisions del nostre entorn pateixen governamentalisme, més acceptat si l'anomenem oficialisme comú, que consisteix en una consideració sobrevalorada de tot el que prové de les institucions i organismes, en especial del govern. És acceptable que el govern siga el protagonista principal de l'actualitat política, però innegable que també hi han de ser presents la resta d'actors polítics i socials per tal que el mitjà siga plural. Resulta difícil establir la línia roja que determina quines notícies han ultrapassat l'oficialisme caient en el partidisme, ja que està molt estès un tractament acrític de tot el que prové de l'estament polític executiu.

El «periodisme de declaracions» és pseudoperiodisme, mera reproducció de les paraules de les autoritats, moltes vegades sense explicació, context, antecedents o conseqüències, i sempre sense comprovacions. Quan predomina en les notícies de política el que algú diu sobre el que s'ha fet o succeït, s'hi redueix el paper social de mediació i interpretació del periodisme al d'altaveu del poder, i doncs denota la dependència dels mitjans a l'agenda que estableixen les fonts institucionals governamentals, les preferides i, en massa ocasions, les úniques utilitzades. Sovint els mitjans són convocats a actes que persegueixen més anunciar futurs projectes per desenvolupar, que divulgar entre els ciutadans l'activitat de l'administració. Es tracta de comunicació institucional o més aviat de propaganda política dissimulada?

Finalment, en l'extrem, pot ocórrer que la maquinària informativa s'acoble a la maquinària electoralista del partit en el govern, en una mena de lletja connivència, com va succeir en TVE, amb la cobertura informativa de la crisi del *Prestige*, la guerra d'Iraq i les declaracions al voltant de l'autoria de l'atemptat de l'11-M en els crucials dies 12 i 13 de març de 2004.

S'observa una pràctica molt estesa en les redaccions que consisteix simplement a contraposar les postures de les diferents parts implicades en els conflictes, concedir la paraula, sense avaluacions ni tractament periodístic, oferir les dues cares dels assumptes en una equidistància que no pot funcionar com a garantia d'objectivitat, i menys encara de professionalitat. El periodisme polític de difusió de declaracions d'autoritats que donen voltes a polèmiques, com a centres de la màxima atracció informativa, promou la controvèrsia i l'enfrontament dialèctic, en ocasions sense més objecte ni interès que combatre l'oponent desqualificant-lo. La controvèrsia és un esdeveniment públic problematitzat, un assumpte sobre el qual hi ha dues visions contraposades en la típica dialèctica govern/oposició. A través de les controvèrsies, el sistema polític determina posicionaments i prioritats d'uns temes, en relació amb fets, situacions i problemes. Carlo Marletti⁴ deia el 1985 que la política s'estava transformant en una xarxa de temes i controvèrsies (*issue network*) teixida als mitjans de comunicació. Com a exponent del que és una controvèrsia mediàtica analitzarem més avall la campanya contra les prospeccions petrolíferes que es va desenvolupar en època preelectoral des del PP-CV.

ERRADES DE LA MAQUINÀRIA (BIAIX INVOLUNTARI)

La realitat del funcionament dels mitjans ens revela que bona part de les incorreccions i desviacions en la informació, que alguns podrien interpretar com a biaix o tendenciositat, són degudes a les pressions i limitacions de temps, restriccions econòmiques i dificultats per a reduir assumptes complexos en els estrets marges de les notícies de televisió. El biaix involuntari és més freqüent del que se suposaria i sorgeix com a simple producte d'errades, limitacions o eventualitats de qualsevol tipus al llarg del procés de producció de les notícies.

Factors relacionats amb la valoració dels fets (l'atracció per allò negatiu, inèdit, esglaiador, impactant) i amb els entrebancs que provoca la maquinària de producció de notícies (com els molt probables i diversos problemes tècnics en l'elaboració o emissió, circumstàncies de tota mena, incloses les de tipus personal) condicionen el producte informatiu fins al punt que arriben a modificar la prèvia determinació professional d'allò que és notícia per part dels editors. A aquest conjunt de variades circumstàncies li assignem l'etiqueta de biaix inconscient, fortuït i no pretès, per estructural, producte de la manera com es fan les notícies.

La casualitat ocasiona que, a vegades, simples errors humans suggerescen un biaix amb sentit polític intencionat. Pel febrer de 2006 es van cometre, en menys de dues setmanes, dos errors de mesclades de vídeo en l'emissió en directe del telediari de TVE que ocasionaren que es veiessen, on no devien haver aparegut, unes imatges de Rajoy entre imatges de presos iraquians torturats i en una notícia sobre el suïcidi

d'un etarra a la presó. Ningú que no conega com es realitza un telediari podria deixar de reconèixer un clar error humà d'operació tècnica, raó que no va impedir la polèmica. La probabilitat de l'errada, especialment en el mitjà televisiu, recomana que, per a avaluar la manipulació informativa, s'atenga al seguiment de períodes, per ser aquesta una tendència que s'ha de definir en la seua continuïtat i repetició sistemàtica.

ENFOCAMENT DE LA NOTÍCIA (BIAIX DE L'INFORMADOR)

La fabricació de les notícies –selecció, narració i presentació en formats– implica la «manipulació» dels variats elements que componen la informació, per a donar com a resultat una de les moltíssimes versions possibles dels fets. L'última versió es deriva dels tres nivells determinants als quals estem atenent: la línia marcada pels responsables editorials, les limitacions de la maquinària productiva i la visió personal dels professionals, és a dir, les actituds, idees i competència dels informadors.

Malgrat la doctrina clàssica que propugnava una teòrica objectivitat, les notícies estan sovint ajustades a les creences dels individus implicats en la seua recopilació i presentació. De fet, l'elaboració d'informació suposa valorar dades i elements, aspectes de realitats que presenten molts vessants, per a l'adopció d'una de les maneres com es pot contar un fet o història. Aqueixes decisions estan molt condicionades per la capacitat professional de l'informador i la seua orientació ideològica, i també per com entenga l'honestedat professional.

Situem el procés d'elaboració de la informació en la perspectiva humana: el

munt de decisions que el periodista pren fa inevitable afirmar que existeix un punt de vista implícit en les informacions. La selecció del fet i tema per cobrir, la determinació del nombre i tipus de participants en el succés, la inclusió de testimonis, d'autoritats i d'experts, la forma d'explicar i d'interpretar el que ha passat, constitueixen qüestions sobre les quals cal decidir, donant lloc a seleccions que inclouen o exclouen dades, perspectives, lectures possibles. Una vegada determinat l'assumpte informatiu que cal tractar, el periodista treballa de forma independent i amb el seu criteri –guiat i posteriorment revisat pel dels editors– per a determinar, dins de les limitacions empresarials de la producció, quines fonts o recursos emprar-hi, amb un ample marge per a l'aproximació argumental, per a concretar com i amb quins ingredients plantejar allò ocorregut.

Correspon al periodista d'enfocar la narració i l'explicació dels fets, determinar a qui es dóna la paraula i quines frases s'emetran de tot el que s'haja dit, quines imatges mostraran el que ha passat, què es destaca de les dades disponibles, i què no s'hi inclou, en resum quant de temps o espai dedicar a cada qüestió o aspecte de la realitat... Tot això constitueix evidentment una perspectiva i òptica concreta aplicada a un esdeveniment, un estil expositiu en la forma de contar els fets, en la qual intervindran els coneixements previs del periodista sobre el tema concret, la documentació i les fonts que haja utilitzat, tamisades per l'òptica cultural i ideològica dels qui elaboren la informació. L'enfocament de les notícies és com dir l'aproximació concreta als fets, la narració final que resulta del procés informatiu i del punt de vista triat per l'informador.

EL BIAIX PARTIDISTA

Malgrat tot allò que relativitza l'ús del terme *biaix*, sembla interessant una reflexió al voltant de la definició i avaluació dels subtils mecanismes de manipulació informativa que en alguns mitjans apunten, de manera sistemàtica i repetida, en un mateix sentit quant als actors de la política i als temes del debat públic: afavorir els interessos d'un govern, partit o grup polític.

Ens referim, doncs, a una tendència que no es circumstancial ni fortuïta perquè es repeteix i és clarament intencionada, que no és simplement estructural perquè la notícia es podia haver considerat i elaborat d'una altra manera. A més, es tracta d'una actuació subreptícia, pretesament dissimulada perquè se la sap no legítima. Per tal que la manipulació siga efectiva, ha de presentar-se de forma encoberta, de manera que permeti que l'audiència crega en la correcció de la informació que rep, ja que el mecanisme persuasiu no funciona si s'hi evidencia l'engany i l'estratègia interessada.

Des del punt de vista dels professionals, significa que falla la independència que se suposa en el periodisme que ha de tendir a la imparcialitat, el rigor i la responsabilitat social d'informar els ciutadans. El biaix partidista que es defineix precisament per beneficiar partits o dirigents contravé la funció social de les televisions públiques que és atendre els interessos generals. Des d'un punt de vista polític significa que partits, governs o grups s'apropien la informació com a bé col·lectiu, per a la seua utilització amb una finalitat particular, partidista. En el cas de la manipulació dels mitjans públics, suposa que es paguen amb fons públics campanyes propagandístiques

en favor d'una opció, disfressades d'informació institucional o de política general, amb tàctiques enganyoses i impròpies.

Entenem que el biaix consisteix en una proclivitat política de periodistes, editors o propietaris del mitjà informatiu, cap a un partit, govern, líder o grup, que es manifesta en les notícies de forma sistemàtica però dissimulada, amb l'objectiu latent de convèncer a favor o en contra d'uns o d'altres. Quan les tergiversacions es produeixen repetidament afavorint una concreta interpretació, no toca atribuir-les a innocents errors o problemes de la producció diària, i resulta plausible pensar en un control del producte informatiu intencional en algun dels nivells de decisió editorial o empresarial. La primera forma de control dels mitjans públics s'exerceix interferint en els nomenaments dels màxims responsables editorials des d'instàncies polítiques. Es tracta d'establir una pressió política sobre els mitjans, per aconseguir que la selecció d'assumptes i el tractament informatiu d'aquests segueixen directrius del poder institucional o directament de l'estructura del partit.

En aquest sentit, les denúncies més habituals en l'àmbit polític es fan des de l'oposició que se sent maltractada cap al govern que controla els mitjans públics. Si entenem l'oficialisme i el governamentalisme com a tendència a una cobertura destacada dels actes de les institucions i de les paraules d'autoritats polítiques, el biaix partidista ultrapassa aqueixa adulació i suport al govern, i més aviat consisteix a interpretar els fets únicament en la clau que convé als dirigents que ocupen el poder. En les antípodes del pluralisme i la defensa dels interessos generals al quals han de respondre els mitjans públics, la diferència de tracte a govern/

oposició (i altres grups socials i polítics) caracteritza el tractament de la política, amb l'ús de tècniques de manipulació repetida, sistemàtica, deliberada i dissimulada. La tendenciositat es fa palesa en les tres maneres de desequilibri assenyalades adés: la presència destacada dels líders i formacions del grup afavorit (mesurada en temps d'exposició i de paraula), la cobertura dels temes d'interès estratègic-polític (fenòmens de tematització, llançament de polèmiques) i el direccionament dels temes, el marc de lectura que es proposa per als assumptes públics, la valoració soterrada de les opcions polítiques.

Es proposa una sistematització de l'anàlisi del biaix consistent a detectar:

- absència de diversitat, de pluralitat d'opinions; ús predominant, quasi exclusiu, de fonts institucionals o del partit polític a què es tendeix, de forma que no càpiga debat al voltant de la versió oficial;

- minusvaloració o desaparició de fets, personatges o temes rellevants als altres mitjans;

- rellevància o valoració destacada o emfàtica de notícies o aspectes, perspectives, personatges, temes (per durada, ubicació, subratllat);

- i el marc específic que s'hi dona a les notícies, com un suggeriment implícit de com entendre-les, segons que es pose l'accent en les conseqüències econòmiques, les responsabilitats polítiques, la interpretació causal, l'avaluació moral, etc., o simplement presente una caracterització en clau positiva o negativa.

Parlem de marc o emmarcament (*frame*) per a referir-nos a la concreta selecció de la realitat en un mode particular d'organitzar, jerarquitzar i donar forma a la informació sobre un assumpte, per a definir-lo, quali-

ficar-lo i avaluar-lo. Els conceptes clau són la selecció i el tractament destacat; en la definició de l'expert en comunicació política R. Entman⁵ l'emmarcament és la selecció d'alguns aspectes de la realitat i els trets de rellevància en el text comunicatiu que promouen una definició del problema, una interpretació causal, una avaluació moral i un suggeriment de com entendre el tema. La determinació de les dades, arguments, fonts, punts de vista que cal incloure i la utilització de trets lingüístics i audiovisuals proposen una concreta orientació de *lectura* per al telespectador. Són tècniques d'emmarcament la combinació de tàctiques de presentació, amb diferents elements expressius i diverses formes d'èmfasi, la selecció d'imatges i el muntatge audiovisual, la referència o no al context, la coherència dels titulars i les estructures sintàctiques, així com la selecció de verbs i lèxic.

UN EXEMPLE DE CANAL 9

Tot seguit analitzarem les notícies de Canal 9 al voltant de les prospeccions petrolíferes al Golf de València, durant els tres mesos anteriors a les eleccions autonòmiques de 2007 (vegeu quadre).

ANTECEDENTS

Espanya només produeix un 0,2% del seu consum total de petroli (unes 140.000 tones en 2006) de l'únic jaciment operatiu enfront de les costes de Tarragona, explotat per Repsol YPF. En les últimes dècades, els successius governs espanyols han donat autoritzacions per a fer més de 250 prospeccions després d'una llarga tramitació que implica diverses administracions. Des dels

anys setanta s'han fet al litoral valencià desenes de prospeccions petrolíferes; les últimes al 2002, per sis autoritzacions donades per un govern del PP, enfront de les costes de Castelló (en les àrees denominades Cormorán, Gorrión, Flamenco i Garceta).

Les organitzacions ecologistes, com Greenpeace, www-Adena i Ecologistas en Acción,⁶ denuncien l'impacte dels sondejos perquè les fortes ones acústiques emeses des de canons d'aire comprimit (de gran intensitat, entre 180-250 dB) poden ocasionar sordera i, fins i tot, la mort a la població de cetacis, molt abundant a la zona. L'Associació d'Operadors de Productes Petrolífers (AOP) respon que els arguments mediambientals contraris a les prospeccions són exagerats ja que les actuals tecnologies no tenen conseqüències tan negatives sobre la flora i la fauna.

El 2006 l'empresa britànica Medoil PLC demanà tres permisos d'investigació d'hidrocarburs al Golf de València, cosa que donà lloc a la preceptiva publicació de la petició al BOE (19/08/2006). Malgrat el llarg procediment que quedava per a obtenir l'autorització del Ministeri,⁷ el que aleshores era conseller valencià de Territori i Medi Ambient, E. González Pons, va aprofitar l'ocasió de fer una defensa mediàtica de l'ecologia i qualificà amb immediatesa la possible concessió com una «agressió històrica contra el nostre medi ambient». Des de febrer de 2007, és a dir, en els tres mesos anteriors a la campanya electoral de les autonòmiques de maig, la crítica del PP i del Consell valencià cap al govern d'Espanya per la possible autorització de sondejos a les costes valencianes, esdevingué un tema electoral i electoralista. En la informació que la televisió pública autonòmica Canal 9 va donar sobre l'assump-

te, la cobertura dels actes, les declaracions seleccionades i el tractament general com a polèmica, s'hi descobreixen molts trets de biaix partidista.

L'objectiu del PP valencià era difondre que el govern estatal socialista volia perjudicar la Comunitat Valenciana, dins de l'estratègia general de discurs victimista que ha fet servir des que el govern espanyol és de signe socialista. En aquest cas la campanya resultava molt semblant i paral·lela en el temps a la que es mantenia des del Consell contra les dessaladores que el Ministeri de Medi Ambient està instal·lant a les costes valencianes, perquè transmetien un mateix missatge alarmista per l'impacte al medi ambient: en el cas de les dessaladores, danys a la pradera de posidònia i danys als cetacis, en el cas de les prospeccions. Es tractava de crear una controvèrsia que perjudicàs la imatge de l'oponent, que ací és el govern estatal. S'hi aportaren arguments per a atribuir-li responsabilitats pels perjudicis que aquestes actuacions de l'Estat podien ocasionar a la Comunitat Valenciana i es va suggerir una intencionalitat de maltractar aquesta comunitat.

El conseller de Territori i Medi Ambient d'aleshores, E. González Pons, s'havia caracteritzat des del seu nomenament per manifestar una sensibilitat per l'ecologia molt exhibida especialment en un espai patrocinat dins l'informatiu *Medi ambient*, i en les seues aparicions als mitjans amb frases-titulars cridaneres com aquella que definia la política del seu departament com un meló d'Alger (verd per fora) o la que equiparava les dessaladores a «nuclears de la mar». Diverses notícies de Canal 9 durant la precampanya recolliren la suposada preocupació del Consell pels efectes nocius de les dessaladores en la posidònia⁸ amb

insistència en els perills i aspectes negatius, i en canvi sense dades sobre inversions, calendaris previstos, capacitat d'abastiment i funcionament tècnic; tampoc hi hagué opinions qualificades pera avaluar les conseqüències d'aquestes instal·lacions. A quatre dies de l'inici de la campanya, el conseller González Pons afirmava en l'espai patrocinat per la seua Conselleria (1a ed. TN-C9, 06/05/07) que la rica pradera de posidònia d'Alacant desapareixerà en deu anys per les dessaladores del Ministeri de Medi Ambient. També l'alarmisme va ser l'objectiu d'una altra notícia (2a ed. TN-C9, 19/02/07), en la qual la paralització a Galícia del vaixell *Ostedijk* que duia càrrega tòxica i es dirigia cap a València, es va presentar tres vegades en el text que acompanyava les imatges, com una «bomba de rellotgeria que tenia com a destinació el port de València», es van carregar les tintes amb el rètol «Continua el perill» i el conseller González Pons va exigir al govern que el vaixell no arribàs mai a les costes i ports valencians, la qual cosa es podia sobreentendre.

L'AMENÇA
DE LES PROSPECCIONS:
UNA POLÈMICA INTERESSADA

Al mes d'octubre els informatius de Canal 9 ja van recollir algunes referències a la possible concessió de permisos per a prospeccions. Per exemple, a partir d'unes declaracions del ministre d'Indústria dient que el procés l'iniciaven les sol·licituds de les empreses, el conseller E. González Pons va insistir que estaven en perill de mort el Saler i l'Albufera, exagerant les possibles conseqüències, al temps que la introducció del presentador parlava del permís per a

«excavar» en les nostres costes, cosa que és incorrecta mentre que es tractava de prospeccions (1a ed. TN-C9, 26/10/06). Ja en la precampanya es va reprendre l'assumpte amb motiu d'una pregunta al ministre d'Indústria al Senat al voltant del tema; a partir d'aquesta compareixença es construí una llarga notícia (notícia 1) d'una durada d'1'43», ubicada a l'espai *Medi ambient*, a la qual es va concedir una destacada valoració en ser el tercer sumari de l'informatiu. La notícia contenia: un fragment de la contestació del ministre al·ludint a la necessitat d'hidrocarburs que hi ha a Espanya, una declaració del conseller des del punt de vista de la protecció ecològica, esmentant les energies alternatives i dient en primera persona del plural que (els valencians) preferim conservar l'Albufera, i finalment una intervenció *in situ* del periodista, en aquest cas des del lloc on es farien «si finalment s'aproven les prospeccions», com cautelosament s'afegia.

El marc en què es situa la notícia és el de les conseqüències negatives de les prospeccions: la veu en *off* que vehicula la versió periodística de l'informador diu tres vegades que l'impacte serà «nefast» i «enorme»; el parlament *in situ* i els gràfics de les zones de les futures exploracions donen versemblança al perill. La imatge contraposa bonics plans de fons marins amb lletges imatges de plataformes que indueixen a pensar en una realitat d'excavacions de petroli; també la selecció de lèxic va en el mateix sentit, perquè en la introducció de la notícia es parla amb inexactitud de «projectes d'extracció de petroli». Al llarg de la campanya mediàtica que es va desenvolupar contra les autoritzacions de sondejos, s'observa com no s'evita l'error de confondre la fase d'investigació de jaciments amb prospec-

cions, i la fase futura, més improbable, d'exploració amb plataformes de perforació de pous i d'extracció de petroli, cosa que sense dubte significaria una realitat molt més perillosa. La imatge d'arxiu de les plataformes distorsiona la informació perquè fa pensar que la queixa del Consell cap al govern es refereix a la possible instal·lació de plataformes davant el Saler, i no al que era, una petició d'autorització⁹ per a la fase de sondejos que, en el cas que es detectassen jaciments, havia de requerir fins a arribar a l'extracció molts estudis i consideracions per part de l'empresa i l'atorgament d'una concessió d'exploració.

El programa electoral del PP valencià incloïa la proposta nº 1198 per a «*impedir frente a la costa protegida de la Comunitat, tanto los proyectos de investigación y prospección de hidrocarburos como su posterior explotación por las graves repercusiones ambientales de los mismos*». El conseller presentà al març les propostes electorals referides al medi ambient i va apujar el to amb l'expressió «que no nos claven una plataforma petrolífera por la espalda». Canal 9 (notícia 2) va ressaltar amb el rètol «Contra les plataformes petrolíferes» que el PP es negaria a les prospeccions. Novament el titular enganya i crea confusió insinuant que es parla de

plataformes. Cinc dies després, Canal 9 (notícia 3) informava que el Consell interposarà un recurs administratiu «si el govern autoritza les prospeccions», incloent dues llargues declaracions de González Pons, qui qualifica el tema de «polèmica» i arriba a dir que l'autorització significaria «la sentència de mort» d'espais emblemàtics. És clar que no hi ha més notícia que les paraules del membre del Consell airejant el que ja constituïa un tema de campanya. També a finals de març, l'alcalde de València visitava el ministre d'Indústria per diversos assumptes, entre els quals Canal 9 (notícia 4) destacà la declaració de l'alcalde que les prospeccions podrien perjudicar el turisme nàutic. No s'hi van incloure declaracions del ministre.

En un acte amb les joventuts del PP, el president del partit i president de la Generalitat, F. Camps, va fer referències a diversos temes, la vivenda i l'ocupació inclosos, dels quals Canal 9 posà l'èmfasi en les paraules dites al voltant de les prospeccions (notícia 5). El text del sumari ressaltava que «Camps ha assegurat que no permetrà mai plataformes petrolíferes», també ho recordava la introducció del vídeo des del plató i la declaració seleccionada de Camps que assegurava: «Voy a prohibir las plataformas socialistas que pretenden hacer de nuestro litoral una suerte de chapapote continuo». L'endemà (notícia 6) s'insistia a retraure el tema, es plantejava de forma enganyosa en referir-se a la «pretensió» del govern central d'autoritzar la realització de prospeccions, qualificant-ho de «projecte» per a fer-lo més creïble, i deia que la Generalitat ho entén com «un nou atac de l'executiu central a la nostra Comunitat». Altra vegada la utilització d'imatges de plataformes (aquí almenys convenientment assenyalats amb el

retòl que identifica l'arxiu) i les retòriques i convinçents paraules del conseller González Pons que de nou induïen a l'error de referir-se a una realitat d'extracció de petroli a les costes valencianes: «se llevan las divisas, los petrodólares y la riqueza. A nosotros nos dejan las plataformas petrolíferas, nos dejan el chapapote, nos dejan grasa en la Albufera, nos destruyen para siempre el perfil de nuestra costa marina».

A set dies de l'inici de la campanya electoral, Canal 9 recollia el tema als informatius de migdia i de la nit; en aquesta ocasió, l'acte era una roda de premsa a la Conselleria de Turisme amb participació de representants del sector de l'hostaleria, que afegiren als danys mediambientals les probables conseqüències econòmiques per la repercussió en el turisme de creuer i de platja. La notícia de migdia (notícia 7) incloïa una declaració dels hotelers en què es ressaltava l'impacte visual de les plataformes, una altra declaració de la consellera a propòsit de la importància del sector turístic i, en l'última frase de la veu en *off*, l'anunci d'una manifestació contra les prospeccions petrolíferes, anunci que resulta pràctica molt poc freqüentada als informatius, si no es tracta d'una convocatòria d'entitats molt conegudes i fins reconegudes majoritàriament.

A la nit el mateix tema, sota el títol «Contra les prospeccions», anava en el segon sumari de l'informatiu, cosa que significa una valoració molt destacada (notícia 8), i arrellegava la conferència de premsa del matí amb els empresaris, la referència a l'Ajuntament de Gandia on el PP havia tret un escrit en contra de les prospeccions, i imatges de la protesta de «fa uns minuts» davant la Delegació de Govern, institució que representa el Govern estatal

en la comunitat. La cadena li va concedir a la desconeguda organització anomenada Globos negros l'ocasió de fer una declaració contra les plataformes i les grans dessaladores. La presentació d'aquesta notícia donava a entendre que s'estava produint una resposta generalitzada contra les possibles prospeccions: d'un important sector econòmic, d'institucions com l'Ajuntament de Gandia i d'organitzacions socials que, com Globos negros, manifestaven la crítica davant el govern estatal. La realitat era que la concentració havia estat convocada des dels webs de Nuevas Generaciones del PP a Manises i Gandia, com una crida en contra de les prospeccions que «ha autoritzat» el Ministeri, cosa que resultava més que una inexactitud una falsedat. La versió que Canal 9 donava de l'assumpte tampoc no era rigorosa en aquest punt, perquè la notícia deia que el Govern estatal «vol» autoritzar les prospeccions, i amb aquest matís lingüístic introduïa un emmarcament del tema, més enllà de l'expedient administratiu de les autoritzacions, per a denunciar una intenció del Govern perjudicial per a la Comunitat Valenciana.

La campanya de tematització i de creació de la polèmica que s'hi seguia amb el tema de les prospeccions arribava a la seua fi, ja que la campanya pròpiament electoral s'iniciava en una setmana, la qual cosa impedia aquest tipus d'actes i missatges de caire partidista. En aquesta última notícia es fan palesos mecanismes de manipulació en la selecció de les fonts i la manera d'emmarcar els fets. En primer lloc, el tipus d'actes als quals s'atén: una convocatòria de la Conselleria en la qual s'ha cridat els empresaris per escenificar junts la crítica a les prospeccions i manifestar el suport d'un important sector econòmic que en

podria resultar perjudicat. No hi ha política concreta per exposar davant l'opinió pública, ni novetats en el procediment que se segueix al Ministeri a les quals el Consell estigués reaccionant, és una convocatòria programada per la Conselleria per parlar del tema als mitjans precisament aquell dia, encara que s'explica com si la iniciativa hagués eixit dels empresaris de l'hoteleria. S'insisteix en la «preocupació» d'aquests per les autoritzacions per a prospeccions que conceptuen com a «mal irreparable». La caracterització general del tema resulta poc exacta i exagerada per catastrofista.

El més inusual resulta l'anunci de la concentració, que l'informatiu de Canal 9 fa al matí, que no es pot sinó entendre com a publicitat de la convocatòria. També resultà idònia l'hora de la concentració que va donar temps just per a dur les imatges al centre de producció i incorporar-les a la notícia, cosa que pot fer pensar que l'acte estava programat per a la seua cobertura per Canal 9, que ja havia decidit considerar-lo notícia, amb independència de la repercussió real del fet. La cadena donà una gran rellevància a la protesta sense tenir en compte els valors periodístics que se solen aplicar a aquesta classe de fets, l'afluència de públic, la importància de l'organització convocant o l'interès social de la reivindicació. Això sí, presentava un enorme interès des d'un punt de vista propagandístic dels arguments del PP valencià contra el govern socialista. És curiós que també es fes servir la protesta per a equiparar-la a la dels diputats del PSPV davant l'edifici de Canal 9 per la manca de llibertat d'expressió en aquell dia que internacionalment la celebrava; de la notícia de la manifestació de Globos negres es passava a l'altra manifestació en contra de la pròpia informació de la

cadena, i s'hi donava a aquests dos actes una mateixa consideració com a actes minoritaris de protesta.

MÉS QUE OFICIALISME, BLAIX PARTIDISTA

En resum, la cobertura informativa d'aquestes notícies relatives a les prospeccions revela que hi havia una sintonia entre el Consell valencià, el PPCV i la televisió autonòmica Canal 9. La campanya de crítica a l'autorització de prospeccions en la costa valenciana va tenir com a artífex i ponent el conseller González Pons, i com a inspiració la versió distorsionada dels fets que interessava al PP valencià, és a dir, que el govern socialista vol perjudicar els valencians en el seu mitjà natural i quant als interessos econòmics. La posada en escena exigia que, a més d'actes de partit on es destacava l'argument de les prospeccions (notícies 2 i 5), hi hagués declaracions institucionals (del conseller de Medi Ambient i l'alcalde de València en les notícies 1, 3, 4 i 6) i actes de política com la reunió de la consellera de Turisme amb els representants hotelers (de les notícies 7 i 8) en el mateix sentit.

La concertació de la campanya mostra que després d'aparèixer el tema en un acte de partit es produeix una declaració de caire institucional per part del Consell; a deu dies de l'inici de la campanya, un dia va ser el d'acte de partit i l'endemà una declaració del conseller, reiterant l'oposició a les prospeccions. Per a completar la versemblança d'orquestració, la protesta dels Globos negres, una organització desconeguda però vinculada a l'intern del PP que prepara un acte amb disfresses antiradioactives davant la Delegació de Govern, just a una setmana de l'inici de campanya electoral.

Es va tractar d'una operació de tematització amb funció electoralista, llançada des del PP i el Consell i divulgada pel canal autonòmic, per tal com cap altre mitjà li va atorgar una atenció informativa semblant. La crítica i la desqualificació al govern estatal es feien per les conseqüències futures d'una autorització que el Govern encara no havia fet ni encara manifestat intenció de fer. S'hi deixava suposar que l'autorització estava concedida, que se n'havien fet els sondejos, que s'havia considerat rendible explotar-los i que s'havien instal·lat les plataformes amb els consegüents danys al medi ambient. La utilització d'imatges d'arxiu de plataformes petrolíferes pretenia capciosament suggerir que aquestes existien o podrien existir. Es detecta la confusió interessada de parlar de les plataformes com una realitat que deriva directament de les prospeccions, quan una informació correcta exigiria indicar les escasses probabilitats que, tot plegat, acabàs sent així.

Aparentment, Canal 9 es va dedicar a transmetre les posicions en aquest punt tant del PP valencià com del Consell de la Generalitat, i seria possible definir-ho d'oficialisme, de periodisme acrític de declaracions o de l'anomenat biaix institucional. Però la cadena no sols arplegava les declaracions del PP i del Consell, sinó que també les complementava i empaquetava amb imatge afegida, gràfics i un èmfasi desproporcionat.

Al llarg de la cobertura informativa del tema, s'observa que només s'hi inclogueren declaracions en un sol sentit, i fonamentalment d'autoritats pertanyents a les institucions del Consell o del mateix PP. En un assumpte com aquest, que al·ludeix a un procediment que es tramita davant el govern estatal, no hi ha més que una

declaració del Ministeri d'Indústria, i en cap moment s'aclareixen les fases del procés administratiu de les concessions, cosa que hauria ajudat a entendre la versemblança del perill que s'hi apuntava. A més a més, el tema presentava fortes implicacions tècniques; tot i això, no va merèixer, al parer dels responsables editorials, incloure opinions d'experts en geologia marina o en ecologia que explicassen als telespectadors quins són els efectes al medi ambient i com es fan les prospeccions marines, des de vaixells i no des de plataformes.

L'absència de pluralitat és destacable perquè totes les fonts utilitzades reflecteixen un mateix punt de vista que convenia electoralment al PP valencià, i no exposen dades ni opinions que poguessen desmentir o relativitzar la versió interessada tendent a l'alarmisme. Quant als danys que podrien provocar les prospeccions, el conseller González Pons va arribar a dir que suposaria «la sentència de mort» de l'Albufera i del Saler (notícia 3) i el president del PP i del Consell, F. Camps, va referir-se a «plataformas socialistas que pretenden hacer de nuestro litoral una suerte de chapapote continuo» (notícia 5). Ben cert que era un acte de partit on l'exageració està descomptada, però són paraules que podien atemorir els ciutadans. Quan les autoritats s'expressen amb termes semblants de problemes o temes d'importància, els periodistes han de contrastar les informacions i oferir altres punts de vista d'especialistes. Es va preferir la repercussió sense més de les declaracions del conseller, maximitzant la rellevància de l'assumpte en forma negativa, i promovent la confusió i l'equívoc que les prospeccions durien inevitablement a la instal·lació de plataformes.

L'emmarcament del tema era apuntar responsabilitats del govern estatal per des-

gràcies a llarg termini, com a conseqüència d'una decisió que encara no s'havia pres: l'autorització d'exploració. Per a aconseguir l'objectiu d'atac al contrari, a l'espectador li ocultaren dades de context rellevants per a entendre i valorar la qüestió. No hi ha antecedents (en el passat hi hagué moltes altres prospeccions, algunes autoritzades pels governs del PP), ni consideracions tècniques detallades (com es fan els sondejos, quin és el procediment de concessió de l'autorització, quins són els danys en la flora i fauna marines, etc.). Tots aquests aspectes desaparegueren de les notícies de Canal 9, i els responsables de les informacions no els hi inclogueren malgrat el

seu pes i interès informatiu, segurament per considerar que contradeien o restaven credibilitat al missatge alarmista que es pretenia difondre.

La qüestió de l'autorització per a investigacions i prospeccions petrolíferes es presentava distorsionada, en termes partidistes en plena època de precampanya, amb els recursos d'un mitjà públic de tots per a afavorir una crítica esbiaixada i deslleial cap al govern espanyol. Les notícies de Canal 9 al voltant del tema revelen un mecanisme propagandístic de l'argument que convenia al PP, difós de forma enganyosa per convèncer d'un perill que després de les eleccions paregué dissipar-se.¹⁰ □

QUADRE

NOTÍCIES de Canal 9 al voltant de les prospeccions petrolíferes

núm.	Data	ed	Punt de vista	ubicació	Dur. (seg.)	Rètol	declar. 1	declar. 2	declar. 3
1	08/02/07	1	CONSELL / MIN. INDÚSTRIA	«Medi Ambient» 3r. sumari	103	<i>Evitar les prospeccions</i>	Conseller GLEZ. PONS		
2	12/03/07	2	PARTIT POPULAR		27	<i>Contra les plataformes petrolíferes</i>	Conseller GLEZ. PONS		
3	17/03/07	1	CONSELL	«Medi Ambient»	64		Conseller GLEZ. PONS	Conseller GLEZ. PONS	
4	22/03/07	2	AJUNTAMENT VAL./ MIN. INDÚSTRIA		54	<i>Reunió amb Indústria</i>	Alcaldessa R. BARBERÁ		
5	29/04/07	1	PARTIT POPULAR	2n. sumari	123	<i>Proposta per als joves</i>	Alcaldessa R. BARBERÁ		Pres. CAMPS
6	30/04/07	1	CONSELL	3a notícia	76		Conseller GLEZ. PONS		
7	03/05/07	1	CONSELL / empresaris				empresari	Consellera M. MTNEZ	
8	03/05/07	2	CONSELL / empresaris/ manifestants	2n. sumari	93	<i>Contra les prospeccions</i>	empresari	Consellera M. MTNEZ.	manifestant

1. Com ara Rockridge Institute (en <http://www.rockridgeinstitute.org/aboutus/frames-and-framing/>), Rhetòrica (en <http://rhetorica.net/bias.htm>), Propaganda (en <http://www.propagandacritic.com/articles/intro.ipa.html>), NEWS Bias explored (en <http://www.umich.edu/~newsbias/manifestations.html>), Center of Media & Democracy (en <http://www.prwatch.org/cmd/index.html>) o Fairness & Accuracy in Reporting (en <http://www.fair.org/index.php?page=101>)
2. P. Norris (1998) «Does Balance Matter? Experiments in TV News» <http://www.ksg.harvard.edu/people/pnorris/acrobat/balance.pdf>.
3. *Directrices editoriales de la BBC*, Madrid, APM, 2007. http://www.bbc.co.uk/worldservice/programmes/bbc_journalism/.
4. C. Marletti (1985) *Prima e dopo: tematizzazione e comunicazione politica*, Torí, ERI, VPT núm. 68.
5. R. Entman (1993) «Framing: Toward clarification of a fractured paradigm». *Journal of Communication*, tardor, 1993, núm. 43.
6. http://www.ecologistasenaccion.org/IMG/pdf/informe_prospecciones_petroliferas.pdf.
7. A finals de setembre de 2008, a dos anys d'haver-se iniciat el procés, el govern espanyol encara no havia decidit autoritzar les peticions d'exploració al Golf de València.
8. Preocupació que no es tingué davant la construcció i ampliació de ports esportius, que segons les organitzacions ecologistes, perjudiquen greument la pradera de posidònia.
9. Per a informar favorablement o desfavorablement, Indústria havia d'encarregar un estudi d'impacte ambiental al Ministeri de Medi Ambient, i comptar amb un informe de la capacitat tècnica i econòmica de l'empresa, a més de consultar tots els agents i les administracions implicats: Autoritat Portuària de València, la Dir. Gral. de la Marina Mercant, el Ministeri de Pesca, la Generalitat i els Ajuntaments.
10. Després de les eleccions autonòmiques, al febrer de 2008, l'empresa Cairn Energy es va subrogar en els drets de Medoil PLC com a titular de les esmentades sol·licituds per a investigar la presència de petroli en els camps marins denominats Albufera, Benifaió i Gandia, presentades al 2006 i que encara no han estat contestades. Uns mesos després, Capricorn Spain Ltd., la filial especialitzada en exploracions de Cairn Energy, va sol·licitar un nou permís per a realitzar dues investigacions de prospecció més en parcel·les marines cap a les Columbretes. Aquesta petició d'ampliació confirmava l'interès de l'empresa petrolera per investigar la zona i obria nou expedient administratiu alhora que feia possible continuar la polèmica.

Llengua comuna, interessos particulars

Vicent Sanchis

La campanya del *Manifiesto por la lengua común* que han desplegat durant els darrers mesos amb l'agressivitat que els caracteritza alguns mitjans de comunicació instal·lats a Madrid ha servit per a constatar una anècdota i una categoria. Totes dues determinants per entendre'n les causes i els efectes. L'anècdota té un protagonista gairebé exclusiu: el diari *El Mundo*. Després de la derrota que va patir en les darreres eleccions generals del 9 de març passat, Mariano Rajoy, president del Partit Popular, va decidir fer un gir radical a la seua política amb una estratègia finalment decidida per ell mateix. La nit del dia 9 de març Rajoy va comprovar, després d'una nova jornada amarga, les limitacions de l'herència enverinada de l'expresident del govern de l'Estat i del partit, José María Aznar. Alliberat d'aquesta càrrega, l'actual líder popular va decidir renovar profundament la cúpula del PP. Dimissions, destitucions, poc o molt encobertes, i substitucions van marcar el nou camí. Les més impactants en l'opinió pública van ser les d'Eduardo Zaplana, portaveu del PP al Congrés dels Diputats, i d'Ángel Acebes, secretari

general. La derrota electoral, doncs, va significar per als conservadors espanyols un punt d'inflexió en el qual saltaven per l'aire tots els equilibris que havien estat vàlids fins aquell moment.

Quatre anys abans, el Partit Popular havia perdut contra pronòstic –almenys contra el pronòstic de les enquestes– les eleccions generals, com a conseqüència, aparentment directa, dels atemptats de l'11-M. El govern d'Aznar va caure en tots els errors que enumera qualsevol manual de política elemental. Va distorsionar la realitat d'acord amb el seu interès immediat, va mentir, va posar en perill la seguretat espanyola i europea, i va donar la profunda sensació, davant l'opinió pública, d'haver perdut el control de la situació. El govern de José María Aznar volia que ETA hagués estat l'autora dels atemptats. Necessitava que ho hagués estat perquè ningú els pogués relacionar amb la seua política intervencionista durant la guerra contra Saddam Hussein. Quan els elements que desmentien aquesta autoria es van acumular, els ministres d'Aznar i els dirigents del PP van perdre tots els papers. L'electorat habitualment més poc motivat davant les urnes es va mobilitzar per evitar que el Partit Popular guanyàs les eleccions. José María Aznar mai va reconèixer els propis errors i va atribuir la derrota del seu partit a una conspiració

Vicent Sanchis és periodista. Ha estat director del setmanari *El Temps* i del diari *Avui*.

de l'esquerra. És obvi que el PSOE va aprofitar la cadena de desencerts per deixar en evidència els seus rivals polítics. Una part de la mobilització que alguns periodistes i analistes afins als socialistes van atribuir a la «indignació popular» es pot adjudicar a l'habilitat amb què l'equip que dirigia José Luis Rodríguez Zapatero va administrar la realitat. Mòbils i ordinadors van bastir una autèntica revolta, que no va ser gens espontània, almenys en origen.

José María Aznar mai va pair aquella derrota. I encara menys els errors que objectivament se li podien atribuir. Va abandonar la presidència del govern espanyol i la del seu partit ferit de ressentiment. Durant quatre anys el seu equip i els seus budells van marcar l'estratègia del Partit Popular, amb la complicitat absoluta d'alguns mitjans de comunicació que, contra l'evidència més absoluta, van continuar insistint en la fantasiosa autoria etarra. Fins i tot després de la sentència que condemnava els fonamentalistes islàmics autors dels atemptats, aquests mitjans proclamaven encara que hi havia una autoria «intel·lectual» que una conxorxa policial i judicial hauria amagat, i van arribar a relacionar fins i tot el PSOE amb ETA per compondre una delirant conspiració en la qual tot havia estat ideat i perpetrat amb l'únic objectiu de fer fora el Partit Popular del poder. Al llarg d'aquella legislatura Mariano Rajoy va aguantar els homes i la doctrina de José María Aznar perquè pensava que la política de la tensió i la crispació podria fer-li guanyar les eleccions. Es va equivocar. Després de la nova derrota electoral, Rajoy va decidir prendre les regnes del PP i rectificar una estratègia que li havia donat molts vots però no la victòria ni la presidència del govern espanyol.

D'aquesta manera, el 10 de juny Rajoy obria la crisi i començava a renovar profundament el seu equip. La reacció va ser fulminant entre els mitjans de comunicació que li havien marcat la doctrina i li havien dictat l'agenda política des de la derrota del 14 de març del 2004. Els més importants, *El Mundo* i la COPE, van desplegar una intensa i contundent campanya contra els canvis. La tensió va anar augmentant i des del diari i l'emissora de ràdio columnistes, opinadors i editorials van demanar la dimissió del mateix Rajoy per haver «traït» la doctrina i l'esperit d'Aznar i per portar el Partit Popular a una derrota electoral encara més greu. La campanya no va servir de res. Era obvi que ningú a Espanya amb poder de decisió volia portar el PP a una crisi de conseqüències incertes. Ningú volia desestabilitzar Mariano Rajoy ni dividir el partit. D'aquesta manera, el congrés del 21 de juny d'enguany va confirmar el seu liderat i va evidenciar la derrota d'una oposició interna que es va insinuar a l'entorn de la presidenta de la comunitat autònoma de Madrid, Esperanza Aguirre, però que mai va prendre ni un cos ni una volada inquietants per al líder popular.

El congrés del 21 de juny va certificar la derrota dels atiadors de tempestes permanents. La Conferència Episcopal Espanyola, propietària de la COPE, que fins aquell moment havia donat un suport incondicional a Federico Jiménez Losantos, va matisar la seva adhesió. Des del seu programa matinal, Losantos havia estat durant mesos el martell d'heretges de Mariano Rajoy, fins al punt d'inscriure'l en la llista d'anticonstitucionalistes o, directament, de còmplices d'ETA. Animats per la victòria de Mariano Rajoy, els sectors econòmics i socials més identificats amb el Partit Popular van mostrar-se

obertament crítics amb els seus detractors. Federico Jiménez Losantos no va entendre que havia perdut la batalla. Encegat en una agressivitat cada vegada més primària i profundament malalt de vanitat, ha estat incapaç encara ara d'acceptar la derrota. No ha estat el cas de Pedro J. Ramírez. El director d'*El Mundo*, molt més hàbil, va adonar-se'n aviat. Havia perdut un congrés —el del PP— que pensava que podia guanyar des del diari, però, a més, alhora, havia començat a perdre també la confiança de milers de lectors. Dividir el Partit Popular, liderar la campanya de desgast contra Mariano Rajoy, va suposar que una part del públic més identificat amb *El Mundo* es considerà agredit. En aquest sentit, són molt aclaridores les xifres de l'Observatori de Premsa Diària de l'Associació d'Editors de Diaris Espanyols (AEDE). A l'informe corresponent al mes de juliol passat es pot constatar que *El Mundo* ha perdut respecte al mateix mes de l'any anterior el 6,57% dels exemplars, considerant les referències més fiables, que són la venda d'exemplars al número i les subscripcions individuals. En el mateix període l'*Abc* —competidor directe del diari que dirigeix Pedro J. Ramírez— havia augmentat el 9,45%.

La dada és catastròfica per a *El Mundo*, perquè frena el seu augment, que semblava imparable, per superar *El País* en difusió i perquè constata que el diari que més havia patit el seu ascens —l'*Abc*—, considerat gairebé un cadàver periodístic, li ha pres els lectors que ha perdut en la guerra particular contra Mariano Rajoy.

A diferència d'altres ciutats de l'Estat, els lectors de la premsa diària de Madrid estan profundament polititzats. La tria de diari és també una tria d'opció política. L'estratègia dels darrers mesos d'*El Mundo*

ha disgustat profundament una part dels seus lectors, que s'han resistit a considerar Mariano Rajoy un «traïdor» i que fins i tot han decidit canviar de lectura. Poc després del congrés perdut del PP, doncs, Pedro J. Ramírez va voler recuperar la confiança dels lectors indignats amb la seva estratègia. Què els podia tornar a unir a tots? La nació, la bandera i la llengua...

De fa anys l'eix bàsic que ha estructurat el discurs ideològic tant d'*El Mundo* com de la COPE ha estat la pàtria en perill en mans de nacionalistes —bascos i catalans, no cal dir-ho— i separatistes. Aquest ha estat també el gran recurs del Partit Popular. Els seus dirigents han proclamat com a divisa obsessiva que només ells són la garantia de la integritat territorial d'Espanya. El PP considera que la reivindicació del patriotisme, del nacionalisme espanyol més excoent, és l'únic camí segur que pot desbordar el PSOE i assegurar-los una pròxima victòria electoral. Això encara no ha canviat.

Els mitjans més identificats amb el PP han encadenat —com baules— les campanyes en defensa de la bandera espanyola, l'himne o la selecció de futbol. Després de l'ofensiva contra la reforma de l'Estatut de Catalunya, diaris, televisions i emissores de ràdio van exigir el compliment de la llei de símbols —és a dir, la presència de la bandera espanyola a la façana de totes les institucions locals o autonòmiques basques o catalanes—, van buscar una lletra a l'himne per poder assistir «amb dignitat» a l'Eurocopa de Futbol i van embogir amb l'èxit de la selecció espanyola en aquesta competició pretesament esportiva. En aquesta mateixa línia —que tants bons resultats i adhesions ha obtingut— *El Mundo* va impulsar, coincidint amb el final del congrés del PP, una nova campanya en reivindicació de la llengua espanyola.

Així es va fer conèixer un nou *Manifiesto por la lengua común*, impulsat per aquest diari. Al contrari del que havia passat en anteriors campanyes l'Abc va decidir no cedir al diari que dirigeix Pedro J. Ramírez la iniciativa i s'hi va sumar amb el mateix entusiasme. A través d'una anècdota, doncs –les dificultats d'un diari com a conseqüència d'un error tàctic–, arribem a la categoria: una nova campanya en defensa de la preeminència del castellà i la subordinació dels altres idiomes oficials de l'Estat.

El *Manifiesto por la lengua común* presenta poques novetats respecte a tots els documents semblants que l'han precedit en redacció i en intencions. Ha permès, això sí, tancar ferides, fer oblidar greuges i divisions, i recuperar la iniciativa. Hi ha en aquest document les idees bàsiques dels editorialistes i els columnistes d'*El Mundo*. Les que han repetit amb obsessió malaltissa durant els darrers anys. Són també els arguments més utilitzats en la retòrica dels intel·lectuals, pseudointel·lectuals o paraintel·lectuals més actius del rearmament neonacionalista espanyol de la darrera dècada, entre els quals n'hi ha alguns de catalans actius en totes les campanyes: Félix de Azúa, Albert Boadella o Arcadi Espada.

Les premisses bàsiques del nou *Manifiesto* són les habituals. Només el castellà –reivindicat amb insistència com a «propi» de tots els ciutadans de l'Estat– gaudeix del dret a constituir-se en deure. I de la presumpció consegüent que tothom necessàriament l'ha de conèixer. Aquesta «asimetria» entre llengües «espanyoles» no implica cap injustícia perquè només una és «universalment oficial» al nostre «Estat democràtic». L'espanyol és la llengua «política comuna» i això suposa una «enorme riquesa» per a la democràcia. Són els ciu-

adans els qui tenen drets lingüístics i no els territoris. Com sol ser habitual, aquests drets es reivindiquen contra la cooficialitat que determinen els Estatuts d'Autonomia, però no per qüestionar l'oficialitat obligada que sentència la Constitució. Les llengües «cooficials» no poden ser «imposades». Ni han de ser utilitzades com a llengües vehiculars en l'ensenyament. L'única imposició acceptada, doncs, és la que determina la Constitució respecte a la llengua castellana, que en cap moment es reconeix com a tal imposició. En contra, paradoxalment, de la mateixa doctrina que ha anat concretant amb els anys el Tribunal Constitucional.

Potser la diferència rau en el matís. Als arguments habituals que s'han fet servir històricament per a imposar la substitució lingüística del català, el basc o el galleg –el concepte d'utilitat, el de prestigi, el d'universalitat o, més recentment, el de comunicabilitat– ara s'hi suma una penetració perversa: el castellà és la llengua «constitucional» i la Constitució a Espanya garanteix la «democràcia». És a dir, augmenta la identificació de les llengües dites «cooficials» amb la imposició i l'autoritarisme. El castellà és una llengua «democràtica» i les altres són el producte de la decisió despòtica i arbitrària d'unes administracions que practiquen un nacionalisme «excloent». Aquesta és la mateixa doctrina que legitima el patriotisme espanyol, perquè l'identifica amb la Constitució i les llibertats, i deslegitima qualsevol altre, lligant-lo a la violència o al terrorisme.

Reivindicar el castellà, a més, representa defensar els drets «individuals», com si les llengües no fossen un producte col·lectiu. Defensar els altres idiomes «cooficials» amb mesures coercitives semblants a les que fa servir l'administració de l'Estat, però que

sempre s'obliden de manera interessada, és un atemptat contra aquests drets. Com si els «individus» només s'expressassen en castellà. Cap d'aquests presumptes teòrics, per exemple, reivindica els mateixos drets individuals que apliquen a un castellano-parlant a Catalunya quan es tracta d'un catalanoparlant en qualsevol altre punt de l'Estat. Un castellanoparlant –un només– pot exigir a Catalunya tots els drets lingüístics que considere oportuns, però mil catalans a Madrid no en tenen cap. Tampoc els xinesos o els berbers en tenen perquè no poden exigir l'ensenyament en les seves pròpies llengües. Els drets individuals, doncs, només afecten determinats individus.

Aquesta doctrina, a còpia de repetir-la i considerar-la un dogma –que només es pot qüestionar des de la perversitat *separatista*– ha anat calant cada dia més en l'opinió pública espanyola, la qual ara considera el basc o el català com a productes «artificials» i «insidiosos», que només sobreviuen per a justificar l'existència d'administracions «autonòmiques», tant o més artificials i arbitràries que els idiomes que defensen.

Tret d'aquesta novetat, que cada vegada pren més consistència teòrica, el Manifiesto és una exigència carregada de tòpics en defensa del castellà. Perquè el castellà siga l'única llengua realment oficial –és a dir, d'ús i coneixement obligat a Espanya– i perquè els altres idiomes es mantinguen en el camí de la voluntarietat, la residualització o el folklore. Res de nou. Si de cas, amb una punta més d'agressivitat. Tampoc ha estat una sorpresa la reacció de la intel·lectualitat espanyola que no s'identifica amb les tesis i les estratègies del diari *El Mundo*. És a dir, la que presumeix de progressisme. Un dels impulsors del Manifiesto –que no aguanta

una revisió des de posicions teòriques mínimament solvents– ha estat Fernando Savater. Tot i que des que José María Aznar el va convertir en un dels intel·lectuals més considerats del règim el seu entorn natural haja estat la premsa reaccionària de Madrid, Savater escriu a *El País* i n'és un dels puntals ideològics.

Poques han estat les veus que, des d'aquest rotatiu o des d'altres instàncies, hagen rebutjat la maniobra. Encara que els hagués interessat empresarialment fer-ho per combatre les estratègies «comercials» de la competència. També és cert que és excessivament ingenu esperar reaccions raonables –exclusivament raonables– d'aquells que durant el llarg procés de reforma de l'Estatut de Catalunya no van voler matisar en cap moment la campanya d'espanyolisme furios que la va condicionar. L'últim nacionalisme espanyol, covat durant els vuit anys de presidència de José María Aznar, que es reivindica sense complexos, és compartit o acceptat pels mitjans i els pretesos intel·lectuals que s'identifiquen amb l'esquerra tradicional. Els uns, cansats, s'hi han plegat. Els altres, entusiastes, s'hi han adherit.

Les conseqüències són dramàtiques. Les posicions més moderades que, des de la perifèria, no accepten aquest nou patriotisme que el Partit Popular va tenir l'atreviment de definir com a «constitucional», no troben ningú a l'altre costat que els ajude a mantenir l'ideal d'un Estat on les diferències nacionals puguen conviure amb un cert respecte.

Ara, doncs, només cal esperar els resultats de la difusió dels diaris en el pròxim informe de l'AEDE. Potser *El Mundo* haurà recuperat lectors. Llengua comuna, interessos particulars. □

La fem
entre tots.

CATALUNYA
RÀDIO

CATALUNYA
RÀDIO

La ràdio nacional de Catalunya.
La fem entre tots.

www.catradio.cat

Traduir literatura

PRESENTACIÓ

La traducció literària és, d'entrada, un problema teòric apassionant. En un món on les distàncies s'escurcen i la tecnologia ens pot apropar instantàniament qualsevol racó del planeta és difícil mantenir la sensació que una comunitat és autosuficient i viu dins d'un univers tancat. Fins i tot el mite de Babel pot ser entès, de fet, com un relat sobre aquest xoc iniciàtic. «Tota la terra se servia d'una mateixa llengua», bé podria ser la descripció d'un poble que encara no s'ha adonat de l'existència dels seus veïns i la confusió babilònica no és gaire diferent de la situació quotidiana en qualsevol metròpoli actual on s'instal·la gent de tot arreu precisament perquè hi ha una torre per construir. Però demostrar que hi ha hagut una llengua primigènia encara apassiona els filòsofs. En el camp de la política, en canvi, alguns somien de vegades poder reconstruir la unitat d'un sol poble amb projectes que fan estremir.

Aquests interessos tan potents posen el traductor en una situació incòmoda. La Malinche com el factor clau en les conquestes d'Hernán Cortés o els intèrprets anònims que l'administració Bush deu necessitar per la seua guerra contra l'eix del mal són aquells extrems que confirmen que aquest ofici mai no pot ser del tot neutral. Però fins i tot en qualsevol text traduït, el traductor acostuma a ser l'únic que té entrada als dos móns. I aquest saber privilegiat genera molta desconfiança.

La literatura no és una forma de comunicació simple i clara, que serveixi per donar instruccions de com barrejar el morter i coure els maons. La literatura és primer de tot l'explotació de totes les possibilitats del llenguatge humà. Les obres concretes són les que fan les llengües, diu Henri Meschonnic i no pas els pobles. La literatura és la que demostra que els signes —sons o lletres— són només una representació del llenguatge. D'un llenguatge que serveix per viure: fins i tot els sospirs involuntaris signifiquen abans que els puguem destil·lar en una dicotomia teòrica entre la forma i el sentit. És a dir, que traduir significa transposar maneres de viure diferents, no pas traslladar simplement síl·labes o mots aïllats. A més, les obres literàries formen part d'una xarxa de referències que s'ha creat gràcies als comentaris que ha acumulat i alhora la lectura d'un text inclou sempre també les reaccions del públic ampli a les actituds que expressa i manté un autor —aquestes relacions es converteixen en un no-res, un cop travessada la frontera. S'hi construiran llaços nous allà fora, tot sovint desconeguts a casa.

En el context de la cultura catalana la problemàtica de la traducció literària cristal·litza en qüestions molt concretes, sovint doloroses, sobre la forma de mantenir la saba dins de l'arbre de la llengua i assegurar així més que res la manera de viure pròpia. O sobre els enfocaments diversos, encertats o decebedors, a l'hora d'encarar una política de traduccions. Totes aquestes qüestions són tractades, des de diferents prismes, en els articles i aportacions que configuren el present dossier.

L'Europa del traduir

Henri Meschonnic

Henri Meschonnic va néixer a París el 18 de setembre del 1932. És poeta, traductor, assagista i hi podríem afegir que és un dels polemistes més brillants del moment. I no pas perquè, com tants altres, tingui visibilitat mediàtica (que no en té), sinó perquè ha creat una obra que és alhora reflexió i crítica, una mena de filosofia crítica dels llocs comuns. Durant molts anys va ensenyar lingüística i literatura a la universitat de París VIII i construeix, des del començament dels anys setanta, una antropologia del llenguatge que articula ritme, oralitat, modernitat i historicitat. Aquest treball es va iniciar amb la sèrie *Pour la poétique* (cinc llibres) –dels quals cal remarcar *Pour la poétique II. Épistémologie de l'écriture. Poétique de la traduction* (Gallimard, 1973) i els dos volums de *Pour la Poétique IV. Écrire Hugo* (Gallimard, 1977)– i ha estat continuat amb obres com *Critique du rythme* (Verdier, 1982), *La rime et la vie* (Verdier, 1990), *Politique du rythme, politique du sujet* (Verdier, 1995). Per a Meschonnic la reflexió sobre la traducció, o més aviat sobre l'acte de traduir, és essencial en l'articulació del seu pensament. Hi ha dedicat, de manera molt directa, com ja hem dit, el llibre *Pour la poétique II*, i *Les Cinq Rouleaux* –traducció de l'hebreu del *Càntic dels càntics*, *Rut*, *Com o les lamentacions*, *Paraules del savi* i *Ester*– (Gallimard, 1970); *Jona et le signifiant errant* (Gallimard, 1981); *Poétique du traduire* (Verdier, 1999), i aquest darrer llibre, que és una mena de continuació de l'anterior: *Éthique et politique du traduire* (Verdier, 2007). La poètica de Meschonnic és una lingüística del discurs que té en compte la necessària continuïtat entre literatura i teoria del llenguatge, entre pràctica i teoria del traduir. Quan Meschonnic pensa la traducció, la pensa més enllà d'una traductologia per poder treballar a partir de l'ètica i de la historicitat de les traduccions, com a components essencials per a entendre el traduir.

El que Meschonnic planteja en aquest nou llibre és que la literatura és un acte ètic que transforma el lector i, per tant, la traducció també és un acte ètic. A més a més, traduir, l'acte, esborra l'oposició entre identitat i alteritat i mostra com la identitat neix de l'alteritat. Així doncs, la poètica, l'ètica i la política van necessàriament juntes i sense la seva articulació no es pot construir cap teoria del llenguatge. Traduir, en definitiva, dissenya l'espai on es fa possible una crítica dels tòpics sobre el llenguatge i sobre la traducció (l'intraduïble, per exemple). Meschonnic culmina amb aquest assaig la seva reflexió sobre el ritme.

L'any vinent apareixerà la traducció catalana, a càrrec de Ricard Ripoll, del seu llibre *Le langage Heidegger* (PUF, 1990) a la col·lecció «Traus» de Lleonard Muntaner Editor. En traducció també de Ricard Ripoll, presentem ací el darrer capítol del llibre *Éthique et politique du traduire*.

Ricard Ripoll

L'ESPILL

L'EUROPA DEL TRADUIR

Europa va fundar la seva cultura del llenguatge sobre Grècia. Plató és qui continua donant una forma al pensament del ritme en tots els diccionaris europeus: una definició mètrica, que considera el ritme a partir del metre, a l'inrevés del que Aristòtil pensava, qui deia que «els metres són parts dels ritmes».

I és al pensament grec antic a qui devem la representació del llenguatge a partir del signe, que s'ha universalitzat, amb el seu dualisme en sèrie, el seu pensament del discontinu sol, del so i del sentit, i la hermenèutica en el signe. Europa és el signe.

I el signe no es concep com una representació del llenguatge, sinó com la natura i la veritat del llenguatge. Quan resulta que un altre punt de vista, i Saussure va veure que pel que fa al llenguatge no tenim sinó punts de vista, un altre punt de vista, el del continu, el continu d'una semàntica serial, mostra que el signe només és una representació, i una representació que amaga i impedeix de pensar el continu. I per tant impedeix traduir-lo.

Perquè traduir suposa una representació del llenguatge. La que preval des de fa segles, fins al punt de ser l'única que ens és familiarment cultural i que es veu reforçada pel saber de les ciències del llenguatge, totalment inscrit en el signe, ja que és la del signe, traduir tradueix el signe.

Però de seguida que existeix una invenció de pensament, poema, obra literària i obra filosòfica (que hem de distingir dels discursos sobre), l'obra imposa el punt de vista del continu, perquè és una transformació d'una forma de llenguatge per una forma de vida i la transformació d'una forma de vida per una forma de llenguatge.

Per això les traduccions segons el signe són parcialment unes no-traduccions, unes *esborradores*.

Per tant, la tasca, i la dificultat, consisteix a canviar la representació del llenguatge. A fer una crítica del signe mitjançant el poema.

La paradoxa, en una Europa considerada tradicionalment com l'aparellament originari d'Atenes i de Jerusalem. Atenes: la filosofia i la ciència, Jerusalem: allò religiós, que al seu torn es pot dividir en grec-hebreu. La paradoxa és que l'amuntegament mateix de les tradicions acadèmiques amaga un potencial de transformació dels tòpics culturals, que es porta a terme sense que ningú no ho escolti, en l'organització del ritme del verset bíblic. Perquè aquesta organització és la del continu en el llenguatge. I la seva escolta transforma el traduir-signe en traduir-poema.

Aquesta és avui la tasca que se'ns presenta, que cal pensar i que cal enllestir, a partir d'allò que fa Europa i que al mateix temps la desfà, en la història del pensament europeu del llenguatge.

Ara, un exemple, per la bellesa de l'exemple, encara que no se l'analitzi, és aquell que Mikhail Bakhtín citava en el seu llibre sobre Rabelais, a propòsit d'una traducció que Liubimov havia fet de Rabelais el 1961. M'agrada citar aquest passatge: «Es pot dir que el lector rus ha llegit per primer cop Rabelais, n'ha sentit per primer cop el riure. Tot i que es va començar a traduir-lo al rus a partir del segle XVIII, no es tractava sinó d'extractes aïllats, i cap traductor mai no havia reeixit, ni de lluny, a restituir l'originalitat i la riquesa de la llengua i de l'estil rabelaisians. La tasca podia semblar d'una dificultat excepcional. Fins i tot s'havia arribat a

declarar que Rabelais era intraduable [...] És per això que, de tots els clàssics de la literatura mundial, Rabelais era l'únic que no havia entrat en la cultura russa, que no havia estat assimilat per aquesta (com van ser-ho Shakespeare, Cervantes, etc.). Es tractava d'una mancança important, ja que Rabelais permetia l'accés a l'immens univers de la cultura còmica popular. Ara ja, gràcies a l'admirable traducció de Liubimov, conforme d'una manera remarcable a l'original, podem dir que Rabelais s'ha posat a parlar rus, a parlar amb tota la seva familiaritat, la seva desimboltura inimitables, amb tota la seva vena còmica inescotable i profunda. Mai no valorarem prou aquest esdeveniment».

Parlo d'aquest exemple pel valor que té de paràbola, paràbola de la guerra del poema contra el signe. Mandelstam deia que en la poesia sempre hi ha guerra. També hi ha, i en primer lloc, la guerra del llenguatge. I per tant la guerra del traduir. No únicament a partir del verset bíblic. Encara és el signe i el poema. La seva guerra.

La constatació elemental, en l'actual situació, el regne del signe, implica uns problemes que no es pensen tots de la mateixa manera.

Traduir es concep com el pas d'una llengua a una altra. Elemental, doctor evidència. Si no fos així, hi hauria entre cultures un autisme generalitzat. Però el traduir-llengua oblida que no es tradueixen sinó discursos. Quan es pensa llengua, hom pretén el pas d'una alteritat a la pròpia identitat, hom oposa identitat i alteritat. Quan, de fet, el poema, i l'art, mostra que la identitat no apareix sinó amb l'alteritat. Que llavors caldria fer que se sentís.

La traducció-signe esborra allò que traduir hauria de fer sentir.

I aquí Europa té una situació particular ja que és l'únic continent cultural que només coneix els seus textos fundadors a partir de traduccions (grec antic, hebreu bíblic), si exceptuem els especialistes.

Sense oblidar la incultura, programada per la cultura cristiana, i que fa que siguin incomptables els qui pregunten en quina llengua fou escrita la Bíblia, i que creuen que s'escrigué en arameu o en grec. Només uns quants passatges es troben en grec.

D'aquesta manera és la traducció, i l'oblit d'allò que una traducció havia de fer, que funden Europa. El punt de partida, i de revifalla de la reflexió, és sobretot l'oblit, i allò que aquest oblit amaga.

Aquest oblit amaga el poema, que al seu torn amaga el pensament del subjecte, i que el subjecte és el repte de l'ètica, que el poema és un acte ètic. I si el poema és un acte ètic en el sentit que transforma els subjectes, i si no fos així no seria un poema sinó poetització, llavors el poema també és un acte polític (com quan Maiakovski escrivia poemes d'amor en la Rússia soviètica, que els considerava com una degenerescència burgesa), el poema és un acte polític perquè el subjecte és radicalment social, i per tant completament polític.

El repte és realment tota la representació del llenguatge, i per a tota la societat. Perquè el discontinu intern del signe es prolonga en el discontinu de les representacions de les relacions entre individu i societat. I allò que mostra la teoria del llenguatge, és a dir, la interacció llenguatge-poema-ètica-política, és que tota la societat depèn de la seva representació del llenguatge, de la mateixa manera que qualsevol representació del llenguatge conté, tant si ho mostra com si ho amaga, la seva representació de la societat.

El repte, el més arriscat, és el subjecte. L'exemple que en aquest cas també es pot llegir com una paràbola és allò que diu Mandelstam el 1920 al principi del seu assaig «L'Estat i el ritme». Perquè ho diu com a poeta, a partir d'una consciència del repte del subjecte situada pel fet que és poeta.

Escriu: «Quan organitzem la societat, quan l'aixequem del caos a la construcció d'un ésser orgànic, som propensos a oblidar que és la persona en primer lloc qui ha d'ésser organitzada. Un home amorf, sense forma, una persona no organitzada és el més gran enemic de la societat. En el fons, tota la nostra educació, tal com l'entén el nostre jove Estat en la figura del Comissariat del Poble per a l'Educació, és l'organització de la persona. L'educació social prepara la síntesi de l'home i de la societat en la col·lectivitat. La col·lectivitat encara no és. Ha de néixer. La col·lectivització ha vingut abans que la col·lectivitat. I si no l'ajuda l'educació social, correm el perill de quedar-nos amb una col·lectivització sense col·lectivitat».

He volgut citar aquest advertiment de poeta perquè planteja un problema més gran, poètic-ètic-polític, encara que no evoqui la traducció, però traduir queda implicat en aquesta prèvia. Com també Europa. I més enllà dels anys vint i del marxisme d'Estat.

Perquè el problema que planteja Mandelstam és el mateix del conflicte permanent entre el realisme de les essències, de les essencialitzacions, i el nominalisme dels individus, de les obres.

Aquest problema ocupa tot el pensament europeu. És un universal antropològic i un constituent d'Europa, com també una representació del llenguatge. Per tant, aquest problema té un efecte sobre el pensament i la pràctica del poema i del traduir.

Cal tornar a pensar l'un per l'altre Europa i el traduir. Més endavant veurem que ha fet d'Europa el traduir.

Cal pensar el traduir ja no únicament com una activitat de transmissió del sentit, sinó com una revelació de la teoria del llenguatge implícita i impensada en l'acte de traduir. La teoria del llenguatge entesa com la interacció llenguatge-poema-ètica-política. De la qual cosa, la lingüística (fins i tot redefinida com a «ciències del llenguatge») no en té la més mínima idea. Els filòsofs tampoc. Els literats encara menys. Així doncs és necessària la teoria del llenguatge per a pensar ensems l'ètica i la política, *mitjançant el poema*. Necessària, doncs, per a pensar Europa. Pensar Europa mitjançant el poema. Encara que això, als pensadoretos de la política, els pugui semblar una bogeria.

Per tal de pensar el subjecte mitjançant la pluralitat, i la pluralitat mitjançant el subjecte. Per tal de pensar Europa com el lloc d'aquest pensament.

D'aquesta manera la defensa contra la destrucció de la pluralitat de les llengües és la teoria del llenguatge, contra la reducció del llenguatge a la comunicació, que és el lloc de la universalització de l'anglès. Per defensar les llengües, no són les llengües, cada llengua, que cal defensar, és en primer lloc el pensament del llenguatge com a teoria crítica.

Això demana un pensament de la historicitat radical dels valors, llur historicització radical, un humanisme radicalment històric. Recordant la paraula de Benveniste: «molt abans de servir per a comunicar, el llenguatge serveix per a viure» –la historicitat radical del viure en i per la seva llengua per a cadascú.

Així doncs, cal pensar que parlar és un acte ètic, i que les llengües no són en pri-

mer lloc uns mitjans de comunicació, sinó en primer lloc uns mitjans i unes maneres de viure.

Històricament, a l'Edat Mitjana, Europa fou una pau de les llengües nacionals, mitjançant la universalitat del llatí com a llengua dels erudits, dels clercs. Aquesta universalitat de superfície, però, ha estat escomesa pel desenvolupament de les grans obres de pensament en les llengües nacionals: els trobadors a Occitània, els Minnesänger en alemany, el Dant a Itàlia. Hi ha la simbiosi araboandalusa: Maimònides escriu en àrab, es difon en traducció llatina, Judà Ha-Leví escriu el seu *Kuzari* en àrab (traduït-conegut en llatí), però escriu els seus poemes en hebreu. I després hi ha Cervantes a Espanya, Rabelais i Montaigne en francès, i Montaigne lamenta en algun lloc no haver escrit els *Assaigs* en llatí, pensant que d'aquesta manera hauria pogut perdurar molt més. De quina manera ens podem equivocar! Hi ha el paper fundador de les cançons èpiques en rus.

De tot això es desprèn aquesta paradoxa que cada vegada ha estat l'obra qui ha creat la llengua nacional. Són les obres les que són nacionals, i no pas les llengües.

La traducció de la Bíblia en les llengües nacionals té un paper especial, i en alguns casos, fundador. Jo diria fins i tot que és la traducció de la Bíblia la que va contribuir clarament a construir Europa, a diferència de les obres que, en el seu cas, van fundar les llengües nacionals. I les dues traduccions més il·lustres de la Bíblia són la *King James Version* de 1611, i la Bíblia de Luter, amb una darrera edició pròpia que és de 1545.

La traducció de la Bíblia ha fet l'Europa cristiana. I en primer lloc en llatí, amb la Vulgata de sant Jeroni. En un punt de partida que és un conflicte teologicopolític,

amb la seva declinació teologicofilològica i teologicopoètica: la fundació del cristianisme a partir de la Bíblia dels Setanta, la traducció grega a Alexandria al segle III abans de la nostra era, en contra del text hebreu, primer únicament consonàntic, i després vocalitzat i anotat rítmicament pels masoretas entre els segles VI i IX, amb la conseqüència que durant segles aquest text hebreu ha estat considerat falsejat pels jueus (es considerava que els jueus eren els falsificadors del text bíblic fins al mateix Renan). Ara bé, els mateixos noms dels accents rítmics (*te'amim*, els «gustos» del text) que designen una línia melòdica i sobretot una quironomia, dels moviments de la mà per guiar la lectura, demostren, en contra del cristianisme, l'autenticitat i l'antiguitat dels accents.

De pas, podem remarcar tots els problemes plantejats pel terme tradicional de *judeocristià*, no sols teològics, sinó també de traducció. I aquí passo amb molta pressa sobre molts dels errors famosos de traducció, que han tingut un paper en la història de l'Europa cristiana. Ja he citat a bastament el «Déu dels exèrcits» en comptes del Déu «de les multituds d'estels», o bé «la Llei», per Torà, en comptes de l'«ensenyament». Ara bé, era necessari fer-ho i cal dir, fins i tot, que cal insistir-hi. Cristianismes, com podem dir solecismes. Cosa que ha contribuït a fundar la «religió de l'odi», el judaisme, contra «la religió de l'amor», el cristianisme, en *L'Esperit del cristianisme i el seu destí* de Hegel.

No podem separar, però, la traducció de la Bíblia per Luter del conjunt de la seva obra, donant un lloc privilegiat a un famós article seu, «Über die Juden und ihre Lügen» (Sobre els jueus i les seves mentides), on la rima, en alemany, demostra

que és cert. La rima sempre demostra que és cert. Per exemple: «A l'abril, cada gota en val mil.» És una qüestió de cosmogonia en el llenguatge. I aquest article de Luter és tan molest, perquè és revelador, que se l'exclou de l'edició de les obres de Luter. Contribueix al tema teologicopolític cristià del *Verus Israel*.

El paper de fundació cultural de les Bibles del rei Jaume (la *King James Version*) i de Luter queda evidentment lligat a la Reforma, i no té equivalent per a França, filla gran de l'Església, encara que hi hagué una Bíblia francesa protestant, la d'Olivet an el 1535. Però la francesa més celebrada és tardana, és la de Le Maistre de Sacy, a partir del 1682, i tradueix la traducció llatina. Per ser verbosa, no posseeix les belleses de la *King James Version*.

No hem d'ignorar, en la fundació d'Europa per les traduccions de la Bíblia, la de Ciril i Metodi, el seu germà, al segle IX, en eslau comú, o eslavònic d'església, a partir del grec: «fent passar el text sant del grec al parlar eslau comú, fan passar al mateix temps aquest parlar a l'estatus de llengua». Es tractava d'esborrar el privilegi de les «llengües sagrades» (hebreu, grec i llatí) per fer-lo passar a la llengua en la qual traduïen: transferència lingüística del *Verus Israel*. D'aquí ve una religió popular i una sacralització, origen del moviment eslavòfil, i la noció del poble rus, «poble "teòfor"» (*ibid.*, pàg. 31) en *Els dimonis* de Dostoievski, poble portador de Déu. El pròleg en vers de Ciril i Metodi es dirigeix al «poble eslau» (vers 24), i planteja que «nues queden totes aquelles nacions sense llurs propis llibres» (vers 81).

Com que la traducció de la Bíblia és una obra messiànica, l'accés a la Santa Comunió en la llengua de la nació en què n'hi ha una

traducció ha estat, cal reconèixer-ho, a la *vegada* constituent d'Europa, i constitutiva de l'antijudaisme cristià d'Europa, la resolució lògica del qual ha estat la solució final nazi.

Però fins allà on no s'ha arribat a aquell extrem, la traducció de la Bíblia en les llengües nacionals, l'alemany de Luter, el txec de Hus, ha estat un projecte teologicolingüístic. Amb el límit que allà on regnava el papisme, l'Església va lluitar contra les traduccions en llengua vulgar, i va declarar al Concili de Trento, el 1546, que la Vulgata llatina era l'única autèntica.

D'aquesta manera, després d'aquesta primera paradoxa que sempre és l'obra que ha creat la llengua nacional, que és l'obra la que és materna i no pas la llengua, ve aquesta segona paradoxa que és la traducció de la Bíblia la que ha fet Europa: com a *Verus Israel*.

S'afegeix a això aquella paràbola de la modernitat, i aquella profecia del poema, amb aquests textos bíblics (en hebreu), que aquests textos no són ni vers ni prosa, i això, d'entrada, és el problema mateix de la modernitat poètica, en la poesia europea, de l'esmicolament d'una definició formal de la poesia a partir del vers. D'ençà de Shelley i de Baudelaire. D'ençà d'«el cor cantava i ressonaven totes les trompetes» (segon llibre de les Cròniques, cap. 29, verset 28) fins al «poema enunciador», en *Crisi de vers* de Mallarmé.

D'aquí ve aquest efecte paradoxal: el poema és la modernitat, la modernitat és la poètica, la poètica és la poètica de la modernitat, que és l'activitat de romandre present en present, si el llenguatge és la transformació d'un llenguatge mitjançant una vida, d'una vida mitjançant un llenguatge.

I traduir apareix aleshores com una activitat major per a la teoria del llenguatge, perquè traduir planteja la representació del llenguatge que es porta a terme. Per tant cal que traduir sigui transformat per la teoria del llenguatge de la mateixa manera que traduir pot transformar el llenguatge, les seves pràctiques i les seves representacions: una ètica i una política del traduir.

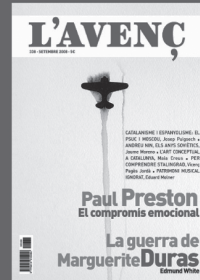
Així doncs, la teoria és la reflexió sobre aquestes formes d'inconegut que genera el saber, cada forma de saber produint la seva o les seves formes d'inconegut, sense saber que les produeix, i per tant impedeix reconèixer-les.

És el que mostren, de manera molt especial, l'exegesi i la traducció dels textos bíblics. Són obra de persones plenes de ciència. Però allò teologicofilològic, derivat d'allò teologicopolític, els impedeix de sentir el continu en el llenguatge, perquè aquest és l'exercici de la relació de reciprocitat entre el signe i allò teològic. Cristià. Fins en la traducció del Rabinat. Ja que la veritat actua com el sentit, i produeix un residu, la forma.

Així doncs, el problema més gran, poètic, ètic i polític, és la relació històrica entre Europa i el signe. És al mateix temps el problema major del traduir. Els dos són un sol i mateix problema. □

Traducció de Ricard Ripoll

LA REVISTA QUE CAL LLEGIR

SUBSCRIU-T'HI

FES ARA LA TEVA COMANDA PER:

Telèfon 93 245 79 21

Fax 93 265 44 16

Internet www.lavenc.cat

En format digital www.quiosc.cat

Drogues d'estar per casa

La situació del traductor literari amb relació al mercat català

Bernat Puigtobella

Durant una època vaig viure de la traducció literària. No m'hi vaig fer ric. Vaig conèixer un editor que cada vegada que m'oferia un llibre per traduir em tractava com un drogoaddicte: «Tinc merda per tu», em deia plantant un totxo de cinc-centes pàgines sobre la taula. «D'aquí en podràs treure unes quantes ratlles».

Els editors tenen la seva droga, una droga de disseny que es diu ISBN –de fet van tot el dia col·locats–, però se la reserven per a ells i als traductors els donen merda, i molt sovint merda adulterada. Són com camells, els editors. Et venen droga i volen que la consumeixis ràpid, però no s'acaben de refiar mai dels seus traductors. A mi em feien treballar amb uns marges tan ajustats que et veies obligat a acceptar merda de camells diferents tot i saber que no podries complir. En acabat els editors m'havien de trucar desesperats, i jo sempre havia de regatejar, fora de termini, amb unes excuses elaboradíssimes, barroques, per arrencar-los una pròrroga. En poc temps em van convertir en un mentider consumat.

Bernat Puigtobella (1968) és llicenciat en Filologia Catalana per la UAB i Màster en Literatura Comparada per la Universitat de Yale. Des del 1998 ha treballat com a traductor, redactor i editor per diferents segells de l'actual Grup 62. Ha publicat dues novel·les, *D'unes dones* (1990) i *Síndrome d'Estocolm* (2001).

Ser traductor literari a Catalunya avui és un oxímoron. Vivim al país dels oxímorons. Oxímorons que ens sentim permanentment cridats a refutar amb la fe o la voluntat i si pot ser amb totes dues coses alhora. Ser traductor literari o periodista cultural és un propòsit gairebé heroic, tenint en compte que el traductor és maltractat i menyspreat i el periodista és sistemàticament convidat a fer el pallasso davant la càmera (no fos cas que la seva feina semblés avorrida) o en nom de la cultura és comprat amb un croissant i un cafè amb llet. La precarietat laboral del traductor literari és conseqüència directa de la fragilitat del medi en què treballa. El negoci editorial viu d'uns marges de benefici molt estrets i els últims membres de la cordada (correctors, traductors, també els autors...) són els primers de despenjar-se al buit. I en el cas català, la caiguda de les tarifes és més segura, si tenim present que la dimensió reduïda del mercat és la coartada definitiva per retallar els honoraris de traductor. *Mercat català* és un altre oxímoron que potser hauríem de posar en entredit. Vet aquí les dues preguntes que ens hem de formular: És possible exercir de traductor literari? Existeix un mercat català?

És evident que, per petit que sigui, existeix un mercat català per a la traducció literària. De fet, és probable que, conside-

rant el volum global i amb els números a la mà, avui es tradueixi més que mai. Ara bé, la gran majoria de traduccions queden circumscrites a la ficció. La majoria de vegades són novetats que apareixen simultàniament en castellà i que l'editor català publica confiant que l'èxit de l'edició castellana arrossegarà la catalana a la llista dels títols més venuts. No fa gaire el periodista Lluís Bonada ha dut a terme una enquesta exhaustiva entre editors catalans per escatir si en el darrer any s'han publicat traduccions d'obres estrangeres al català que no tinguin equivalent en castellà. Molt em temo que la tendència generalitzada de buscar la complicitat i subsidiarietat respecte a l'editor castellà porta a una conclusió contundent: tot el que es tradueix al català, gairebé sempre s'ha traduït també per defecte al castellà. I a l'inrevés la formulació seria la següent: la majoria de novel·les i assaigs que es tradueixen al castellà no es troben necessàriament en català. I això fa que, també per defecte, el client/lector catalanoparlant no sempre es molesti per investigar si una novel·la que surt a Anagrama o Tusquets ha estat publicada també en versió catalana per Quaderns Crema o Empúries. Aquest automatisme, practicat per una bona part de la clientela que hauria de ser mercat captiu de l'editor català, és degut en part a un fet incontrovertible que massa sovint passem per alt: no tots els catalanoparlants són catalanolectors.

És com una espiral de cercles concèntrics, cada vegada més petits. Dins el cercle de catalanoparlants hi ha un cercle més petit de catalanolectors. El pitjor de tot és que dins aquest segon cercle de catalanolectors es va instal·lant darrerament la noció letal que el català és la llengua domèstica, útil per a debatre la independència o celebrar la

cuina del Bulli, i que el castellà és la llengua universal que ens relliga amb la resta del món. Ben bé com si el català fos una anella petita encaixada dins una anella més gran (el castellà), els límits de la qual no pogués sobrepassar. D'acord amb aquest automatisme, el català serviria, en definitiva, per a llegir sobre temes de no-ficció d'ordre local (i aquí som prolífics) o novel·les d'autors catalans –i entenguem l'adjectiu *català* aquí en el sentit pujolià de tothom qui viu i escriu a Catalunya, encara que es digui Ildefonso Falcones, Chufi Llorens o Ruiz Zafón. Aquesta doble especialització del català (local) i el castellà (universal), que lentament ha anat calant entre molts consumidors, és difícil de combatre en un moment en què les inèrcies de la globalització reforcen el prestigi del castellà com a llengua de cultura.

Aquest prejudici ideològic –que és, en bona part, resultat d'una situació real i indiscutible de mercat– té efectes més enllà dels hàbits lectors. També en la difusió en els suplementes literaris les traduccions en català es veuen sovint relegades. El suplement *Babelia*, d'*El País*, solia fer constar la fitxa tècnica de les traduccions en català al costat de l'edició castellana. Actualment no hi apareixen gairebé mai. És una batalla que hem perdut. Als suplementes culturals de Barcelona, sigui *Culturals* o *El Periódico*, ens trobem moltes vegades que el crític, en ressenyar una obra publicada en totes dues llengües, es limita a lloar la traducció castellana, ignorant la majoria de vegades si la traducció catalana és digna d'esment o no.

I en l'àmbit de la crítica periodística estrictament catalana, ens trobem que la consciència lingüística és tan hipocondríaca que normalment no es fa referència a la traducció si no és per esmenar la plana

al traductor. Som un país filològicament reumàtic. Cada dia surten traduccions pès-simes en castellà i ningú se'n lamenta (Javier Marías justament se'n queixava no fa gaire en un article a *El País*), probablement perquè no es concep que això afecti la bona salut de la llengua castellana.

Els catalans, en canvi, ens en queixem més, sotmetem qualsevol artefacte lingüístic a un escrutini filològic més sever, però tampoc no podem dir que de mitjana les traduccions catalanes siguin superiors a les castellanés. Si tants lectors han desertat de llegir traduccions en català no és únicament per culpa de l'onada abassegadora del castellà. Els editors catalans també en som responsables. Hauríem d'analitzar què hem fet malament.

En primer lloc, han proliferat darrerament en català les traduccions signades a quatre mans, alguna vegada fins i tot a sis mans. Es tracta de títols que s'han hagut de preparar a corre-cuita per sortir a temps de bracet amb l'edició castellana. Això vol dir que el traductor ha de compartir la feina i amb presses, i que ha perdut l'orgull d'autor, de signar una feina que és seva i només seva.

En segon lloc, també ha faltat sovint una complicitat entre l'editor/redactor i el traductor a l'hora de fixar un model de llengua, un determinat gust o criteri, de fer accessible l'obra al lector. Des de la publicació l'any 1996 d'*El malentès del Noucentisme* de Xavier Pericay i Ferran Toutain (un títol que caldria recuperar) s'ha fet un esforç positiu en aquesta direcció: ens hem alliberat de moltes crosses, hipercorreccions, complexos lingüístics, però també ens ha fallat la maduresa i les lectures i han faltat recursos i creativitat a l'hora d'aportar nous usos al català.

I *last but not least*, és evident que un traductor català que cobra deu euros per holandesa no pot treballar amb la mateixa comoditat que un traductor castellà que en cobra quinze.

És possible encara ser traductor literari avui amb una tarifa de 10 euros l'holandesa? Depèn de la vocació i de la velocitat, de la voluntat de sacrifici, l'heroisme o el masoquisme. Per a alguns, com en el cas d'un servidor, la traducció literària és una etapa que es crema més o menys de pressa abans de passar a un altre estadi professional. Per a d'altres és una vocació complementària que es manté al marge d'una activitat professional que garanteixi la supervivència. Pocs són, potser es poden comptar amb els dits d'una mà, els que s'han consagrat íntegrament a una professió que només paga econòmicament la pena al cap dels anys, quan l'ofici i el respecte llargament merescuts donen els seus fruits i uns honoraris condignes al bagatge adquirit. Mentrestant, els editors sempre trobaran un jove traductor, el pollet entre incaut i entusiasta que acaba de sortir de la closa de la Facultat amb ganes de foguejar-se i que ve a oferir-se a l'editorial, disposat a tastar la droga prohibida. □

Per una literatura hospitalària

Maria Bohigas

«[L'obra] és una transformació d'una forma de llenguatge per una forma de vida i la transformació d'una forma de vida per una forma de llenguatge».

H. MESCHONNIC

Què fa que un editor, d'entre els mils i mils de milers d'obres literàries no traduïdes a la seva llengua, decideixi publicar precisament *aquesta*? Entre la frase de Christian Bourgois, «la biografia d'un editor és el seu catàleg», i el «vendre, vendre, vendre!» que associem als grans grups, tota tria editorial és complexa i fa intervenir elements que ens parlen de la relació entre un públic determinat i la literatura. Aquesta «biografia» que seria un catàleg editorial allà on no impera el criteri de les grans empreses —aquesta successió d'interessos i neguits personals plasmats en llibres— aspira en tot cas a vendre's, és a dir: a ser llegida i transmesa. Perquè això sigui possible, cal que els neguits personals de l'editor encaixin

amb un neguit ni que sigui modestament col·lectiu.

Per què Sándor Márai ha arribat a tantes taules de capçalera arreu del món al tombant dels noranta, sent com era un autor mort d'una literatura mal coneguda? Destino havia publicat, el 1967, *A la luz de los candelabros* sense aconseguir que Márai fos adoptat pel públic peninsular. Al cap d'una trentena d'anys, retraduint i rebatejat, *El último encuentro* (publicat simultàniament en català com *L'última trobada*) seria un llibre d'èxit. No pretenc destriar quins elements, en l'obra de Márai, han fet que Europa la rebés a mans besades més de mig segle després d'haver-se publicat en hongarès. Tot el que puc afirmar és que el primer intent d'introduir-lo a Espanya responia a la convicció personal de l'editor, ja que Márai era aleshores desconegut fora d'Hongria; mentre que el segon venia portat per una onada europea: Albin Michel l'havia reivindicat a França i Adelphi a Itàlia abans que travessés la nostra frontera. Sándor Márai ens arribava amb credencials.

Maria Bohigas (París, 1969) ha reprès, amb Josep Cots, l'editorial Club Editor i és l'editora de la col·lecció «El Club dels Novel·listes», avui especialitzada en novel·la contemporània estrangera. Ha traduït al català Hugo, Balzac, Camus, Drieu la Rochelle i Simenon; i, al francès, la *Incerta glòria* de Joan Sales, a quatre mans amb Bernard Lesfargues. Forma part del comitè editorial de LOM, editorial xilena independent.

* * *

Pot avui un editor en català publicar autors sense credencials? La cosa depèn, naturalment, del talent de cada editor per guanyar-se la confiança del públic; però depèn també del públic: de la seva relació amb la literatura i amb la llengua.

Si observem el catàleg d'una col·lecció com «El balancí», veiem que, dels primers trenta títols, només tres eren d'autors catalans. Duras, Capote, Brecht, Sciascia, Böll i molts altres grans autors de la literatura universal contemporània tenien, en aquells anys seixanta, la veu cantant. La proporció s'inverteix en un decenni: els autors estrangers passen a ser l'excepció. Vol dir això que la literatura universal s'ha encongit mentre la catalana s'expandia? Naturalment que no. Vol dir que el públic que llegia en català no estava per Duras ni Böll, sinó per autors que fossin de casa. L'experiència del Balancí no és en absolut un cas únic sinó un símptoma, constatable en moltes editorials, de la relació del públic català amb la seva llengua: la gran majoria dels catalanoparlants llegeix en llengua materna només aquelles obres que tenen a veure amb la seva realitat immediata i local. Tant és així que, en moltes cases catalanes, Ruiz Zafón s'ha llegit traduït al català, mentre que Dan Brown era llegit en castellà. El castellà és avui, tant o més que abans de la normalització lingüística, la llengua vehicular cap a les literatures de fora, siguin nobles o de consum. Això no s'explica pas per la diferència mínima de preu entre llibres castellans i catalans, ni tampoc per la diferència de qualitat entre traduccions al castellà i al català, un mite alimentat per mandra de verificar si era cert. En l'àmbit de la literatura, els catalans es regionalitzen solets. La política pública els segueix la veta:

la Institució de les Lletres Catalanes, l'ens competent en matèria de traduccions, ha dedicat aquest any una partida de 100.000 euros a l'ajut a l'edició d'obres traduïdes al català. Aquests 100.000 euros figura que han de sostenir el *conjunt* de les traduccions fetes en català al Principat *durant un any*. El cost editorial d'un llibre traduït de 200 pàgines no baixa de 10.000 euros. Parlant clar, la política cultural catalana considera que una literatura pot prescindir de traduccions i tornar-se estrictament domèstica.

Una cultura d'estar per casa: per a això hem creat administracions pròpies?

El cas és que, a qualsevol país, aconseguir que un 0,01% de la població compri un llibre ja és un èxit. A França, aquesta fracció representa 6.000 lectors; a Catalunya en representaria 750, una xifra insuficient per a amortitzar el cost d'un llibre traduït, suposant que tots aquests 750 comprassin el llibre en traducció catalana i no castellana. No podem inflar el nostre públic potencial sumant-hi la població insular i valenciana perquè la realitat demostra que els llibres editats al Principat circulen escassament a València i les Illes –com tampoc circulen prou entre nosaltres els llibres editats a les Illes i a València.

Si la demografia d'una banda, els «comportaments lectors» i la política cultural de l'altra, fan que l'edició de llibres traduïts al català sigui viable només en el cas dels *best-sellers*, no convindria tirar el barret al foc i limitar-nos a publicar llibres de collita pròpia? Alguns creiem que una cultura estrictament domèstica no passa de tenir un valor antropològic i que, si pretenem col·lectivament donar continuïtat a la nostra, com sembla que indiquen els vots a cada nova elecció, convé que la llengua

catalana, no menys que les altres llengües literàries, abracci obres que no s'han concebut dins d'ella.

* * *

Traduir una obra implica per a ella, més enllà d'un canvi de llengua, un canvi d'entorn. De cop i volta arrela en un món que no és el seu, a través d'unes paraules que expressen una altra societat, una altra història i una altra literatura. Entra en contacte amb un conjunt de textos que hi creen, en interferir-hi, una certa harmonia, de vegades un diàleg. Aquest fenomen és especialment audible en la *La cova del sol*, traduïda de l'àrab al català per Jaume Ferrer, dins la col·lecció «El Club dels Novel·listes», avui especialitzada en literatura contemporània estrangera.

Elias Khoury, el seu autor, libanès nascut l'any de la *naqba*, publica aquesta obra a Beirut als cinquanta anys, al cap de trenta d'haver-ne concebut el projecte: donar forma de novel·la a les històries fragmentades i no escrites dels palestins expulsats de les seves terres el 1948. Als vint anys havia començat, com a estudiant de sociologia, a entrevistar els refugiats dels camps libanesos, al mateix temps que s'implicava en la lluita armada del Fatah a Jordània. La guerra s'instal·la en la seva joventut: pocs anys després del Setembre negre esclata la guerra civil al Líban, en què també pren part. El 1977 surt la seva primera novel·la. És un text sobre la guerra, escrit en pocs mesos mentre la guerra té lloc. En realitat, no hi ha cap novel·la de Khoury que no begui a l'experiència de la guerra. Però cap d'elles no és una novel·la militant: per fer això caldria creure que la literatura actua sobre la història en curs, i Khoury és dels

qui creuen que és la història qui actua sobre la literatura. Una ruptura històrica –la guerra civil– es tradueix en ruptura literària i fa néixer noves formes. En el cas àrab, segons ell, la forma engendrada per la guerra és la novel·lística, quasi inexistent en la tradició anterior. Una novel·lística que es dota d'una altra llengua, menys tributària de l'àrab clàssic, menys obedient amb la jurisprudència i els preceptes literaris –més pol·luta si entenem la primera com un ideal.

La novel·lística de Khoury, ara per ara un conjunt imposant de dotze novel·les, no té res d'una literatura testimonial. Dels centenars d'històries reals que havia anat recollint l'autor com a sociòleg i periodista, cap no ha entrat a *La cova del sol*. Si hi ha cap llei en aquesta obra és la de la poetització. Ella fa possible que tants lectors palestins s'hagin acostat a Khoury per dir-li que la història del seu oncle, o de la seva àvia, o de tal parent o conegut, no quedava fixada del tot verídica a la novel·la. L'oncle o l'àvia no hi són: la ficció els reinventa tots. El mateix passa amb la llengua. Hi conviuen els diversos registres de l'àrab, no pas guiats per la versemblança –els dialectalismes apareixerien llavors en els diàlegs– sinó atrevint-se l'autor a crear una estructura sintàctica capaç d'acollir tot l'àrab, des del clàssic fins a l'estàndard contemporani, passant pels dialectes. No es tracta pas d'una escriptura etnogràfica, sinó d'una altra relació amb la llengua. La frontera entre literatura i realitat es desplaça. Ja no passa per un llenguatge especialitzat que puguem qualificar de literari, sinó per una construcció polifònica en què la veu del narrador regolfa entre les múltiples veus dels habitants del camp de Xatil·la: no per res és civil la guerra que l'emmarca.

He apuntat aquests elements entre molts perquè ens duen de dret a una interferència quan traduïm *La cova del sol* a la nostra llengua. Tenim, en català, una novel·lística que és filla directa de la guerra civil. Aquesta novel·lística també va sentir la necessitat de dotar-se d'un nou llenguatge que no la portés a trencar amb les paraules mastegades fora d'ella. Tampoc ella no és etnogràfica, però sí, voluntàriament, pol·luta: no té por de tot allò que es considerava vulgarisme. No vol aïllar-se de la realitat per dominar-la —el Noucentisme—, sinó donar-li sentit. Del cànon de novel·les que neixen de la ruptura de la guerra civil, n'hi ha una que s'harmonitza especialment amb l'obra de Khoury: la *Incerta glòria* de Joan Sales, polifònica com ella, i com ella escrita en la maduresa per donar sentit a una vida que ha topat i s'ha fos amb la guerra. En la primera edició (1956) l'autor declarava:

L'autor d'aquest llibre creu que els gèneres literaris que es proposen reflectir ambients i personatges corrents del nostre temps no han d'escriure's a la manera d'uns exercicis de gramàtica, sinó —sobretot en els diàlegs— acomodar-se al llenguatge vivent. No s'atribueixi, doncs, a ignorància o negligència l'ús de formes vives encara no admeses per les gramàtiques o els diccionaris; l'autor hi recorre DELIBERADAMENT sempre que la corresponent forma acadèmica resultaria desplaçada per rebuscada o arcaica. Creu l'autor que en tot conflicte entre la gramàtica i la vida, les persones de seny donaran sempre preferència a la vida.

Certes reaccions recents a l'obra de Sales revelen que, encara avui, algunes persones donen preferència a la gramàtica.

Podem preguntar-nos què els fa nosa, en el caràcter «pol·lut» de la prosa de Sales («escrita a raig», «plena de castellanismes», etc.): no deu ser, precisament, la realitat? Perquè alguna cosa ha tingut lloc que canvia la literatura, i tanmateix sembla que certs sectors no ho vulguin admetre. Així és com Edicions 62, en una col·lecció de clàssics catalans feta expressament per als escolars (Educació 62), ha exhumat una primera versió de la novel·la *K.L. Reich* d'Amat-Piniella en què els presos d'un camp d'extermini alemany «romanen palplantats» a la plaça del recompte. El motiu d'aquesta exhumació seria la voluntat de donar al públic un text no censurat. Era realment censurat el que va donar a publicar l'autor, en castellà a Seix-Barral i en català a Club Editor, el 1963? No s'ha pres ningú la molèstia d'investigar-ho. El que sabem del cert és que Amat-Piniella, en reescriure la novel·la, va trencar *deliberadament* amb el que havia estat el cànon literari de la seva joventut, amb la llengua impol·luta que només pot existir en els llibres i no a la plaça del recompte. L'operació 62, de manera probablement inconscient, és un lífting literari que esborra de la llengua el que ha tingut lloc.

No es podia traduir al català una novel·la com *La cova del sol* sense prendre un partit davant d'aquesta ruptura. Calia no desfigurar l'obra de Khoury amb una ideologia literària equivocada. Calia tenir present Sales i la ductilitat de la seva sintaxi —que fa servir totes les possibilitats del català: ordre de mots flexible, formes relatives orals ja consagrades per Fabra, subordinades infinitives i tants altres recursos ben poc aprofitats pels paladins de la puresa— per arribar a construir un text

literari complex sense renyir amb la vida. D'aquesta manera la traducció catalana de la novel·la de Khoury ens fa sentir una cosa que ens afecta de prop: no un conjunt intel·ligible de signes sinó l'experiència pròpia de la paraula. Amb això no aconseguim només que una traducció sigui plenament el que ha de ser, un text trasplantat en la nostra tradició literària; sinó, també, que aquest famós «altre» de què tant es parla sigui abans que res un proïsme. Amb això aconseguim que la tragèdia dels altres interfereixi en la nostra. Certes obres literàries són un antídoto contra les deshumanitzacions: jueus, àrabs, cada època imposa la seva. La nostra s'ha empassat un lema que ens hauria de preocupar: «el xoc de les civilitzacions».

No voldria acabar sense citar un fragment de *La cova del sol*:

Quan et vas despertar vas veure la cara de la Nahila amb els cabells coberts amb el mocador blanc. Et fregava les ferides amb l'oli i et bressava com una mare el seu filllet. La Nahila va provar d'extreure la bala que se t'havia clavada a la cuixa esquerra, però no va poder. La ferida es va curar, però la bala va quedar allà sota la pell. Ara, quan sóc jo que et faig fregues, la sento entre els meus dits. La bala creix mentre tu et tornes petit. No cal extreure-la. Deixarem que t'acompanyi fins al final.

Aquell dia vas dir a la Nahila que el sac dels anys et començava a pesar a l'esquena. Li vas demanar com portava ella el seu sac. Et va somriure però no et va contestar.

La Nahila somreia però no parlava. Amagava el seu secret amb un somriure ample que li transformava la mirada en nit, en olivar. Li vas dir que els anys són la creu de la gent.

Li vas parlar del Messies. Et va escoltar, i li va agradar el que deies. Et va fer notar que t'expressaves com la teva mare, que amagava la icona de la Verge Maria sota el coixí.

Vas dir que el Messies l'havien crucificat amb la fusta d'una vida que no havia viscut. Els anys de la vida són com la creu, al final ens hi trobem clavats.

i d'*Incerta glòria*:

Un dia que estàvem sols ella i jo a Santa Espina, vaig preguntar-li per què creia que havíem vingut al front tota aquella gent tan variada, en Lluís, en Picó, en Soleràs, el comandant, el metge, tots, els nostres i els altres, els «rojos» i els «feixistes». Ella em respongué, com admirada de la meua pregunta: «Deu ser per la causa, suposo.» «¡La causa! –vaig exclamar-me–, la causa en tot cas seria diferent per a cada u... però ¿quina és la causa de cada u? No, no és per la causa; han vingut a crucificar-se. Els uns i els altres, els uns als altres. És la mateixa història a totes les guerres i és per això que de guerra n'hi haurà sempre, sempre, sempre. Perquè l'home, que va ser creat per asseure's prop del foc en companyia d'una persona estimada, necessita no obstant crucificar-se.

Són ben bé dos mons i dues escriptures; però s'emmirallen l'un en l'altre. □

Traducció: entre l'universal i el local

Lawrence Venuti

La traducció és una pràctica local al màxim. La simple idea de traducció –i de si és diferent o s'encavalla amb la d'adaptació o imitació– és una categoria que varia segons les diferents cultures traductores. Un text traduït, a més, ha de respondre de la intel·ligibilitat i interessos de la llengua i cultura de la traducció per tal de ser eficaç com a traducció, sigui quin sigui l'efecte particular o la funció que es proposi servir: literària o acadèmica, religiosa o científica, comercial o política, entre moltes altres. I si bé qualsevol projecte de traducció s'inicia i executa usualment en la cultura traductora, les condicions locals que permeten i condicionen el text resultant són actives fins i tot quan el projecte és iniciat en la cultura de la llengua de partida. Les cultures bilingües o multilingües on rutinàriament es produeix una gran quantitat de traducció interna, on els lectors poden conèixer tan bé la llengua de partida com la de la traducció, posant

en qüestió que es pugui qualificar d'estrangera qualsevol de les dues, aquestes cultures, dic, no són excepció d'aquest localisme: la llengua de la traducció, amb les seves diferències estructurals i els seus models d'ús, les seves tradicions literàries i filiacions socials, inevitablement assumeix una importància decisiva a l'hora de donar forma a la traducció.

Aquest fet fa de la traducció una pràctica indefectiblement històrica, arrelada a les situacions culturals d'uns moments històrics concrets, i això apunta a la necessitat d'una aproximació historicista als estudis de traducció. Faig servir el terme «historicista» deliberadament, com una manera de subratllar la naturalesa local del coneixement sobre les pràctiques traductores del passat, el fet que els estudis sobre les històries de la traducció hagin de respondre a la intel·ligibilitat i als interessos del moment, que prevalen en les disciplines acadèmiques i que varien a mesura que aquestes disciplines es desenvolupen en el temps. Les tendències d'aquestes disciplines permeten i condicionen l'estudi de la traducció, que en una proporció significativa ha estat governada per la recerca lingüística o la filologia, allò que Sheldon Pollock en un assaig sobre la traducció del sànscrit ha definit com «l'historicisme disciplinari del coneixement textual». I el ventall de discursos que avui

Lawrence Venuti és autor dels llibres *The Translator's Invisibility* (segona ed., 2008) i *The Scandals of Translation* (1998) i l'editor del volum *The Translation Studies Reader* (segona ed., 2004). Les seves últimes traduccions de l'italià i del català són les memòries fictivals de Melissa P., *100 Strokes of the Brush before Bed* (2004), la novel·la negra de Massimo Carlotto, *The Goodbye Kiss* (2006), i el poemari d'Ernest Farrés *Edward Hopper* (en preparació).

en dia conflueixen en el tractament de la traducció, lingüístics i literaris, acadèmics i professionals, són lluny de ser congruents i es resisteixen a qualsevol fàcil intent de conciliació. Avui, potser més que mai fins ara, els comentaristes que d'altra manera no contemplarien el tema de la traducció, incloent-hi els traductors pràctics que rarament sotmeten la seva pràctica a una crítica investigadora, estan abocats a fer-ho. Tanmateix els seus comentaris continuen tancats en marges creatius, disciplinaris, intel·lectuals o professionals, més aviat estrets, reduïts als seus camps i interessos particulars.

Com a resultat, podríeu trobar que la posició que he delimitat ràpidament aquí –fins i tot si us sentíeu inclinats a estar-hi d'acord– és peculiar, possiblement paradoxal. En la meva mateixa insistència sobre la naturalesa local i històrica de la traducció, he formulat un universal. La traducció, he suggerit, a tot arreu i en totes les èpoques es caracteritza per un localisme fonamental que també informa l'estudi de la traducció. Encara que les pràctiques traductores es conceben sense excepció com a resposta a moments històrics particulars, sovint inconscientment, revelen temes recurrents que donen peu a la formulació d'universals, és a dir, a conceptes teòrics i a estratègies pràctiques que necessiten ser contextualitzats per a ser plenament entesos, inserits en les situacions culturals històricament específiques de les quals han sorgit, però que tanmateix són presents en tota llengua, cultura i període en què sigui possible practicar i estudiar la traducció.

La possibilitat d'universals de traducció suscita un nombre de preguntes que encara no s'han formulat suficientment en els estudis de traducció, tant si es tracta de l'encara

jove disciplina així anomenada com de les diverses disciplines que progressivament han fet de la traducció una àrea de recerca i de pràctica. Potser la més urgent d'aquestes preguntes és metodològica: fins a quin punt la noció d'universals de traducció obliga el nostre pensament a un nivell d'abstracció o de generalització que eclipsa l'especificitat històrica dels textos traduïts i té un ús limitat o nul a l'hora d'il·luminar o fer avançar la pràctica de la traducció avui? També hi ha qüestions referents al que se'n podria dir la territorialitat institucional, qüestions sobre la mena de preparació i capacitat acadèmica o creativa que cal per a investigar i practicar la traducció. Quin impacte, ens podem preguntar, exerceixen els possibles universals de traducció sobre la diferenciació contemporània de la tasca acadèmica, les divisions disciplinàries que acullen l'estudi i la pràctica de la traducció? Pot el coneixement d'aquests universals fer avançar el nostre treball, potser a base de dirigir-lo cap a formes interdisciplinàries que desafien aquelles divisions? Per explorar aquestes i altres qüestions, vull considerar dues categories interrelacionades que podrien ser vistes com a universals de traducció: la interpretació i la intertextualitat. Els meus comentaris, a més, es referiran primàriament a la mena de traducció que informa la tasca que fem molts de nosaltres, el que podríem dir traducció humanística o la traducció tal com s'estudia en tota la gamma de les ciències humanes.

El sentit en què la traducció humanística implica un acte d'interpretació, si bé fa temps que és un lloc comú en els comentaris sobre traducció, encara ha de ser teoritzat amb precisió. Això requereix esmenar –si no llençar-lo per la borda– el model comunicatiu de traducció que en-

cara és àmpliament assumit pels lectors, tant dels sectors professionals com dels populars, pels professors o pels estudiants. Llegir una traducció com a comunicació no solament circumscriu els estudis i la pràctica de la traducció a una limitadora i ofuscadora comparació entre el text de partida i la traducció, sinó que de fet bloqueja la traducció dins del text de partida i amaga tant la tasca interpretativa del traductor com els seus condicionants lingüístics i culturals. Les nocions sobre la traducció com a traïció es basen en el model comunicatiu, no solament de la traducció sinó del llenguatge. Però el llenguatge fa alguna cosa més que comunicar; és una força activa, modeladora. Una traducció, doncs, no es pot limitar mai a comunicar el text que tradueix; només pot inscriure-hi una interpretació que inevitablement modifica la forma i el contingut d'aquell text. Aquesta interpretació, a més, s'hauria d'estudiar o dur a terme amb molta atenció a la llengua i cultura de la traducció, que la permeten i la condicionen alhora, i amb plena consciència que sempre són possibles interpretacions contraposades i que poden sorgir no solament dins de les disciplines acadèmiques, basades en la recerca filològica de les llengües antigues i modernes, sinó dins d'altres tradicions culturals, moviments i institucions basats en una familiaritat àmplia i profunda amb els estils, els gèneres i els discursos de les llengües de traducció. Això no vol dir que no puguin existir correspondències formals o semàntiques entre els textos de sortida i els traduïts, sinó més aviat que qualsevol d'aquestes correspondències estan sotmeses a les exigències d'una labor interpretativa que ve determinada decisivament per la llengua i cultura de la traducció.

Agafem un exemple de l'antiguitat. Al segle III a. C., Livi Andrònic, suposadament un grec nascut a Tàrent a l'actual Apúlia al sud d'Itàlia, va fer de gramàtic ensenyant grec i llatí, va escriure teatre i poesia en llatí i va fer una traducció llatina de l'*Odissea* que avui només es conserva en fragments, unes 45 frases i versos, alguns d'autoria dubtosa. Andrònic va triar el mot *dacrimas* per traduir el grec *dakru* en la seva versió d'un passatge en què Ulisses s'eixuga les llàgrimes en sentir un cantor al palau d'Alcínoos (*Odissea* 8.88). *Dacrima* és la forma arcaica del llatí *lacrima*, «llàgrima», de manera que per als primers lectors d'Andrònic, molts dels quals devien estar familiaritzats amb el text grec, la seva tria verbal era vista com un acte interpretatiu que produïa un efecte arcaïtzant, possiblement per a suggerir el caràcter històricament remot de l'èpica homèrica. De fet, hauria produït aquest efecte tant si el lector romà havia llegit el text grec com si no l'havia llegit, en la mesura que Andrònic feia servir un arcaisme que podia ser percebut com a tal. Aquest exemple demostra que fins i tot les traduccions que s'ajusten acuradament al text de partida, fins al punt de ser calcs que en reproduïxen el mateix so dels mots, revelen ressons que van més enllà de les correspondències formals i semàntiques i en definitiva tenen més a veure amb la llengua de la traducció. Encara diria més: pel fet que la traducció du a terme una interpretació, no pot ser mai literal, només figurativa o, més exactament, inscriptora d'efectes que actuen solament en la llengua i cultura de la traducció.

La traducció s'hauria de veure com una interpretació perquè és radicalment descontextualitzadora. Les diferències estructurals entre les llengües, fins i tot entre llengües que tenen semblances lèxiques i sintàcti-

ques significatives basades en etimologies compartides o en una història de manlleus mutus o trets formals anàlegs com la flexió, requereixen que el traductor desmunti, reordeni i finalment desplaci de formes diverses la cadena de significats que constitueixen el text de partida. Es perden tres contextos del text de partida. El primer és intratextual i, per tant, constitutiu del text de partida, dels seus models lingüístics i estructures discursives, la seva textura verbal. El segon és intertextual, però igualment constitutiu, ja que comprèn la xarxa de relacions lingüístiques que dota el text de partida amb significat per als lectors que han llegit àmpliament en la llengua de partida. El tercer, que també és constitutiu però tant intertextual com intersemiòtic, és el context de la recepció, els diversos intermediaris a través dels quals el text de partida continua acumulant significat quan comença a circular en la seva cultura original, des de les sobrecobertes dels llibres i la publicitat fins als comentaris periodístics i la crítica acadèmica de les edicions i adaptacions, depenent del gènere o tipus de text. Per «constitutiu» vull dir que aquest triple context és necessari per al procés significant del text de partida, per a la seva capacitat d'aportar sentits, valors i funcions que en conseqüència mai no sobreviuen intactes en la transició cap a una llengua i cultura diferents.

Com a resultat, el lector d'una traducció mai no pot experimentar-la amb una resposta equivalent o simplement comparable a la resposta amb què experimenta el text original el lector de la llengua de partida, és a dir un lector que ha llegit àmpliament en la llengua de partida i està immers en la cultura de partida. Ni tan sols un lector bilingüe familiaritzat alhora amb la cultura

de partida i amb la de la traducció no experimentarà tots dos textos de la mateixa manera o similar. Les estratègies que Andrònic va implementar en la seva *Odissea* inclouen una llatinització dels noms grecs de diverses figures mitològiques: *Cronos* es va convertir en *Saturn*, *Musa* en *Camena* (la deessa del cant), *Moirai* («Fat») es va convertir en *Morta* («Mort») i la musa *Mnemosine* va rebre el nom de *Moneta* (*Odissea* 1.1, 1.45, 2.99, 8.480-1). Aquesta tria comportava la pèrdua de les referències gregues. Sens dubte el lector romà bilingüe, instruït en literatura grega, podia suplir la pèrdua de context, però aquest lector percebia al mateix temps la disjunció creada pels passos interpretatius d'Andrònic. Un lector del text grec, tant si era romà com grec, no percebia aquesta disjunció.

Com aquest exemple suggereix, la força interpretativa de la traducció vol dir que el text de partida és no solament descontextualitzat, sinó *recontextualitzat* en la mesura que la traducció el reescriu en termes que siguin intel·ligibles i interessants per als receptors, situant-lo en diferents models d'ús lingüístic, en valors culturals diferents, en diferents tradicions literàries i en diferents institucions socials. El procés *recontextualitzador* suposa la creació d'un altre conjunt de relacions intertextuals establertes per i en la traducció, un intertext receptor. En traduir-se, doncs, el text de partida experimenta no solament una pèrdua formal i semàntica sinó un guany exorbitant: en un esforç per a fixar la forma i el significat d'aquest text, el traductor desenvolupa una interpretació en la llengua de traducció que finalment multiplica les diferències culturals. Els versos existents de l'*Odissea* d'Andrònic indiquen que molt probablement la seva versió ha estat no solament

llatinitzada, sinó més explícitament detallada que el text grec. Al passatge on la filla d'Alcínoos, Nausica, convida Ulisses a casa seva, Andrònic va afegir la frase *me carpento vehentem* («portant el meu carruatge») que no té correspondència grega en el poema homèric (*Odissea* 6.295). La versió llatina proporcionava així un context romà: Andrònic afegia una referència al *carpentum*, un carruatge de dues rodes que feien servir les matrones romanes a les processons de les festivitats públiques.

Aquestes tries verbals no són simplement lingüístiques sinó culturals. No traslladen simplement mots i frases sinó que estableixen significats culturalment específics. El traductor inscriu una interpretació aplicant una categoria que mitjança entre la llengua i la cultura de partida per una banda i la llengua i la cultura de traducció per altra, un mètode de transformar el text de partida en la traducció. Aquesta categoria consisteix en interpretants, que poden ser formals o temàtics. Els interpretants formals poden incloure un concepte d'equivalència, com ara una correspondència semàntica basada en recerca filològica, o un concepte d'estil, un lèxic i una sintaxi distintiva relacionada amb un gènere o discurs. Els interpretants temàtics són codis i ideologies: valors, creences i representacions específiques; un discurs en el sentit d'un corpus relativament coherent de conceptes, problemes i arguments, o una interpretació particular del text de partida que ha estat articulada independentment en un comentari. Els interpretants són fonamentalment intertextuals, basats primàriament en la situació d'arribada fins i tot si en alguns casos poden incorporar materials específics de la cultura de partida. És l'aplicació dels interpretants

per part del traductor la que recontextualitza el text de partida, reemplaçant les relacions intertextuals de la cultura de partida per un intertext d'arribada, amb relacions amb la llengua i la cultura de la traducció que es materialitzen en la traducció.

El concepte d'interpretant ajuda a aclarir el tractament que Andrònic fa de l'*Odissea*. Ell va aplicar diversos interpretants formals: incloïen un estil arcaïtzant que treia d'elements lèxics i sintàctics del llatí antic, però també un concepte d'equivalència, una correspondència semàntica força acostada al text grec. A diferència d'escriptors més tardans com Plaute, Horaci i Catul, Andrònic no va fer el que avui en diríem una adaptació. També és interessant que adoptés una forma poètica determinada, el metre saturnià, que es considera propi de les tradicions poètiques llatines. Va optar per no desenvolupar una prosòdia basada en l'hexàmetre grec, una pràctica que va caracteritzar l'obra de poetes més tardans com Enni. Com aquest punt suggereix, Andrònic també va aplicar un interpretant temàtic, evident en la seva llatinització de referències culturals gregues i en la seva inclusió de termes llatins com *carpento*; va codificar la seva traducció amb valors clarament romans.

La interpretació del traductor és usualment duta a terme i és influenciada per una situació cultural on els valors, creences i representacions, així com els grups socials als quals pertanyen, són disposats en un ordre jeràrquic de poder i de prestigi. I les relacions intertextuals establertes per la interpretació afecten tant el text de partida com els textos de la cultura traductora. La intertextualitat es crea en reproduir un mot, frase o text preexistent en la llengua

de la traducció, tant si és específicament per mitjà d'una citació com, més generalment, per una imitació de grafemes i de so, lèxic i sintaxi, estil i discurs. En una traducció com en una composició original, la citació i la imitació no produeixen el mateix o una simple repetició del text preexistent. Així que el lector reconeix la intertextualitat, també una diferència es fa evident a causa del que Jacques Derrida ha anomenat «iterabilitat» del llenguatge: el sentit de qualsevol significant pot canviar perquè «pot trencar amb tot context donat i engendrar contextos infinitament nous d'una manera absolutament inesgotable». Una traducció, doncs, recontextualitza el text de partida que tradueix i el text de la llengua de traducció que cita o imita, sotmetent-los a una transformació que en canvia el significat. D'aquí que les relacions intertextuals que una traducció estableix no són merament interpretatives sinó potencialment interrogatives: inscriuen formes i significats que inviten a una comprensió crítica dels textos citats o imitats, fins i tot les tradicions culturals i les institucions socials en què aquests textos se situen, mentre simultàniament inviten el lector a copsar el text de partida sobre la base de textos, tradicions i institucions específics de la cultura traductora.

Es creu que Andrònic era un llibert i per això la seva traducció llatinitzada pot, en realitat, reflectir alhora el ric patrimoni dels seus orígens culturals grecs i la seva forta adhesió a la cultura romana dominant, de la qual era un membre integrant. En conseqüència, la seva versió de l'*Odissea* va ser considerada com el primer gran poema en llatí. Tant si es considera com si no que la condició híbrida d'Andrònic complica

les seves intencions com a traductor, o bé, en altres paraules, que la seva actuació com a subjecte colonial és conflictiva en algun aspecte decisiu, podem veure tanmateix que la seva referència al *carpentum* romà constitueix un nucli generador de múltiples sentits en la seva traducció. Per una banda, la naturalesa especialitzada i privilegiada d'aquest carruatge –en connexió amb les matrones romanes, usat sobretot en ocasions festives i altrament bandejat de la ciutat durant tot el període republicà–, en fa un vehicle apropiat per a una filla de rei com Nausica i simultàniament apunta a les limitades circumstàncies del poema homèric, producte d'una cultura oral arcaica en un estadi rudimentari de desenvolupament literari i social. Per altra banda, el text grec retorna per alterar la cultura romana a través precisament del mot *carpentum*, creant un context que no solament posa en relleu la sofisticació d'aquesta cultura sinó que exhibeix les ideologies de classe i de gènere que la informaven, fins i tot amb un objecte tan mundà com un carruatge. Plantejo que aquesta lectura hauria estat assequible als primers destinataris d'Andrònic, una vegada més tant si eren llatins com bilingües, perquè haurien estat sensibles a aquestes distincions culturals i històriques. Avui, només un lector d'elit, un classicista, ho distingiria.

Però quin classicista llegiria els fragments de la traducció d'Andrònic com jo ho he fet? Hauria de ser un lector que estigués d'acord amb mi que la interpretació i la intertextualitat són universals de la traducció humanística, que si s'entén segons aquest model hermenèutic, la traducció es pot veure com duent a terme una inscripció de formes i significats que descansa en

relacions intertextuals de la cultura traductora, fins i tot quan –o potser especialment quan– les tries verbals del traductor reflecteixen una recerca filològica. Aquest acte interpretatiu pot i ha de ser posat en una exhaustiva contextualització històrica, ha de ser entès com a operant en una situació cultural específica on els valors i les pràctiques estan disposades jeràrquicament, on les relacions jeràrquiques caracteritzen igualment les relacions interculturals i on les pràctiques com la traducció són actives tant en la formació d'identitats culturals per als agents socials com en el funcionament de les institucions socials on aquests agents actuen. Precisament la manera com els lectors entenen la interpretació del traductor, com processen la intertextualitat sobre la qual descansa, depèn de les variables que sempre conformen les pràctiques lectores, factors que són personals i culturals, cognitius i institucionals, psicològics i ideològics. La força interpretativa de la traducció complica, en qualsevol cas, el model comunicatiu i qüestiona les nocions de comprensió intercultural que no tenen en compte la complexitat del procés de traducció, les múltiples diferències que determinen que les traduccions es llegeixin d'una manera diferent que els textos de partida que tradueixen i que fan de qualsevol «fusió d'horitzons» gadameriana una aspiració ingènua. Postular universals de traducció no és elevar la recerca i la pràctica a un nivell d'abstracció o de generalitat inútil; aquests universals són més aviat recursos heurístics, eines analítiques que permeten una historització més incisiva.

Aquí podríem començar a veure com els estudis de traducció requereixen una forma de recerca i d'anàlisi que altera i contradueix les divisions disciplinàries corrents. Perquè

per a trobar el sentit de la força interpretativa d'una traducció, cal estar immers no solament en una llengua estrangera sinó en la llengua de la traducció, ser un expert no solament en una història literària i cultural de la llengua estrangera sinó en les tradicions literàries i culturals de la llengua de traducció, i estar al corrent dels avenços de la teoria de la traducció tant com dels discursos –literaris i culturals, socials i polítics– que tenen a veure amb un text o disciplina particulars. Com que l'estudi de la traducció pot desembocar sempre en la creació d'aquestes interdisciplines, procedents d'especialitzacions diferents, segurament val més que no s'encaselli en un camp anomenat «Estudis de traducció». O d'aquest camp se n'hauria de dir pròpiament «Literatures i Cultures comparades»? □

Traducció de Joaquim Mallafré

BIBLIOGRAFIA

Per als fragments de Livi Andrònic he consultat E. H. Warmington: *Remains of Old Latin*, volum II (Cambridge, Massachussets & Londres, 1936) i Scevola Mariotti: *Livio Andronico e la traduzione artistica: saggio critico ed edizione dei frammenti dell'Odyssea* (Urbino, 1986). Per al significat dels mots llatins, he consultat Charlton T. Lewis i Charles Short: *A Latin Dictionary* (Londres, 1879). L'assaig de Sheldon Pollock, «Philology, Literature, Translation», apareix a Enrica Garzilli (ed.): *Translating, Translations, Translators: From India to the West* (Cambridge, Massachussets, 1996). L'assaig de Jacques Derrida, «Signature Event Context», apareix als seus *Margins of Philosophy*, trad. d'Alan Bass (Chicago, 1982).

Traducció literària. Influència i patrimoni

Carme Arenas

La importància d'una cultura rau no sols en la capacitat per generar noves manifestacions i ser una referència per a les cultures de la mateixa àrea d'influència, sinó també en la capacitat per assimilar els influxos externs, tot transformant-los a la vegada en noves propostes i manifestacions culturals innovadores, engrescadores i que suscitin l'atracció i l'interès forans. Aquest viatge en dues direccions, que acaba essent circular, és estrictament necessari per tal que una cultura no perdi vitalitat i no es vegi relegada a un segon, tercer o darrer pla.

Hi ha, encara, un altre paper molt necessari, que sovint poden i solen fer cultures més petites amb molta capacitat, i és el paper de pont, són cultures facilitadores del coneixement de les cultures més grans, o més dinàmiques i avançades en un moment històric determinat. En el cas de la literatura aquest paper facilitador s'exerceix mitjançant la pràctica de la traducció, la

qual, sovint, permet fer arribar el text no sols als lectors de la llengua a la qual s'ha traduït, sinó a tots els lectors amb capacitat de comprensió d'aquesta llengua.

LA TRADUCCIÓ. UN PONT ENTRE CULTURES

Catalunya, i totes les terres de parla catalana, en algun moment de la nostra atzarosa història cultural i des de temps pretèrits, ha exercit aquest paper de pont, de facilitador, i s'ha convertit en caixa de ressonància de manifestacions culturals dinàmiques i de gran abast, la qual cosa li ha servit no sols per incorporar aquestes obres al seu patrimoni literari, sinó també per actuar de focus d'irradiació cap a d'altres cultures, de vegades més grans des del punt de vista quantitatiu. A més, les tendències i influències contingudes en aquestes obres han actuat com a element revitalitzador per a la cultura pròpia i l'ha posat en un beneficiós punt de mira de les altres.

A mitjan segle XI, el monestir de Ripoll tenia 245 volums copiats a mà pels monjos. Una quantitat gens menyspreable de volums que contenien el llegat de la cultura àrab i que des de Ripoll s'expandia cap a Europa. La primera traducció que es fa al món en vers de la *Divina Comèdia* és la

Carme Arenas Noguera és filòloga, traductora i editora.

Ha publicat diversos estudis sobre les avantguardes europees i catalanes, com *Les avantguardes a Europa i a Catalunya* o *Aprendre amb Joan Brossa*. Ha tingut cura de l'OC de Joan Salvat-Papasseit i està treballant en la de Carles Sindreu. Ha traduït, entre d'altres, Boccaccio, Maquiavel, Svevo, Sciascia, Satta, Calvino, Bontempelli i Eco.

catalana d'Andreu Febrer, datada el 1429, el mateix any que sortia publicada la traducció anònima del *Decameró*, feta pels monjos del Monestir de Sant Cugat. A la Cancelleria reial, Bernat Metge i Antoni Canals introduïen no sols els clàssics llatins, sinó que es feien eco de l'humanisme traduint Petrarca al català.

Les darreres dècades del XIX i el començament del segle XX significaran una revifada per a la traducció literària en català, entesa ara com una necessitat per modernitzar la pròpia cultura i, d'aquesta manera, assistim a múltiples esforços per traduir els grans autors universals gràcies als catàlegs, primer d'editorials franceses i després d'angleses, més amatents i amb un potencial molt més gran per detectar les noves valors de la literatura europea. Col·leccions com la *Biblioteca Universal de l'Avenç*, importantíssima per les seves incorporacions, *La novel·la d'ara* o *Novel·la Catalana*, la *Biblioteca dels grans mestres* o l'*Editorial catalana*, entre d'altres de vida més o menys efímera, representen un esforç ingent de traducció executat per les millors plomes del moment. La traducció, com la premsa, esdevingué un complement, un ajut a la professionalització de l'escriptor, del tot impossible en aquells temps. En general, disposar de tot un corpus d'autors traduïts, encara que sovint no fos directament sinó a través d'una llengua pont –francès, anglès i en menor quantia alemany–, significà disposar de veritables obres de creació en la nostra llengua i la incorporació de noves temàtiques i estils en la nostra literatura. Dins d'aquest panorama modernitzador i d'obertura no hi faltà la idea d'incorporar també al nostre patrimoni literari les bases de la literatura clàssica grecollatina, i així

assistim l'any 1924 a la creació d'Editorial Barcino amb la seva col·lecció *Els nostres clàssics*, cosa que en facilità la lectura a una bona capa de la població i que permetia parlar-ne als diaris de l'època al costat dels autors més contemporanis. Quatre anys després, naixia Edicions Proa, la qual introduí no sols una gran quantitat de traduccions dels autors universals contemporanis més importants en el seu catàleg, sinó que a més oferí autors i obres del tot desconegudes fins al moment.

Ja els primers títols incorporen autors com Tolstoi, Dostoievski, Balzac, Dickens, Hardy, Wilde, Verga o Turguénev. Més endavant Proust, Zola, Stendhal, Zweig, Txékhov, Moravia, Strindberg o Walter Scott, entre d'altres, al costat d'autors catalans contemporanis, com el mateix director editorial Joan Puig i Ferrer, Prudenci Bertrana o Teresa Vernet i, més tard, Mercè Rodoreda, Francesc Trabal o Xavier Benguerel, que representen la generació més jove. En una sola dècada –1928-1938– la col·lecció edita una quarantena llarga d'autors estrangers, alguns d'ells ja en traducció directa de la llengua original, com és el cas dels grans autors russos traduïts per dos bons coneixedors d'aquesta llengua, com ho foren Andreu Nin i Francesc Payarols, gran amic de Marcel·lí Antich, un dels fundadors de l'editorial; més una vintena d'autors catalans. Aquest esforç s'estroncà ja abans de la guerra civil i durant la dictadura fins als anys 50, quan Proa torna a aparèixer lligada a Editorial Aymà. Fins als anys 60, amb el naixement d'Edicions 62, sobretot, no hi tornarà a haver una política seriosa de traducció de cara a incorporar les principals figures literàries del moment, en les col·leccions primer d'*El Balanç*, apareguda

el 1965 i després *El Cangur*, que apareix deu anys més tard i, per damunt de tot, *Les millors obres de la literatura universal*. Si *El Balanci* incorpora autors com Pratolini, Faulkner, Calvino, Green, Pavese, Brecht o Pasolini o Duras en els seus primers trenta títols, així com traductors de la importància de Manuel de Pedrolo, Maria Aurèlia Capmany o Carme Serrallonga, *Les millors obres de la literatura universal*, feta en coedició amb La Caixa i iniciada el 1981, significa l'aparició de la primera col·lecció destinada només a la traducció. Just en aquest període cal destacar dos fenòmens importants: la consolidació del mercat editorial en català i, per tant, l'aparició d'altres iniciatives semblants quant a la línia de recuperació dels grans noms de la literatura universal en d'altres editorials com *Clàssics i moderns* d'Edhasa o la col·lecció *Venècies* d'Edicions de la Magrana i Edicions 62, d'una banda, però també l'aparició d'un nou perfil de traductor, que ja no només sorgeix del món de l'escriptura creativa, sinó també del camp de l'acadèmia, sobretot filòlegs que vénen a pal·liar la creixent necessitat de traductors en el món editorial en expansió. Continua la idea per part dels editors d'aportar en els seus catàlegs els grans noms de la literatura universal que els anys de dictadura i d'impediment de publicació en català no han permès de ser llegits pel lector en aquesta llengua. Aquests traductors, generalment amb un bon bagatge lingüístic, s'enfronten al repte dels seus antecessors escriptors i, per tant, hi ha la consciència que cal continuar l'herència rebuda en un moment en què la llengua literària sofreix un cert desfament respecte de la llengua oral, molt contaminada durant els anys de dictadura i encara sense el factor normalitzador que

representarà l'ensenyament de la llengua a l'escola. D'aquí que a algunes de les traduccions fetes en aquest període els manqui la diversitat de registres que la novel·lística europea i americana ja ha incorporat. Aquesta situació es manté durant tota la dècada dels 80 i part de la dels 90, però ja a finals de segle XX el canvi en el món editorial en general i també, òbviament, en el català, es concretarà, dins els catàlegs de les grans editorials, en una molt més minsa preocupació per les traduccions d'obres de canó i en una supeditació al mercat que fa que hi hagi un gran interès bàsicament en la traducció d'obres de novetat amb èxit reconegut en altres literatures, però ja no trobem la idea d'un catàleg coherent amb traduccions que puguin aportar-nos els grans noms de la literatura universal encara no traduïts. Això comporta inevitablement donar prioritat a l'èxit sovint efímer i oportuniste de certes obres que, de vegades, després no són prou representatives. Aquesta nova situació ha coincidit amb l'aparició del traductor professional, ja format en les facultats de traducció aparegudes als anys 90, que aporten una formació teòrica important i una més gran oferta de traductors, la qual cosa també ha servit sovint al sector editorial per rebaixar tant les condicions econòmiques dels traductors com els terminis d'execució, amb la incorporació de males pràctiques com és la traducció a dues, quatre o més mans d'una obra o els terminis més que curts, que sovint no permeten revisions de la tasca feta i –òbviament– la qualitat se'n ressent. Es fa present la idea expressada per André Schiffrin a *L'edició sense editors*.¹ Queda lluny l'interès de l'editor per aconseguir un catàleg coherent amb una línia editorial concreta i es troba a faltar la

complicitat que hi havia hagut entre l'editor i el traductor, la consciència d'estar bastint un edifici cultural.

Tot això ens aboca a una situació irregular, de cultura no normalitzada, que no té una vida estable, sinó que va a remolc dels avatars de la seva història cultural i sobretot d'un mercat global fluctuant que es decideix no al despatx dels editors-lectors, sinó a les fires especialitzades. A més, com a cultura petita, fer sortir al mercat traduccions no prou ajustades, amb errors de comprensió no sols lingüístics sinó de referents culturals, pot representar la pèrdua d'una oportunitat única, ja que sovint veiem que no hi ha gaire lloc per a les noves traduccions.

LA TRADUCCIÓ I EL PAS DEL TEMPS. ACTUALITZACIÓ, RETRADUCCIÓ O MANIPULACIÓ?

El pas inexorable del temps també afecta les traduccions. Les cultures normalitzades procuren anar fent traduccions noves de les obres primordials, per tal d'anar fidelitzant els lectors de cada generació i, també, generar debat al voltant de les obres i de les diverses opcions/versiones més oportunes en cada moment. Les retraduccions, doncs, mostren els canvis de mirada en una obra a través del temps. En el cas català, observem que –actualment– tret de l'esforç d'algunes editorials petites arreu dels territoris de parla catalana, les pertanyents als grans grups editorials prefereixen –molt amb comptagotes– reimprimir obres dels seus catàlegs que facilitar traduccions noves amb un model de llengua més ajustat al lector

contemporani. Sens dubte es tracta d'un factor crematístic, però que no ajuda a la consolidació d'un patrimoni literari. Això sempre que no s'estengui una altra mala pràctica, com ho és la de manipular, per no dir 'potinejar' traduccions històriques amb la intenció de 'modernitzar-les', sense veure que aquestes traduccions no sols són un document lingüístic que ens ajuda a seguir la trajectòria de la nostra llengua, sinó també un patrimoni cultural molt important que cal servir intacte per al lector interessat, perquè no hem de perdre de vista que darrere una obra traduïda no sols hi ha el trasllat d'un argument, d'una història, sinó el trasllat de tota una sèrie de referents culturals implícits que, en ser transportats, s'integren en la cultura d'arribada i la influencien: quants hàbits alimentaris, maneres de viure, de vestir, de dir, conductes no ens han pervingut gràcies a la literatura en traducció? O un cert concepte de temps i d'espai? La traducció ajuda a fixar costums i temps pretèrits que expliquen el nostre present i ajuden a fer créixer la llengua pròpia amb solucions noves provinents d'altres llengües. Moltes d'aquestes traduccions, fetes pels nostres millors escriptors, qui pot gosar manipular-les per 'actualitzar-les'? Qui actualitzarà un Dickens traduït per Josep Carner, *El procés* de Kafka traduït per Gabriel Ferrater o un Puixkin traduït per Andreu Nin, per posar només tres exemples?

És important no sols que tot aquest esforç de traducció que ha fet la nostra cultura en temps de molta il·lusió, però també de molts sacrificis, no es perdi a base de no mantenir-les al mercat. Bona part de les traduccions fetes als anys 80 i 90 avui són introbables a les llibreries, per no parlar de

les més reculades. Un exemple que conec de prop i que malauradament no és l'únic: l'esforç fet en només tres anys (1985-87) per recuperar les tres obres principals de la narrativa d'Italo Svevo pot haver estat inútil per a un lector actual que no en trobarà cap a les llibreries.

Una cultura que es vol normal no sols no es pot permetre de no mantenir el que ja té, sinó que ha de ser capaç de continuar generant noves influències amb noves traduccions. Iniciatives com la col·lecció *Pompeu Fabra*, malauradament desapareguda, l'únic intent de tornar a posar a disposició del lector català i d'una manera sistemàtica les grans obres de la literatura universal en versió modernitzada, o la tasca

lloable d'editors petits encara amb més voluntat de servei cultural que d'indústria, per repescar antigues traduccions i posar-les novament en circulació o aportar-ne de noves, no eximeix ni la indústria editorial ni les institucions culturals de mirar de pal·liar les mancances i, amb les traduccions històriques, si cal, fer l'esforç de mantenir-les als catàlegs o, si més no, contemplar la possibilitat de construir un banc de traduccions que permeti conservar aquest patrimoni que –com hem dit abans– en temps pretèrits ens va significar com a cultura. □

1. *L'Édition sans éditeur*, Éditions La Fabrique, 1999.

subscriu-te i rebràs un regal exclusiu

Si et subscrius ara a la revista podràs escollir com a regal de benvinguda el llibre *Els nostres naturalistes*, de Josep M. Camarasa i Jesús I. Català, segon títol de la col·lecció MONOGRAFIES MÈTODE. Si ho prefereixes, podràs triar també entre el DVD amb els 50 primers números de MÈTODE, la samarreta dissenyada per Artur Heras amb el lema «Cultivar la ciència» o el llibre *Albert Einstein. El seu segle i la seua ciència*.

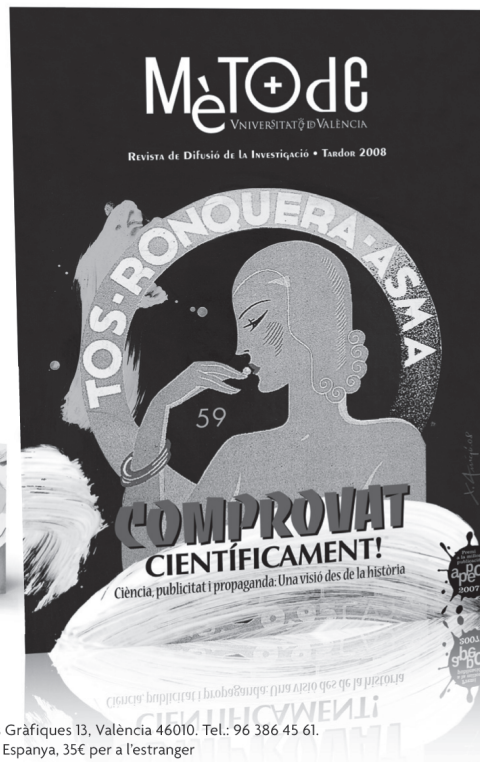

<http://www.metode.cat>

SUBSCRIPCIONS:

Servei de Publicacions de la Universitat de València. Carrer Arts Gràfiques 13, València 46010. Tel.: 96 386 45 61.

Preu Subscripció anual 2008 (4 números l'any): 22€ per a Espanya, 35€ per a l'estranger

Paraules de farciment

Arnaud Pons

«L'une des merveilles du monde –et peut-être la merveille des merveilles–, c'est la faculté des hommes de dire ce qu'ils n'entendent pas, comme s'ils l'entendaient, de croire qu'ils le pensent cependant qu'ils ne font que se le dire.»

Paul VALÉRY, *Cabiers* I, p. 452-453

En l'argot de la traducció –entesa d'una determinada manera– el «farciment» és allò que s'afegeix a un poema mentre se'l tradueix –en el sentit que serien paraules sense referent ni equivalent en l'original– a fi de resoldre-hi un estroncament en la rima o un forat en la mètrica. La intenció, doncs –si no és irònica ni cínica–, és que s'alteri tan poc com sigui possible el sentit del text amb una injecció que n'afecta en qualsevol cas la materialitat. Em valdré d'aquest recurs

per designar un altre tipus de farciment que ja no emboteix directament els textos que són objecte de la traducció, sinó que s'empra per inflar amb neguits filosòfics, teològics o extraliteraris els discursos que giren al voltant de la problemàtica del traduir. L'operació no seria inquietant si no expulsés obstinadament l'autor de les seves obres i si no situés el contingut dels textos lluny de les condicions singulars en què van ser concebuts i construïts.

Després de l'èxit aclaparador que han tingut el concepte d'*alteritat* i la figura de l'*Altre*, sobretot a partir dels anys vuitanta i noranta del segle XX, l'interès per la traducció –vist tot el que planteja i tot el que somou– ha anat creixent considerablement pel fet que seria el lloc per excel·lència, en l'àmbit del llenguatge, en què es posa a prova la recepció de la dita alteritat. Tot i que la defineix fonamentalment una llengua estrangera, sovint se sol perdre de vista la mena de llengua que aquesta mateixa alteritat és capaç de crear, en tant que subjecte, dintre de la llengua que d'entrada la identifica. És a dir, sovint es perd de vista, quan es

Arnaud Pons (Felanitx, Mallorca, 1965) és poeta i viu a Barcelona. Compagina l'escriptura de creació i l'assaig amb la traducció literària. Ha traduït Luiza Neto Jorge, Jacques Dupin, Paul Celan, Mário de Sá-Carneiro, Herberto Helder, Maurice Blanchot, Dino Campana, Nelly Sachs, Ingeborg Bachmann, Jean BOLLACK, Peter Szondi, Óssip Mandelstam, Hélène Cixous i Velimir Khlèbnikov. D'ençà de l'any 2001, forma part de l'equip de recerca del filòleg francès Jean BOLLACK. Actualment dirigeix les col·leccions «Traus» (assaig), «L'obriülls» (traducció de poesia) i «MónJuïc» (judaica) a Leonard Muntaner Editor, i acaba d'editar, juntament amb Simona Škrabec, els dos volums de *Carrers de frontera. Passatges de la cultura alemanya a la cultura catalana* (Institut Ramon Llull).

parla de traducció, no tan sols la historicitat de l'obra que una alteritat concreta ens aporta, sinó també la sobirania i la particularitat de l'autor que és tota alteritat quan s'organitza en el llenguatge i sovint en contra de diverses llengües (no necessàriament estrangeres, però sí, per força, estranyes). La qüestió que aquí miro de plantejar és fins a quin punt interessa el reconeixement de la mà de l'artista que intervé críticament en el procés d'elaboració d'una obra. Tot canvia quan es considera la presa de posició o el punt de vista d'un subjecte que escriu de cara a les ideologies del seu temps.

Per exemplificar el que vull dir, em centraré en dos opuscles que han estat traduïts no fa gaire al català i que són prou significatius per la manera com aborden diferentment la necessitat de la traducció. El primer és *La llengua nòmada*, de Norman Manea, publicat per Arcàdia i traduït per Coral Romà i García a partir de la traducció italiana, per indicació de l'autor (el fet que hagi tingut un cert ressò en els mitjans catalans, com ara Vilaweb, el fa encara molt més pertinent per a l'anàlisi). L'altre, *Sobre la traducció*, aplega tres conferències de Paul Ricœur, i ha estat publicat als 'Breviaris' de les PUV en la traducció –i amb una introducció– de Guillem Calaforra.

EXILIS FERITS I TRANSFERITS

Norman Manea ha viscut la deportació a l'edat de cinc anys. Com la majoria dels jueus de Bucovina, va ser confinat, durant la Segona Guerra Mundial, en un camp de concentració de Transdnièster. S'hi va estar quatre anys, del 1941 al 1945, fins que va ser-ne alliberat per l'Exèrcit Roig. Malgrat

que el romanès és la seva llengua materna, aquesta experiència, així com el fet d'haver nascut a la Bucovina, el lliga –i és ell mateix qui ho descabdella al llarg del seu llibre– a la figura de Paul Celan, els pares del qual van morir a Transdnièster de resultes d'una mateixa deportació. Les reflexions que Manea exposa a *La llengua nòmada* sobre la seva relació amb el romanès en el seu exili d'escriptor, i la sensibilitat amb què ho fa, mostren tanmateix tot el que l'en separa. N'hi ha prou de llegir un dels paràgrafs que li dedica:

Després de la fugida a Occident, Paul Celan va renunciar al mercat lliure dels valors versàtils de consum cultural postbèl·lic per trobar el llenguatge menyscabat i obscur de l'inexpressable, la llengua que el trauma havia tornat intransitiva. Va viure en la ferida incicatritzable de la perplexitat, emetent només senyals discontinus, solitaris, en un codi sordmut del sofriment. Aquest refús de la retòrica i de la racionalitat (i, per tant, també de la «racionalització», de la resolució) era, de fet, la llengua emmudida del cataclisme, que seria etiquetada, poc després, en la lliça [sic] de les commemoracions, com a Holocaust (pp. 20-21).

Si hi ha res que defineix d'entrada l'empresa poètica de Celan, és justament la seva ferma resolució de plantar cara a l'esdeveniment amb una lluita virtuosa contra l'inexpressable i l'indicible, i amb una compulsió d'escriptura que assoleix la justesa i l'adequació mitjançant una llengua d'art gens menyscabada, ja que permet d'analitzar-ho tot –també els discursos que ronden l'inefable.

Com a lector i traductor de Paul Celan, el fragment citat de Manea em planteja,

doncs, un reguitzell de preguntes, a la vegada que m'assalta la qüestió fonamental de si és possible, avui dia, de prendre posició davant de les declaracions i dels textos dels sobrevivents dels camps, en vista del tractament que se'ls dóna en l'àmbit intel·lectual. A dir veritat, aquesta qüestió es pot estirar encara més, ja que afecta també la relació de la poesia amb l'extermini. Pel que fa a Celan i al que n'ha dit Manea, ens podríem preguntar fins a quin punt és possible descloure el sentit d'un poema terrible com ara: «A un que s'estava davant la porta», de *La rosa de Ningú* («Einem, der vor der Tür stand», *Die Niemandrose*).¹

El fet que Norman Manea valori enormement l'autonomia i la consciència crítica de l'escriptor m'anima a expressar-me amb tota franquesa. Així doncs, ¿no cal situar legítimament el poeta que és Celan en la línia d'un Heine, i per tant considerar-lo com un hereu de l'*Aufklärung*, contra les tenebres i les boires germàniques, i sempre a favor de l'emancipació i de l'esperit crític de l'artista? Amb quina finalitat se'l presenta, doncs, com a enemic de la «racionalitat»? En tota la seva obra, l'emudiment, més que un efecte patològic, hi esdevé una potència expressiva –per tant, escribible–: la llengua s'hi difon i s'hi adapta, atès que aquest mutisme l'aporten els qui ja no tenen veu –llegiu, per exemple, el poema «A baix», de *Reixes del llenguatge* («Unten», *Sprachgitter*).

D'altra banda, ¿no està tota la seva escriptura perfectament entrellaçada dins les pàgines d'un llibre únic, com en el projecte inacabat de Mallarmé? Per què Manea defineix, doncs, els seus poemes com els «senyals discontinus, solitaris, en un codi sordmut del sofriment»? ¿No és la poesia aquella determinació que s'expressa

en una continuïtat? ¿I no està la cesura al servei d'aquesta mateixa continuïtat?

No hi ha codi en Celan que no pugui ser desxifrat i llegit, de la mateixa manera que no hi ha síl·laba que ell no faci vibrar en una tonalitat audible. La sobrietat i el despulament de la seva llengua estan als antípodes del projecte literari intel·ligible, autista i patogràfic que descriu Manea. Hauria estat molt més just de situar d'entrada l'alemany de la Bucovina en la seva realitat històrica i social. ¿O és que els jueus que l'empraven no defensaven conseqüentment un vastíssim llegat cultural que era vist amb hostilitat i animadversió pel nacionalisme romanès? ¿No validava aquest mateix llegat germànic la nihilització? És doncs el fons acrític de molts d'aquests textos, i no tant la llengua dels botxins, el que Celan qüestiona sense treva. I això afecta de ple la poesia, fins i tot la dels seus contemporanis.² En aquest sentit, no hi ha dubte que Manea comparteix amb Celan el coratge de la denúncia i la fermesa de la dissidència, que ja no són merament polítiques, o que ho són tant que esdevenen una part essencial de la comesa de l'escriptor –n'és un bon exemple el seu text, «Felix culpa», sobre el feixisme antisemita de Mircea Eliade i també les seves crítiques al règim comunista de Ceaucescu, inclosos a *Pallassos: el dictador i l'artista* (publicat en traducció espanyola el 2006), un llibre que el lector farà bé de contrastar amb l'assaig d'Alexandra Laignel-Lavastine, *Cioran, Eliade, Ionesco: l'oubli du fascisme* (2002). Amb tot, la manera com Manea parla de la poesia de Celan fa ben palesa la negació d'un esforç de lectura que l'aproxima, en certa manera, a l'actitud d'un John Felstiner o d'un George Steiner (com ells, assenyala el trauma i el sofriment com a causes del deteriorament d'una poesia

que es caracteritzaria per la impotència i la inanitat, per un aïllament absolut, en lloc de considerar l'aspecte reflexiu i crític d'un art elaborat), o fins i tot d'un Imre Kertész (amb un tractament molt similar de l'assaig i de la literatura, i amb l'experiència comunista i la formació sota aquest règim: no deixo de veure una certa vinculació entre les declaracions de Kertész sobre Jean Améry en els seus assaigs breus –publicats el 1999 en espanyol amb el títol *Un instant de silenci en el paredón. El Holocausto como cultura*– i les declaracions de Manea sobre Celan).

Així doncs, el lector de l'obra celaniana es veu obligat a preguntar-se si uns judicis semblants no responen tal vegada a un sentiment d'incomoditat davant «l'efecte Celan» –tal com l'ha anomenat Meschonnic– en les lletres contemporànies occidentals. El ressò internacional de la seva poesia i la insòlita veneració que desperta –molt després de la seva mort– haurien de veure's contrarestats pel refús d'una veritable lectura, d'aquí que se suposi que l'accés a la seva obra està barrat per culpa del «codi sordmut» amb què expressa, malgrat tot, el seu esquinçament. (És a dir: l'insondable contra l'art.) Això justificaria, potser també, l'opció que agafa Manea com a escriptor: publicar un breu assaig al voltant de la llengua romanesa en el context del seu exili nord-americà fent servir tots els recursos de la confessió pública, amb la qual busca la complicitat del lector per la via dels sentiments (una mica com Kertész), davant la necessitat de reconeixement literari en el país d'acollida (Manea viu a Manhattan i és professor al Bard College). En una situació com aquesta, la traducció serà viscuda com el camí ral que mena a la legitimitat i, alhora, a la incertesa:

Amb la traducció, l'escriptor es pot legitimar lingüísticament més bé que en les converses quotidianes; se li obren possibilitats de comunicació més profunda, si bé indirecta o imperfecta, amb els nous conciutadans, però també, sobretot, amb els potencials col·legues d'escriptura. / Tanmateix, el sentit de «virtualitat» continua predominant. Ser un escriptor en traducció que escriu, a l'exili, en la seva llengua materna? És una hipòtesi frustrant, que fa augmentar la incertesa (pp. 34-35).

L'autor de *La llengua nòmada* sembla conjurar a contracor l'amenaça que representen els «criteris reduccionistes de valoració que estan en voga avui, quan el temps de lectura s'ha reduït de manera dràstica i les "excrescències" d'altres tradicions literàries són refusades a favor del producte perfectament articulat, simplificat, accessible, com qualsevol altre producte que ofereix el mercat i que cal que es vengui, que es consumeixi, sense grans dificultats» (p. 42). Com *La llengua nòmada*. Per què, si no, doncs, aquesta necessitat peremptòria d'escriure, de sobte, tot pensant en el traductor?

De vegades he cercat un remei per a aquesta amenaça intentant escriure no per a un lector virtual (i que ha esdevingut encara més virtual i vague en l'exili) com feia abans, o per a mi mateix, com havia fet sempre, sinó per al... traductor (pp. 42-43).

Tot i que no conec els afers privats de la vida de Norman Manea –ni l'entrellat ni tampoc els trencacolls de l'ambient literari romanès–, em pregunto, arran d'aquest paràgraf citat, si avui dia un escriptor romanès, sobrevivent dels camps, crític amb l'antic

règim comunista, i que viu com a professor als EUA, té algunes dificultats de publicar a Romania un text sobre la seva relació particular amb la llengua romanesa. Pel fet de viure a fora i de ser conegut i premiat internacionalment, ¿potser hi perd lectors? ¿És avui Manea un autor no gaire desitjat, o potser suspecte, o subreptíciament evitat, a Romania, de manera que es veu obligat a escriure *La llengua nòmada* en romanès (*Limba nomada*) i a donar a conèixer el text en alemany amb un títol diferent (vegeu la pàgina de crèdits de la traducció catalana: *Anmerkungen zur exilierten Sprache*), un text que tanmateix s'ha traduït a algunes llengües europees (català, italià, alemany)? ¿Coincideix *La llengua nòmada* amb la conferència «La llengua exiliada / Limba exilata» que va impartir Manea l'abril del 2007 a l'Institut Cervantes de Madrid en col·laboració amb l'Institut Cultural Romanès de Madrid? Quina diferència hi ha entre una llengua nòmada i una d'exiliada? Són preguntes insidioses i impertinents que no em puc deixar de plantejar si decideixo de pensar de manera conseqüent en tot el que Manea ens comunica en aquest llibre. No hi ha cap mena de dubte que les marrades d'un escriptor tradueixen sovint una tensió, una disconformitat, una protesta o un malestar. Quin és, doncs, el lector virtual que a Manea més li agradaria de tenir: l'alemany, l'anglès o el romanès? O qualsevol i tots alhora? Quina mena de poesia hauria escrit Celan si hagués tingut al cap el traductor que l'havia de traduir? El fet de compartir amb Celan uns orígens biogràfics i la persecució sota el nazifeixisme, ¿a on ens mena, si no és a la constatació d'unes singularitats artístiques irreductibles, ja que tot arrenca amb l'orientació que ha decidit

de prendre l'autor amb la seva obra? ¿No ve a dir Manea, a *La llengua nòmada*, que tots els seus textos, tret d'algunes dades biogràfiques, no tenen res a veure amb el projecte *esqueixat i sord i mut* de Paul Celan? ¿No era el poeta de Cernauti (o de Czernowitz) ben conscient de l'esforç de lectura que demanaven els seus poemes un cop publicats? L'esperança en aquell lector que és capaç d'obrir l'ampolla llançada al mar i de treure'n el missatge, ¿no és molt minsa en el cas de Celan?

El poema, pel fet de ser una forma d'aparició del llenguatge i, per tant, dialògic en la seva essència, pot ser un missatge dins d'una ampolla que s'envia amb la convicció –no sempre gaire esperançada, certament– que en qualsevol lloc i en qualsevol moment pugui ser arrossegat fins a la riba, tal vegada la riba del cor (Paul Celan, *Discurs de Bremen* [1958]; la traducció és meva).

Convé aclarir de passada, i contra el que assegura Manea, que Celan no utilitzava l'alemany a París, ni tan sols a casa, amb la família. Era una llengua que reservava a la poesia i a les seves lectures, i per tant al seu combat personal, als viatges a Alemanya o a Àustria, així com a les poques visites que rebia i als encontres fortuïts o provocats (amb Ingeborg Bachmann, Nelly Sachs, Martin Buber o Gershom Scholem). El seu amic Jean Bollack no va aconseguir mai de mantenir amb ell, a París, una conversa en alemany ni el va sentir parlar en alemany quan tots dos estaven en presència de Peter Szondi (qui, a París, es feia dir sempre Pierre). Una part de *La llengua nòmada* sembla destinada a esborrar aquesta diferència d'actitud envers la llengua materna:

A Nova York, he continuat vivint en la llengua romanesa, com Paul Celan vivia en l'alemany a París (p. 41).

«Vivint» deu voler dir potser «escrivint»? I si és sí, quina mena de vida –o de vitalisme– traspua en l'alemany de Celan?

Quan parla de l'altre lligam que l'uneix a Celan, el *calembour*, arran de la asimetria evident entre les dues llengües d'expressió artística que els separen, Manea diu:

Amb un sentit de la lleugeresa i de la despreocupació propi de la joventut, [Celan] va definir aquella breu estada a Bucarest com «el període del *calembour*», perquè sentia sovint que tenia un avantatge injust sobre els seus amics escriptors de Romania a causa de la seva llengua. [...] Per a mi, ni la llengua romanesa, ni la biografia romanesa no van ser només episodis juvenils. El meu *calembour* ha continuat girant, a través de les edats, amb els seus significats, passant de la tragèdia a l'alegria, del perill al renaixement, de l'apatia a la creació i després altre cop al drama, a la humiliació, al desarrelament (p. 38).

L'anècdota –prou esmotxada– a què fa referència aquí, sense donar-ne la font, ha estat transmesa per Petre Solomon –poeta i traductor romanès, i amic de Celan, a Bucarest, entre el 1946 i el 1947– en el seu llibre *Paul Celan. Dimensiunea românească* (Kriterion, 1987). Solomon presenta els fets, però, d'una manera ben diferent. Celan no hauria parlat a la lleugera, ni despreocupadament, ni tampoc de jove, d'aquella època de joventut a Bucarest, en què imperaven els xocs i els jocs de paraules. Tal com podríem deduir d'aquest paràgraf, el mot *calembour* no designa una frivolitat artística (tal vegada específicament romanesa, i per

tant pròpia d'una cultura suposadament «menor» i «poc seriosa»), sinó que apunta als anys moguts de l'expansió del surrealisme, és a dir, a la descoberta d'una efervescència lingüística i a la pràctica frenètica d'un malabarisme ensinistrador. El to de Celan –val a dir-ho– és tot un altre, ja que, segons relata Solomon, evocava, anys més tard, aquella «temporada» romanesa amb nostàlgia i afecte, i ho expressava en francès: «*Cette belle saison des calembours*». La pàgina de Manea agafa tota una altra dimensió a la llum d'aquestes dades.

La relació de Celan amb la llengua romanesa no es limita al *calembour*. No se la pot presentar tampoc com un «episodi juvenil». És prou sabut que el seu poema «Todesfuge» va ser publicat per primera vegada en romanès, i que la traducció, «Tangoul Mortii» (El tango de la mort), va ser feta a quatre mans juntament amb Petre Solomon. El mot «tango» seria substituït per «fuga» en la versió alemanya (les implicacions del canvi són prou significatives).

L'esdeveniment històric és ben bé al centre d'aquesta irrupció poètica en romanès. ¿Que potser s'havia d'esperar que canviés definitivament de llengua, un cop s'havia decidit a escriure uns quants poemes en romanès, durant la seva estada a Bucarest, tot i que provenia de l'ambient germanòfon de Cernauti (Czernowitz)? ¿No transmet el seu llibre *Cascall i memòria* la particularitat de la poesia romanesa d'aquells anys? N'hi ha prou de llegir les seves versions de Gellu Naum, de Virgil Teodorescu i de Tudor Arghezi³ per intuir tot aquest rerefons expressiu. Qualsevol diria que el vers: «Aus Asche ist dein Haar das keinen Schlaf fand» («De cendra són els teus cabells que no troben el son»), d'un poema de Teodorescu («Castelana înecata», 1945), va ser

transferit, amb la mateixa embriaguesa, a la Sulamith de la «Todesfuge».

Dir que l'escriptor és «un exiliat per excel·lència» i veure al mateix temps «l'exili com a destí humà» és molt bonic –tan bonic que s'ha repetit moltíssimes vegades, fins que ha esdevingut un tòpic literari que sempre queda bé. Més enllà de tot això, l'expressió contribueix a neutralitzar els efectes de la història i anul·la la diversitat i les contradiccions entre els diferents tipus d'exilis (cito uns quants noms d'escriptors que han hagut de fer aquesta experiència per tal de fer-me entendre: Óssip Mandelstam, Carles Riba, María Zambrano, Aharon Appelfeld, Mahmud Darwix, Gao Xingjian). Si, com sosté Norman Manea, tot home viu a l'exili, aleshores també es torna imperceptible –i potser fins i tot vana– l'experiència de l'exili interior d'aquell escriptor que resisteix, malgrat tot, contra els abusos del poder (penso en Mikhaïl Bulgàkov). Amb la qual cosa es perd l'aportació i també la significació d'una tal resistència, i es difuminen ensems les oposicions entre aquestes diverses singularitats.

De fet, Manea no és l'únic escriptor que pensa que l'home viu sempre exiliat, independentment d'allà on es trobi. Roberto Bolaño ja va manifestar una cosa semblant, pel que fa a l'escriptor, i va fer servir una fórmula igualment bonica i a la vegada una mica tramposa: la literatura és la pàtria de l'escriptor, cosa que es pot invertir dient que tot escriptor de debò viu sempre a l'exili:

Literatura y exilio son, creo, las dos caras de la misma moneda, nuestro destino puesto en manos del azar («Literatura y exilio», *Entre paréntesis* [2004], p. 43).

M'apresso a dir que això és cert, a parer meu, si «exili» equival a «autonomia», tota vegada que l'escriptor pugui exercir la sobirania de l'escriptura per mitjà d'una consciència crítica que s'enfronta sense recular a les agressions polítiques, a la violència literària o al deliri col·lectiu –vagi on vagi i visqui on visqui. Ara bé, les declaracions de Bolaño agafen la dimensió que veritablement els correspon quan som conscients que ell s'expressa i escriu en una llengua de 400 milions de parlants, de manera que es pot desplaçar de Xile a Mèxic fins arribar a Barcelona sense haver de canviar d'idioma quan parla ni haver de ser traduït quan escriu. Ell mateix ho explica d'aquesta manera:

En ocasiones el exilio se reduce a que los chilenos me digan que hablo como un español, los mexicanos me digan que hablo como un chileno y los españoles me digan que hablo como un argentino: una cuestión de acento («Exilios», *ibídem*, p. 53).

Bolaño es podia vantar de dir que l'exili, per a ell, es redueix a una mera «qüestió d'accent», perquè tenia al cap una regió lingüística que abasta gairebé més de la meitat del continent americà i un tros d'Europa. I això mateix li servia per anar encara molt més enllà i afirmar que l'exili, considerat en la seva dimensió nostàlgica, és del tot suspecte, perquè no ve a ser sinó una variant del nacionalisme. Les argumentacions de Bolaño en aquest recull fan sovint els salts imprevisibles de la puça:

El exilio, en la mayoría de los casos, es una decisión voluntaria. Nadie obligó a Thomas Mann a exiliarse. Seguramente las SS hu-

bieran preferido que Thomas Mann no se exiliase. [...] En el mejor de los casos el exilio es una opción literaria. Similar a la opción de la escritura. Nadie te obliga a escribir. El escritor entra voluntariamente en ese laberinto, por múltiples razones, claro está, porque no desea morir, porque desea que lo quieran, etc., pero no entra forzado [...] («Exilios», *ibídem*, p. 55).

Segurament Thomas Mann no hauria volgut perdre la nacionalitat alemanya el 1936, o potser tant li feia –vist que el passaport no compta quan parlem de literatura. Segurament el 1933 s’havia instal·lat a Suïssa per un cop d’atzar. O per poder escriure més tranquil, sense maldecaps. En el fons, poc importen les causes que el van dur fora d’Alemanya en una data tan significativa, ja que l’escriptura, en ser un acte lliure i voluntari, segurament tampoc no obliga a res i menys encara a haver de fugir d’un país. Segurament l’exili de Mann als EUA el 1938 no va ser forçat sinó cobejat: una mera opció, entre tantes altres. Potser de fet seguia només els impulsos de la seva ploma viatgera. Bolaño ens anima a posar ales a totes aquestes especulacions. Al capdavant, però, no fa sinó tancar els fets amb un discurs vivaç i suposadament alliberador, propi d’un bon «il·lustrat». El cas és que, d’ençà del 2004, tots aquells que no llegeixen en alemany i que sí llegeixen en la llengua de Bolaño ja poden resseguir de prop l’actitud del Thomas Mann exiliat davant de l’evolució política del país en què va néixer, gràcies a la iniciativa d’una editorial ben catalana, com ara Península (del Grup 62), que ens ha permès als catalanoparlants i als castellanoparlants de tenir a l’abast el volum *Oíd, alemanes...*, en traducció de Luís Tobío y Bernardo Moreno. No sé si

podem destriar-hi algun bri de nostàlgia, en aquests discursos. I si no és nostàlgia, aleshores què els mou? Una altra cara del nacionalisme, potser? Per què l’apòstrof col·lectiu: «Oíd, *alemanes...*» (*Deutsche hörer*)? ¿O és que el nacionalisme enfollit només es pot combatre amb un nacionalisme assenyat? ¿Deu ser per això que el Grup 62 posa aquest volum dins la seva col·lecció «Atalaya» en espanyol, o és Península una editorial que fa el seu propi camí políticsocultural dins el Grup 62? Escric una mica a raig aquestes preguntes, agullonat per l’experiència enriquidora d’editor independent que s’entesta a publicar assaigs d’autors estrangers traduïts al català –de vegades encara inèdits en espanyol, com és el cas d’uns llibres de talaia com ara *La nació i la mort* d’Idith Zertal, o *L’elogi de la desobediència* de Rony Brauman i Eyal Sivan–, i que constata que tant els mitjans catalans (sobretot els catalanistes) com els lectors catalanoparlants difícilment presten atenció a aquestes edicions quan el català –i ho diuen angoixats els analistes– passa per un dels seus moments més deprimits. Fins i tot ens podem preguntar de quina manera la traducció al català és un bon mesurador de la solidaritat cultural entre els catalanoparlants.

Però tornem on érem. No em puc estar de comparar els articles esmentats de Bolaño, sobre l’exili, que contenen frases del tipus:

La cantinela, entonada por latinoamericanos y también por escritores de otras zonas depauperadas o traumatizadas, insiste en la nostalgia, en el regreso al país natal, y a mí eso siempre me ha sonado a mentira. Para el escritor de verdad su única patria es su biblioteca, una biblioteca que puede estar

en estanterías o dentro de su memoria («Literatura y exilio», *ibídem*, p. 43).

amb l'entrevista que la poeta israeliana Helit Leixurun va fer el 1996 al poeta palestí Mahmud Darwix (la tinc al cap perquè justament ara preparo l'edició de *La Palestina com a metàfora*), ja que hi apareixen sovint les mateixes qüestions, tractades, però, amb una sensibilitat molt diferent. Fins i tot aquelles frases que diuen aparentment el mateix no arriben a dir sinó l'oposat. A tot estirar, no es tracta sinó d'equivalències artificials. Darwix brega tota l'estona per ser reconegut com a poeta i no pas com el poeta de la causa palestina:

L'exili es paga personalment amb la nostàlgia, i amb el sentiment de marginalitat. Però la compensació ve donada per la creació d'un món paral·lel a la realitat. I això, també ho fa possible la distància. La distància geogràfica també crea el tempo del poema, que no té necessitat d'una reacció immediata («No torno: vinc», *La Palestina com a metàfora*, traducció d'Eulàlia Sariola).

tot i que de vegades s'endinsa per uns verals ideològics que són, per a mi, terriblement problemàtics:

Després que la terra m'ha estat presa i que me n'he vist exiliat, s'ha transformat en origen i objectiu del meu esperit i dels meus somnis. Aquestes són les causes externes al lloc que la terra ocupa en el meu treball. El símbol de la pàtria. Ella és tota la nostàlgia i els somnis de retorn. Però no se l'ha de veure només com un lloc. També és la terra del món, i això també és bàsic en la meua poesia. La terra és una síntesi: és la font de la poesia, la matèria i també la llengua. De

vegades no es pot distingir entre la terra i la llengua. La terra és l'existència física de la poesia (*ibídem*).

Les darreres pàgines de *La llengua nòmada* no deixaran d'insistir, una vegada i una altra, en «l'aprenentatge de l'exili que és la vida mateixa» com a «preparació» a la mort, vista com «l'exili darrer». Són meditacions que arrossegueu un deixant teològic, gairebé gnòstic o, millor dit, que s'inspiren directament en l'actitud monacal de Hugues de Saint-Victor (segle XII):

L'aventura del desarrelament i de l'expropiació adquireix noves modulacions. / La descoberta i l'assimilació d'aquesta novetat millora la crisi i cedeix al neòfit porcions sempre diferents de l'alegria de viure, de sobreviure, però també el porta, simultàniament, a una presa de consciència més dramàtica de la seva condició anterior i posterior a l'exili conjuntural: l'exili originari. En aquesta premissa fonamental de la precarietat, l'exiliat es retroba, sense retrobar-se, amb tots els seus semblants, per molt diferents que siguin. / El neòfit pren possessió de fragments diversos de l'oferta [sic] amb què l'agredeix l'ambient circumdant. Una invasió no solament fonètica, sinó també de provocacions i estímuls mentals sorprenents per la seva novetat: el xoc de l'ignot que l'envolta. La dotació lingüística s'enriqueix, en un procés d'hibridació lent i sinuós, a mesura que el sentit [sic] de les noves acumulacions revela les sorpreses que amaga i que es van assimilant. / El pes alleugerit del present és substituït, tanmateix, pel pes interioritzat, profund: l'assumpció de la condició d'home exiliat en el món, que no té altre significat sinó el de preliminar de l'exili ultramundà (pp. 49-50).

Sense deixar de parlar de Déu –un Déu molt propi de poeta–, Darwix no perd mai de vista el concret:

I és que, al capdavant, tots som exiliats. Jo i l'ocupant, tots dos patim l'exili. Ell està exiliat en mi i jo sóc la víctima del seu exili. En aquest agradable planeta, tots som veïns, tots exiliats, tots caminem plegats cap al mateix destí humà, i el que ens uneix és la necessitat d'explicar la història d'aquest exili.

Si l'exili és estranyament, ¿no miro de dir jo també, amb aquest text meu en català, el meu exili català entre catalans?

Potser davant la manca d'un traductor català capaç de treballar a partir de l'original romanès, Manea degué suggerir als editors d'Arcàdia que partissin de la traducció italiana. La «llengua nòmada» va canviant de pell essent sempre la mateixa. Ara bé, la principal preocupació de l'autor en aquest text –la necessitat de ser llegit en anglès de manera adequada, d'acord amb els matisos i girs que aconsegueix en romanès, i de tenir doncs una visibilitat legítima als EUA i a la resta del món, d'acord amb les seves habilitats intransferibles a cap altra llengua– no deixa de produir efectes ben estranys en català, amb unes construccions de la mena:

La conjuntura va quedant progressivament privada de la seva supremacia històrica i reduïda al significat menor, tot i que cruel, d'accident, caos, casualitat, i queda lleugerament a banda, encara que no necessàriament del tot, de la fatal condemna inicial i iniciàtica, l'exili existencial mateix (p. 49).

És el tipus de redacció que segurament necessiten els nostres crítics i webs literaris

en aquests anys de reducció i de disfunció progressives de la llengua catalana.

ESPRÉMER L'ESTRANGERIA

Els tres discursos que Paul Ricoeur va impartir sobre la traducció (els dos primers, entre el 1997 i el 1998, i el darrer sense indicació de data i dedicat a Jean Greisch –el filòsof catòlic heideggerià– com a exemple d'un veritable diàleg ecumènic entre protestantisme i catolicisme –ja que tant Greisch com Ricœur s'interessen per l'hermenèutica, per la fenomenologia i per la traducció, així com pels vincles estrets de totes tres amb la religió–), en comptes de ser aplegats el 2004 en un mateix opuscle, segurament es podrien haver editat en un text unitari. Una reescriptura que en condensés els continguts hauria evitat, d'entrada, moltes repeticions. Per afegitó, hi ha moments que el lector se sent agafat per un moviment espiraloide en què nota que no avança gairebé gens, davant les disjuntives que l'autor li planteja, ara i adés, sense resoldre pràcticament res. ¿Que hi ha potser cap intenció de resoldre res allà on Chouraki [sic] i Meschonnic són citats sense cap tipus de conflicte, sota un mateix envelat bíblic i hebraic? És possible que un tal desplegament no tingui sinó com a objectiu el d'enfonsar el lector en el pou del misteri existencial, que només la religió pot arribar a il·luminar. De fet, el llibre de Ricœur proposa tot un seguit d'atzucacs en el terreny de traducció, com a conseqüència de la separació entre les llengües, per tal de construir soterradament una mena d'al·legoria de les religions. És com si ens preguntéssim si les diferents formes de fe estan condemnades a no entendre's, o si

hi ha per contra un comú denominador que pot aplegar-les, com ara la creença en un déu únic, en l'ocurrència el bíblic. I si aquest déu únic les uneix, ¿amb quina mena de text ideal hauria de ser? ¿Quin sentit cal donar a la comparació que formula una «hospitalitat eucarística» quan es parla de traducció (p. 50)? ¿No és aquesta la via que ha de prendre per força «un cristià filòsof» –tal com el mateix Ricoeur es va voler qualificar– quan és conseqüent amb la seva fe? El llibret *Sobre la traducció* s'ha de llegir en el context que li pertoca –fins i tot en la traducció valenciana que se n'ha fet. Per això val la pena recordar que una de les conferències va ser llegida a la Facultat de Teologia Protestant de París i que l'amic Jean Greisch és professor a l'Institut Catòlic de París, dues seus de formació acadèmica i religiosa prou conservadores.

La primera cosa que em va tenir ocupat mentre em tornava a llegir els tres textos de Ricoeur en l'edició dels 'Breviaris'⁴ va ser la comparació amb l'original. No me'n podia estar davant la sensació que em feia un text massa arrapat als girs i al lèxic de la llengua francesa, i, pel que fa al cas, excessivament deutor de la mena d'«idioma» que es fa servir a França en els ambients de l'especulació erudita. He de precisar que parlo com a mallorquí que fa gairebé vint anys que viu a Barcelona; per tant, hi ha solucions que no sé si són admissibles en el valencià estàndard, tot i que als meus ulls em poden semblar estranyes.

No faig comptes fer una llista exhaustiva de desacords, però sí que n'assenyalaré uns quants, ja que el llibre de Ricoeur és dedicat als problemes de traducció i em sembla pertinent fer-ho en aquest article. És cert que la traducció de Guillem Calaforra té també alguns encerts, i no se'n pot dir,

en cap cas, que sigui descurada. Jo hauria treballat d'una manera diferent tanmateix –tot i que he de confessar que difícilment hauria traduït Ricoeur.

En lloc d'un títol com: «Repte i felicitat de la traducció», ¿no diríem, si de cas, «Reptes i alegries de la traducció»? La paraula «felicitat» té, en català, un ús molt més restringit i fort que el *bonheur* francès. La solució es fa evident quan el mateix Ricoeur esmenta «les petites felicitats de la traducció» (p. 19); no hi ha dubte que aquí es fa inevitable de dir: «les petites alegries de la traducció». Un altre detall que he observat és el calc sistemàtic tant de les preposicions («Parlaré d'entrada, i més extensament, sobre [?] les dificultats»; ¿no diem «parlar de»?) com de certes construccions: «És en aquesta incòmoda posició de mediador on [?] radica», quan la frase catalana ha de ser per força: «És en aquesta incòmoda posició de mediador que radica», o també: «En aquesta incòmoda posició radica». Les expressions *source d'écart* o *source de malentendu* són traduïdes literalment com «la font de distància» o «la font de malentès»: ¿no hauria convingut més de trobar una solució més coherent en català, d'acord amb el context, com ara: «és la causa d'un distanciament» i «és la causa de malentesos»? El *découpage* esdevé «retall» i no pas «patró», i d'aquí ve que es parli del «retall fonètic i articuladori», del «retall lèxic», del «retall sintàctic»; per això s'escriu: «la seua manera de retallar allò real», en lloc de dir: «la seua manera d'establir patrons en la realitat» (*découper le réel*). A tot estirar, *découpage* també s'hauria pogut traduir per «esquema» i *découper* per «esquematzar». D'altra banda, en català el verb «presumir» no se sol emprar en el sentit que té normalment el *présumer* francès; la freqüència

d'ús de la forma transitiva és realment molt petita, encara que el diccionari la doni com a primera accepció. ¿No diem normalment «suposar»? També em penso que el mot *vœu* no pot ser sempre «vot» en aquest text; al meu entendre, de vegades s'ha de traduir per «anhel», de la mateixa manera que *les esprits* no són «els esperits» sinó «les mentalitats», i *un pari* no és, en el context en què surt, «una juguesca» sinó «una aposta»; ni *retranché* no és «atrinxerat» sinó «clos». *L'avant même* no pot ser «abans mateix», sinó «abans i tot», i *les inquiétantes contrées de l'indicible* no poden ser «les inquietants comarques d'allò indicible» sinó «els inquietants verals» o «les inquietants contrades de l'indicible». En comptes d'«una sospita de traïció» (*soupçon*) jo hauria traduït: «un bri de traïció» o «una espurna de traïció». A més a més, els *nombreux* no carreguen tant l'estil si en lloc de ser «nombrosos» són «molts». Hi ha algunes solucions poc elaborades; així doncs, la frase: «C'est *fou* –c'est le cas de le dire–, ce qu'on peut faire avec le langage», es tradueix: «És *follia* –cal dir-ho– el que es pot fer amb el llenguatge», però jo hauria escrit: «És *deliri* –i cal dir-ho– tot el que es pot fer amb el llenguatge», encara que la frase correcta hauria de ser: «És *moltíssim* –cal dir-ho– el que es pot fer amb el llenguatge», però aquí Ricœur fa servir una cursiva per a *fou*, i convé conservar el matís.

Potser el repte de debò ve amb la traducció del títol del llibre d'Antoine Berman, *L'épreuve de l'étranger*, molt citat per Ricœur, i que Calaforra tradueix com *La prova d'allò estranger*. ¿No grinyola una mica aquest títol en català? Reconec que la solució no és gens fàcil, però optar pel calc no em sembla gaire aconsellable. S'hi han de donar moltes voltes –més que res,

perquè aquest títol, a més de polisèmic (diu la dificultat i també l'examen que suposa fer passar l'estranger), és «amfibòlic» (és l'estranger qui passa per aquesta prova difícil i és també el traductor qui s'hi examina i hi pateix). El mot «prova» inclou d'entrada *épreuve* i *preuve*, i això pot despistar. Possibles solucions: «L'emprova de l'estranger» / «El pas difícil de l'estranger» / «El mal pas de l'estranger» / «Posar-se a prova amb l'estranger». Un traductor agosarat sempre pot provar de fer-ne una reescriptura.

Plantejar la possibilitat d'un text *ideal* –d'«un tercer text» (p. 25)–, tal com fa Ricœur quan parla de traducció, amb el recurs al *Parmènides* de Plató, per tal de descartar-la, tot i acceptar, en un altre lloc, l'existència de la «llengua pura» (adàmica) de què parla Walter Benjamin a *La tasca del traductor* –un «text magnífic» (p. 28)–,⁵ és començar amb mal peu, encara que sigui per pensar la paradoxa de la traducció a còpia d'oposicions, d'alternatives i d'hipòtesis, sense assegurar mai res. Perquè una cosa és que Humboldt, per exemple, considerés que les categories gramaticals i el pensament de les relacions lingüístiques, ultra les diferències abismals entre les llengües, eren universals –i per tant que hi hauria una base funcional comuna–, i una altra molt diferent és l'elaboració d'un discurs o d'una llengua d'art per part d'un subjecte autor.

El traductor se les ha de tenir, també com a subjecte escriptor, amb un subjecte autor, no pas amb una llengua pura ni amb una de col·lectiva. Tampoc amb un text en el context d'una cultura. La pràctica ens diu que la traducció és molt més complexa que tot això. I no n'hi ha prou tampoc amb el diccionari. Ni tan sols amb el diccionari de la rima (la traducció dels *Cants Òrfics* de Dino Campana, de la mà de Susanna

Rafart, autora d'un diccionari de la rima publicat a Edicions 62 el 1999, rebla el que acabo de dir).

Hi insisteixo: no pot haver-hi, efectivament, «un tercer text», com diu Ricœur, de la mateixa manera que tampoc no pot haver-hi una «llengua pura» (adàmica) que seria «redimida» en la traducció, quan es tracta de la fatal singularitat del llenguatge (com és el cas de la poesia), per la senzilla raó que aquesta singularitat s'inscriu orgànicament i històricament —és a dir, artísticament— en la continuïtat d'un ritme i també en una resemantització dels mots. I totes aquestes operacions tenen a veure amb la «intenció» d'un autor «envers el llenguatge». ⁶ Vull dir que en traduir no aspirem messiànicament a un origen edènic i lingüístic comú (que s'hauria perdut), sinó que ens dirigim cap a una persona (un subjecte i la seva història).

El que plantejo va molt més enllà del fet que la paraula «silenci» —com ja he dit altres vegades— no digui el mateix en Celan, en Riba o en Char, ja que això es pot conservar sovint en la traducció, encara que de vegades el traductor no en sigui del tot conscient. Parlo de la qüestió del sentit en el sentit que l'aborda Jean Bollack. En posaré un exemple que em sembla prou representatiu. Quan Karen Andrea Müller va presentar a Barcelona les traduccions que ella mateixa havia fet, de Paul Celan, juntament amb Andreu Vidal, va comentar que ells no havien traduït «els poemes de la Xoà». Venia a dir que la seva antologia (Paul Celan, *Poemes*, Edicions 62, 2000) implicava una tria que defugia *allò*. Aquesta declaració (s'ha de tenir present que la fa una alemanya d'una generació que no ha viscut directament l'experiència del nazisme) no necessita gaires comentaris. Tot i

això, és sorprenent que no provoqués cap reacció. L'escàndol és l'assentiment. Müller és del parer que hi hauria poemes de Celan en què es fa evident una tematització dels camps, i d'altres que tractarien d'una altra cosa, que és, segurament, molt més interessant que no pas la tragèdia més gran dels jueus europeus al segle XX. Quin és, però, el sentit dels poemes d'aquesta antologia? I quin n'és el centre de gravetat, un cop entenem que Celan no parlava de res sense parlar al mateix temps d'Auschwitz. ⁷

¿Ha estat mai conscient Karen Müller del que tenia a les mans? Que una persona de llengua alemanya (vull dir «nadiua») no entengui una bona part d'allò que tradueix demostra que la cosa és, en el fons, molt més complicada. I també que ni l'indicible ni tampoc la intensitat de les versions (a despit del que en pensen Enric Sòria i Bartomeu Fiol) no resolen res. ⁸

Ricœur no parla mai del subjecte històric ni artístic que és l'autor, ni de la seva llengua particular, feta amb distanciaments. En aquestes conferències, la *persona* hi és tota l'estona absent. El neguiteja molt més el «debat de cada llengua amb allò secret, allò amagat, el misteri, l'indicible», perquè de fet representa «inicialment la cosa incomunicable, la cosa intraduïble més closa» (cf. p. 64). El torno a citar a partir de l'original: «Els traductors prou que ho saben: textos, no pas frases, no pas mots, és el que volen traduir els nostres textos» (cf. p. 60). I no s'està de fer, tot seguit, un manlleu explícit a Humboldt amb una referència culta a les «visions del món», quan, per a Humboldt, l'expressió qualifica d'entrada les llengües nacionals o col·lectives. Mai no posa —repeteix— ni un sol exemple de l'*épreuve* que representa un autor amb la seva particularitat irreductible.

O millor dit, quan fa alguna referència vaga a un autor, com ara a Celan (per «l'efecte Celan»), és per tornar-li a carregar, per enèsima vegada, el mort de «l'indicible», de «l'innominable» (p. 57), que és una manera educada de fulminar el contingut crític dels seus textos. Com les versions de Müller-Vidal (una conciliació de Carl Gustav Jung i de Paul Celan).

El fet és que Ricœur només té ulls per a l'«estranger», aquesta alteritat abstracta i radical. I tot i partir d'aquesta figura que el fascina, només veu «retalls» i «glossaris», és a dir, problemes generals: «La construcció d'allò comparable s'expressa finalment en la construcció d'un glossari» (p. 69). Això ho diu tot parlant no pas d'una disciplina, sinó de François Jullien i de la seva activitat com a traductor del xinès. Ara bé, el sinòleg Jean François Billeter ha mostrat de manera contundent a *Contre François Jullien* (2006) quins efectes polítics es deriven d'una lectura atenta tant dels assaigs de Jullien com de les seves traduccions.

Així com el mot *tao* no es pot traduir d'una manera unívoca (no hi ha glossaris que valguin, contra el que pensa Ricœur, sinó que cada vegada cal considerar la valència del mot), tampoc no es pot traduir Carles Riba, Miquel Bauçà o Salvador Espriu amb la idea que tots tres han escrit «textos» en la mateixa «llengua» durant la dictadura franquista.⁹

Si som conscients que en traduir ens trobem cara a cara amb un autor i amb un discurs, o amb una llengua d'art –i per tant amb un text que és d'entrada una interpretació i implica una historització–, el concepte de «traducció perfecta», expressat per Ricœur («renunciar a la traducció perfecta», p. 26), deixa de tenir pertinència, ja que la traducció sempre serà, per força,

el resultat de la trobada asimètrica de dos subjectes en el temps. Això fa que, més enllà de la necessitat d'haver de traduir constantment els textos clàssics, una traducció concreta com ara la del *Faust* de Goethe, de la mà de Nerval, sigui única i no perdi mai la seva vigència ni, tampoc, la seva historicitat. Com diu Meschonnic (amb la veritat d'una rima): «pas un transport, mais un rapport». Més que no pas parlar de perfecció, el que convé és parlar de pertinència i de responsabilitat. L'una i l'altra no evacuen la crítica, sinó que més aviat la reclamen.

Però el que s'ha de discutir sobretot és el sentit de l'ocurrència de Ricœur quan mira de definir la traducció (perquè allò que té al cap és sempre la traducció poètica, i la bíblica, i també la filosòfica). ¿Es tracta sempre d'una «equivalència sense identitat» (p. 66), en el sentit d'una equivalència no idèntica a l'original? Què pretén dir Ricœur quan, en un altre lloc, la qualifica d'«equivalència sense adequació» (p. 29)? ¿És la Bíblia de Luter (allò que s'entén per «Antic Testament») equivalent a la Bíblia hebrea? Com pot haver-hi mai una equivalència si el text traduït –i també l'autor que originàriament l'ha escrit– mantindrà en tot cas l'estatut de «foraster» –ja no dic «estranger», dic «foraster»– en la llengua d'arribada? ¿O és que les traduccions de Karen Andrea Müller arriben a ser equivalents, quant al missatge que contenen, als textos originals de Paul Celan? I si creiem que cal recórrer, com Ricœur, al «treball del dol» psicoanalític –pel fet de no poder assolir la «traducció perfecta» (p. 26)–, aleshores què diria una anàlisi psicoanalítica de la declaració de Karen Andrea Müller: «no hem traduït els poemes de la Xoà»? Aquestes paraules, dites durant la presentació del llibre, ¿formen

part potser d'aquest «treball del dol»? De quin dol?

El que Ricœur hauria d'haver retingut de l'assaig de Benjamin –tal com va fer Szondi– és el concepte d'«intenció envers la llengua», cosa que implica, inevitablement, la consideració del subjecte. ¿Eren potser conscients Müller i Vidal de la intenció de Celan envers la llengua alemanya? ¿Havia d'invocar soterradament Karen Andrea Müller el fet de conèixer bé l'alemany, com a «nadiua», durant la presentació de la seva traducció? De quin alemany estem parlant? Del seu? ¿No va escriure Celan contra aquestes mentalitats i contra l'ocultació que se'n deriva?

LES BROMES DE L'ERUDIT

Prendre el partit del subjecte, de l'autor, és el que ha fet en certa manera Jordi Llovet amb l'edició bilingüe i completa de *Les flors del mal* de Baudelaire (Edicions 62, 2007).¹⁰ Això no obstant, la voluntat de traduir una obra amb els pressupòsits de rigor acadèmic i de compleció màxima del text, i amb l'argument implícit de fidelitat a les intencions i a la llengua de l'autor, no justifica, de cap de les maneres, que es faci paral·lelament –amb el pròleg que l'acompanya– una violència al recorregut històric i a la recepció d'aquesta obra en la llengua i en la cultura a les quals s'adreça de bell nou. En nom d'una idea de cànon literari, assistim en aquest cas a la posada en pràctica d'una política de l'exclusió o, pel cap baix, de l'ocultació.

Abraham Mohino va aplegar el 2002 una bona part de la poesia de Mercè Rodoreda sota el títol *Agonia de llum*.¹¹ Ara bé, «Una rosa de verms» és un altre hemistiqui

–molt més repugnant, és cert, i no tan suggerent– que també hauria pogut agafar per presentar el seu volum. En entrar-hi ens adonem que aquesta poesia prové sovint d'una mescla molt calculada de lèxic carnerià i de la més mòrbida sensibilitat baudelaireana. Les «serps lascives» hi rimen amb «salives», hi respira un «monstre de setí», «el llavi contra el coll amolla el seu verí», «l'ànima feta pols en el no-res [hi] arbora / la fètida mandràgora», «esquinça Déu el cel ametrallat», i els morts tenen per dins «bosses que es planyen amb gemecs mesquins». Són «adorables cadàvers que un sol desig confina» i que toparan amb «larves atònites d'existir». També Apollinaire i Rimbaud hi ressonen, acatalanats: «el meu esquelet groc et dono perquè el clavis, / fosforescent com sofre, en el desert del cel.» O encara: «l'ullal negre del neguit / i el cranc de l'angoixa blava.» Però encara hi ha això: Rodoreda és un testimoni ètic i poètic de la història europea. No deu ser només un resultat de les meves cavil·lacions el fet que no pugui deixar de pensar en «els molins de la mort» (*Die Todesmühlen*, el documental del 1946 sobre els camps d'extermini nazis) quan llegeixo les dues primeres «Cançons de les molineres», amb la seva «farina negra» i el «forn que és ple de cendra», o amb la seva «farina blanca» quan no hi mol el temps, sinó la nit.

La primera notícia d'una Rodoreda poeta i Mestre en Gai Saber, me la va fornir Mercè Ibarz amb la seva biografia del 1991. Hi copiava dos sonets del *Món d'Ulisses*, publicats en revistes el 1947 i el 1956, respectivament. Si Ibarz llegia el «Plany de Calipso» com una projecció de la relació de Rodoreda amb Obiols (Ulisses), jo vaig llegir l'altre sonet, el de la reflexió d'Anticlea, mare d'Ulisses, com un intent d'expiar la

seva pròpia maternitat en la separació. Són –crec jo– dues anàlisis d'ella mateixa. Per això li van servir el mite i la negror: per fer el secret i fer-lo despullat, gens clos. D'aquí que hi projectés tots els neguits. I, al mateix temps, les abominacions de la història, la més negra.

És prou conegut el judici crític de Jordi Llovet sobre l'obra narrativa de Mercè Rodoreda. Així doncs, no és gens estrany que en la «Presentació» a la seva traducció de *Les flors del mal* (Edicions 62, 2007), en què avalua la recepció d'aquest llibre de Baudelaire en la poesia catalana del segle XX, la Rodoreda poeta no hi tingui cap menció, encara que ella mateixa hagi fet una referència explícita al poema «Caïn et Abel» en el pròleg de *Quanta, quanta guerra...* com a material de represa –cosa que hauria de servir almenys per plantejar una possible assimilació de Baudelaire en la seva poesia. El fet que Rodoreda no volgués publicar cap recull de poemes en vida i deixés tot aquest corpus en un estat incert no treu, però, que l'empremta de Baudelaire no hi sigui. És perceptible –si la volem mirar. Fins i tot em penso que es pot afirmar que la mateixa obra narrativa ja la fa ben palesa.

Tot i això, Llovet decideix perpetuar la separació mecànica, reblada pel positivisme, entre poesia i prosa,¹² i busca (o fa com qui busca) les influències de *Les flors del mal* en poemes i no pas en novel·les o en narracions d'autors catalans, per bé que les poques proves que aporta fan trampa. D'altra banda, qualsevol diria que Llovet ha superat en escriure la separació entre poesia i prosa, ja que en realitat troba la influència de Baudelaire no pas en els poemes dels poetes catalans citats, sinó sobretot en els seus comentaris. «Tot s'hi val, menys llegir

poesia», sembla ser la missiva del nostre traductor i especialista en literatura comparada. Per a ell, a l'hora de fer el balanç, tal com li correspon, és molt més ocurrent –i també fa més gràcia– tirar de la veta opiniosa de Josep Pla i de la maleïda troca dels dimonis verdaguerians, una vegada ha resolt que el cànon poètic del segle XX pot quedar fixat amb els noms de Carner, Riba, Foix i Sagarra (p. 12). Com si els cànons no fessin prou mal en una cultura tan controlada –i gairebé privatitzada– com la nostra. Perquè no hi ha dubte que, si durant molts anys la dèria dels gestors era d'establir un cànon d'autors morts per saber què s'havia d'editar, la rendibilitat i l'eficàcia d'una tal operació han fet que les principals empreses editorials de Barcelona –que publiquen en català– vulguin avançar-se a l'esporgament del temps i optin per fixar el cànon literari català en vida dels escriptors que els interessa de preservar. El tractament *ad hominem* sobrepasa de vegades els pressupòsits estrictes de la promoció. I la tria dels elegits es fa, a més, amb el suport i la connivència dels mitjans televisius, virtuals i periodístics que cerquen a la vegada la broma i la cultura (poseu per exemple al *youtube* el lema «L'hora del lector»).

També aquesta nova edició de *Les flors del mal* ha estat ben orquestrada, i la «Presentació» del volum s'ha confegit i preparat, doncs, per arribar a la conclusió que, si és que hi ha hagut alguna influència de Baudelaire en la poesia catalana, ha estat «tardana i indirecta» (p. 25), i que les poques vegades que ha estat directa no ha produït sinó una mena de resultat invers, «com semblen demostrar moltes peces de Riba» (ibídem). Però en aquesta presentació de Jordi Llovet no hi falta la línia que introdueix el matís, amb el recurs obligat a l'elasticitat

del «potser» (un adverbí imprescindible en l'àmbit de la investigació): «potser fins que apareixen les figures de Palau i Fabre o de Gabriel Ferrater» no podem parlar d'una veritable integració del «fons transgressor que posseïx» la poesia de Baudelaire.

En l'obligada entrevista en espanyol que Carles Geli li va fer per al «Quadern» d'*El País*—i tal vegada perquè s'havia adonat que l'havia dita grossa—, Jordi Llovet va ampliar un xic més la llista: «Quizá se podría ampliar el círculo al periodo modernista: Santiago Rusiñol y Jeroni Zanné son más *modernos* que los novecentistas, y entenderon mejor al francés.» Queda clar, doncs, en què consisteix la literatura comparada, tal com la practica Llovet: a citar uns quants noms com si fossin una rotunda evidència (això permet d'evitar la lectura atenta de tot el que aquestes persones han escrit i traduït) i a copiar tot seguit uns poquíssims versos, triats en funció del resultat a què es vol arribar (no és casual que Carner sigui el d'*Auques i ventalls* i no pas el de *Cor quiet*). ¿I si llegíssim una mica de Zanné? ¿Si miréssim de recuperar-lo i l'acostéssim legítimament, via Baudelaire, a uns nous lectors catalans? El Baudelaire net i integral de Jordi Llovet, ¿s'ha d'obrir el pas a força d'enterrar els textos dels autors catalans que efectivament l'han llegit? La poesia de Guerau de Liost (comptem-hi les *Sàtires*), ¿és concebible sense Baudelaire? A més de la lectura de Nietzsche, la *Imitació del foc*, de Rosselló-Pòrcel, ¿té potser algun deix baudelairià?

Si Llovet es val, quan li convé, de la referència als *Paradisos artificials* (p. 15), per què no parla també de la traducció que en féu Ferran Canyameres, publicada el 1938? I si els comentaris de cinc autors catalans són tan rellevants per al mètode

que Llovet practica, i aquests comentaris abracen, al seu torn, tot l'espectre de l'obra baudelairiana, per què no adreça el lector cap al deliri singular d'Agustí Esclasans, autor d'una molt curiosa traducció dels *Petits poemes en prosa*, publicada per Catalònia a la Biblioteca Univers en una data imprecisa (segurament entre el 1928 i el 1936)? Quin sentit hem de donar a les moltes ocurrences que fa Esclasans a Baudelaire («el “meu” Charles Baudelaire») en el primer volum de *La meua vida (1895-1920)*, publicat per Selecta el 1952? Quina lògica enllaça el wagnerisme juvenil d'Esclasans amb el seu «titanisme demoníac de poeta en germen, de filòsof larvat, d'escriptor pobre, vençut, desconegut, amagat i solitari», i, de retop, amb les seves lectures de *Les flors del mal*?¹³ És clar que sempre podem recórrer a l'opinió de Gabriel Ferrater i dir que tota l'obra d'Esclasans «és un nyap»—que és la manera catalana d'emetre un veredict radical sobre les obres. Però Esclasans, si és interessant, ho és justament com a testimoni d'una època i d'una recepció—però també d'un deliri molt singular, que bé podem qualificar de baudelairià.

El passat de la lletra—dels textos—és dins aquest gruix de paper. No hauríem d'estalviar-nos-en la lectura ni tampoc el comentari quan parlem de la recepció de Baudelaire a Catalunya. A dir veritat, l'espai que Llovet dedica als seus traductors catalans és ben rònec: només l'utilitza per dir quins són (i no els diu pas tots: Emili Guanyabens [de vegades amb la grafia Guanyavents] no mereix ni un sol comentari), quants de poemes han traduït (i en el cas de Rossend Llates, ni tan sols això), i l'any d'edició dels reculls. Per afegitó, enlloc no fa una anàlisi de les traduccions que esmenta, ni aporta cap reflexió crítica. Una llista eixuta de perso-

nes i de dades substitueix el treball pacient i intel·ligent d'una veritable lectura (com qualsevol filòleg crític l'hauria d'entendre). Per això confessa, amb una certa prudència, que el seu text de presentació no aplega sinó «quatre dades» sobre la recepció de Baudelaire en la literatura catalana, i, llest com és, cuita a afegir: «que de cap manera poden ser enteses com exhaustives». Ara bé, tot i no ser exhaustives, «semblen confirmar allò que qualsevol historiador de la literatura catalana sempre ha intuït» (p. 25). És possible que aquí Jordi Llovet hagi volgut fer una cabriola per als especialistes de la cosa. M'agrada ser una mica mal pensat i veure en aquest «historiador de la literatura catalana» una al·lusió a Joaquim Molas, i més concretament al seu article: «Sobre la recepció de Baudelaire en terres catalanes». ¹⁴ Ara bé, tant si aquest text de Molas és aquí una referència amagada com si no ho és, no hi ha dubte que, si se l'ha llegit —cosa que hauria d'haver fet—, ha estat a corre-cuita i sense gaire interès pel detall menut (que és sempre el més gustós quan la cosa que s'apama és la poesia). D'aquí ve que adjudiqui erròniament a Joan Capdevila (p. 12) —el traductor de quaranta-tres poemes de *Les flors del mal*— unes paraules de Josep Ferran i Mayoral, que és el veritable autor del pròleg d'aquesta edició del 1920. La badada, si més no, és ben estranya, en un text d'aquestes característiques. I si l'opinió de Ferran i Mayoral és que Baudelaire aleshores ja es llegia prou en francès, i Llovet se suma a aquesta opinió, ¿no fóra més assenyat cercar-ne les traces amb una lectura intensa dels textos poètics catalans anteriors al 1920, posem per cas? ¿O fins i tot en l'actitud crítica d'un Jaume Brossa? ¿O mirar de donar sentit a la irrupció dels «Sis poemes en prosa» a *L'Avenç* el 1893

(un fet que Llovet ni tan sols no esmenta)? A què ve, d'altra banda, la quantitat de poemes traduïts en un autor que sap ferir amb un pessic de mots? ¿No és un poema una bomba, tal com diu Sartre tot parlant de Mallarmé? ¿És tan significativa la data de recepció d'un autor estranger quan només se'n busca la verificació empírica, sia amb dates d'edició, sia amb comentaris marginals en què el seu nom apareix clarament imprès en el text? ¿No és la literatura comparada també l'art de trobar el nom més amagat en un text de creació? ¿És per mandra, potser, o per impotència, si no arriba més lluny? I si la recepció de Baudelaire és, com diu, «tardana», què n'hem de dir de la de Hölderlin, o de Rilke, o de Joyce? Si Josep Pla va entendre Baudelaire a la perfecció, per què la seva escriptura se li acostava tan poc? És ben possible que Llovet pensi que la prosa de Pla és un clar reflex de l'alexandri baudelairià —o almenys etziba això durant l'entrevista amb Carles Geli: «el verso de Baudelaire es tan coloquial que puede ser leído casi como prosa», i per això: «si se vuelve un poco más prosa en la traducción no pasa nada, porque éste es uno de los propósitos del estilo original [de Baudelaire]: está a medio camino entre Racine y el periodismo». Ho diu de debò? Convido els lectors d'aquests article a comentar aquesta declaració de Jordi Llovet amb un bon lector de Baudelaire a França. ¿O és potser la mena d'estirabot que ell necessita per poder tirar pel dret i oferir-nos un Baudelaire dessabeït? ¹⁵

L'única traducció a la qual dedica una mínima atenció és, com és lògic, la de Xavier Benguerel, ja que en realitat es tracta de sobrepassar-la, de substituir-la. Però, ¿la substitueix realment? No és tan arcaïtzant com Llovet deixa entendre; és acadèmica,

cert. Però el volum que Llovet presenta és obra d'acadèmic, no pas de poeta, justament per la «tendència sonora» que dona al vers. Una absència total de música. És a dir, una negació d'aquell geni sonor que Sales i sovint Benguerel són capaços de retenir. La rima i la vida, com diu Meschonnic.

Avui que hi ha tan poques obres d'autors joves –i no tan joves– en què el sexe no degota a cada pàgina i la sang no raja sota cada línia, avui que la facilitat d'una perversió post-Bataille s'ha instal·lat en el panorama literari català, i ara que els crítics dels suplementes de la premsa i dels webs en gaudeixen a primera fila, ¿que potser no s'hauria de provar de donar sobretot la música de *Les flors del mal*? Si s'havia de retraduir aquest recull de Baudelaire, o se superava l'exercici mètric i rímic de Benguerel, o se'n traduïa, per exemple, l'assaig. Quin sentit té escriure textos que oscil·len vagament entre la prosa periodística i la poesia lleugera, amb unes rimes que de tant en tant s'insinuen (sobretot quan les forneix l'original francès o la feina prèvia de Benguerel), i de tant en tant s'esfumen o recorden les tendències sonores del rodolí? De debò cal una traducció escolar que acompanyi, com una cossa, la sumptuositat de l'original?

Si avui s'imposa a Catalunya una literatura comparada a partir de les «opinions» (convé tenir present que Llovet és un lector eficaç de Steiner i de Gadamer), no m'estranya gens que un recull de poesia impressionant com ara el *Viatge d'un moribund* de Joan Sales –i impressionant sobretot per la mena d'assimilació que fa de *Les flors del mal*– no tingui tampoc ni una sola menció a la «Presentació» de *Les flors del mal* a cura de Jordi Llovet. Tampoc no m'estranya que les seves *Cartes a Màrius Torres* (Club Editor, segona edició

del 2007), amb vint-i-cinc ocurrències a Baudelaire, no siguin tingudes en compte. Ni la poesia de Màrius Torres, que Sales associa sovint amb la de Baudelaire. De fet, Joan Sales deu ser el poeta i novel·lista català de la seva generació en què la lectura de Baudelaire és més intensa. ¿No és ben baudelairiana aquella escena d'*El vent de la nit* en què Lamonedà, ja del tot descregut i havent matat el gos de la prostituta amb què viu, s'endinsa pels carrerons de l'Arc del Teatre i veu una parella xacrosa amb un nen, aturada en un portal, demanant almoïna un 25 de desembre?

Un bon exercici de lectura, de lectura de Baudelaire, fóra aquell que ens fa acarar les dues excel·lents versions de Joan Sales, «La campana esquerdada» i «Elevació» (pp. 33 i 34), amb les versions que en fan respectivament Benguerel i Llovet, tenint present cada vegada l'original francès. Només així s'entén el valor que agafa la música en el poeta, i només així ens adonem del respecte que hi tenen els diferents traductors. Perquè si els versos de Baudelaire s'acosten, segons Llovet, a la prosa llisquent d'un diari, ¿és gaire bo de pronunciar un hemistiqui com ara aquest: «sembla l'estertor espès» (Llovet, p. 245)? ¿No fa una certa gràcia que en el poema «Elevació» sigui la «intel·ligència meva» (*mon esprit*) allò que s'eleva en la versió de Llovet (p. 59)? ¿No hi hem de veure un esquitx de narcisisme? Per què el martelleig de «feliç [...], feliç [...], feliç» al final del poema?

Però és sobretot amb la comparació de les versions de «La carronya», de Benguerel i de Llovet, que difícilment podem parlar, pel que fa al darrer, d'estrofes «fermes i mol·ludes, com les de Baudelaire». La citació, per cert, és de Joan Alcover. □

1. Vegeu el canvi d'orientació que vaig donar al capítol «El hombrecillo de Treblinka y el Maharal de Praga» en la meua edició de *Poesía contra poesía. Celan y la literatura*, de Jean Bollack (Madrid, Trotta, 2005). La traducció d'aquest volum és el resultat d'un treball col·lectiu a càrrec de Yael Langella, Jorge Mario Mejía Toro, Susana Romano-Sued i Arnau Pons.
2. Les relacions de Celan amb Enzensberger i el Grup 47 han estat analitzades per Werner Wögerbauer en el seu article «L'engagement de Celan» (2000). En un moment en què m'era pràcticament impossible introduir i publicar estudis sobre Paul Celan en català (el monogràfic de *Reduccions* 65/66 del 1996 en fou una excepció), vaig decidir de fer-ne una traducció a l'espanyol que es pot consultar a la xarxa: <http://www.revue-texto.net/1996-2007/Lettre/Wogerbauer_Celan-es.html>, al costat de l'original: <http://www.revue-texto.net/1996-2007/Lettre/Wogerbauer_Celan.html>. També es pot consultar el capítol «Nelly Sachs» de *Poesía contra poesía, op. cit.*, de Jean Bollack.
3. GW V, 544-557.
4. Ja vaig donar compte, de manera molt succinta, de l'original francès, *Sur la traduction* (París, Bayard, 2004), a la meua conferència «La reescriptura poètica?», publicada a *Reduccions* 81-82 (març 2005).
5. N'hi ha prou de citar aquestes frases de Benjamin (les dono en la versió d'Antoni Pous, *Art i literatura*, Vic, Eumo / Edipoies, 1984): «és el creixement de les religions allò que fa madurar en les llengües el germen amagat d'una llengua més alta» (p. 125) O: «Redimir en la pròpia aquella llengua pura que està captiva en una altra, o, contreta en una obra, alliberar-la per una transposició poètica, és la tasca del traductor» (p. 129). Vegeu la meua crítica a aquest text de Benjamin, i de retruc a les idees de Derrida sobre la traducció: «Hélène Cixous en mis manos: un alma arrojadiza. (Traducir a una llengua para volverla contra sí misma)», dins el volum col·lectiu *Ver con Hélène Cixous*, edició a cura de Marta Segarra. Barcelona, Icaria, 2006.
6. Aquest concepte d'*Intention auf die Sprache*, Szondi el va manlleva de Benjamin (cf. *La tasca del traductor*), però abans el va despullar de la seva beina teològica, per tal d'analitzar la intenció de Celan com a traductor del sonet 105 de Shakespeare. Vegeu la meua traducció a l'espanyol dels *Estudios sobre Celan* de Peter Szondi (Madrid, Trotta, 2005).
7. I aleshores quins són els *Menschen* del poema «Fadensonnen» (Müller i Vidal, p. 62)? ¿No són els esbocinats —és a dir, els «Men», «schen»— del poema «... rauscht der Brunnen» (p. 50)? Per què aquest títol és traduït «... murmura la deu» (p. 51) i el vers del qual prové, del poema «Kristall» (p. 6), diu: «es desvetlla la font» (p. 7)? L'aigua d'una font, quan corre, ¿que potser es desvetlla? ¿O és que murmura? ¿No diríem que fa remor, o —el que és el mateix— que se'n sent el brogit? Per quin motiu *Jesse* (Jesse) esdevé «Isaïes» (p. 53)? Per què el *Fruchtboden* (receptacle fructífer) d'una flor es torna una «terra fèrtil» (p. 55)? I per què la «pedra» del poema de Brancusi (p. 89), se «la fa muda», en comptes de traduir el que el poema diu, això és: que se la silència, és a dir, que no se'n parla? La traducció catalana deixa clar que és la pedra allò que es bada, però l'original diu: *was ihn verschweigt*, i per això el pronom neutre: *tät es sich auf*. Quina és la intenció del canvi: «la mort va entrar», en el poema «Una vegada» (p. 97), quan Celan diu: *der Tod hatte Zulauf*, és a dir, que la mort tenia moltíssima concurrència, que despertava moltíssima expectació? I per què els «martells» (una referència a Rilke) esdevenen «batalls» en el poema «Compta les ametlles» (p. 9)? ¿És potser per retornar a la lògica del que se suposa que és una campana? I els fusters del poema «Tübingen, Jänner» (p. 45), per què s'ofeguen «amb» les «submergides paraules»? ¿No diu el poema que els fusters les visiten sota l'aigua? ¿Que potser s'entén en català la tercera estrofa de «... murmura [sic] la deu» (p. 51)? I una mica més avall, en el mateix poema, per què se li demana a la «crossa» (l'estilogràfica amb què s'escriu) que giri (p. 51)? ¿No diu el mot «naixement», és a dir, *Geburt* (p. 64), una cosa ben diferent, en Celan, que l'«origen» (p. 65)? Per què se li introdueixen en la traducció els mots d'aquells contra els quals escriu? I per què s'elimina d'un poema allò que no s'és capaç de traduir, com ara *hinter sich her*, a «Pau, de nit» (p. 75)? S'ha entès de debò el poema «Denk dir» (p. 82)? De la traducció catalana es desprèn que a Massada hi ha un «fangar». Celan parla aquí del «soldat dels aiguamolls», o del «soldat dels pantans», en referència a la cançó que es cantava en alguns camps de concentració: *Wir sind die Moorsoldaten*. És aquell que sobreviu i que se'n va a Massada a resistir: un anacronisme històric amarg i també una manera de dir que el sobrevivent de l'extermini s'instal·la a Israel. Per tant, el genitiu «de Massada», ¿no s'hauria de transformar amb una fórmula com ara: «que és a Massada», per exemple? D'altra banda, el «malgrat» de la primera estrofa

contradiu l'original. En Celan hi ha lluita («contra»), no pas resignació («malgrat»). A més a més, els dos composts *namenwach* i *handwach* són una referència a *Iad va-Xem*, el famós museu de la memòria de l'extermini que hi ha a Israel, i no volen dir «el nom despert» ni «la mà desperta». El poeta està despert gràcies al nom (*xem*) i a la mà (*iad*) dels morts, els seus únics aliats. Per què el poema «Wir lagen» (p. 86) es tradueix per «Érem» (p. 87)? I per què la «màquia» (la formació vegetal que ha donat nom al maquis francès) es tradueix justament per «maquis»? ¿No es perd així l'al·lusió que va del món vegetal a la «resistència»? ¿No s'haurien de respectar els casos difícils, com ara *tagnächlich* (p. 92), en lloc de donar-los amb un simple «de dia i de nit» (p. 93)? Quina finalitat té tanta llibertat en la traducció, com ara que un *Hervorgedunkelt* (p. 103) esdevingui un «Desobscurit» (p. 103)? I, en qualsevol cas, què significa i què implica «fer versions» d'una poesia com la de Celan? ¿No és ben curiós un *Überabend* (p. 104), si tenim en compte que en alemany —com en català— hi ha la «nit» (*Nacht*) i el «vespre» (*Abend*), i que el vespre precedeix la nit, de manera que aquí la nit és suplantada? ¿És concebible en la traducció catalana l'art poètica que declara el poema «Schneepart» (p. 106)? Per què s'hi calca, com en altres llocs, la sintaxi de l'alemany? Per què perdre la particularitat del mot *Aufwind*, del llenguatge de la meteorologia (p. 107)? Per què afeblir l'original amb un «llisquen»? Els «somnis» no llisquen, sinó que *s'els fa lliscar i rebotar damunt del gel*, com quan es llança una pedra damunt l'aigua d'un llac o del mar, fent-la saltironar per la superfície. El verb és un infinitiu i forma part de l'enunciació programàtica d'aquesta art poètica que és el poema «Schneepart». En català, l'acció de la mà del poeta desapareix del tot. A més, el verb *berauschaum* no és precisament «cisellar», és molt més violent. L'original té una força que es perd en la versió catalana. Per què «arrapats»? Es tracta de les «ombres» i, en tot cas, ¿no hauria de ser «arrapades» (tot i que ni tan sols amb «arrapades» es donaria el sentit del text)? Pel que fa a la darrera estrofa, és possible que el mot «ungla» vulgui ser un sinònim de «grapa» (en la seva primera acceptió del diccionari), però *Krampe* no és la «grapa» de l'animal, sinó el «croc» en forma de U que es clava a una paret o a una roca per poder fixar o assegurar una cosa (és una eina que utilitzen els geòlegs i els escaladors). I *Kolk* no és un «vòrtex» (el terbolí en un fluid), sinó que és un terme de la geologia que apareix en el Duden.

I amb la sonoritat remet també a *Kolchis* (un mot que Celan associa amb el bandejament de Mandelstam). A sobre, hi ha una al·literació: *klafiern / Krampen / Kolk*. Per què, doncs, «l'ungla del vòrtex»? L'ungla? Del? Vòrtex? I per què la traducció del poema «Die nachzustotternde» (p. 108) oscil·la entre el calc sintàctic i la no-comprensió del text? ¿No diu que el «nom» és «exsudat» i no pas «vessat»? ¿I no diu també que «una ferida va lleplant cap amunt», en el «mur»? Per què, doncs, «on crema una ferida» (p. 109)? Quin sentit té traduir *später*, un concepte celanià clarament combatiu —que en alguns poemes fins i tot se substantivitza—, ara per «després», adés per «més tard»? Per què en el poema «Per a Eric» (p. 111) ha de prevaldre el calc: «la meva amb tu sagitejant / mà»? Per fer bonic? ¿Van ser conscients els traductors de la significació del títol *Zeitgehöft* (p. 113), tal com es dedueix de la lectura dels esbossos d'*El Meridià*? Amb la paraula «cases», el títol català és gairebé un reciclat heideggerià: de la «casa de l'Ésser» a les «Cases del temps». En el poema «Ich trink Wein» (p. 114), *wie Jener am Pindar* vol dir «tal com Aquell conrea Píndar»; l'«amb» —crec— hi sobra. Aquí, a més, Déu no «mou el diapasó», sinó que el dóna, el lliura (al poeta). El text és molt irònic. A més a més, amb els *kleinen / Gerechten* Celan fa una referència doble: com si l'al·lusió al cicle d'Éluard, *Les petites justes* (la citació és literal), es transferís als «justs» (*tsadiquim*) del judaisme (del *seu* judaisme). Els «simples» de la versió catalana, ¿no té un deix de befa, un cop entenem el poema? De vegades, el diccionari de sinònims extravia els traductors: en el poema «Crocus» (p. 116), *einer gemeinsamen / Wahrheit* no és ben bé «d'una mateixa / veritat». En el poema «Es wird etwas» (p. 118), *einen / einzigen* insisteix en la unicitat del cercle, tot i que els traductors ho simplifiquin. El poema «Das nichts» (p. 120) es torna incompreensible en la versió catalana. A l'original queda clar que és «el no-res» qui segella. En català falta a més a més una «s»: «—ells ens fan u—» (tercer vers). En el poema «Així com jo» (p. 123), l'expressió: «s'eslloma / amb nosaltres» és ambigua: sembla que «nosaltres» també «ens esllomam» amb la mateixa acció d'alçar (implícita en el text). A més, *unendlich* no és un adjectiu d'ella (el tu del poema), sinó que acompanya l'acció que ella fa; és un adverbi. Ella va desfent el «sempre», «infinítament»; és una acció «sense fi». Què vol dir «infinita / deseterntitzant tu»? La sintaxi catalana, ¿és més poètica així? També en el poema «Ortswechsel» (p. 124), la construcció: *ich höre, wir*

waren / ein... s'entén bé (és com la construcció que apareix en un altre poema de Celan: *ich hörte sagen, es sei*), però en català no s'entén gaire; tal vegada hi afegiria un «que», perquè, a més a més, el «sent» mallorquí pot donar lloc a una confusió sense el pronom o sense el «que», sobretot si abans es fa servir un «tremolés» (p. 25) i no pas un «tremolàs» (propri del mallorquí). El ball de formes dialectals no hauria d'anar en detriment de la intel·ligibilitat del text. També s'ha de tenir present que el verb *stehen* té sempre, en Celan, el sentit de «resistir», de «no decaure», de «mantenir-se dret». És un mot de combat, que de vegades rep una connotació sexual. Per què esdevé «estar» (p. 61)? A més, *unerkant* vol dir «no reconegut» (es tracta del no-reconeixement com a poeta). És com si Celan digués: «només ets reconegut com a poeta per tu mateix; els altres et giren l'esquena». «Inconegut» (p. 61) és aquell que no s'ha donat a conèixer o que ningú no coneix (cosa que no era el cas: Celan publicava els seus llibres). La construcció: «Inconegut, / per a tu / només» no s'entén gaire. M'aturo aquí.

8. En una ressenya publicada al «Quadern» d'*El País*, «Celan, fosc i català», Jordi Llovet ens convidava a comparar aquestes versions de Müller i Vidal amb les de Reina Palazón publicades a Trotta: Paul Celan, *Obras completas*, 1999. Per poder fugir del destret —o per no haver-se de mullar—, Llovet remetia a una traducció espanyola molt deficitària (em pregunto si n'era conscient). Segurament la seva coartada expressava esbiaixadament una mena de perplexitat, o fins i tot d'incompetència. Com si a Catalunya Celan fos un poeta que ni els germanistes ni els germanòfils no poden llegir ni tampoc analitzar. ¿Aportava res la ressenya de Jordi Llovet? ¿Es tractava simplement de complir?
9. Una dada inevitable: a mi se'm va prohibir de publicar unes traduccions meves de Bauçà a l'espanyol, fetes juntament amb Nicole d'Amonville, amb el pretext que ell no volia ser traduït a aquesta llengua sota cap concepte, però al mateix temps els responsables d'aquesta prohibició van contribuir a pagar i a difondre una traducció de poemes seus a l'espanyol en una antologia a cura de Bernat Puigtebella, publicada arran de la Fira de Guadalajara, en què la cultura catalana n'era la convidada d'honor. La política de la traducció segueix, aquí, la lògica il·lògica de Miquel Bauçà amb relació a la cultura francesa: la blasmava i alhora esquitxava els seus textos de gal·licismes, perquè, a més de l'espanyol, el francès era l'única llengua estrangera que era capaç de llegir

literàriament, però la veritat és que no la llegia quan la llegia. Aquest no llegir una llengua quan un creu que la llegeix és una font inestroncable de poesia, tal com l'entén molta de gent. Una estranya barreja d'incomprensió i d'intensitat. Analitzo tot aquest afer en el meu text: «*Amb aquestes mans*: la vocació de poeta en l'obra tardana i novella de Miquel Bauçà», dins del volum col·lectiu —encara inèdit— que recull les intervencions fetes durant la trobada: «Miquel Bauçà. Poesia és el discurs» (Palma, 3 i 4 de novembre del 2005).

10. Premi Ciutat de Barcelona de traducció en català (atorgat per majoria). El jurat, format per Sean Golden (president), Pilar Estelrich, Xavier Pàmies, Joan Sellent i Carles Miralles, en va destacar que fos la «primera versió completa, filològicament rigorosa i ben documentada d'aquest clàssic modern». I corre la brama que el llibre va anar a concurs en galerades, abans que fos pròpiament editat.
11. Enlloc no diu que encara quedin poemes de Mercè Rodoreda per editar. S'entén, doncs, que el lector té a les mans tota l'obra poètica de l'autora, amb unes divisions i amb una ordenació que correspon al curador. Carles Miralles em va informar, però, que l'edició de tota la poesia de Mercè Rodoreda està en curs. Els inèdits serien considerables.
12. Vegeu Henri Meschonnic, «Prose, poésie», capítol IX del llibre *Critique du rythme. Anthropologie historique du langage* (París, Verdier, 1982).
13. Llovet pensa que ha de dedicar una part de la seva «Presentació» (pp. 27 i 28) a explicar per què escriu *Les flors del mal* sense posar-hi majúscules (*Les Flors del Mal* o *Les flors del Mal*). Si hagués llegit una mica d'Esclasons ens hauria estalviat aquesta innecessària digressió.
14. Joaquim Molas, «Sobre la recepció de Baudelaire en terres catalanes», Actes del 12è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, vol. 1, Universitat París-IV Sorbonne, 4-10 de setembre del 2000, pp. 43-69.
15. És possible que «el 80% dels llibres en català estiguin fets avui pels correctors d'estils», tal com afirma Llovet a la seva entrevista amb Carles Geli (*Jordi Llovet, catedràtic de Literatura y traductor de 'Les flors del mal'. 'Lo más próximo a Baudelaire aquí fue el satanismo de Verdaguer'*, 1 de març del 2008). Hauria convingut, en qualsevol cas, que el seu text passés també per un corrector. Si més no, el lector hauria de saber, per exemple, que Llovet fa un ús molt curiós de la locució «tota vegada que», que escriu «deixia» en lloc de «deix» (¿per fer bonic?) i que segueix el castellà en l'ús de la preposició «en» davant d'infinitiu.

El punt feble

Simona Škrabec

«Los funcionarios aduaneros cuentan con la autoridad para formularle preguntas y examinarlo a usted y a su propiedad personal. Si usted fuese escogido para ser examinado, se le brindará un trato cortés y profesional y con dignidad».

Versió espanyola del Formulari de Duanes 6059B,
Estats Units d'Amèrica

Un curiós fenomen fisiològic condicio-
na l'ull humà. Una taca obscura a la retina,
el *punctum caecum*, impossibilita una visió
completa. Segons la terminologia científica
es tracta del punt cec, però si traduïssim
literalment l'expressió que va fer servir
Sigmund Freud, llavors hauríem de parlar
del punt feble (*der schwache Punkt*).¹ D'en-
trada va bé exposar la diferència perquè, a
partir de Freud, aquest concepte ja no és
una preocupació dels científics, sinó una
metàfora que ens ajuda a pensar en totes
aquelles coses que la mirada ignora per cau-
ses inherents a la manera de mirar. A l'època
de la Viena daurada, la zona obscura corres-

ponia a la dona. El gènere *feble* havia estat
assumit com un continent a part. N'és un
bon exemple la representació de la vagina
dentada que inquietava Salvador Dalí en un
dels passadissos del seu col·legi –una font
amb un sortidor d'aigua en forma d'una
boca de lleó, just a l'alçada dels malucs de
la noia, el feia patir i només amb les eines
de l'anàlisi freudiana podia explicar-se a si
mateix aquest terror infantil.²

Però el mètode crític-paranoic encara
serveix per a endinsar-se en l'obscuritat d'i-
matges poètiques. Marc Romera a «Acalà-
sia», que forma part del seu llibre de contes
La intimitat (Barcelona, Empúries, 2008),
envia el protagonista a Miami. El jove s'a-
dona que la ciutat és plena d'ocells morts
i de gats atropellats, però tot i així «mitja
hora després està llepant un cony amb tot
el desig del món, o seu en una taula de
restaurant menjant-se una hamburguesa
amb ceba i formatge». El símil que uneix
el colom mort, el bistec triturat i el sexe fe-
mení funciona perquè conté aquella terrible
revelació que en pocs minuts un cos ple de

Simona Škrabec (Ljubljana, Eslovènia, 1968) es dedica a la recerca relacionada amb la literatura europea del segle XX. És autora dels llibres *Lestirp de la solitud* (2002) i *L'atzar de la lluita* (2005). Amb Arnau Pons ha editat *Carrers de frontera* (2007-2008). Ha traduït a l'eslovè llibres de Pere Calders, Jesús Moncada, J. V. Foix, Lluís Maria Todó, Jaume Cabré i Gabriel Ferrater, i al català Drago Jančar, Danilo Kiš, Boris Pahor, Aleš Debeljak, entre d'altres. És la directora del web del PEN Català dedicat a la traducció literària.

vitalitat pot esdevenir la carn inerta. Rembrandt i Francis Bacon van quedar fascinats davant d'un bou escorxat a causa d'aquest *memento mori*. Però el viatger solitari creat per l'autor català no es deixa impressionar gaire pels paisatges llunyans, frisa per sortir d'una Amèrica plena de cocodrils devoradors d'homes i de veïnes disposades a tot, i cruspir-se finalment els «donuts que es fan a casa». La paranoia daliniana aquí ja no és la por davant de l'altre femení, sinó davant d'algú que és culturalment diferent. L'única solució del neguit provocat pel món desconegut és el feliç retorn a casa.

Un altre ésser literari carregat amb el llast de la diferència que l'exclou per partida doble –ser de l'altre sexe i ser d'una altra cultura– el trobem a *La pell freda* (Barcelona, La Campana, 2002) de Sánchez Piñol. Si tenim prou coratge de llegir metafòricament aquesta obra, preguntem-nos qui és l'amfibi encadenat dins del far, que representa aquella dona. I també què separa la potent imatgeria literària, que mostra la invasió d'uns éssers infrahumans, d'aquelles rates que sortien de tots els racons en els films propagandístics dels nazis. L'antropòleg ha desenvolupat dins del seu laboratori una imatge que havia de funcionar per força. L'èxit comercial del llibre prové segurament de la possibilitat d'una doble lectura de la novel·la. D'una banda, els lectors més ingenus hi troben la identificació fàcil amb una inquietud profunda, que una altra vegada va definir precisament Sigmund Freud. La por de la castració no és pas un concepte literal, el terror no és provocat per la presència de cap ganivet. El terror neix ja de la simple possibilitat, per l'amenaça, que vingui algú i ens prengui el que és nostre. Batís Caffó en les seves múltiples reencarnacions –veiem només

un episodi, però sembla evident que el far mai no pot quedar sense un vigilant– és un heroi que lluita per preservar els límits de l'illa, una illa metafòrica que s'estén ben bé fins als límits del món. En una societat postmoderna, que representa que ha perdut tot desig d'arrelament, aquest lluitador tan aferrissat resulta reconfortant. Aquesta figura és l'encarnació del desig de poder ser el que ja no som. La melangia del temps postmodern, que ha perdut el seu món d'ahir, es cura amb una èpica nova d'herois imaginaris. Una èpica d'herois de dibuixos animats, capaços de conquestes absolutament fantàstiques.

L'altra lectura que ofereix *La pell freda* és la pedagògica reinterpretació de la crítica del colonialisme que mostra com són de dolents, els imperialistes. També des d'aquesta perspectiva el lector se salva de tota autocrítica, observa el món des d'una talaia segura. Els conflictes són només un problema teòric, la informació dramàtica des d'indrets molt llunyans arriba sempre filtrada per una pantalla. I així tenim els citaucats per identificar-s'hi i aprovar la seva lluita desesperada per preservar la seva manera de viure atàvica. I es fa evident que rere el relat sobre les salamandres hi ha la voluntat de denunciar el fet que tot aquell que defensi la seva terra serà sempre vist com un monstre.

El guanyador d'aquest joc d'identitats és la violència. La dominació brutal o bé la resistència ferotge són les dues úniques possibilitats en un món que s'ha quedat aturat en un temps cíclic. Tot és sempre igual, cap possibilitat de progrés o de canvi. No és estrany que el gest bíblic d'intentar travessar el mar tot caminant i que tanca la novel·la quedi frustrat per voluntat pròpia del protagonista.

La literatura postcolonial ha produït força obres d'una impecable correcció política, però a sota de la superfície d'un optimisme fingit les novel·les reproduïxen els models de bons i de dolents, de poderosos i de febles, i d'aquesta manera s'actualitzen les estructures que reforcen de nou els tòpics i els prejudicis. Els estereotips treballen en una obra literària d'una manera gairebé imperceptible, recordeu només el que deia Joan Capri en els seus monòlegs: «Entra el bo, un got de llet. Entra el dolent, whisky doble».

Un bon exemple d'aquesta actitud seria la novel·la *L'últim patriarca* (Barcelona, Planeta, 2008) de Najat El Hachmi. Me-reixeria un estudi detallat tant la recepció entusiasta de la crítica d'un estranger que escriu en la *nostra* llengua com també el rebuig manifest que l'autora mostra contra la cultura de la qual prové. El públic va aplaudir, de fet, la transformació de la societat magribina en la figura del pare dèspota que confirma tots els prejudicis ja existents. El testimoniatge d'una autora que coneix aquesta societat des de dins dóna als lectors la tranquil·litat que poden preservar el seu menyspreu tradicional envers els paletes immigrants perquè confirma que aquesta gent realment són així. L'últim patriarca és la imatge que conté tots els atributs del pare odiat, l'origen —el pare com a metàfora per a l'origen, per al llinatge— és l'únic culpable de l'exclusió de la narradora. Però aquest pare que pega, viola i coacciona fins a no deixar respirar és alhora l'únic capaç de trencar les fronteres de la misèria. L'eros de la violència s'imposa d'una manera aclaparadora. El pare que cada cop fa parets més rectes és capaç d'integració, mentre que la mare amb el seu mocador de víctima queda emmurallada en una tradició eixorca i cap

al final de la novel·la el seu personatge es desdibuixa fins a gairebé desaparèixer. Les lectures de *Solitud* i de *La plaça del Diamant* no han servit a l'autora ni per a esbossar el camí de l'emancipació. La narradora, en canvi, sí que se'n surt després d'alguns intents fracassats i obté finalment la seva satisfacció en la relació sexual amb el germà del pare. L'oncle és un home instruït, llegit, culte. Aquesta substitució del pare real per un pare possible fa més que clar que per a integrar-se primer cal renegar del que ets. Per a integrar-se en una societat nova, cal trepitjar els orígens i el rebuig ha de ser tan inequívoc com aquella camisa de dormir ridícula que es posava la narradora per fer les pregàries en l'època del seu encegament religiós. És aquesta l'actitud que volem promoure com a societat? Volem ser tan intransigents per acceptar els nousvinguts?

La visió d'una obra literària difícilment pot ser neutral i completa, el que hi som capaços de veure sempre és condicionat pels punts cecs adquirits, per aquelles coses que preferim no veure. La metàfora del *punctum caecum* va esdevenir especialment viva cap al final de la Guerra Freda. El 1989 Drago Jančar escriu el seu llibre d'assaigs reivindicatius *Terra incognita* (Klagenfurt, Wieser, 1989) per posar damunt del mapa una Eslovènia que abans mai no havia existit. La perversió del pensament geopolític rau precisament en el fet que opera amb conceptes per als quals no compten ni les muntanyes ni els rius ni la gent ni el seu dia a dia, sinó que la geografia humana és transformada en un mapa estratègic on és veu només allò que ha de ser vist. Czesław Miłosz³ va comparar l'Europa comunista amb les regions que els antics exploradors marcaven al mapa amb un lacònic *ubi leones*. Regions no explorades que evoquen la

por dels viatgers de ser devorats. La mirada pot engolir regions senceres gràcies al principi del *punt feble*, com més metafòrica és la taca dins de l'ull, més efectiva és la distorsió de la imatge.

L'estudi de Clàudia Kalász «Una percepció més aguda, però amb punts cecs» a *Carrers de frontera* (Barcelona, Institut Ramon Llull, 2008, volum 2) resumeix la trajectòria de les recents traduccions del català a Alemanya. Des del punt de vista del cànon de la literatura catalana, el mapa que han dibuixat un bon centenar de traduccions els últims deu anys encara és –malgrat els esforços i èxits innegables– força ple d'omissions d'obres i d'autors importants. Ara bé, la precarietat de traduccions més que esporàdiques ja ha passat a la història. Si més no a Alemanya ja no hi ha cap estudiós que es pugui presentar davant d'un auditori amb una antologia sota el braç i dir *omnia mea mecum porto*. Ha quedat clar que el llegat de la literatura catalana no cap en un sol llibre: és un gran pas endavant que consolida la llarga trajectòria dels estudis de llengua i literatura catalanes en aquest país.

Més difícil, però, serà eliminar el punt cec que enterboleix la imatge del conjunt de la literatura catalana. Algunes –molt poques, cal subratllar-ho– ressenyes als diaris alemanys durant 2007, com és ben sabut, van arribar a ser atacs frontals, ofensius i tergiversadors. Però no són aquests textos com un dels primers reportatges sobre Catalunya com a cultura invitada a *Der Spiegel*,⁴ els que resulten a la llarga més nocius. És relativament fàcil combatre aquell qui lluita en camp obert. Molt més difícil és enfrontar-se als arguments de Merten Worthmann, que alaba la prosa de Josep Pla en una sèrie d'articles,⁵ però alhora

no s'oblida de recordar als lectors que Pla escrivia només diaris, articles, prosa breu i que una novel·la pròpiament dita no l'ha escrita ni el més gran dels grans escriptors catalans... Aquesta reducció intencionada és greu perquè un poble sense novel·la mai pot ser considerat una nació. És aquest gènere burgès per excel·lència el que ha de confirmar que un poble ha superat l'estadi de les rondalles i de la poesia popular. Resumint, Pla és i «romandrà un cronista –un caçador i un recol·lector d'observacions dignes de ser anotades i d'històries de viatges que (habitualment) no surten mai de la pàtria».

A Alemanya sorprèn en les ressenyes la minuciositat en les descripcions de la trama de la novel·la, que delaten els punts que han despertat la curiositat i mostren la manera com va ser entès, interpretat el text. Però aquestes lectures atentes no sempre són sense nervi. Edgar Schütz s'entesta a demostrar en la seva ressenya⁶ de la novel·la *Les veus de Pamano* de Jaume Cabré que l'acció als Pirineus bé podria passar a qualsevol indret d'Espanya. La comparació amb Jorge Semprún li serveix per a afirmar que en l'aportació de Cabré no hi ha res que no es pugui trobar en obres «d'altres autors espanyols, catalans, bascos i gallecs». La frase més preocupant, però, la trobem a l'inici de la ressenya on diu que la literatura espanyola –no perd cap ocasió per tornar a subratllar que totes les literatures d'Espanya formen un sol conjunt– «ha començat, després d'un llarg i concentrat silenci, a exhumar el passat». Schütz parla d'exhumacions i Worthmann titula el seu llarg text a *Literaturen* «la dansa al voltant de les ferides». Creiem que tots els alemanys han assumit el seu passat i s'hi han confrontat, però segons com encara

molesta extraordinàriament que es furgui en el passat sigui qui sigui qui tingui aquesta intenció. Les traduccions normalment introdueixen obres que s'han escrit lluny del país en qüestió, que no tenen res a veure amb la memòria col·lectiva ni amb les tendències ideològiques dels lectors a qui van destinades. Un llibre traduït és una història diferent, un punt de vista inusual que pot fer tremolar força les opinions assentades.

La traducció és una lluita constant contra la difuminació de l'objecte que és davant de l'ull. L'univers creat per les lletres és el repte que se situa davant del traductor, hi és també la comprensió i l'emoció provocada per un original, perquè la feina del traductor consisteix a mostrar la imatge nítida en un altre context. Què es perd en la traducció, doncs? La pel·lícula de Sofia Coppola *Lost in Translation* (Estats Units, Japó, 2003) tracta aquesta qüestió molt directament. Però, si no m'equivoco, no tenim cap traducció consolidada d'aquest títol en català. Aquesta és la primera cosa perduda en aquest cas concret. Com que la pel·lícula no s'ha estrenat en català, ens falta entre molts altres referents també aquest *topos* de la indústria americana per poder repetir amb una nova fórmula la vella veritat de *traduttore traditore*.

No es poden, diu la saviesa popular, traduir títols sense haver traduït abans tota l'obra. Amb la mateixa submissió acceptem també els productes de neteja o d'alimentació que tenen, es veu, noms del tot intraduïbles. Passar de «Mr. Proper» a «Don Limpio» no sembla que afecti cap escrúpol filològic, però si l'etiqueta d'aquest o qualsevol altre producte és traduït a una llengua poc influent, es dona per descomptat que la marca registrada quedaria irrecognoscible i les vendes caurien en picat, l'envàs massa

ben fet fins i tot podria fer pensar que es tracta d'una còpia pirata.

La traducció és també un acte polític. L'encegament pot arribar a ser a vegades tan gran que el punt cec engoleix completament l'original. Els anuncis publicitaris, les pel·lícules doblades i les entrevistes als diaris on els personatges de tot el món parlen la nostra llengua sense que mai hi figuri al costat ni la font ni encara menys el traductor fan suposar que no hi ha hagut mai cap traducció, que el món és fet, narrat, explicat en una sola llengua. En un món tancat en una bombolla, res no trontolla, tot és controlable i a l'abast de la mà. D'aquí ve la por davant dels amfibis que viuen igual de bé a l'aigua i a la terra.

Allò que es perd en una traducció no és pas tan senzill de definir com ho fa Sofia Coppola en una escena de la pel·lícula en què una intèrpret japonesa redueix l'allau de paraules d'un enèrgic director de fotografia nipó en una sola frase anglesa. El protagonista, a punt de ser fotografiat, opta per posar simplement l'expressió més adequada per les circumstàncies i passar de les instruccions de la intèrpret i dels gestos del fotògraf.

Per a Bill Murray, aquest veterà de la pantalla, resulta molt més xocant encendre la televisió i trobar-se amb ell mateix en una pel·lícula que el va fer famós. És ell mateix, però més jove i, a més, doblat en japonès. Encara és ell, aquest doble atrapat en un temps passat i que parla una llengua incomprendible? La traducció produeix dobles que semblen idèntics, però que no ho són pas. Aquest encontre amb la pròpia imatge no té res a veure amb l'escena davant del mirall en què cada criatura de nou troba i fixa la seva identitat. La traducció és més aviat el reflex en un vidre en què la pròpia cara es confon amb la cara d'un transeünt. Però el

xoc d'haver de reconèixer en un desconegut els trets del propi rostre és tan necessari per a la construcció d'una personalitat com la superfície llisa de l'aigua perquè els Narcís es facin grans. No n'hi ha prou només de veure reflectit el rostre en un mirall per a saber com ets, sinó que cal saber també què és allò que comparteixes amb els desconeguts. I també, és clar, tenir les orelles obertes per sentir com et veuen els altres. La identitat demana una pell porosa.

Allò que és estranger i allò que és propi no està dividit en parcel·les de blanc i de negre. Amb els altres compartim més aviat un mirall difús on es reflecteixen les analogies i ens fan veure coses que no podríem veure d'una altra manera, però també imaginar-ne algunes que potser no hi són.

La traducció ens mostra que les coses no queden fixades en un objecte únic i irremplaçable, sinó que tenen capacitat de reproducció. L'estiu del 2004 vaig traduir per a la revista eslovena *Nova Revija* alguns poemes de Francesc Parcerisas. La dificultat més gran era com traduir el títol de «Primera sang». Calia reproduir les dues imatges que es fan presents en la locució catalana: la menstruació que porta la maduresa a les dones i el duel en què els homes lluiten «fins a la primera sang». Vaig optar de manera conscient per donar preferència al *coming of age* de les dones, però utilitzant per referir la regla un terme més ampli que no amaga que les noies comencen l'edat adulta amb una hemorràgia. Ferir algú per fer-lo créixer és una metàfora prou coneguda, gairebé no sabem veure l'expressió en el sentit literal, sinó només figurat. I jo voldria que els lectors fossin capaços de veure córrer sang en el poema i no només assumir que el poeta els explica coses greus com de costum.

«El coàgul calent d'una dona» del qual parla el poema és aquell inici brut, maculat, que fa possible la gestació dels nous éssers. Al començament del Nou Testament hi ha la verge immaculada i precisament en la tradició cristiana s'estenen al llarg dels segles les representacions plàstiques de la imatge de Déu. La pintura i l'escultura religiosa són, però, només una entrada cap a un món inaccessible. El *Cercle negre* (1923) de Kazimir Malèvitx utilitza el mateix procediment d'obrir els horitzons com les icones russes. Però per a acostar la realitat superior que no es pot ni veure ni sentir d'una manera més assequible ens cal una mena de traducció, o millor dit, d'adaptació. Així els pessebres catalans imiten les cases de pedra dels Pirineus, i l'estrella de Betlem a Viena brilla al costat d'àngels barrocs de galtes rosades. Qui voldria reduir després de tants segles aplicats a la imaginació aquesta rica paleta de representacions a una sola i correcta imatge del diví? A l'Europa cristiana ens hem acostumat a veure allò que no podem conèixer adaptat en unes versions pròximes, nostrades. L'anostrament és un terme emprat amb freqüència com a sinònim de traducció.

La relació entre la idea i les seves còpies és un tema recurrent també en la literatura. Hi ha autors, obsessionats amb la recerca de l'absolut, que han rebutjat la possibilitat de variants imperfectes que multipliquen el món i el fan incommensurable. Un dels monuments literaris més grans a aquesta angoixa el trobem segurament en els contes de Jorge Luis Borges i especialment en la seva quimera de *Pierre Menard, autor del Quijote* (*Ficciones*, 1944) en què el traductor aconsegueix igualar l'original, copiant-lo de nou en una versió absolutament idèntica.

L'objecte autèntic, l'únic original s'esvaeix en la cadena de reproduccions. «Això mateix, això idèntic, no està donat enlloc a la manera d'un tercer text l'estatut del qual seria el del tercer home en el *Parmènides* de Plató, tercer entre la idea de l'home i els exemplars humans que se suposa que participen de la idea veritable i real», diu Paul Ricœur a *Sobre la traducció* (València, PUV, 2008. Traducció de Guillem Calaforra). L'únic remei de superar aquesta situació angoixant és ser conscient de l'abisme insalvable, d'una divisió primordial.

Ricœur ens demana viure amb el *mind the gap* del metro novaiorquès sempre present. Hi ha una andana immòbil i els trens en moviment, però en aquesta estació no hi ha parades perquè l'abisme és insalvable. Només són possibles salts vertiginosos d'un comboi a l'altre, però mai no es pot aconseguir la pau d'una andana feta de coses eternes i fixades.

El problema que planteja Paul Ricœur té a veure amb la constatació de Plató a *La República* que cap cosa humana mai pot adquirir el repòs, tot es transforma, canvia i per això no és possible mostrar en l'art un absolut que valdria en tots els casos i per tots els temps. Aquesta veritat tan simple, tan evident, el filòsof no l'és capaç d'admetre. I si la transformació és la característica de totes les coses palpables que ens envolten, com no ha de ser també la característica principal de la llengua. La llengua descriu i capta el món del seu temps, queda profundament impregnada amb els pensaments individuals que l'han feta servir en uns moments molt concrets. El llenguatge com a problema filosòfic no pot, doncs, ser pensat des de la immobilitat. I la pràctica de la traducció és possiblement la mostra més evident que la llengua no-

més existeix com un enunciat. Només en un temps i en un lloc concret, les paraules adquireixen el seu sentit.

El més problemàtic en aquesta revisió filosòfica de la traducció és el lloc de les retraduccions. Segons Ricœur «és en la retraducció incessant de les grans obres, dels grans clàssics de la cultura mundial, la Bíblia, Shakespeare, Dante, Cervantes, Molière. Potser fins i tot cal dir que és en la retraducció on hom observa millor la pulsio [sic!] de traducció estimulada per la insatisfacció en la vista de les traduccions existents». Hans Christian Andersen va mostrar d'una manera deliciosa en el seu conte sobre la reina de les neus quines conseqüències té aquest desig d'immobilitat. Un tros de gel, infinitament petit, invisible, cau a l'ull d'un noi i a partir d'aquest incident ja no és capaç de desitjar res més que el desert glaçat on viu la reina. Escapa del temps i de tota mutació vivint al seu palau cristal·lí, però per sort la Gerda té forces per a anar a buscar el seu amic fins a Lapònia i retornar-li el sentit de les estacions, i el noi torna a sentir el temps que flueix i tot ho transforma. Els grans clàssics no es tradueixen pas per «millorar» la traducció ja existent. Cada nova traducció de Shakespeare o del Dant és una nova proposta estètica que pot implicar l'adaptació d'una forma mètrica o bé desitjar instaurar una nova interpretació d'un concepte. La «insatisfacció» no és més que el desig d'imprimir el rastre de la pròpia existència en el si de la llengua. Tractar l'obra traduïda com una còpia sempre imperfecta d'un original inaccessible significa sobretot esborrar el subjecte. Així sembla que la llengua podria existir sense els individus que la parlen. Si «la llengua ens parla» com diu Heidegger, l'home és una simple matèria primera,

reduït a una roda dins de la màquina. No era aquesta, precisament, la força motriu del nazisme?

Ricœur és conscient que el desig de crear un pensament universal robaria al món la bellesa de la diversitat. Però és massa rígid en la seva distinció entre el jo i l'altre, i fa impossible encabir en la seva teoria les identitats híbrides.

La psicoanàlisi és encara avui una eina útil com a mesura de control per a explicar girs aparentment inconscients en l'escriptura, però no és cap axioma que funcioni com una fórmula matemàtica que amb les mateixes variables dóna sempre el mateix resultat. La noció de «pulsio de traduir» de Paul Ricœur té el *tertium comparationis* amb el sexe en la impossibilitat d'obtenir la satisfacció completa. Els Rolling Stones ja fa dues generacions que exploten l'energia del *I can get no satisfaction*. Però és estrany pensar que els traductors tradueixen engegats pel desig del fracàs igual com els enamorats semblen guiats per l'encegament que mana les arnes d'acostar-se al llum i morir consumides en el foc de la passió.

Un altre lligam que estableix Ricœur d'una manera excessivament alegre és la convicció que comparteixen la religió i la psicoanàlisi que la confessió té un efecte catàrtic –l'ús del terme grec «catarsi» que s'acostuma comprendre com a purificació per part de Freud no és cap casualitat. N'hi ha prou de llegir el poema de Paul Celan «Frankfurt, setembre» i l'eloqüent comentari que n'ha fet Arnau Pons en el seu llibre *Celan, lector de Freud* (Palma, Lleonard Muntaner, 2006) per a comprendre com és d'insuficient aquest «treball de memòria». Cap confessió, sigui laica o religiosa, pot substituir el treball ardu d'eliminar conscientment els punts cecs que protegeixen

el passat. Més que els filòsofs o metges són els poetes els qui tenen la força de gosar dir allò que oculten els vels de la conveniència. Per això la poesia acusadora de Celan és sempre de nou descrita més o menys com la defineix també Ricœur: «Paul Celan voreja allò intraduïble, tot vorejant d'entrada allò indicible, innominable, al cor de la seva pròpia llengua.»

La protagonista de *Pedra de tartera* (Barcelona, Laia, 1985) de Maria Barbal renuncia a tornar a aprendre a resar en espanyol i aquelles cinc setmanes que passa als camps de deportats a Aragó fa veure que resa tal com li manen, però en realitat només mou els llavis. Com són (som) les persones que resen, somien, estimen en més d'un idioma? Poden vantar-se amb aquell somriure una miqueta burleta del vell George Steiner que ha fet l'amor en quatre idiomes diferents i «no sap res dels nacionalismes»? El seu Babel és un Babel on cal guanyar-se el dret a la pervivència. Paul Ricœur posa en evidència l'autor del conegut i més que admirat llibre *After Babel*. Però la «prodigalitat nefasta» de les llengües que s'han desenvolupat en contra de les lleis d'evolució i han produït una diversitat inútil i nociva queda ben retratada en una entrevista recent amb Steiner, publicada a *El País*. No n'han faltat, de reaccions, a les seves proclames, i Suso de Toro⁷ va resumir bé a les pàgines del mateix diari el nucli d'aquest pensament, segons el qual: «Les llengües *raves* generen parlants i poblacions obtuses».

La comunitat ideal no s'ha projectat a la terra, o bé tanmateix encara és possible fer una lectura nova de la cova de Plató? Elias Khoury en la seva llarga novel·la *La cova del sol* (Barcelona, Club Editor, 2007. Traducció de Jaume Ferrer) afronta l'oposició entre l'ideal i les còpies imperfectes d'aquest

plànol, les úniques capaces de sobreviure. Els relats recopilats als camps dels refugiats de Galilea, que són la base documental de la novel·la, es converteixen en una reflexió sobre l'opció del futur per al poble palestí. La cova en la qual el protagonista ha somiat el seu país ideal, es tanca amb una gran pedra, queda inaccessible. Tot i el patiment enorme, la societat ha de ser capaç d'una transformació per poder avançar junts. L'actriu francesa que visita els camps de refugiats es nega a representar el drama de Jean Genet perquè no es pot mostrar Xatilla a dalt de l'escenari. Aquesta és una de les qüestions bàsiques que la literatura s'ha de plantejar. Com «traduir» la realitat perquè quedi fixada en les lletres? Com aconseguir que les frases immòbils, rígides, siguin tanmateix capaces de testimoniar?

L'art incomoda perquè té la gosadia de dir coses. Jeff Koons ofèn amb els colors llampants dels seus objectes de disseny, escultures enormes de porcellana que posen en ridícul l'aparador de qualsevol botiga de llista de noces. L'aspiradora antropomorfa, tancada en una caixa de vidre sense haver-se fet servir mai, és una mena de verge, mentre que Cicciolina protagonitza un excessivament real *Esmorzar a l'herba* de Manet. Però els crítics gairebé sempre consideren que aquest kitsch no pretén més que acostar l'alta cultura a capes àmplies de la població i l'espectador inculte pot així finalment reconèixer en les obres exposades en un museu els seus referents. Però el conillet playboy de Koons té la panxa convertida en un mirallet i la pastanaga de plata a la mà i amb aquestes dues armes destrossa, deforma i esmicola fins i tot els dissenys més empallegosos. Tot us serà pres, diu amb un somriure mofeta des de la seva fàbrica de *ready-mades*. El flotador infantil en forma

d'una divertida tortuga té tapats els forats on posar els peus i el bot inflable és gairebé idèntic que en una botiga, amb la diferència que el de Koons és fet de ferro rovellat i no suraria mai.

Un altre exemple, molt diferent, de com la veritat massa dolorosa ens fa tancar els ulls, el trobem en la novel·la que acabo de traduir, *Pedra de tartera* de Maria Barbal. El monòleg de la Conxa que recull els passos d'una vida s'atura per uns instants en un camí de bosc. La Conxa té aleshores els fills ja grans, el marit és mort, però la vida continua i aquests pensaments els resumeix amb poques paraules: «... vaig pensar, camí de casa, que ja no em necessitaven. Va ser una idea nova, com un raig de sol que es filtrés davall les branques i m'hagués encogat la vista». La veritat costa de veure no perquè la llum reveladora sigui massa brillant, sinó perquè fa mal. El dolor de la Conxa és la sobtada revelació que la seva vida ha arribat a un punt sense retorn. La seva vellesa al pis dels fills a Barcelona, exiliada de la casa pairal del Pallars, és trista. Però en aquesta última transformació de la seva protagonista, Barbal aconseguix descriure la misèria que més colpeix tants altres desplaçats. Les àvies assegudes en una butaca que no parlen, que no són capaces de cap comunicació amb el nou entorn, són el moble que gairebé mai falta als pisos dels exiliats. Sense haver sortit per res dels paisatges locals, Barbal aconseguix dignificar la condició dels qui són forçats a viure dins el punt cec. Vides oblidades, vides al marge que recuperen la veu. *L'últim patriarca* d'El Hachmi, per molt que parli d'horitzons més amplis, en canvi, no aconseguix il·luminar aquest racó de casa i en aquesta novel·la tot el que és feble desapareix dins del punt cec.

El punt cec de l'ull és també el fil conductor del llibre de Jean Clair *Autoportrait au visage absent* que mostra a la portada un dibuix de Zoran Mušič, fet els últims mesos de la seva vida: una figura humana col·lapsada dins de si mateixa i amb una zona d'ombres en lloc del rostre. El tríptic *Three studies for Figures at the Base of a Crucifixion* de Francis Bacon va ser pintat el 1944. La violència dels seus éssers biomorfs està concentrada en les boques obertes dels tres personatges sota la creu. L'horripilant obertura de l'oracle de Delfos que produïa sons no articulats es fa present en la bestialitat d'una boca plena de dents i sense llengua. És per això que hem d'esperar que els versos no siguin un oracle que produeix missatges indesxifrables per als homes. Bacon, explica Jean Clair, tenia a la paret del seu estudi fotografies de Himmler i Goebbels amb la cara transfigurada per la ganyota de les paraules convertides en crits. Aquest document pictòric dels «anys més bruns» com diu Ferrater és prou esgarrifós i fa recordar per sempre més on porta la pèrdua del nom i del rostre humans. L'home, una xifra, l'home, un animal abans de ser abatut.

En l'article «El pitjor dels insults», publicat el 2007, Abel Cutillas (1976) explica que l'objectiu del seu llibre d'aforismes *Viure mata* (Juneda, Fonoll, 2006) «era desemmascarar el sacerdot de torn, guardià zelós del mal radical, esperant que llancés sobre mi l'insult sagrat corresponent. Efectivament ha estat així, i, per tant, puc considerar que he reeixit».⁸ Amb aquestes paraules defensava la publicació de l'aforisme a la revista *BenZina*: «L'Holocaust fou, en certa manera, un homenatge als jueus: se'ls va reconèixer com a poble escollit». En lloc d'un rebuig unànim,⁹ el joc cínic del jove autor va suscitar no pas poca apro-

vació i fins i tot admiració a causa del seu atreviment.¹⁰ Cutillas argumenta que en la nostra societat de valors líquids hi ha, malgrat tot, uns guardians que, com els antics sacerdots, protegeixen el darrer límit que impossibilita d'assolir la plena llibertat. És això la llibertat que els europeus hem somniat com a mínim des de la Il·lustració? No reconèixer cap límit?¹¹

La falta d'una «literatura hospitalària» no afecta només la llengua catalana, que s'empobreix. La percepció de les altres, la manera de pensar la diferència i l'alteritat sembla que ha quedat afectada per aquest punt cec que accentua la feblesa d'una cultura massa autosuficient. El problema no és la reducció dels referents al nivell local. No n'hi ha prou de situar les obres d'Albert Sánchez Piñol només dins de la genealogia de la novel·la fantàstica, sinó que cal preguntar-se molt clarament com estan relacionades les seves obres amb la situació catalana, amb l'entorn en què la seva literatura ha estat escrita. I tot just així la reflexió sobre el terrorista de l'IRA que acaba als mars del sud resulta un relat utòpic i simple en comparació del tractament de la mateixa problemàtica a *L'ombra de l'eunuc* de Jaume Cabré (Barcelona, Proa, 1996).

Aquests dos autors es troben entre els més traduïts de la literatura catalana, però es fa difícil comparar la manera com actua la seva literatura i en què focalitza cadascú la problemàtica del seu propi país. El Hachmi i Barbal també podrien esdevenir aviat una parella semblant. Àfrica reduïda a un retrat «acceptable», acceptable perquè s'avé amb la imatge preconcebuda que ja en tenim dels seus habitants i a l'altre costat, una Catalunya profunda que amb un treball de memòria fa sentir sota els peus els cantells esmolats de les pedres a la tartera fins i tot allà on no n'hi ha, de tarteres.

És preocupant veure que, en la literatura dels joves autors catalans, s'hi han fet lloc sentiments xenòfobs i que hi creix la inexplicable paranoia davant dels forasters i això en un món ple de viatges on ja només hi ha fronteres administratives. Ja no hi ha el mur de Berlín i la gran muralla xinesa és un atractiu turístic. Però les barreres de vidre transparent als aeroports amb un oficial darrere la finestreta que ha de posar el segell al passaport són igual d'efectives. Aquest és el món sobre el qual parlem. La traducció literària no existeix allà on no hi ha carreteres, escoles, una llengua codificada i prou diners per a comprar els drets dels contes escrits. L'intercanvi literari és una implacable anàlisi de les injustícies del món global.

A la Fira del Llibre de Frankfurt de 2007, l'Informe sobre la traducció literària que ha coordinat Esther Allen per al PEN Internacional i l'Institut Ramon Llull va tenir molt bona acollida entre els visitants, en la mitja hora que va durar la presentació del llibre van desaparèixer més d'un centenar dels exemplars posats a disposició del públic expert. I tanmateix, entre les conclusions inevitables de l'Informe hi ha també el fet que a Europa és avui pràcticament impossible convèncer un editor que publiqui una traducció si aquesta no ve finançada des del país d'origen. L'Estat xinès, creieu que donaria suport financer a un autor dissident? Com podem fer dependre del diner oficial l'arribada d'informacions sobre els casos de repressió? Catalunya necessita pensar en si mateixa d'una manera molt més conscient com un país d'acollida que té mecanismes per a deixar la porta oberta i saber també tot allò que és més petit i més feble.

Una traducció que es produeix fora dels corrents dominants del mercat és un fil tan

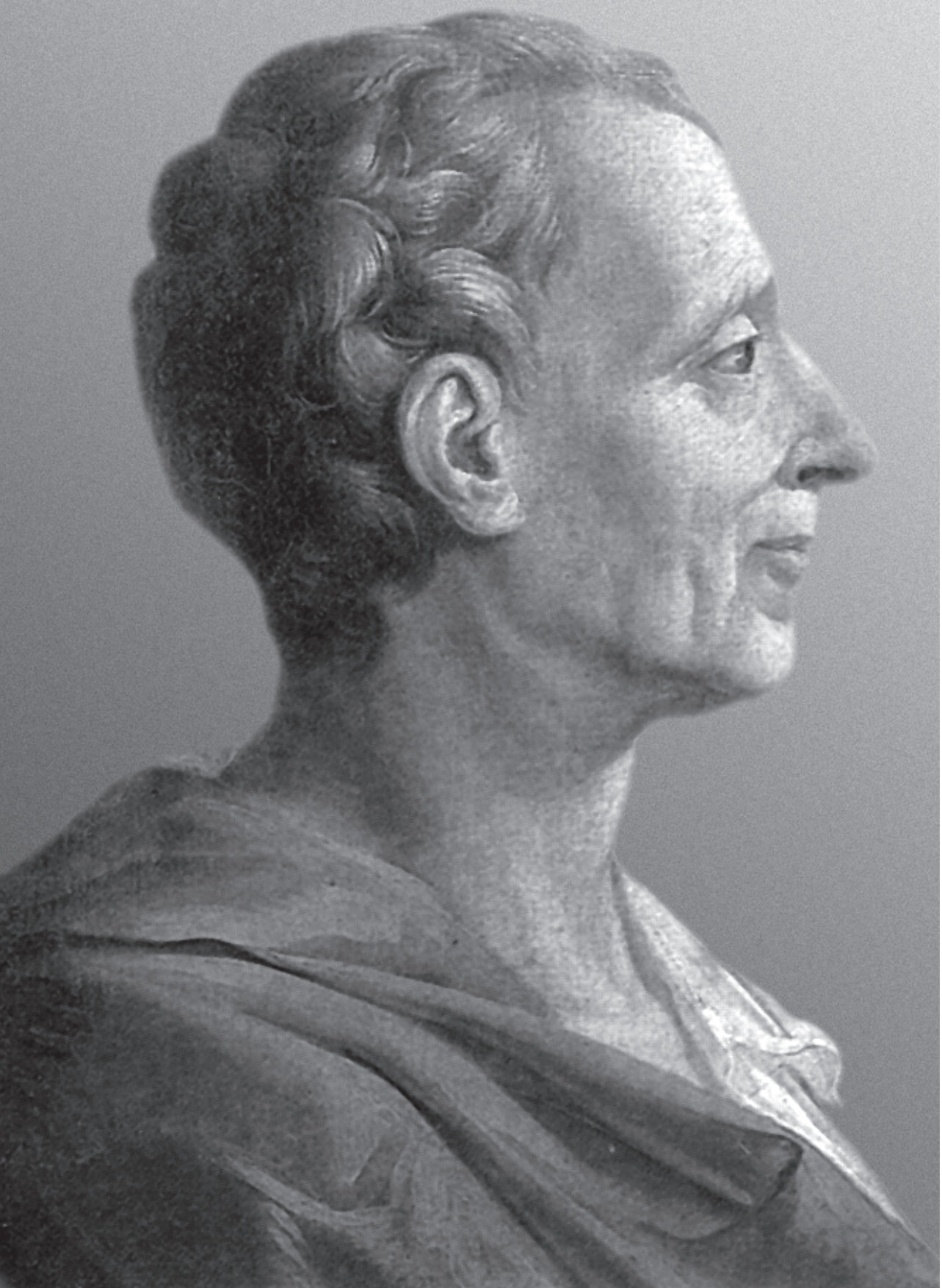
prim, tan desesperadament imperceptible i fràgil, que a vegades sembla que ni tan sols existeixi. Però el teixit viu de la literatura universal es nodreix d'aquesta saba, de la capacitat individual de les persones d'estirar el coll i mirar per damunt de la frontera imposada. A final de setembre del 2008 va tenir lloc a Mequinensa una trobada de traductors de Jesús Moncada. Igor Marojević, traductor i escriptor serbi, va parlar-hi de la seva experiència de traduir *Camí de sirga* i la reacció dels lectors al seu país:

Em temo que hi ha una raó de fons que explica el fet que cap de les novel·les importants traduïdes del català —ni tan sols *Quadern gris* de Josep Pla o *La plaça del Diamant* de Mercè Rodoreda— no hagin rebut ni una sola ressenya de la crítica. Ja d'entrada és clar que s'ha tornat a repetir que una literatura petita no ha estat capaç de trobar cap valor en una altra literatura igual de petita. Però l'altra raó més profunda són les tendències estètiques provocades per les guerres dels noranta del segle passat als Balcans. El discurs públic ha estat marcadament orientat cap al passat i molts autors literaris han intentat d'oferir una catarsi a nivell nacional amb les seves obres perquè els polítics hi han fracassat. Això ha provocat que la majoria dels crítics s'accontentin amb el mite en lloc de cercar la veritat històrica i això fa també que prefereixin el model de la novel·la vuitcentista en lloc d'una narrativa postmoderna o del segle XXI. No hi ha una crítica que sigui capaç d'avaluar l'increïble fet que avui a Sèrbia s'escriu més ficció amb l'aire del realisme vuitcentista que no pas obres de neorealisme i que hi hagi més narrativa que fingeix ser una novel·la històrica que no pas d'obres amb l'ús conscient de la metaficció.

Marojević ha traduït Moncada per la ironia que traspua cada línia del seu text i admira en ell la capacitat de reconstrucció del passat a través de les petites històries de la gent ordinària. Encara que la traducció no hagi despertat els crítics professionals del seu embadaliment, Moncada ha trobat la complicitat dels lectors serbis que han llegit l'enfonsament de Mequinensa com un paral·lel de la novel·la *El pont sobre el Drina* del Nobel bosni Ivo Andrić. Dues novel·les sobre el riu que passa impassible al costat de les construccions humanes han trobat així alguns lectors que poden sospesar-ne el contingut. I amb això l'èpica que predomina en la narrativa sèrbia actual ha encaixat una petita esquerda. No es pot mesurar l'efecte que pot tenir una traducció amb el nombre d'exemplars venuts, és així de simple.

Mirko Kovač amb el seu relat «Dia i nit»¹² sobre un capellà que de dia mostra la generosa acceptació de la diversitat religiosa en un petit poble a Bòsnia i de nit es converteix en un botxí de mans ensangonades o bé Lojze Kovačič amb «El conte sobre el fill de dos caps»,¹³ que descriu la lluita dels bessons per la victòria final, podrien ajudar els lectors catalans a comprendre les dificultats d'una convivència real entre les cultures, però dubto que els puguem llegir mai aquí perquè a Catalunya hi ha el mateix menyspreu cap a les literatures petites com a Sèrbia. Però per mirar als racons obscurs, on dormen les veritats més incòmodes, necessitaríem l'ajuda precisament d'aquelles obres literàries que han sabut créixer des de la feblesa. □

1. Sigmund Freud, *Drei Abhandlungen über Sexualtheorie* (1905) a *Gesammelte Werke V*, Frankfurt, Fischer, pp. 27-145.
2. Dawn Ades, «Painting and the paranoiac-critical method» a *Dalí*, Londres, Thames&Hudson, 1995, pp. 119-151.
3. Czeslaw Milosz, «Central European Attitudes», *Cross Currents* 5 (1986).
4. Margit Knapp, «Der Gast ist König», *Spiegel Spezial* 5 (2007), pp. 47-49.
5. Merten Worthmann, «Der Tanz um die Wunden», *Literaturen* [Berlín] 9 (2007) – «Sturm und Milde», *Die Zeit. Literatur* (octubre 2007), p. 34.
6. Edgar Schütz, a *Falter*, Buchbeilage 41 (10-10-2007), p. 20.
7. Suso de Toro, «Steiner y nosotros», *El País* (22-9-2009), p. 33.
8. Abel Cutillas, «El pitjor dels insults», *Avui* (15-3-2007), p. 27.
9. Idith Zertal, «Secuelas del holocausto», *La Vanguardia* (9-10-2006) – Xavier Antich, «Filos nazis», *La Vanguardia* (28-3-2007).
10. Augustí Colomines, «L'escala de discriminacions», *Avui* (2-9-2006), p. 20 – Enric Casasses, «Prejudicis pobletans perversos», *El País, Quadern* (22-3-2007), p. 8.
11. Simona Škrabec, «Words in Freedom», *Primerjalna književnost* [Ljubljana] 31, Special Issue, 2008.
12. Mirko Kovač, «Dan i noć» a *Ruže za Nives Koen*, Zagreb, Fraktura, 2004.
13. Lojze Kovačič, «Zgodba o dvoglavem sinu» a *Zgodbe s panjskih končnic*, Ljubljana, 1993.

Discurs sobre els motius que ens han d'encoratjar a les ciències

Montesquieu

Charles Louis de Secondat, Baró de Montesquieu (1689-1755), havia estat elegit membre de l'Acadèmia de Ciències de Bordeus el 1716. En aquella època sentia un interès molt viu per tota mena de qüestions científiques i va presentar diversos «discursos» sobre aquestes matèries, com ara sobre les causes de l'eco (1718), sobre la funció de les glàndules renals (1718), sobre la causa del pes dels cossos (1720) o sobre història natural (1721). Si bé la fama que li procurà la publicació de les Cartes perses (1721) el convertí en un personatge de la intel·lectualitat europea i el va projectar cap a París, encara presentà aquest discurs el 15 de novembre de 1725 davant l'Acadèmia de Bordeus, d'interessos més aviat científics, en contrast amb la trajectòria posterior de Montesquieu, més centrada en qüestions històriques, filosòfiques i polítiques, una dedicació que culminaria amb la seua obra més coneguda i influent, L'esperit de les lleis (1748). De tota manera, i en sintonia amb els ideals de la Il·lustració, o amb l'orientació de la cultura europea en aquella època, els interessos humanístics i científics no divergien tant. I en aquest mateix discurs sobre les ciències (el títol original del qual és «Discours sur les motifs qui doivent nous encourager aux sciences»), hi trobarem una visió matisada i complexa dels lligams entre política, ciència i «belles lletres», emmarcada en una determinada concepció de l'evolució de la civilització i de les societats humanes.

GUSTAU MUÑOZ

La diferència que hi ha entre les grans nacions i els pobles salvatges és que aquelles s'han aplicat a les arts i les ciències i aquests se n'han desentès absolutament. Potser la major part de les nacions deuen la seua existència als coneixements que donen les arts i les ciències. Si tinguéssim els costums dels salvatges d'Amèrica, dues o tres nacions d'Europa haurien devorat ben aviat totes les altres, i potser un poble conqueridor del nostre món se'n vantaria, com els iroquesos, d'haver devorat setanta nacions.

Però, deixant de banda els pobles salvatges, si un Descartes hagués arribat a Mèxic o al Perú cent anys abans que Cortés i Pizarro, i si hagués ensenyat a aquests pobles que els homes, tal com són, no poden ser immortals; que els recursos de la seua màquina, com els de totes les màquines, s'esgoten; que els efectes de la natura són tan sols una conseqüència de les lleis i les comunicacions del moviment, llavors Cortés, amb un grapat d'homes, no hauria pas destruït l'imperi de Mèxic, ni Pizarro el del Perú.

Es pot dir que aquesta destrucció, la més gran que ha vist mai la història, fou només un simple efecte de la ignorància d'un principi de la filosofia? Doncs, és així, i em propose demostrar-ho. Els mexicans no tenien armes de foc, però tenien arcs i fletxes, és a dir, tenien les armes dels grecs i dels romans. No tenien ferro, però tenien pedres de sílex, que talla com el ferro, i que fixaven a la punta de les seues armes. Tenien fins i tot un domini excel·lent de l'art militar perquè formaven uns rengles molt atapeïts, de manera que si un soldat era mort, un altre el substituïa tot seguit. Tenien una noblesa generosa i intrèpida, educada en els mateixos principis que la d'Europa, que enveja el destí dels qui moren per a la glòria. D'altra banda, la vasta extensió de l'imperi donava als mexicans mil mitjans per a destruir els estrangers, suposant que no poguessen vèncer-los d'entrada. Els peruans tenien els mateixos avantatges, i de fet sempre que es defensaren, sempre que combateren, reeixiren. Els espanyols arribaren a pensar que serien exterminats per aquells petits pobles resolts a defensar-se. Així doncs, per quina raó foren destruïts tan fàcilment? Perquè tot el que els semblava nou —un home barbut, un cavall, una arma de foc— era per a ells efecte d'un poder invisible, al qual es consideraven incapaços de resistir. No era valor el que els faltava als americans, sinó només l'esperança de reeixir. Per tant, un mal principi de filosofia, la ignorància d'una causa física, paralizà tot d'una les forces de dos grans imperis.

Entre nosaltres, la invenció de la pólvora de canó aportà un avantatge tan mediocre a la nació que se'n serví per primera vegada, que encara es discuteix quina fou realment la primera. La invenció de les ulleres de llarga vista només els aprofità una vegada als holandesos. Hem après a no veure-hi, en tots aquests efectes, més que un pur mecanisme; i d'aquesta manera, no hi ha cap artífici tècnic que no estiguem en condicions de contrarestar amb un altre artífici tècnic.

Les ciències són, doncs, molt útils, perquè guareixen els pobles de prejudicis destructius. Però puix que sabem que una nació que les ha conreat continuarà conreant-les en grau suficient per a no caure en un nivell de barroeria i d'ignorància que podria causar-ne la ruïna, parlarem dels altres motius que haurien d'encoratjar-nos a aplicar-nos-hi.

N'és el primer la satisfacció interior que hom sent quan veu que augmenta l'excel·lència d'un mateix, i quan un ésser intel·ligent esdevé més intel·ligent. El segon d'aquests motius és una certa curiositat que tenen tots els homes, i que mai ha estat tan raonable com al segle actual. Sentim dir tots els dies que els límits del coneixement humà han reculat infinitament, que els savis estan sorpresos de trobar-se tan savis, i que la magnitud dels èxits els fa dubtar de vegades de la realitat d'aquests èxits. I no hauríem de participar d'aquestes bones noves? Sabem que l'esperit humà ha anat molt lluny: per ventura no veurem fins on ha arribat, el

camí que ha fet, el camí que li resta per fer, els coneixements de què es vanta, els que voldria atènyer, els que desespera d'aconseguir?

Un tercer motiu que ens hauria d'encoratjar a les ciències és l'esperança ben fundada de reeixir-hi. Allò que fa tan admirables els descobriments d'aquest segle no són les veritats simples que hom ha trobat, sinó els mètodes per trobar-les. Els mètodes no són pas pedres per a l'edifici, sinó els instruments i les màquines que permeten bastir-lo tot sencer.

Si un home es vanta de posseir or i un altre de saber produir-lo, certament el vertader ric seria el que sabria com produir or.

Un quart motiu és la nostra pròpia felicitat. L'amor a l'estudi és gairebé l'única passió eterna que tenim. Totes les altres ens abandonen a mesura que aquesta miserable màquina que ens les dona s'acosta a la ruïna. La joventut ardent i impetuosa, que vola de plaer en plaer, pot de vegades experimentar plaers purs, perquè abans que tinguem ocasió de copsar les espines d'un ja ens ha fet fruir els d'un altre. Quan envellim, els sentits poden oferir-nos voluptuositat, però gairebé mai plaer. És llavors quan ens adonem que l'ànima és la part principal de nosaltres mateixos. I és com si la cadena que la lliga als sentits s'hagués trencat, de manera que els plaers s'hostatgen ara en l'ànima i prou, però tots completament independents.

Si durant aquest temps no donem a la nostra ànima –que està feta per a ser ocupada i no ho és pas– ocupacions que li convinguen caurà en un avorriment terrible que ens duu a l'anorreament; o si revoltant-nos contra la natura ens entestem a buscar plaers que no estan fets per a nosaltres, aquests semblaran fugir tan bon punt ens hi atansem. Una joventut juganera es glorieja de la seua felicitat i ens insulta tothora. Puix que sent tots els avantatges, ens els fa sentir. En les assemblees més animades, tota la joia és per a ella, i per a nosaltres els planys. L'estudi ens guareix d'aquests inconvenients, i els plaers que ens dona no ens recorden que ens fem vells.

Cal que ens bastim una felicitat que ens acompanye en totes les edats. La vida és tan breu que cal rebutjar qualsevol forma de felicitat que no dure tant com nosaltres. Una vellesa ociosa és l'única que esdevé una càrrega; en si mateixa la vellesa no ho és pas, car si ens degrada en un cert món, ens acredita en un altre. No és el vell qui és insuportable, sinó l'home; l'home que s'ha posat en situació de morir d'avorriment o que passa d'una companyia a una altra en cerca de plaers.

Un altre motiu que ens hauria d'encoratjar a aplicar-nos a l'estudi, és el benefici que en podria traure la societat de la qual formem part. Hi podrem afegir, a les comoditats que ja tenim, moltes més que no en tenim encara. El comerç, la navegació, l'astronomia, la geografia, la medicina, la física, han rebut mil avantatges gràcies al treball dels qui ens van precedir. Per ventura no és un projecte bonic treballar perquè els que vindran després siguin més feliços que nosaltres?

Nosaltres no ens planyerem pas, com un cortesà de Neró, de la injustícia de tots els segles cap aquells que han fet florir les ciències i les arts: *Miron, qui fere hominum animas ferarumque oere deprehenderat, non invenit hoeredem* [Miró, que capturava l'ànima d'homes i

animals en bronze, no trobà hereu]. El nostre segle és potser tan ingrati com qualsevol altre, però la posteritat ens farà justícia i pagarà els deutes de la generació present.

Un comerciant enriquit amb el retorn dels seus vaixells es riu de la inutilitat d'aquell que l'ha conduït com si diguéssim de la mà per oceans immensos, i se'l perdonarà. Es tolera que un guerrer orgullós, curull d'honors i de títols, menysprei els Arquímedes dels nostres dies, que han donat ales al seu coratge. Els homes que amb la seua acció predeterminada són útils a la societat, els que l'estimen, volen ser tractats com si fossin els actors decisius.

Després d'haver parlat de ciències, direm un mot sobre les arts. Els llibres de pur esperit, com ara els de poesia i eloqüència, tenen almenys una utilitat general; i aquesta mena de beneficis són sovint superiors als avantatges particulars.

Aprenem als llibres de pur esperit l'art d'escriure, l'art de manifestar les nostres idees, d'expressar-les noblement, amb vivesa, força i gràcia, ordenadament, i amb la varietat escassament per a alleujar l'esperit.

Tothom ha conegut en algun moment de la seua vida persones que, molt dedicades al seu art, haurien pogut dur-lo molt lluny, però que mancades de l'educació escaient, incapaces també de formular una idea i desenvolupar-la, malbarataven tots els avantatges del seu treball i del seu talent.

Les ciències tenen connexió les unes amb les altres; les més abstractes condueixen a les que no ho són tant, i el cos de les ciències està relacionat tot sencer amb les bones lletres. Les ciències guanyen molt si són tractades d'una manera enginyosa i refinada, perquè això n'evita l'aridesa, i per tant el desinterès, i les posa a l'abast de tots els esperits. Si el pare Malebranche hagués estat un escriptor menys encisador, la seua filosofia no hauria sortit del fons d'un col·legi, i hauria romàs en una mena de món subterrani. Hi ha cartesians que només han llegit els *Mondes* de Fontenelle; aquesta obra és més útil que una obra més difícil, perquè és la cosa més seriosa que la majoria està en condicions de llegir.

No hem de jutjar la utilitat d'una obra per l'estil que ha triat l'autor: sovint hom diu amb molta gravetat coses bastant puerils; i sovint hom diu fent broma les veritats més serioses.

Però amb independència d'aquestes consideracions, els llibres que aporten esbargiment als esperits no són pas inútils. Aquesta mena de lectures són les diversions més innocents de la gent del món, perquè desplacen gairebé sempre els jocs, els excessos, les converses maldients, i els projectes i maniobres de l'ambició.

Traducció de Gustau Muñoz

Algunes notícies sobre la llengua llemosina (amb relació a València)

Vicent Boix

En el primer tom de la seua Historia de la ciudad y reino de Valencia, publicat el 1845, Vicent Boix dedicava un capítol a il·lustrar els seus lectors sobre les antigues excel·lències de la llengua llemosina. A mitjan segle XIX es feia servir aquesta denominació per a designar la llengua autòctona, que encara es parlava al carrer, però que havia retrocedit notablement en els usos cultes i literaris. En realitat, feia segles que s'usava l'expressió «llemosí», represa ara pels prohoms de la Renaixença, per a designar el català («en llemosí sonà lo meu primer vagit», Bonaventura Carles Aribau, La pàtria). De 1521 data una de les referències més antigues de l'ús d'aquesta expressió: en aquest any s'imprimí a València una versió del Blanquerna de Ramon Llull que l'editor, Joan Bonllaví, declarava haver acomodat de la «llengua llemosina primera» a «esta llengua valenciana bastarda». Per als valencians del segle XVI, el terme «llemosí» designava la llengua remota, medieval, anterior al 1500, difícil ja d'entendre per als lectors «moderns». Però, com apuntava encertadament Joan Fuster, si per als erudits dels segles XVI al XVIII de tots els Països Catalans el terme tenia aquesta significació, al segle XIX passà a designar de forma genèrica la llengua comuna, el català antic i modern, com hem vist que feia Aribau i com farien també la majoria dels escriptors valencians, per als qui la fórmula resultava particularment convenient, ja que donava un nom unitari a la llengua compartida amb Catalunya i les Illes i al mateix temps evitava la denominació de català, «poc tolerable per a la susceptibilitat localista».

El 1845, Vicent Boix no dubta a qualificar de «catalana» la llengua que es parla al País Valencià, a reconèixer per tant la unitat de l'idioma, tot i que les aportacions —lèxiques, fonètiques— d'altres llengües, a causa de les diverses procedències dels repobladors que s'instal·laren en el nou regne després de la conquesta del segle XIII, l'àrab dels musulmans que hi van romandre inclòs, acabarien dialectalitzant-la i diferenciant-la de la que es parlava a Catalunya. «La nostra llengua, encara que catalana, no és substancialment diferent més que en el dialecte, pronunciació, conjunt de veus, vocables àrabs vulgars i romans. Amb l'heretament i l'assentament que van fer en la nostra capital els castellans, navarresos, portuguesos, provençals, romans, aragonesos i catalans, s'agregaren a la llengua catalana diverses veus, amb les quals es va formar un nou dialecte o romanç provincial». Boix té també una idea sobre els orígens i les successives mutacions genètiques de la llengua: la seua procedència occitana —«provençal»—; el seu arrelament i evolució al Principat,

que la fa «catalana»; i la formació final, ja al País Valencià, d'un «tercer idioma», nascut de la barreja del català dels repobladors amb les llengües d'altres colons, que Boix no denomina mai «valencià» i per al qual fa servir els termes de «llengua materna» i de «llemosí».

Amb el temps, Vicent Boix seria professor de la Universitat de València, cronista de la ciutat i el regne i, sobretot, un protagonista destacat de l'agitada vida política del segle XIX valencià. Però el 1845 era encara un jove historiador de 32 anys, liberal, revolucionari, apassionat «per les nostres antigues glòries de València». Entre les quals, la llengua, que molt poques persones de llustre usaven ja a la seua època i que quasi ningú era capaç d'entendre en els vetusts textos en què estava escrita. Fins al punt que ha d'excusar-se per haver reproduït en apèndix al final del llibre alguns documents en la seua llengua original i no haver-los traduït al castellà com li havien recomanat algunes «persones respectables» i que no es van estar de mostrar la seua desaprovació. Afortunadament, conclou Boix amb esperança, hi ha ja una nova generació de joves, «més il·lustrats que nosaltres», disposats a «salvar de l'oblit» la vella llengua i les antigues memòries que es van escriure en ella. Es referia als qui, pocs anys després, encapçalarien la Renaixença valenciana.

ANTONI FURIÓ

La llengua provençal o prohençal popularitzada al principat de Catalunya adquirí més regularitat, més harmonia i major nombre de veus, i doncs féu desaparèixer quasi del tot la que amb tanta celebritat es parlava a l'altra banda dels Pirineus, i oferí tanta variació que arribà a formar quasi una llengua diferent, distingint-se en llemosina i provençal. Així ho van creure els PP. de la sàvia congregació de Sant Maur en la història general del Llenguadoc, per a fer observar els escrits redactats en llengua provençal i els que estan en llemosí.

La llengua provençal catalana, segons antics documents, s'expressava d'aquesta manera: «E com ab vostron franch català prohençal hajau tant ab Nostre Senyor, que a vós la Verge madona Sancta Maria tramès aytants oraçons n'aurets consinen... Aquí fon lo que me'n hajats dits en la maysó de campagna». Heus ací també una quarteta d'aquells temps:

Ab un cruel orage
On me veig perir,
Courant au naufrage
Non ja qui·m playndrà
N'aquí recurrir.

Aquesta llengua arribà a ser tan elegant, que era coneguda generalment en moltes nacions d'Europa, i foren els monarques d'Aragó els que manifestaren més afany a propagar-la,

fent-ne ús en els seus documents. En Guillem de Corberà, nomenat el 1216 preceptor i majordom de l'infant en Jaume I d'Aragó, instruí en ella el seu august deixeble, que alguns anys després la introduí a València al temps de la conquesta. Prova gens equívoca de l'ús general que es feia d'aquesta llengua són els comentaris que va escriure el mateix príncep i els molts privilegis que concedí redactats també en llemosí, segons el document següent: «Nós, Jacobus, per la gràcia de Déu rey de Aragó, de Mallorques et de València, comte de Barchinona e d'Urgell e senyor de Mompeller. Volem e manam a tots los richs-hòmens de les nostres viles e dels castells, també als lochtinents seus, com a aquells qui no-n tenen, qui són en la senyoria del regisme de València, que facen homenatge y sacrament al infant en Pere, fill nostre, que com a Nostre Senyor plaurà que passem d'aquest segle, que ells lo tinguen et hagen per senyor natural, e que li sien leals e feels contra tots hòmens, e que-l guarden son cors y los membres e tota la sua terra de mal e de dany, e tot llur poder, e en consells e altres coses que li sien leals e feels, a bona fe e sens tot engany. Retinents a nós en aquest temps damunt dit e en les terres manament e manaments en totes coses e per totes coses, los quals a ells nós faríem ni volríem fer, e nostra plena senyoria, com nós la havem en ells. E totes aquestes paraules sien meses en aquest homenatge y en aquest sacrament d'atendre e de complir a bona fe e sens tot engany. *Datum Illerde (Lleida) septimo idus novembris anno a Nativitate Domini millesimo ducentesimo sexagesimo secundo*».

En llegir aquest i altres documents d'aquella època, com la introducció als Furs de València, no es pot afirmar que siga llemosina la llengua de què es van valdre els seus autors; perquè ni el rei en Jaume en els seus comentaris, Ramon Muntaner en la seua crònica, el rei en Pere en la seua història, ni cap instrument del temps de la conquesta, anomenen llengua llemosina la que s'introduí en el nostre regne, cosa que prova que aquesta veu *llemosí* es va emprar posteriorment a la publicació d'aquells escrits.

La nostra llengua, encara que catalana, no és substancialment diferent més que en el dialecte, pronunciació, conjunt de veus, vocables àrabs vulgars i romans. Amb l'heretament i l'assentament que van fer en la nostra capital els castellans, navarresos, portuguesos, provençals, romans, aragonesos i catalans, s'agregaren a la llengua catalana diverses veus, amb les quals es va formar un nou dialecte o romanç provincial, segons ho va declarar el mateix rei conqueridor: «los jutges en romanç diguen les sentències que donaran». Usant, doncs, aquest romanç, també va escriure els seus furs el senyor en Jaume II.

L'agregat de tantes llengües formà un tercer idioma, conegut antigament en el nostre regne per *llengua materna*;¹ es difongué a poc a poc amb l'adquisició de noves belleses i, deixant-se conèixer al segle XVI, oferí un llenguatge harmoniós, senzill, dolç i abundant de frases i modismes agradables. El seu principi, doncs, el fixarem al segle XIII, per l'any 1238;² la seua exquisidesa al segle XV, any 1499;³ i la seua major perfecció al segle XVI, com es pot veure en els registres dels reis en Felip II i III. Això no obstant, si s'analitza aquesta llengua per les escriptures que es van rebre en aquelles èpoques,⁴ advertirem la postergació d'unes veus, l'adquisició d'unes altres, la locució del romanç i la nova introducció de vocables, diccions, frases i figures.

Perquè no podem dubtar que els privilegis valencians del segle XIII i XIV descobreixen un llatí bastant ordenat; les escriptures, registres reials i papers jurídics, un altre de romancejat; i els documents d'ambdues classes i actes judicials, redactats en l'idioma del país, un romanç matern; de manera que, comparat el del segle XIII amb el del XIV, hi advertim una diferència notable, i podem gairebé assegurar que a València i el seu regne s'usaren dues classes de llatí i un dialecte o romanç amb el qual s'estenien els contractes i parlava el poble.

A continuació, doncs, oferim als nostres lectors alguns trossos en prosa i en vers, escrits en llemosí, tan poc conegut ja als nostres dies. El versos, en particular, tenen fluïdesa i harmonia, i conserven tot el caràcter d'aquella antiga poesia que, semblant als càntics d'Ossian, són un model de senzillesa, de veritat i de melodia. Ací ens sembla oportú contestar a algunes persones apreciables que ens han fet present la conveniència que vessàssim al castellà aquests i altres trossos del nostre antic llemosí, com així mateix els que estan escrits en llatí. Coneixem efectivament l'oportunitat d'aquesta advertència, però hem tingut presents algunes raons literàries per a procedir en aquest afer d'una manera que sentim que no haja merescut l'aprovació d'aquelles respectables persones. Prescindint del fet que ja en la nostra narració històrica ens hem abstingut d'intercalar les abundants cites llemosines que a propòsit inserim en l'apèndix, hem cregut grat als literats distingits amb què compta València reproduir una porció de textos escrits en un idioma que van usar tants prínceps il·lustres i que ens recorda a cada pas aquells segles en què València, sense apel·lar ni a llengua estrangera per a fer-se entendre a d'altres pobles grans, ni a recursos estranys per a fer-se respectar onsevulla, i unida a Aragó i Catalunya, contribuí amb aquests dos regnes a disputar i aconseguir durant molt de temps el domini de la mar, engrandint la Corona d'Aragó amb les il·lustres conquestes de Sicília, Sardenya, Còrsega i Nàpols. ¿Per què no hem de presentar, a més, als nostres contemporanis aquelles produccions que immortalitzaren als nostres majors tant com la glòria de les seues armes? Perquè actualment s'haja corromput en gran part la nostra literatura nacional per la importació de tantes obres estrangeres, poques bones, i de mal gust la majoria, ¿hem de condemnar a l'oblit tants escrits de mèrit difícils d'imitar? Amb justícia ha dit el senyor Zacarés en els seus *Recuerdos de Valencia* que el llenguatge llemosí era el fill primogènit dels idiomes d'Europa; i sensible és que després de vuit segles d'ús brillant començàs a perdre's, quan València va veure desaparèixer sota el ceptre de Felip V alhora els seus furs i la seua llibertat, els seus records i la seua glòria literària. Aquest llenguatge parlaren els nostres paladins en les corts d'Aragó i de Tolosa; aquest llenguatge usaren aquelles corts valencianes que foren un model de gravetat, de seny, d'independència i de patriotisme; aquest llenguatge usaren aquells antics jurats, a qui no pogueren doblegar mai ni l'or de la cort ni les amenaces dels prínceps més poderosos; aquest llenguatge usaren aquells batalladors que obriren tan immens avenir a l'Espanya de Carles I i de Felip II; en aquest llenguatge van escriure les seues dolces poesies Jaume Febrer, en Jaume Roig, en Jaume Siurana, Lluís Joan Valentí, Andreu Martí Pineda, Joan Joan, Bernat Fenollar, el cavaller Jaume Gassull i el cèlebre Ausias March, digne germà d'armes del dissortat príncep Carles de Viana; i encara sentim renàixer al nostre pit la grandesa d'aquells dies d'or quan llegim

el *Llibre de les dones o la Cudolada*, el *Procés de les olives o Disputa entre viudes y donzelles*, les *Cantigas de amor* i la *Brama dels llauradors*. Finalment, en aquest llenguatge es redactaren i publicaren aquelles lleis que admirà fins a l'entusiasme l'il·lustre alhora que digne magistrat en Francesc Xavier Borrull.

Deixem, doncs, en la seua bellesa senzilla i original aquests trossos literaris, la traducció dels quals en rebaixaria el mèrit; així com els empastifadors moderns han rebaixat la bellesa artística dels monuments d'aquells segles, tan greus com la generació que els va veure alçar. Però si és una falta haver copiat en el nostre apèndix aquells escrits, tal com els van estendre els seus autors, que se'ns perdone en gràcia del zel que ens anima per les nostres antigues glòries de València. Ufans per haver nascut en aquest país clàssic de llibertat i d'il·lustració, només anhelem veure reproduir el seu nom ja quasi oblidat, i tenim una veritable satisfacció en observar que alguns joves, més il·lustrats que nosaltres, han procurat salvar de l'oblit en què jeien tantes memòries dignes de cridar l'atenció del món actual; i només ens queda el sentiment que, confiats en els nostres bons desigs, ens hajam atrevit a escriure una història que un altre més digne hauria d'haver pres al seu càrrec. □

Traducció d'Antoni Furió

-
1. Així se l'anomena en una sentència publicada per Innocenci de Moya el 17 de maig de 1407.
 2. *Crònica* del rei en Jaume I.
 3. Pragmàtica reial sobre el pagament i el cobrament dels censos violaris, donada a Granada a 4 d'octubre de 1499; i es confirma en una altra que posava fre als excessos dels rics-homes, nobles, cavallers, generosos i ciutadans, datada també a Granada el 16 de gener de 1501.
 4. Protocols de Pere Basella, Innocenci de Moya, Francesc Palomar, Gaspar Gil, Francesc Vaciero i altres.

Dues nissagues mil·lenàries. Filosofia i literatura

Tobies Grimaltos

A la filosofia li passa com a la literatura, és una família gran i molt antiga, amb parents que s'assemblen molt i d'altres que s'assemblen ben poc, alguns de ben avinguts i d'altres que estan barallats. Com parlar, doncs, en poques planes de les relacions entre aquestes dues nissagues mil·lenàries? Òbviament, amb moltes dificultats. Atès que la tasca és ben difícil, espere la vostra tolerància envers les simplificacions que hauré de fer i la perspectiva necessàriament esbiaixada que caldrà adoptar. Quina relació hi ha entre filosofia i literatura? Per començar, la filosofia no és literatura, com no és ciència. Tanmateix, els models (si això té sentit) de la ciència i de la literatura són ben presents en el seu l'horitzó, l'estiren en direccions sovint oposades i la tenen en tensió. Són, pense jo, dos models als quals la filosofia s'ha de resistir per mantenir la seua pròpia identitat, que la té. No dic que la filosofia no ha de tenir presents la ciència

i la literatura, no dic que no haja de conèixer-ne una i l'altra i servir-se'n i servir-les en comunicació franca i constant; no és això el que vull dir. El que dic és que no ha de voler aspirar a convertir-se en cap de les dues o voler copiar els seus models. És cert que, segons de quin àmbit de la filosofia es tracte, segons quina tradició es conree, la corda de la filosofia s'estira més cap a un costat o cap a l'altre. Si, com deia Kant, els temes de la filosofia poden resumir-se en les tres preguntes «què puc saber?», «què he de fer?» i «què m'és permès d'esperar?», a un món on és necessari especialitzar-se, l'estil es veurà marcat per quina d'aquestes preguntes centre l'interès del filòsof; i, amb això, la distància respecte de la literatura.

El que em propose de fer ací és emprar un mètode que ens permeta veure amb claredat la diferència entre literatura i filosofia. És clar que, sempre que es parla d'àmbits diferents del discurs, les fronteres no són clares i precises, que els límits, en l'expressió de Wittgenstein, són borrosos: hi ha literatura que hom podria titllar de filosòfica i filosofia amb qualitat i elements literaris. D'altra banda, és cert que alguns filòsofs han sigut gran escriptors, hi ha hagut pensadors que han expressat bellament els seus pensaments filosòfics: Plató o Nietzsche foren grans escriptors. Russell i Sartre foren premis Nobel de literatura. I no és menys

Tobies Grimaltos (Castelló de la Ribera, 1958) és professor titular de Filosofia a la Universitat de València. Autor de llibres com *Teoria del coneixement* (amb J. L. Blasco) i *Signo y pensamiento* (amb J. L. Blasco i D. Sánchez) ha escrit també assaigs adreçats a un públic més ampli, com *El joc de pensar* i *Pren-te la vida amb filosofia*, tots dos publicats per l'editorial Bromera. *Idees i paraules. Una filosofia de la vida quotidiana* (PUV, 2008) és el seu darrer llibre.

cert que alguns literats han construït textos preciosos en el rerefons dels quals hi havia algun problema filosòfic o, simplement, es jugava amb ell: Lewis Carroll o Borges en foren mestres. La literatura i la filosofia, com les dues velles matrones que són, s'han influït mútuament i s'han fet préstecs. Per tot això, si volem assenyalar-ne les diferències, caldrà carregar les tintes d'un costat i de l'altre, simplificar i exagerar. Ja sabem que tots els mètodes d'anàlisi, com totes les teories crítiques i totes les perspectives d'aproximació i examen són deformadores per parcials. Sempre que es vol explicar un conjunt de coses heterogènies des d'un paradigma, des d'una estructura o un principi explicatiu, el resultat no pot ser més que simplificador: elimina les diferències, lima les arestes per fer-ho encaixar amb el patró. Però, parcials i tot, els resultats poden ser il·luminadors. L'anàlisi sempre permet veure coses que abans, i com a màxim, només s'intuïen o constituïen supòsits més o menys inconscients. La qüestió és no entendre el mecanisme que s'empra com l'únic possible o com aquell que ho explica tot. Si prenem una tal precaució, si som conscients que allò que extraïem no és l'únic que es pot traure ni tota i l'única veritat, el resultat no pot ser dolent.

Vull advertir, però, i abans de començar, que intentar mostrar la diferència entre literatura i filosofia no pressuposa un judici de valor respecte de la importància de cadascuna d'elles, ni implica cap classificació respecte de prioritats o de possibles dependències jeràrquiques. L'únic que vull és, tot mostrant les diferències, il·luminar el camí de la seua possible relació, desbrossar el camí de la seua comunicació i col·laboració possible, aclarir-ne les condicions en què aquestes podrien donar-se i permetre així

que siga més fàcil afrontar la pregunta «Què pot fer la literatura per la filosofia?» o a l'inrevés: «Què pot fer –si és que pot fer res– la filosofia per la literatura? L'eina de la qual em vull servir en aquesta missió és la metodologia de la pragmàtica i de la teoria dels actes de parla. Sé que això és un problema, perquè entre els lectors pot haver-hi qui no estiga familiaritzat amb aqueixa terminologia i hi pot haver qui, per conèixer-la, ho veja amb malfiança. Intentaré salvar en part ambdós obstacles. El primer, explicant els termes que aniré introduint; el segon, perquè l'acostament que hi faré serà bastant diferent de treballs com ara els de Richard Ohman o Samuel Levin, que potser són els més coneguts. El que pretenc és fer (amb els estris que la pragmàtica ens proporciona) la radiografia de certa manera clàssica de fer filosofia bastant distanciada, en els seus compromisos i la seua metodologia, de la literatura, comparar-la amb els mitjans i els objectius de la literatura i veure així què pot proporcionar aquesta darrera a la filosofia en general per a completar-la. Som-hi, doncs.

Paul Grice deia que «voler dir» o significar alguna cosa mitjançant una emissió consisteix a tenir la intenció de produir una determinada resposta en l'oient i de produir-la mitjançant el reconeixement per part de l'oient d'aqueixa intenció nostra. Què és el que es vol dir en una ocasió particular ve determinat per quina resposta particular es vol aconseguir de l'oient. Segons el tipus de resposta que volem produir en l'oient, la nostra emissió serà d'una classe o d'una altra. El tipus de resposta que es pretén aconseguir de l'oient determina quin tipus d'acte de parla és aqueixa emissió. Recordem que amb el llenguatge no sols es diu, això és, no sols es fan assercions o enunciacions,

entitats susceptibles de ser qualificades de vertaderes o falses, com quan hom diu: «Ací fa calor». Amb el llenguatge no sols diem, també fem moltes altres coses: demanem, prometem, ens disculpem, saludem, etc., etc. Potser quan he dit que ací dins feia calor, no estava, en realitat, enunciant, no estava descrivint un fet o no estava merament descrivint-lo, potser el que feia era demanar de manera dissimulada que algú abaixàs la calefacció o li donàs més potència a l'aire condicionat. Una manera d'assabentar-se de quin tipus d'acció fa el parlant en emetre unes paraules és esbrinar quin tipus de resposta vol produir en l'oient (o en l'audiència). Els enunciats (allò que he qualificat de «dir», allò que és susceptible de ser vertader o fals) pretenen una resposta doxàstica per part de l'oient, això és, amb ells hom vol que l'oient adquireisca una creença. Si quan jo he dit «Ací fa calor» només pretenia constatar un fet i no suggerir alguna altra cosa, el que pretenia era aconseguir que vosaltres creiéssiu que ací fa calor o que jo tinc calor. Si, per contra, el que volia era demanar que s'abaixàs la calefacció, aleshores la resposta que volia obtenir era una de conativa, això és, que algú formàs la intenció de llevar potència a la calefacció, o de dir-li a algú que li la llevàs. Com saber què pretenia? De vegades no és fàcil, per a això ens ajuden el que Grice anomenava implicatures: allò que no és dit, però que s'implica d'alguna manera a partir d'allò que s'ha dit i que depèn de les màximes conversacionals, de les normes que regulen els nostres intercanvis lingüístics i que tots respectem de manera tàcita. Si fos un fet obvi que ací fa calor, tots sabríeu que no pretenc constatar un fet per tal que vosaltres adoptàssiu una creença; no té sentit dir allò que és obvi, si no és que, dient-ho, es

vol aconseguir una cosa distinta. Aleshores interpretaríeu les meues paraules com una petició, sense cap dificultat.

Una altra eina que s'utilitza per a mostrar aquesta diferència entre les respostes que es volen aconseguir amb els actes de parla (recordeu: creences i intencions d'actuar) és la seua «direcció d'ajustament». Es diu que els enunciats, en la mesura que volen produir creences en l'oient, tenen la direcció d'ajustament de «paraules a món»: es vol que les paraules s'ajusten al món, que es corresponguen amb la manera com és el món. Si ho aconsegueix, l'enunciat és vertader; si no, és fals. En canvi, quan una emissió busca obtenir una resposta conativa, té una direcció d'ajustament de «món a paraules»: vol que el món es corresponga amb el contingut proposicional de l'emissió. Les ordres en són el cas paradigmàtic. Quan jo dic: «Joan, tanca la porta!», el que vull és que Joan forme la intenció d'actuar de tal manera que el món s'ajuste al contingut proposicional «la porta està tancada», vull que Joan faça veritat la proposició «la porta està tancada». Si ho aconsegueix, si Joan reconeix que això és el que pretenc, la meua emissió tindrà èxit; si no, haurà fracassat com a emissió.

Finalment, convindria recordar breument els diferents actes de parla que es poden realitzar mitjançant una emissió lingüística i els seus constituents. Tenim, en primer lloc, les paraules que s'emeten, quan aquestes tenen un sentit, quan refereixen i prediquen formen l'*acte locutiu*. Allò que fem amb aqueixes paraules, si enunciar, preguntar, ordenar, etc., és l'*acte il·locutiu*. Els altres efectes que es produeixen en l'oient, que no són essencials per a l'èxit de la il·locució i que, si es volen aconseguir, es volen aconseguir (segons diu Strawson)

sense que l'oient s'adone que aquesta és la nostra intenció, són els *actes perlocutius*. Sé que ho he dit de manera molt condensada, però no us preocupeu, a poc a poc us n'anireu familiaritzant, amb aquesta terminologia.

Amb tot aquest utilatge, podem veure ara com la filosofia i les diferents maneres de fer filosofia es relacionen amb la literatura. Recordeu, les nostres claus interpretatives seran: la resposta que es vol produir en l'oient (més aviat, lector, a partir d'ara), quina és la direcció d'ajustament de les emissions, quin tipus d'acte –locuti, illocuti o perlocuti– interessa.

Per no estendre'm més del compte, em centraré en un model de filosofia (no en altres): aquella, que, per dir-ho d'alguna manera, és més propera al model de la ciència. És al mateix temps el model més allunyat de la literatura. Advertesc que la imatge que oferiré serà bastant caricaturesca, però no per això menys il·lustrativa del que vull fer: mostrar com filosofia i literatura poden col·laborar. En la mesura que aquest és el model més allunyat de la literatura, pot servir més encara per a mostrar com aquella la pot ajudar en la seua tasca.

Analitzem doncs el model filosofia-ciència.

FILOSOFIA I CIÈNCIA

Aquest tipus de filosofia pretén, fonamentalment i de la mateixa manera que la ciència, «dir», això és fer oracions susceptibles de ser vertaderes o falses o, almenys, susceptibles de ser avaluades en termes de versemblança i probabilitat. Des d'aquesta perspectiva, la comesa mútua, de la filosofia i de la ciència, són les explicacions,

les descripcions, l'anàlisi. Quan la ciència formula una hipòtesi es basa en experiments o en dades empíriques (estadístiques o el que siga) que li donen el seu suport, que la fan versemblant. Els experiments (o les dades) són públics i intersubjectius en el sentit següent: si algú dubta de la validesa de la hipòtesi, pot reproduir l'experiment i veure si aquest la corrobora efectivament, si realment li dóna suport evidencial. El rigor és un valor primordial. Els filòsofs tenen en l'argument el seu experiment. Les seues afirmacions, les seues hipòtesis han de ser també el resultat d'un argument que els altres han de poder resseguir i comprovar si dóna suport i fins a quin punt a l'afirmació feta. Una conseqüència d'això, d'aquesta finalitat i d'aquest mètode, és que es prima la claredat, l'absència d'ambigüitat i d'equivocitat. El que es vol dir vol dir-se de la manera més clara possible, tot evitant possibles males interpretacions degudes a qualsevol ambigüitat, sintàctica, semàntica o pragmàtica. Es busquen termes precisos, es sacrifiquen les connotacions i, si cal, es redefeixen els termes per tal d'evitar els malentesos que pot produir la seua homofonia amb els termes del llenguatge ordinari o les diferents accepcions que poden tenir aquests. La forma de les oracions només importa en la mesura que afavoresca aquestes pretensions. En conseqüència, es busca la major simplicitat formal. El llenguatge es vol directe: que una oració diga només una cosa de les diverses possibles, no ha d'haver-hi lloc a diverses interpretacions. El discurs s'adreça a l'enteniment, no a la imaginació. Òbviament tot això està renyit amb les pretensions i les motivacions de la literatura. El discurs està al servei de l'expressió, d'una idea, d'un pensament. Quan la forma del discurs és l'argument,

les oracions, les premisses han de ser clares i, si pot ser, simples. Del que es tracta és de fer resseguible l'argument perquè mostre tota la seua força.

Si voleu complicar encara més les coses, penseu que les hipòtesis o les tesis (els principis) que es formulen es volen universals. No es parla d'una situació o d'un context, d'un individu o d'unes circumstàncies, es vol que allò que es diu valga per a tots els casos. A més, els objectes del discurs solen ser ben abstractes. L'objecte d'estudi solen ser conceptes que es pretenen analitzar, esmicolar per tal de poder-los després connectar amb altres i il·luminar-los així mútuament i poder comprendre més clarament el problema que portem entre mans i les seues relacions amb altres. Les eines dissenyades per a abordar un problema i la clarificació aconseguida poden ser de profit per a abordar-ne un altre.

Així veiem que en aquest tipus de filosofia el que prima són els enunciats, és a dir, els actes il·locutius que pretenen obtenir respostes doxàstiques (creences) del lector. Allò que interessa és l'aspecte cognitiu del discurs. La seua eina és l'argument. El productor del text sap que la creença no és voluntària, per a produir-la ha d'oferir raons. Podríem dir, doncs, que la unitat significativa d'aquest tipus de discurs és l'argument. En la mesura que pretén obtenir respostes passives (creure no és una acció, ja hem dit que la creença no és voluntària), el seu objectiu és convèncer, va adreçada a l'enteniment i el seu vehicle és la denotació. No cal dir que la veritat és molt difícil d'obtenir en filosofia (si és que es pot obtenir). És clar, però, i atès el seu funcionament, que a la veritat va adreçada. En aquest sentit i fins ací, justament és la consecució d'aquesta veritat el que la diferencia de la ciència.

Els problemes de la filosofia són gairebé els mateixos des del seu començament i difícilment es pot parlar, en filosofia, de saber acumulatiu.

Quan l'objectiu són les creences, és clar que l'estil de l'emissió, del text, ha de veure-se'n influït. L'art, si podem parlar en aquests termes, es sacrifica en virtut de la claredat, de la univocitat, de la precisió. El que hem de demanar a la forma és, potser, l'elegància de la simplicitat i de la claredat. Hem dit que la facultat destinatària és l'enteniment; es vol convèncer, no persuadir. Quan aquests són els objectius, el que importa és el suport argumentatiu o evidencial de les afirmacions, la seua contundència. La imaginació només compta a l'hora de trobar i explotar eines destinades a tal fi (que poden ser exemples), no per la seua capacitat de produir emocions o sentiments. El que val és el poder fred de les raons, no la calidesa emocional de les descripcions imaginatives. De la mateixa manera, caldrà evitar les implicatures o cancel·lar-les, cal evitar que pugua parèixer que es vol dir alguna cosa diferent del que es diu (la literalitat pot arribar a esdevenir una obsessió). Les oracions que s'empren han de complir totes les màximes conversacionals (de quantitat, qualitat, relació i mode de la informació) d'una manera estricta. Han de ser interpretativament tancades, sense buits que poguessen fer-les interpretables de maneres diferents. L'ambigüitat és perillosa quan s'argumenta, pot produir fal·làcies o fer que sembla que es produeixen. Paraules unívokes en frases unívokes sembla ser el lema. En filosofia no es comunica, es diu, i s'intenta dir amb claredat, amb la major claredat possible, fins i tot si el llenguatge que s'utilitza és difícil i abstrús. La ironia i la metàfora, si s'empren, s'han d'emprar

amb precaució i només en els moments de transició d'una idea a una altra. Hem dit que la imaginació pot tenir un paper instrumental, és útil sobretot a l'hora de dissenyar exemples, però, atenció, amb els exemples es vol il·lustrar certs aspectes i no altres o sotmetre a prova certes intuïcions, cosa per la qual tampoc no es pot deixar lliure la imaginació, sinó que cal constreñir-la a l'objectiu que es vol abastar amb l'exemple.

Tenim, doncs, com a resum i conclusió: respostes doxàstiques, llenguatge purament enunciatiu (o de preguntes de sí i no), direcció d'ajustament de paraules a món (que el contingut proposicional de les oracions s'ajuste a la manera com és el món, per molt abstracte que siga el discurs), l'acte il·locutiu prima sobre el locutiu (que està al servei del primer) i sobre el perlocutiu. Pràcticament, l'únic tipus d'acte il·locutiu que s'empra és l'enunciat i l'acte locutiu importa només en la mesura de la seua eficàcia en la realització d'un acte il·locutiu clar.

La conseqüència de tot això és una estretor discursiva que dificulta l'escomesa o l'aprofundiment de certs temes centrals en la filosofia –potser justament els que més interessin al no professional i respecte dels quals espera més de la filosofia–, els que tenen a veure si més no amb dues de les preguntes de Kant: «Què he de fer?» i «Què m'és permès d'esperar?». Tot i que aquesta concepció de la filosofia s'ha revelat útil i fructífera en altres camps, com són ara la filosofia del llenguatge o la teoria del coneixement. Quan es tracta d'abordar les altres qüestions, més vitals, més de la vida, aquest tipus de filosofia, a causa possiblement dels constreñiments que hem assenyalat, es troba amb més problemes. Potser perquè en aquests, en la mesura que tenen impli-

cacions en la forma de vida, en els dubtes més vitals i quotidians, la imaginació, les vivències particulars i allò que es diu passió per oposició a raó, hi tenen un pes fonamental. Aquestes, justament, són qüestions que comparteixen la filosofia i la literatura; ambdues, en la meua opinió, comparteixen el projecte d'il·luminar la nostra comprensió del món i de la vida. Ambdues intenten connectar (conceptes, imatges, intuïcions), i connectar per descobrir; cosa en la qual la connotació, el suggeriment, i el sentiment, tenen un paper fonamental. Diguem que el perill de la precisió és eliminar relacions, que l'arbre no ens deixe veure el bosc; que el dir impedisca mostrar.

Però, vegem primer, des d'aquestes claus, com funciona el discurs literari.

LA LITERATURA ENFRONT D'AQUEST MODEL DE FILOSOFIA CIÈNCIA

Si intentem caracteritzar la literatura des d'aquestes premisses, veurem com és de diferent del model de filosofia que he descrit. Comencem per preguntar-nos quin tipus de resposta volen produir les oracions d'una obra literària en el lector i començarem a trobar-nos en dificultats. Són respostes doxàstiques? Si l'obra literària és de ficció (i les obres literàries en el seu sentit més clàssic ho solen ser), difícilment seran aquestes les respostes que es pretenen. Vol produir respostes conatives, que el lector forme unes determinades intencions d'actuar? No, almenys no directament. Compartesc l'opinió d'Iris Murdoch que tan bon punt com un escriptor es diu a si mateix que amb els seus escrits vol canviar la societat, és molt probable que danye la seua obra, que un

intent deliberat i ansiós per persuadir porta una obra a un nivell més superficial. Quan la idea (la doctrina) és la que mana, quan els elements literaris s'hi veuen constrets i hi estan sotmesos, és molt difícil que la literatura no perda.

A parer meu, una obra literària no ha de dir, en el sentit que hem anat usant el terme; no pot voler produir respostes doxàstiques (ni tampoc, per cert, conatives) d'una manera immediata i directament reconeixible. Si l'eina de la filosofia era l'argumentació, utilitzar-la en la literatura podria resultar ridícul. El seu àmbit (ben distintament del tipus de filosofia que hem analitzat) no és el de la il·locució, sinó el de la perlocució. Les respostes que ha de produir, ha de produir-les sense que el lector se n'adone de seguida, i d'una manera transparent, de la intenció de l'autor. La literatura no ha de dir, ha de mostrar. Quan es tracta de mostrar, no és l'enteniment la facultat a la qual cal adreçar el discurs o no és l'única facultat a la qual cal adreçar-lo. Les emocions són decisives. La imaginació i l'enginy són crucials. Per a mostrar (potser allò que no es pot dir), l'empatia té un paper clau. El lector ha d'anar veient i sentint, més que no escoltant i jutjant. La coloració de les descripcions, la perspectiva i els contrastos determinen. L'autor és un perceptor d'aspectes que convida el lector a parar-hi atenció. Impregna el seu text del seu sentit estètic i moral. El que importa és l'aire que es respira en el text més que no les afirmacions que es fan.

Preguntar, doncs, quina és la direcció d'ajustament de les oracions en una obra literària, potser, ja no té sentit. No hi ha una conversa entre autor i lector si no és a través de personatges interposats. D'aquesta manera, tal vegada la unitat a valorar ja no és

l'oració ni un conjunt d'oracions com era el cas de l'argument, sinó el text sencer. L'obra literària pot voler transmetre una concepció del món i de les coses, del que està bé i el que està malament (les grans obres ho solen fer), però no ho pot fer com ho vol fer la filosofia, dient: això està bé o això està malament, per això i per allò i volent formular normes universals. La literatura no ho farà dient-ho, sinó mostrant-ho a través de la quotidianitat de casos particulars, concrets i vius que poden servir de paradigma. Si vol arribar a la universalitat, ho farà mitjançant personatges que tenen unes vivències i uns sentiments concrets, que s'enfronten a unes circumstàncies particulars. Si vol parlar d'allò abstracte, ho farà descrivint situacions particulars que, com un model i en tant que model, ho il·lustraran.

El terreny de la literatura és el terreny del cas, no de la norma. És, d'una altra banda (i com ja ho advertia Aristòtil), el terreny de la possibilitat. Es tracta, doncs, d'un terreny enorme, vastíssim, tan ampli com la imaginació de moltes imaginacions. Tot el que pot ser, pot ser a la literatura. L'autor té tots els mons possibles al seu abast, l'únic límit és la seua imaginació, la seua prudència o la seua por. De l'altre costat, la literatura permet al lector submergir-se en altres vides, viure-les i viure amb elles altres possibilitats, altres mons. Si en la realitat unes possibilitats n'exclouen moltes altres, en la literatura aquestes romanen. En la vida real, triar fer una cosa (triar un ofici, un tipus de vida) suposa renunciar a fer-ne un munt d'altres, suposa renunciar a una infinitat d'experiències, de vivències. Si visc a València, no puc viure alhora a Barcelona; si sóc professor, no puc dedicar-me professionalment al bàsquet o a la cançó. Aquest és l'aspecte dramàtic de la llibertat,

tota tria suposa una infinitat de renúncies. En aquest sentit, la literatura és l'espai de la llibertat pura. Ens deixa totes les possibilitats, d'alguna manera ens possibilita viure el que no podem viure per haver triat viure com vivim. Ens acosta experiències que d'una altra manera no hauríem tingut i que ens ajuden a comprendre formes de viure i de pensar ben distintes de les pròpies. Són experiències i vivències que amplifiquen la nostra comprensió del món i de la vida. Desenvolupen en nosaltres l'empatia envers allò que, altrament, ens seria desconegut i, en conseqüència, estrany, hostil, quelcom que menystindríem, temeríem o odiaríem. Heus aquí un objectiu comú a la filosofia! El lector pot ser com un antropòleg que fa treball de camp sense moure's de la butaca i també com un filòsof que aprofundeix la comprensió de l'ànima humana i del món que l'envolta. A través d'aquests viatges de la imaginació, s'enriqueix la nostra concepció del món, de la vida, dels altres i de nosaltres mateixos.

Per tot això, potser, és pel que una de les obligacions fonamentals del text literari és atrapar l'atenció del lector (tot i que no sempre per fer-lo gaudir), copsar-la i mantenir-la. Així, si a la filosofia més propera a la ciència primava, quasi amb exclusivitat, l'acte il·locutiú i un tipus únic d'aquest –l'enunciat–, a la literatura, per tot el que he anat dient, i a banda de l'acte perlocutiú, li interessa l'acte locutiú. En realitat, caldria dir, li interessen les paraules, i la forma que hi prenen i donen a l'oració. Li interessa l'acte locutiú (real o fingit), i li interessa tant pels efectes perlocutius que es vol que produeca com per ell mateix. Dit d'una altra manera: la forma és primordial en literatura. Importa i molt, i ja no, com era el cas en la filosofia o la ciència, per la seua

eficàcia en transmetre una informació, una opinió o una hipòtesi, tampoc per la seua capacitat d'impulsar a l'acció, sinó per la seua forma estètica, per la seua bellesa o originalitat i per la seua capacitat d'immergir el lector en la situació que es descriu. Els actes de parla en la literatura són imitacions d'actes de parla, no van adreçats (en la seua força il·locutiva) al lector, sinó als personatges: no és al lector a qui se li pregunta, se li diu o se li ordena. Per això mateix, aquests actes de parla fingits poden presentar formes ben diferents de les que prenen en la conversa i ser més bells. La bellesa de la forma importa i importa també la seua eficàcia perlocutiva, el fer sentir al lector allò mateix que l'escriptor sentia en escriure'l. No és la creença del lector el que es vol, com tampoc no es vol la seua acció, es vol el seu sentiment, la seua passió: que senta com intentem que senta, com ens agradaria fer-lo sentir. Una de les missions de l'escriptor és provocar aprovació o repugnància en el lector davant de determinades coses. El text està (ha d'estar?) impregnat de la moralitat de l'autor com l'aire pot estar impregnat d'una aroma. Els valors de l'autor traspuen al text i es mostren en la narració, l'acolorixen.

Per tot això, el que era un enemic en el discurs de la filosofia ciència esdevé ara un aliat inestimable: les implicatures. De fet, l'escriptor pot jugar ara amb tots els recursos que li eren negats a aquell tipus de filòsof. El suggeriment, la insinuació, el doble sentit, l'equivocitat són armes fructíferes quan són ben esmolades per les mans de l'escriptor. Comunicar, sense dir, és una manera de mostrar. Així, doncs, ara les oracions poden ser ben obertes (gairebé hauríem de dir que cal que ho siguem), plenes

de connotacions i d'implicatures possibles que el lector haurà d'anar desembastant. La ironia, la metàfora són ara recursos necessaris. L'autor explotarà les màximes conversacionals per tal de produir les implicatures que donaran lloc a les figures retòriques i exigirà del lector l'esforç d'extraure-les, de completar el que és dit amb allò que no ho és. I així és garanteix la seua acció o reacció: la seua participació necessària i plaent. La complicitat entre ambdós naix, així, d'una manera inevitable.

Hem presentat els extrems. No tota la filosofia és com la que he descrit, i el que he dit per a la literatura, potser no val per a tot allò que es considera literatura. Entre els extrems hi ha tota una munió de matisos. Tanmateix, hem trobat, entre tanta diferència, algun element comú. Un d'obvi és l'obsessió pel llenguatge, tot i que siga per raons diferents en cada cas. El llenguatge és l'eina de la filosofia i de la literatura d'una manera que no és comparable a la de cap altra disciplina o activitat creadora. L'altre, la preocupació eterna per comprendre i il·lustrar els misteris de l'esperit humà. D'esbrinar qui som. Al cap i a la fi Kant deia que aquelles tres preguntes es podien condensar en una: «què és l'home?». I aquesta potser la preocupació comuna en la qual es poden il·luminar mútuament.

De fet, quan els assumptes que tracta el filòsof són aquells que més relació tenen amb la vida, amb la societat en la qual es veu immers o amb el propi coneixement com a ésser humà, més útil i més pròxima li és la literatura. Ella li proporciona un excel·lent material de reflexió. Un munt de casos, d'experiències i sensacions que la vida pròpia li nega. La literatura li proporciona tot un material de camp que la pot humanitzar, que pot fer que aquesta ànsia de ge-

neralitat a què sovint es veu sotmès el filòsof es veja refrenada per la comprensió viva de circumstàncies que d'una altra manera li poden passar desapercibudes i que farien que la seua màxima universal, per racional i freda, pogués resultar deshumanitzada i irreal. La literatura, amb el seu compromís amb les emocions, pot humanitzar la raó del filòsof, de la mateixa manera que la filosofia pot donar a l'escriptor elements que facen més pregona la seua percepció de la vida que ha de bolcar en paraules. Però cadascuna a sa casa.

Avui, en temps de postmodernes postmodernitats, hi ha qui vol esborrar completament tota frontera. Quan la veritat se'ns resisteix com a meta, una reacció possible és considerar-ho tot ficció. Si el raïm és verd per a tothom, podem dir que en realitat no existeix. Si, al cap i a la fi, tot és creació o narració, assumim-ho i juguem. Aquesta és una reacció de moda, però tota reacció, en tant que reacció, és exagerada. Prendre la posició contrària no pot més que produir els errors contraris. Que la filosofia no siga ciència no vol dir que siga literatura. Hem dit que filosofia i literatura poden col·laborar, però si cadascuna volgués ser l'altra, la cultura perdria i perdria una manera irreductible d'enfrontar les preocupacions més essencialment humanes. □

Televisió i pensament

Enric Senabre

Conta Plini el Vell a la *Història natural* que a l'antiga Grècia va tenir lloc una competició entre els pintors Zeuxis i Parrasi, que lluitaren per demostrar la seua capacitat de reproduir fidelment la realitat. Quan Zeuxis va retirar el vel que cobria la seua pintura, un magnífic penjoll de raïm aparegué als seus ulls, i un grup de coloms que rondaven pels voltants s'acostaren a menjar de la primera imatge virtual de la qual tenim notícia. Però Parrasi no es va alterar i demanà al seu competidor que retiràs el vel de la seua obra; quan ho intentà, s'adonà que el vel era pintat. Parrasi havia vençut la competició de realisme.

Probablement era aquesta anècdota la que Plató tenia al cap quan dissenyà la famosa caverna audiovisual, la qual s'ha convertit en referent de la cultura occidental. Les ombres de la caverna semblen el vel de Parrasi o el raïm de Zeuxis perquè enganyen els sentits per la seua semblança amb l'original. Però en realitat aquesta concepció de la imatge recull només una de les múltiples interpretacions de la imatge, la interpretació «mimètica» (Gubern, 1996: 8) que exalta la capacitat reproductora

de les imatges i les converteix en objecte d'engany, en parany que porta els nostres sentits a confondre el referent amb la còpia. La resposta de Plató intenta conjurar el poder de manipulació de la imatge amb la instauració d'un món de referents conceptuals que aprofiten el poder d'objectivació abstracta que ofereix la paraula. El problema és que oblida que aquesta trau la seua força d'una reducció conceptual que deixa pel camí la concreció vital que la imatge encarna. El món d'essències buides i abstractes que es va donar a conèixer com a món de les idees, establí definitivament l'oposició aparença-realitat que ha marcat la mala premsa intel·lectual de la imatge en la cultura occidental.

És la mateixa concepció que va portar a determinats pares de l'Església durant el període medieval a prohibir dibuixar creus al sòl perquè no poguessen ser xafades, i als maies a dibuixar els seus enemics a les escales per poder-los humiliar. Però la tradició arriba als nostres dies, i la primera resposta després de l'enderrocament de Saddam Hussein fou tombar-ne l'estàtua o esquinçar-ne els retrats. Es tracta d'una concepció que atorga a la imatge una entitat ontològica que només obté per delegació, però que acaba assumint de manera exclusiva. L'hiperrealisme virtual que assota el nostre món enxarcat no és altra cosa que aquesta

Enric Senabre Carbonell (Alcoi, 1964) és professor d'Ètica i Filosofia. Ha publicat, entre altres, *Mira la tele! I pensa-hi!* (2007) i *El sabor de la ciutadania, Drets i deures en un món en transformació* (2008).

inflació de realitat delegada; una imatge penjada a Internet, un vídeo al Youtube o una crònica social amb testimoni visual a qualsevol programa del cor, destapa totes les pors i inicia un seguit de processos legals que han de protegir la «imatge» personal. Adonem-nos de la contradicció, perquè si l'original és el que veritablement importa, no té sentit tractar les còpies com si la seua modificació o utilització afectàs el referent o li aportàs o restàs entitat.

Però la imatge ha recollit també, des dels seus inicis, una altra tradició interpretativa, la de la imatge críptica, la del símbol i el laberint. El laberint del palau de Cnossos a Creta estava dibuixat a terra i no enganyava ningú, però en canvi ha disparat el seu sentit metafòric a tota la cultura occidental. De la mateixa manera, la figura del minotaure significava més del que representava i la seua interpretació ha omplert d'imaginació i sentits diversos la comprensió de l'ésser humà. Potser amb aquestes imatges la caverna platònica s'hauria convertit en un lloc càlid i fecund del qual no faria falta eixir i en el qual el pensament i la filosofia no necessitarien alliberadors. Perquè el sentit d'aquestes imatges és que no tenen original i per tant no necessitem intèrprets qualificats, sinó que la seua fecunditat l'aporten el seu caràcter aparent, fragmentari, incomplet, però al mateix temps ontològicament complet.

La tragèdia del pensament occidental és que potser va quedar captiu de la concepció d'arrel platonocristiana en la qual la còpia vol ser original i amaga la seua condició de còpia. Però el problema ontològic desapareix quan ens adonem que en realitat el problema no és tal, que la còpia no vol assemblar-se a cap original, que original i còpia no són més que diverses cares d'una construcció fragmentària de la realitat.

LA TRADICIÓ SOFÍSTICA

L'escola sofística, en canvi, sí que va saber comprendre el joc d'espills en què es converteix la realitat. Aquests mestres de retòrica dominaven fonamentalment la paraula, però és segur que no s'espantarien de la competició de realisme de Zeuxis i Parrasi. Ells sabien que l'única manera de combatre el poder encisador i manipulador de la imatge és llevar-li tot el poder representatiu, comprendre que no hi ha original amb el qual comparar-se i que tota còpia inventa el seu original.

En aquest sentit, Gòrgies de Leontínoi va negar tota possibilitat de conèixer una cosa anomenada «ésser», per tal com era inexistent. La realitat no s'estabilitza mai en un món d'essències pures i fixes, sinó que es troba en un canvi continu que duu penjat l'avís d'«en construcció». Cada nova imatge, cada nova representació o cada paraula inventen una nova realitat que passa a fer més complex el món en què vivim. La realitat és un calidoscopi que no s'estabilitza mai i que no pot donar explicació del seu origen, perquè es crea i es destrueix de manera continuada. Aquesta era una ontologia més harmònica amb el sistema democràtic atenès, perquè no necessitava intèrprets ni alliberadors que ens mostrassen el camí, només educació del poble i ulls oberts per a conjurar l'engany.

Quina llàstima que la tradició platònica acabàs imposant-se històricament a la visió sofística (Romilly, 1997), perquè aquesta concepció desimbolta i atrevida respon molt millor a la nostra democràcia audiovisual, li aporta una explicació més satisfactòria i una comprensió més ajustada a les nostres necessitats. Un món d'imatges de vertigen necessita un cabàs de paraules

per a explicar-les, però no podem pretendre que un grup de sacerdots de la paraula s'aproprien el poder d'interpretar-les. Potser alguns d'aquests sacerdots han pensat que d'aquesta manera conjuraven el poder manipulador de la imatge, però amb la seua actitud realista només han contribuït a mitificar-la i concedir-li un poder superior al que vertaderament té. És més útil saber, com afirmaven els sofistes, que aparença i realitat estan en contínua mutació, que no cal mirar darrere de la pantalla per a saber el que representa la imatge que es projecta, perquè no hi ha darrere, la mateixa imatge és ja el revers i l'anvers d'una realitat nova que el seu constructor ha dibuixat. La fotografia de la nostra cara, afegida al cos de Schwarzenegger quan feia pel·lícules, i penjada en una web d'intercanvis, ens produeix escàndol o irritació, però tots sabem que aquest no sóc jo. Potser la irritació es produeix perquè aquesta representació ens aporta una nova visió de la nostra persona, i per això és tan perillosa.

LA CONSTRUCCIÓ DE LA IMATGE

Aquesta visió irònica, crítica i desenfadada, que admet el caràcter «real» de la imatge, però que la descarrega de tot realisme, és la que els sofistes defensarien si acudien a un dels múltiples programes de debat i autoreflexió del fenomen televisiu. Gòrgies o Antifont no dubtarien a posar el seu pensament al servei de l'anàlisi televisiva, però començarien per desdramatitzar el sentit dels conceptes sagrats com ara «realitat» o «veritat». Potser podríem trobar Diògenes el cínic participant en algun dels nombrosos programes de telerealtat; en una casa,

una illa o un ascensor, escandalitzant els telespectadors amb alguna de les provocadores accions que solia dur a terme a l'àgora d'Atenes. Nietzsche podria aparèixer al *Diario de Patricia*, en clara denúncia de la vulgarització a què es sotmeten els sentiments. Més difícil seria trobar Plató, Descartes o Kant, que potser renunciarien a col·laborar amb el nou mitjà, moguts per una desconfiança lògica enfront de la vulgarització que representa la imatge televisiva.

Però la línia sofisticada de pensament és la que ens aporta una millor comprensió del fenomen televisiu. A la televisió, de la mateixa manera que a la fotografia o la pintura, les imatges no són les coses i aquesta pipa dibuixada en aquest quadre no és una pipa, com va pintar i va deixar escrit Magritte. Perquè tota imatge, qualsevol imatge, per simple i realista que vulga ser, és una construcció. I és una construcció en tres sentits fonamentalment (Vilches, 1984: 9): perquè l'autor ha seleccionat, compost i elaborat un fragment del món que té al seu voltant amb una intencionalitat clarament ideològica. Perquè aquesta obra s'ha exposat, difós o transmès a través d'uns mitjans de comunicació determinats i en uns contextos històrics, socials i econòmics concrets. I perquè el receptor ha d'interpretar i donar sentit, des de la seua particular condició social i personal, al producte dels dos factors anteriors.

Aquest fet obliga a acceptar el caràcter complex de la imatge, però també la complexitat que implica la seua interpretació. No es pot afirmar, no sé si ingènuament o amb una intencionalitat clarament manipuladora, que el telespectador és lliure amb el seu comandament a distància i que és ell el que tria la programació que s'emet a través

de les ones catòdiques. Aquesta afirmació oblida que la interpretació de la imatge, ja siga fixa o en moviment, s'ha d'entendre com un text i que, per tant, són necessàries les habilitats mínimes per a esbrinar els tres nivells de construcció dels quals parlàvem abans. Evidentment, aquest fet tampoc implica una concepció segons la qual l'espectador es troba totalment indefens, lliurat a una manipulació uniformitzadora de la qual és impossible escapar. Entre un extrem i l'altre, podem afirmar l'existència d'un «jo audiovisualment autònom» (González, 2005) que, ajudat d'una adequada educació audiovisual, és capaç d'una autonomia suficient per a interpretar i desvelar el sentit de les imatges d'acord amb una visió personal.

LA BANALITZACIÓ DE LA IMATGE. EL 'FAST FOOD' TELEVISIU

El problema és que la imatge televisiva està justament preparada per a ser llegida de manera lineal i unívoca. L'ideal dels productors televisius seria el d'un telespectador que disposàs de molt poca formació audiovisual i que n'interpretàs els missatges de la manera més realista possible. Per això les seues produccions són tan simples i ens dirigeixen cap a una interpretació monosèmica, que no invente nous sentits ni hi done diferents visions. El realisme és la principal arma de la televisió de consum, i la naturalitat que comporta és una de les principals eines que utilitza per a fer valer el seu criteri de veritat. Totes les artificiositats, tècniques o de contingut, o qualsevol innovació va en contra d'aquesta

naturalitat amb la qual la televisió es deixa mirar. Per això no interessa la innovació ni l'experimentació tècnica, perquè del que es tracta és que mirem la tele com qui mira per la finestra, i que concebem la televisió com una simple còpia del que hi ha darrere. La telerealtat, l'abús del directe o les *sit-com* abunden en aquesta tendència de fer de la televisió un espill de la quotidianitat. En aquests formats la càmera tendeix a desaparèixer, tot ha de semblar natural, autèntic, improvisat, perquè això reforça la visió de la televisió com un simple reflex.

Però aquest *fast food* televisiu ha de ser combatut de manera decidida, perquè just ací rau una bona part de la seua influència manipuladora. La nostra missió haurà de ser desvelar l'artificiositat de qualsevol producció televisiva, mostrar la trama que acompanya l'escena més improvisada d'un *reality*, o la preparació que requereix l'escena més simple de la sèrie d'èxit adolescent. El menjar ràpid ens soluciona el problema de l'alimentació en determinades situacions i molt excepcionalment, però no en podem fer el fonament de la nostra dieta si volem aconseguir una alimentació saludable. Amb la televisió passa el mateix, que pot ser utilitzada amb una finalitat d'evasió o descans, però que necessita també una utilització més rica i complexa que ajude a interpretar el fenomen televisiu en el seu conjunt. Per a aconseguir aquesta dieta televisiva saludable no cal prohibir la televisió d'evasió, sinó aportar els elements necessaris per a aprendre a interpretar-la i a defensar-se dels seus mecanismes de control. Aleshores potser podrem fruit de la seducció sense caure en les urpes de la manipulació.

UN MÓN D'EMOCIONS DESBOCADES

El problema, segurament, és que la imatge ha estat sempre la transmissora privilegiada de sentiments, i aquesta dieta televisiva afavoreix una emocionalitat desbocada i poc crítica, perquè quan els sentiments es transformen en emocions, més intenses però més fugisseres, es corre el perill de perdre de vista l'emocionalitat més profunda. La bulímia de sensacions fortes s'acompanya d'una anestèsia de la sensibilitat, i és cert que ens emocionem molt, però ja no sabem realment sentir.

Aquesta vessant emocional és la que la filosofia va perdre quan va anul·lar la força imaginativa del mite i la va substituir per la freda raó analítica i abstracta. Una part de la nostra humanitat es va perdre pel camí i, malgrat que sense aquest sacrifici no hauria estat possible una de les més grans creacions de la humanitat, la ciència i el pensament racional, potser el sacrifici ha estat massa car. Per què es torna a reivindicar, justament ara, el paper de les emocions dins del pensament humà, és una d'aquelles qüestions que requeririen una anàlisi ideològica més profunda, potser un retorn de l'individualisme, potser una mena de romanticisme reactiu que, en temps de crisi de les ideologies, s'apropia l'espai buit que la desesperança deixa.

Siga com siga, la realitat és que el retorn de les emocions ha coincidit amb el triomf de la imatge. La venjança de la cultura audiovisual ha estat, entre altres coses, imposar una emocionalitat sense peatges, sense filtres racionals. I el resultat ha estat l'afirmació d'una connexió quasi sagrada entre representació i significat: el realisme. La confusió la tenim parada; en una cultura

exclusivament audiovisual, és difícil reconèixer el caràcter purament representatiu de les imatges. La paraula, a diferència de la imatge, imposa un significat que s'ha de proposar i interpretar, però sense aquest filtre la distància entre significat i significat es redueix fins a la identificació. I aquest és justament el perill d'abandonar les imatges a la seua naturalitat. Cap imatge no és natural, cap imatge no és pura representació ni significat pelat, però costa recordar aquest extrem, perquè la identificació pura i dura col·labora en aquesta emocionalitat efímera en la qual ens trobem immersos.

FILOSOFAR DES DE LA VELOCITAT

Però la imatge en moviment té un altra peculiaritat que en dificulta més encara la recepció crítica. Transcorre a velocitat de vertigen! La successió continuada i desenfrenada d'imatges obliga a una interpretació literal del que es veu, i dificulta la reflexió personal, pausada i interna. Si la paraula implica una forma peculiar de «veure», perquè permet veure allò que no es veu, allò invisible, és perquè les referències de les paraules no estan en elles mateixes, sinó que exploten en la ment del lector i es modifiquen en el procés intersubjectiu del diàleg. Aquest fet obri la interpretació, la converteix en un procés personal i imprescindible a l'hora de comprendre el sentit del que es diu. Però per a aconseguir-ho la ment crea un temps interior de reflexió, una consideració pausada i personal dels diferents aspectes que cal analitzar.

En canvi, la interpretació de la imatge icònica realista intenta imposar un «veure», dirigeix la visió de la nostra consciència a

través d'un concepte de la representació que s'esgota en ella mateixa. Si afegim la velocitat a la qual es succeeixen aquestes imatges a la televisió, aleshores és pràcticament impossible fer-les nostres, interioritzar-les perquè ens diguen alguna cosa diferent de la que representen, deixar-les reposar en un temps interior. La clau del pensament racional-lingüístic és que el seu temps és intern a l'interpret, i aquest temps es desenvolupa en el silenci de les passions. Però el temps de la televisió no ens deixa pensar, els anuncis van l'un darrere de l'altre, i després ve la sèrie que estem veient, i continua la publicitat, i si ens avorrim fem un *zapping* i trobem una entrevista, o un concurs... La colonització del pensament és inevitable amb aquests elements, i només amb una mediació lingüística podem frenar el cabal imparable d'emocions en brut a què ens sotmet la televisió.

L'única manera de fer front a aquest torrent inesgotable de frases fetes, conceptes estereotipats i imatges anodines és parar, tallar, rebobinar, repetir i analitzar. Practicar el «*zapping* educatiu» per tal de trencar el temps imposat i crear-ne un altre que afavoresca la reflexió pròpia i el creixement personal. Però totes aquestes accions són difícils de fer a casa, on l'actitud és la d'indolència i indefensió, i només l'escola ens aporta el marc necessari per a efectuar una anàlisi crítica de la imatge. Si no ho fem, augmenta el seu poder; però si aconseguim establir un punt interpretatiu, aleshores podem transformar el seu poder de seducció en una instància crítica que conforma el criteri personal. La formació del costum de pensar davant la imatge és una tasca que va contra l'actitud natural de deixar-se portar per la narrativitat de les imatges en moviment. Això no obstant,

no és necessari mantenir-la contínuament, sinó que el seu plantejament en una mínima proporció acaba contaminant del virus crític la resta d'activitats.

LA TELEVISIÓ I ELS INTEL·LECTUALS

La majoria dels intel·lectuals occidentals, però, han rebutjat qualsevol intent d'apropiar-se la imatge televisiva amb finalitat crítica. En una actitud d'abandonament total o de resistència numantina dins la fortalesa del llibre i el pensament lingüísticoracional, han denunciat la impossibilitat de dominar una suposada maldat estructural de la imatge. En competència directa amb la impremta, «l'era de la televisió» hauria posat fi a «l'era de la tipografia» (Postman, 1993: 15), i amb ella també a les idees que han donat lloc a la democràcia, la ciència i el pensament racional.

Una nova epistemologia, una nova concepció de la veritat es veu afavorida per la televisió i l'imperi de la imatge, una visió del món absurda i efímera, que simplifica la comprensió i ens acosta a una visió infantil del món, sense coherència ni sentit i, sobretot, molt atractiva i divertida. Per això, tal i com va preveure Huxley en la contrautopia del món feliç, vivim una civilització que ens mata de gust, ens sadolla de plaer i ens aclapara a força de diversió. Evidentment, aquest engany d'un hedonisme autocomplaent ha de pagar un preu, i aquest preu és la pèrdua del rigor racional, la feblesa de les conviccions i la incapacitat d'un esforç mínim que s'atrevesca a sacrificar un poc de plaer per aconseguir qualsevol objectiu. El veredicté coincideix amb el que es dona actualment sobre l'estat de l'educació i

la incapacitat de les noves generacions per a adquirir una cultura de l'esforç. I no és casual la coincidència, aquesta és la generació de l'audiovisual, del videojoc, el telèfon mòbil i la televisió, i una mena de vici adquirit condicionaria les mal·leables consciències del jovent actual.

Un altre intel·lectual europeu, Giovanni Sartori, coincideix amb el diagnòstic de Postman, però aprofundint aquesta vessant negativa fins a afirmar que la televisió representa en els nostres dies un «empobriment de la capacitat de comprendre» (Sartori, 1998: 43). El fet de «veure» anul·la la capacitat abstracta del concepte, i amb ella la capacitat d'entendre en el sentit racional que li dona la civilització occidental. La solució és vetar l'audiovisual a l'escola, prohibir-ne l'entrada al temple sagrat del saber i, d'aquesta manera, protegir l'educació de la influència negativa de la imatge. Una solució dràstica i pretesament radical perquè va en contra de la tendència majoritària actual, que és la d'introduir la televisió i l'audiovisual com una part de l'ensenyament mínim imprescindible per a formar ciutadans.

Però en realitat, tant Sartori com Postman defensen una postura reaccionària, perquè enyoren un concepte de ciutadania clàssic que es troba en extinció. Si pensem en el model de la democràcia clàssica grega, trobem que la relació entre el poder, el poble i l'educació del ciutadà es concep d'una manera comuna, com una tasca que tota la tribu desenvolupa i de la qual estan encarregats els intel·lectuals, que s'ocupen de l'educació en consonància directa amb els interessos del poder. La concepció moderna trencà amb aquesta harmonia i separa les funcions d'educador, polític i divulgador, des del moment que popularitza

el saber a través de la impremta, i deixa el saber formal en mans dels escolàstics conservadors i s'oposa a un poder que es nega a difondre la cultura. L'enciclopèdia representa l'estendard d'aquest afany divulgador que intenta acostar el saber al poble. Però amb la televisió entrem de ple en una postmodernitat en construcció, que aplega una altra vegada les tres funcions d'educador, divulgador i polític, i possiblement això és el que fa tanta por a Sartori, potser perquè vivim uns temps ben diferents dels clàssics, en els quals s'atorga a l'individu la possibilitat de formar-se a si mateix, de generar el saber de manera personal i de construir-se personalment. En aquest fenomen col·laboren estretament les noves tecnologies de la informació i la comunicació, que posen a l'abast de tothom l'accés i la difusió de la informació i la creació. Però els canvis van més enllà, perquè en un món en el qual la identitat s'ha esmicolat en múltiples identitats, i la participació social ha adquirit diversos camins d'expressió, la televisió representa un canvi alliberador en una nova relació de poder.

És evident que aquesta construcció no és ni tan simple ni tan fàcil, perquè com ja hem dit abans respecte a la difícil formació d'un jo audiovisualment autònom, la formació d'una ciutadania democràtica comporta una educació en mitjans audiovisuals i una formació integral de la personalitat, que integre raó i emoció. Però la construcció de la identitat autònoma no s'esdevé de manera espontània, i ací rau la dificultat d'aquest procés, perquè no és un aprenentatge automàtic que es produeix per la sola contemplació passiva dels mitjans audiovisuals, sinó que necessita un ensinistrament en la lectura dels missatges audiovisuals. Si abandonem les noves

generacions a una formació autodidacta en mitjans, el resultat més probable serà l'analfabetisme audiovisual. I aquest és el risc que volem prevenir.

TELEVISIÓ I PENSAMENT

Possiblement és cert que la civilització audiovisual ha canviat la manera de pensar, que el pensament discursiu, lineal, racional, es veu com més va més superat per una altra manera de pensar més dispersa, incoherent i fragmentària; però, en tot cas, si aquesta és la nova manera de pensar, haurem de col·laborar en la formació d'un pensament crític dins del nou paradigma.

L'actitud de rebuig que hem descrit abans és l'actitud més freqüent entre la intel·lectualitat moderna, però aquesta postura porta al fracàs més absolut i a l'abandonament de la tasca de pensar. Per molt que desitgem amagar el cap sota terra, el nou pensament continua present, i mentre nosaltres fem el desentès, la seua influència continua sense entrebancs. Per això no estem d'acord amb postures com les anteriors, que sembla que ploren els temps daurats del pensament humà, uns temps que, d'altra banda, no han existit mai.

El deure inexcusable del pensament és pensar el present, i en aquesta tasca la filosofia no pot conformar-se a sancionar racionalment el que hi ha, però tampoc negar-ho amb una actitud de crítica cega que obvia la realitat. La seua actitud ha de ser d'elaborar el sentit dels problemes concrets que afligeixen la nostra societat (Sevilla, 2004), i en aquest sentit la nostra societat s'ha dotat d'uns mitjans audiovisuals de comunicació i informació que aporten

moltes virtualitats i molts perills. Però els perills evidents no poden dissuadir-nos de la tasca d'elaborar nous dissenys de comprensió de la realitat.

Si abandonem el pensament intuïtiu i emocional de la imatge als seus paràmetres, aleshores el seu poder de manipulació serà inevitable. Una emocionalitat buida, un pensament immediat que no deixa espai ni temps per al pensament personal, una incapacitat per a la crítica racional i meditada. Per això cal que el pensament racional, lineal i reflexiu intervinga en aquest procés de mediació. L'antic pensament abstracte és un pensament sense cor, sense humanitat, que oblidava la força vital de la concreció; però, unit al pensament emocional, pot esdevenir un pensament que arrela el seu sentit en una humanitat profunda. De la mateixa manera, el pensament emocional, que edifica el seu poder sobre la racionalitat abstracta, assoleix una instància de mediació que evita l'emotivisme buit i la immediata manipuladora, es converteix en una emocionalitat assumida i personal, rica i completa.

La televisió esdevé, d'aquesta manera, la instància de mediació entre la racionalitat abstracta i l'emocionalitat descarnada, a la recerca d'una intel·ligència que sent, que s'emociona i que no oblidava les persones.

UNA EDUCACIÓ AUDIOVISUAL

Però per aconseguir aquesta mediació caldria una educació audiovisual que formàs les noves generacions en la lectura de la imatge. I ara per ara, no sembla que l'escola reaccione als nous mitjans de comunicació. Més aviat sembla que continue presa de la

recomanació de Sartori, i es declare lliure d'influència televisiva. Quan s'introdueix, es fa de manera fragmentària i inconnexa, justament de la manera com més convé al mitjà per a augmentar aquest poder. La televisió a l'escola és el moment de la diversió, la disbauxa i el descans. Poques vegades s'utilitza amb finalitat estrictament didàctica, poques vegades es converteix en contingut que s'haja d'analitzar o procediment que calga aprendre.

L'altra vessant de l'educació audiovisual és la merament tècnica, quan s'ensenya el funcionament dels aparells, les qüestions tècniques que els envolten o la seua història. És una interpretació merament denotativa que s'esgota en el seu mateix estudi. Però ens cal alguna cosa més, ens cal comprendre el significat ocult dels discursos audiovisuals, ens cal una anàlisi connotativa que supere el realisme evident que ens volen fer creure des dels mitjans audiovisuals mateix.

Només des de la comprensió i l'anàlisi de la imatge com un text que cal interpretar és com podem aportar una autèntica educació audiovisual. I per a aconseguir-ho necessitem que l'educació audiovisual dispose del seu espai propi en els currículums educatius, però també necessitem que es transversalitze en les diferents àrees. La nostra proposta és posar al servei de l'anàlisi audiovisual les eines del pensament clàssic, i al mateix temps, intentar aprofitar el caràcter encisador de la televisió com a efecte d'atracció per obrir els problemes filosòfics a l'alumnat (Senabre, 2007). Amb aquesta pràctica innovadora la classe de filosofia pot convertir-se en una autèntica «escola de sensibilitat i pensament» (Izuzquiza, 1999) que construeix els seus continguts de manera imprevista. El caràcter desconegut que els programes de televisió introdueixen en els

problemes clàssics del pensament filosòfic ens obliga a tots, alumnat i professorat, a pensar d'una manera nova, utilitzant els referents filosòfics clàssics. El diàleg en què es converteix l'aula és un element sacsejador i estimulador de les consciències.

UNA NOVA RAÓ, UNA NOVA FILOSOFIA

Seria difícil concloure de l'exposició que he desenvolupat en aquest article que la raó humana ha canviat de naturalesa amb la influència de la televisió i dels nous mitjans de comunicació i informació. Res més lluny de les meues intencions. Fins i tot les noves tendències d'intel·ligència emocional que semblen haver descobert un nou paradigma són tan velles com la filosofia mateixa, i trobem propostes semblants entre els nostres clàssics, des de Rousseau fins a Zubiri. Efectivament no és una novetat concebre la raó humana d'una manera més complexa i rica, incorporant-hi els elements que havien oblidat els anys de conreu limitat a la visió racionalista. Però sí que podem afirmar que les noves realitats audiovisuals introdueixen una nova manera d'utilitzar aquesta raó complexa, un ús més ràpid, interconnectat i global, en sèrie. Una pràctica filosòfica que ens acosta a l'actitud escèptica i irònica de la sofística, i que caldria recuperar amb la desimboltura i l'optimisme d'un Diògenes o un Carnèades. A més a més, podem dir que aquesta utilització és un fet social, que podem trobar als xats, els fòrums o la televisió. Negar aquest fet i declarar-lo terreny vedat a la raó és una greu irresponsabilitat que només pot portar al desànim.

I què fa la filosofia mentre el seu territori de treball canvia de manera evident? Refu-

giar-se en una Arcàdia perduda presidida per una raó desesperançada? O intentar exercir la seua tasca de pensar el present, amb totes les transformacions i mutacions que tenen lloc? La contestació sembla evident, la filosofia no pot defugir l'enfrontament crític amb la nova manera de pensar, com no podia ser d'altra manera en una disciplina eminentment crítica. Una nova filosofia? Potser no és necessària una transformació tan radical en la mesura que la raó, que és el seu objecte d'estudi, no ha sofert més que una transformació en el seu ús. Amb una filosofia més atenta als canvis del present, menys negativa i conservadora, i més oberta a una manera de pensar desperta i incerta, en tenim prou. Una filosofia viva, al capdavall. □

BIBLIOGRAFIA

- AGUADED, J. I. (1999): *Convivir con la televisión. Familia, educación y recepción televisiva*, Barcelona, Paidós.
- BUENO, G. (2003): *Télebasura y democracia*, Madrid, Ediciones B.
- FERRÉS, J. (2000): *Educación en una cultura del espectáculo*, Barcelona, Paidós.
- GOZÁLVEZ, V. (2005): «Antropología del jo audiovisual. Una aproximació filosòfica», *Quaderns de filosofia i ciència*, 35, 2005, pp. 93-105.
- GUBERN, R. (1996): *Del bisonte a la realidad virtual. La escena y el laberinto*, Barcelona, Anagrama.
- GUBERN, R. (2005): *Patologías de la imagen*, Barcelona, Anagrama.
- HARTLEY, J. (2000): *Los usos de la televisión*, Barcelona, Paidós.
- IZUZQUIZA, I. (1999): «Enseñar filosofía en tiempos de reforma: una escuela de sensibilidad», *Rev. Iber*, 20.
- LACROIX, M. (2005): *El culto a l'emoció. Atrapsats en un món d'emocions sense sentiments*, Barcelona, La Campana.
- LLEDÓ, E. (1993): *El silencio de la escritura*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales.
- MOLINUEVO, J. L. (2004): *Humanismo y nuevas tecnologías*, Madrid, Alianza.
- POSTMAN, N. (1990): *Divertim-nos fins a morir*, Barcelona, Llibres de l'índex.
- PROTAGORES ... (et alia) (1988): *Fragments i testimonis*, Barcelona, Ed. Laia.
- ROMILLY, J. (1997): *Los grandes sofistas en la Atenas de Pericles. Una enseñanza nueva que desarrolló el arte de razonar*, Barcelona, Seix Barral.
- SARSANEDAS, A. (2003): *Filosofía i Internet*, Girona, tesina de graduació publicada a Internet <<http://filoetica.webcindario.com>>.
- SARTORI G. (1998): *Homo videns. La sociedad teledirigida*, Madrid, Taurus.
- SENABRE, E. (2007): *Mira la tele! I pensa-hi!*, València, Bullent.
- SEVILLA, S. (2004): «Cambios de perspectiva en la filosofía de hoy», *Revista Pasajes*, 16 (2004-05).
- SOLANA, J. (2000): *El camino del ágora. Filosofía política de Protágoras de Abdera*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza.
- VILCHES, L. (1984): *La lectura de la imagen. Prensa, cine y televisión*, Barcelona, Paidós.

Josep-Vicent Marqués, entre la sociologia i el columnisme

Anna Mateu

Amb la mort de Josep-Vicent Marqués (1943 - 2008) el passat mes de juny desapareixia un dels referents de la sociologia i la vida intel·lectual valenciana. Involucrat en gran part de les lluites socials i mediamambientals del País Valencià, Marqués va desenvolupar a més de la seua activitat com a sociòleg i professor de la Universitat de València una interessant i fructífera tasca com a columnista que ens permet ara realitzar una retrospectiva del seu pensament i, en conseqüència, d'una societat que Marqués va anar plasmant amb la seua particular, irònica i heterodoxa mirada.

Les relacions de Marqués amb el columnisme comencen pràcticament amb l'inici de la seua vida política i professional, i és difícil separar la seua tasca sociològica de la periodística en el sentit que les columnes del sociòleg valencià no són sinó una extensió de la seua tasca intel·lectual. Així, ecologisme, feminisme, socialisme i nacionalisme es barregen en uns textos que desprenen humor, passió, crítica social i en altres casos fins enuig o desil·lusió.

Els articles i les columnes de Marqués han aparegut en nombrosos mitjans valen-

cians i estatals. Durant la dècada dels vuitanta i principi dels noranta era habitual trobar els seus escrits a la contraportada d'*El País* i als suplementos d'aquest diari o d'*El Mundo*. De fet, d'entre totes les seues col·laboracions, la sèrie de columnes que va realitzar per al suplement *El País Semanal* amb el títol de «Relaciones Personales» pot ser una de les més elaborades i significatives de Marqués. En aquestes pàgines tractarem d'aquesta relació de Marqués amb el columnisme que, lluny de ser ocasional o secundària, va donar lloc a una obra extensa i representativa del pensament de Marqués.

Els articles i les columnes d'opinió són potser un dels gèneres amb més marge de llibertat per als seus autors i, en aquest sentit, es tracta d'un dels gèneres més particulars del periodisme. Les columnes es converteixen en una plataforma en la qual l'autor es transforma en un privilegiat que pot permetre's el luxe de donar transcendència a les seues opinions. És un repte per a l'escriptor servir-se d'aquesta llibertat—generalment d'estil i sovint també temàtica— per a guanyar-se el lector creant un espai de confiança i familiaritat. Els columnistes esdevenen així creadors d'opinió pública que expressen el seu propi punt de vista sobre qüestions referents a l'actualitat i a la societat (Johnson, 1997).

Anna Mateu és llicenciada en Periodisme. Actualment és secretària de redacció de la revista *Mètode*.

Amb un estil molt personal, Marqués ha transmès la seua particular visió de la societat, en especial de la valenciana, en els diferents diaris i revistes on ha col·laborat. Les seues columnes són el reflex de la història política, cultural i social del nostre país. Amb un to àcid i irònic, tret molt característic de la seua obra, Marqués es permet qüestionar els principis socials, polítics i econòmics de la societat patriarcal i capitalista. El columnisme va permetre a Josep-Vicent Marqués arribar a un públic potencialment més ampli, a més de cultivar un gènere que li obria moltes possibilitats creatives.

ELS INICIS DE MARQUÉS COM A COLUMNISTA

Com una gran part dels columnistes, Josep-Vicent Marqués no prové de l'ofici periodístic, però la seua relació amb la premsa començà ja en la seua joventut. Llicenciat en dret però sociòleg en la pràctica, Marqués preferia definir-se com un «intel·lectual orgànic»¹ al servei dels col·lectius socials. Marqués, com Fuster, entén el paper de l'escriptor com el d'un intel·lectual compromès amb la societat i que no es limita a reflexionar, informar o entretenir el lector, sinó que va més enllà i fa dels articles un vehicle per a la denúncia social. De fet, la seua relació amb l'article d'opinió comença amb la redacció d'escrits i pamflets per a partits polítics i sindicats durant el franquisme i més tard en la transició.

És, doncs, en l'última etapa de la dictadura quan comença la relació de Josep-Vicent Marqués amb l'articulisme d'opinió, en un moment polític en què per fi s'estaven assolint les aspiracions democràtiques des-

prés de quasi quaranta anys de dictadura. Marqués forma part d'aquesta generació formada en la consciència antifranquista i democràtica, que al País Valencià va anar també estretament lligada al naixement d'un nacionalisme valencià. Aquesta generació va donar com a conseqüència una sèrie de periodistes i intel·lectuals avui encara presents als nostres diaris. Manuel Vicent, Isabel-Clara Simó, Maruja Torres o el ja desaparegut Manuel Vázquez Montalbán són exemples de la lluita democràtica durant el franquisme (Muñoz d'Imbert, 2003). Com la majoria de l'oposició al franquisme, Marqués va començar a escriure en revistes crítiques, com *Gorg*, *Cuadernos para el Diálogo* i *El Viejo Topo*. Des dels seus començaments als anys setanta, les columnes de Josep-Vicent Marqués han estat íntimament lligades a la defensa de les llibertats personals i socials.

Tal i com explica Adolf Beltran (2002), «El de la transició democràtica era un temps de defici. La societat valenciana es veia abocada a definir les seues característiques i les seues aspiracions des d'una perplexitat precària.» Una perplexitat que va donar lloc a reinterpretacions de les tesis de Joan Fuster sobre la qüestió nacional valenciana al llarg dels anys setanta i vuitanta. Un dels primers a analitzar la identitat i les ideologies valencianes dins d'allò que s'ha anomenat postfusterisme va ser precisament Marqués, just en un moment on es començava a albírar el final de la dictadura. En 1973 guanya el premi d'assaig Joan Fuster amb el seu *País perplex*, que es va publicar l'any següent. En aquest llibre Marqués va elaborar un retrat de la societat valenciana dels últims anys del franquisme on analitzava les principals ideologies i referències identitàries dels valencians on un dels

L'ESTIL DE MARQUÉS

conceptes claus és el de la *fosca* consciència. Lluny d'autocomplaences o derrotismes, en aquest llibre Marqués ens proposava el repte de dur a terme «una acció creativa i una mobilització política vinculada a la transformació d'aqueixa *fosca* consciència en consciència plena» (Castelló, 2000).

La seua incursió en la premsa diària vindria també el 1974 per mà de *Las Provincias* i de Maria Consuelo Reyna –en la seua etapa més «democràtica» explicaria Marqués– com a conseqüència de les protestes contra el camp de golf del Saler. Aquestes columnes serien no sols l'inici de la relació del sociòleg amb el columnisme als mitjans sinó també una de les primeres reivindicacions ecologistes al País Valencià, una qüestió tradicionalment deixada de banda per la intel·lectualitat valenciana. El mateix Fuster es mostrava escèptic i indiferent davant el paisatge, com assegura en un pròleg d'un llibre sobre excursionisme: «La geologia esplèndida em deixa indiferent, veig el camp com una creació del treball dels hòmens, i m'inquieten les bestioles supervivents dels insecticides, dels “animalicides” en general.»²

La relació de Marqués amb *Las Provincias*, no obstant, va ser breu ja que la publicació de *País perplex* no va caure precisament bé entre alguns responsables del diari. L'experiència a *Las Provincias* va ser el principi de la seua relació amb el columnisme, una relació que només va interrompre els darrers anys a causa de la seua salut.

Marqués va col·laborar en nombrosos mitjans, alguns ja desapareguts com el *Diario de Valencia* de J. J. Pérez Benlloch i la revista *Valencia Semanal*, i d'altres que encara coneixem avui dia com *Levante-EMV*, *El Temps* o els suplementes d'*El Mundo* i *El País*.

Els gèneres d'opinió permeten la incorporació d'elements literaris, humorístics o personals que, en general, són aliens a l'escriptura periodística. En paraules d'Enric Sòria (2001), la columna d'opinió és «una de les grans creacions literàries del que va ser el nostre segle». Efectivament, entre els col·laboradors dels diaris trobem noms tan assenyalats de la literatura internacional com George Orwell, Gabriel García Márquez, Ernest Hemingway o Jorge Luis Borges. A casa nostra, Josep Maria de Sagarra, Eugeni d'Ors, Josep Pla i Joan Fuster han publicat alguns dels seus millors escrits als diaris. En els darrers anys, la voluntat d'estil ha estat una de les característiques del periodisme que ha provocat un acostament entre aquesta disciplina i la literatura, sobretot en els gèneres dotats d'una major llibertat com ara els reportatges i les cròniques, però sobretot en els gèneres d'opinió (Chillón, 1999).

A Josep-Vicent Marqués hem d'agrair-li una tasca important d'anàlisi crítica i reflexió sincera tant a les seues columnes com als seus assaigs. Una anàlisi que, com veurem, no perd vigència amb els anys, ja que moltes de les qüestions que Marqués va tractar en els seus primers articles com ara el model familiar, l'avortament o el maltractament de les dones, són temes d'actualitat avui dia. Podem veure com Marqués es qüestionava ja a finals dels setanta el model mateix de parella convencional, i per extensió el de la família tradicional basada en aquesta parella: «¿Que la pareja no es obligatoria? ¡Anda que no! Como que a usted de pequeño le contaron muchos cuentos en que el final feliz no era una boda.»³

Les seues columnes són de difícil classificació a causa de la diversitat de gèneres i

de temes que hi apareixen, però si hi ha una cosa comuna en els seus escrits és la seua ironia i el seu estil directe i clar. L'escriptura de Marqués és una escriptura clara i directa que enganxa el lector precisament per la seua proximitat, el fa partícip de les seues opinions i l'invita a reaccionar davant allò que passa al món.

El recurs a l'humor és molt habitual en els gèneres d'opinió. Els columnistes el fan servir per donar frescor als seus articles i llevar-los tensió mitjançant un tractament lúdic del tema, al temps que es dóna un valor afegit al text pel fet de jugar amb sobreentesos, jocs de paraules i d'idees, ús de la ironia i el sarcasme, etc. L'humor apel·la al sentit de la intel·ligència del lector, a qui l'autor fa partícip del seu joc, fet que ajuda d'altra banda a crear una atmosfera d'intimitat entre emissor i receptor. En aquest exemple extret d'*El País Semanal* Marqués ens parla de l'amor propi a través de diferents situacions, que per la seua quotidianitat se'ns fan còmiques en tant que tothom les ha viscudes alguna vegada:

La mayor parte de los amores propios son modestos y están al alcance de todo el mundo. Por ejemplo, el amor propio que lleva a despellejarse la yema del pulgar tratando de hacer surgir la última llama de un encendedor sin combustible.⁴

En el paràgraf següent, i apel·lant directament al receptor, Marqués dóna un gir inesperat a la situació anterior que segurament arranca un somriure a més d'un lector:

¿Se dan cuenta de lo fácil que resulta cambiar en el párrafo anterior pulgar por alma y encendedor por matrimonio?⁵

En aquest sentit, la ironia és present també en gran part dels articles del sociòleg, a través de la qual realitza un retrat de les situacions que observa per posar en evidència qüestions com les que descriu en aquest article publicat a la contraportada d'*El País* sobre la visita d'un portaavions amb armes nuclears al port de València:

Hay que reconocer que la visita del *Forrestal* (no confundir con la repoblación casi del mismo nombre) fue benigna: no le estallaron las bombas nucleares y el asunto se zanjó con sólo seis heridos por cargas de la policía contra los manifestantes.⁶

La ironia i l'humor no són, però, els únics recursos utilitzats per Marqués. El costumisme, que alguns autors (Abril Vargas, 1999) fins i tot relacionen amb l'humor, és també utilitzat amb habilitat per Marqués al llarg de tota la seua trajectòria com a columnista, però sobretot en la seua última etapa a *Levante-EMV*. És un estil de columna en el qual es retraten els costums d'un temps i un espai determinats, i en aquest sentit Marqués descriu moltes estampes que formen part de la nostra quotidianitat com ara la vida universitària, els mitjans de transport, la vida en la ciutat i el dia a dia en general.

Tú tiras el vidrio en la bombona del vidrio, quitándoles los tapones de hierro o plástico de los envases. Luego tiras las botellas de plástico a otro contenedor, al que también puedes echar tetrabriks, latas y botes. Vale. ¿Dónde echas los tapones de las botellas? ¿Puedes echarlos con los botes?⁷

Moltes vegades aquestes situacions quotidianes o costumistes són descrites

per Marqués servint-se de recursos literaris, ja que en tractar-se en moltes ocasions de descripcions o narracions és molt difícil de separar d'aquesta característica, que sens dubte implica una voluntat d'estil que el sociòleg posa en tots els seus escrits.

Una de les característiques més marcades en les columnes de Marqués dels anys vuitanta i noranta és l'ús de la narració, en definitiva, de la literatura per a moltes de les seues columnes. Es tracta d'un tipus de columna que els diaris reserven a firmes importants i que demana una gran qualitat en l'escriptura, tal com explica Morán (1988). De fet, les columnes no són l'única relació de Josep-Vicent Marqués amb la literatura. A més d'haver utilitzat els seus recursos en els diaris i revistes, l'escriptor també es va atrevir amb el món de la narrativa curta amb dos llibres, *Amors impossibles* (1983) i *El retorn del naufrag professional* (1998). Són molts els columnistes que se serveixen del relat curt per a escriure els seus articles, i alguns dels contes que presenta Marqués en els seus llibres podien –per la seua extensió, pel tractament mateix dels temes i per l'empremta ideològica que hi deixa– haver ocupat perfectament les pàgines d'algun diari.

Es coneixien des de petits. L'un era el primer de la classe i l'altre l'últim. Jugaven tots dos a hoquei. A la Facultat un apuntava l'altre i l'altre copiava per a l'un. Després vingué la guerra i aquella nit estigueren junts de guàrdia a la trinxera. Hi havia lluna i recordaren parlant en veu baixeta històries del col·legi. Després, l'un contà un acudit de marietes i l'altre en contà un altre de marietes, i així estigueren fins que els rellevaren i se n'anaren a dormir, i l'un plorava i l'altre també (Marqués, 1993).

L'estil de Marqués es, com es pot observar, un compendi de diverses característiques que fan de les seues columnes uns textos frescs i originals i amb molta vitalitat, que estableixen de seguida un vincle de proximitat amb el lector per la seua senzillesa que no li resta qualitat, com veurem més endavant amb la seua sèrie de columnes «Relaciones personales», on podrem comprovar més detingudament la seua capacitat literària.

UN COLUMNISTA COMPROMÈS

Com el mateix Marqués assenyalava en el seu llibre *Tots els colors del roig* sobre la seua ideologia, les columnes del sociòleg es van vertebrar al voltant de quatre eixos que van ocupar també el seu treball sociològic. La lluita d'esquerres, l'ecologisme, el feminisme i el nacionalisme valencià van ser l'objecte dels seus articles d'opinió, els quals va fer servir com una tribuna des d'on posar en dubte el model de societat capitalista i patriarcal i donar veu als integrants de la societat més vulnerables. En tot cas, seria necessari fer una distinció entre les columnes publicades en mitjans valencians, molt centrades en la política local, i les publicades en mitjans estatals, on la qüestió valenciana pràcticament desapareix, i on escriu bàsicament des de la seua professió com a sociòleg especialista en temes de feminisme. Així i tot, la gran majoria de les columnes de Marqués tenen sens dubte una forta empremta ideològica i mai no va perdre el seu compromís inicial amb l'ecologia, el socialisme, el feminisme i el nacionalisme valencià.

Els seus articles són una finestra des de la qual s'observa l'altra realitat valenciana,

aquella que difícilment té cabuda en els discursos oficials i els mitjans de comunicació, en una societat on l'existència depèn de la visibilitat mediàtica dels fets. Marqués era un escriptor compromès que s'involucrava en allò que considerava que valia la pena. Els seus escrits als mitjans mostren com el sociòleg va mantenir sempre viva la seua capacitat d'indignació davant allò que considerava injust. No es va deixar cap tema per tractar, estigués o no íntimament lligat a l'actualitat. ETA, la situació d'oblit de les comarques interiors valencianes, la Constitució europea, la Universitat... Tot allò que despertàs l'interès de Marqués tenia cabuda a les seues columnes, sempre amb una frescor i agilitat que dotaven d'atractiu allò de què parlava.

Els seus articles són un reflex de la societat civil valenciana per on han passat pràcticament la totalitat dels «salvem» que han anat apareixent al País Valencià en els últims trenta anys. En aquest sentit, la ciutat de València ha estat present sempre als seus articles en un intent de preservar allò que entenia com l'essència d'aquesta ciutat. L'hemeroteca és testimoni de la seua ferma defensa de la Punta o el Cabanyal com a paisatges de la ciutat de València i com a propietat dels seus veïns davant els interessos urbanístics polítics i econòmics.

Hemos andado tan liados [...], yo personalmente pensando si me pongo cortinas o no en casa, que no hemos pasado por La Punta, que es ese entrañable espacio de huerta que quieren convertir en ZAL, Zona de Actividades Lagrimosas (o Ludópatas, si se admite que jugar con la vivienda de la gente modesta es una variante de ludopatía capitalista valenciana).⁸

Per a Marqués aquesta defensa del territori, del paisatge valencià, va unida directament a la seua consciència nacional valenciana. Per aquest motiu als seus articles nacionalisme i ecologisme van agafats de la mà com una manera de reivindicar la identitat i la cultura pròpies. «Cal que la consciència nacional valenciana siga la d'identificar-se amb una defensa de la seua biodiversitat i el seu paisatge, tant com de la seua llengua.»⁹

La visió de Josep-Vicent Marqués de la defensa del medi ambient passa per un respecte cap al territori i per una identificació amb ell, és a dir, un nacionalisme «verd» que implicaria un particular ecologisme cap a la terra pròpia, de conservacionisme. Per això és tan significativa i es troba tan present als seus articles la degradació del País Valencià causada per l'especulació urbanística. La sensació d'estar perdent a poc a poc les referències pròpies per la lògica dels beneficis queda reflectida en molts dels seus articles. Marqués promulgava en aquests escrits una nova consciència nacional des del respecte al territori i al paisatge, que ell considerava tan importants per a la identitat valenciana com la pròpia llengua.

Enmig de la tendència actual a la moderació dins dels límits d'allò políticament correcte, Josep-Vicent Marqués no va dubtar a eixir-se'n del discurs oficial i d'allò pretesament correcte per criticar certes actituds que considerava injustes. Marqués expressa la seua opinió amb rotunditat i sense ambigüitats, sense importar-li arribar a fer afirmacions que resulten dures dins del discurs actual.

Així, el seu nacionalisme es barreja amb altres vessants de la seua ideologia com ho són l'ecologisme però també l'esquerra. Marqués parla des d'un nacionalisme que

parteix del respecte i reconeixement dels altres. «M'agrada pensar que el meu nacionalisme és un nacionalisme concret, és a dir, una forma de reconèixer l'altre com a altre, respecte elemental, més encara que d'afirmar una identitat de grup» (Marqués, 1997).

LES COLUMNES MÉS PERSONALS DE MARQUÉS

Però serà la dècada dels vuitanta una de les seues etapes més interessants com a columnista. Des de 1984 fins a 1988, Marqués realitza una sèrie anomenada «Relaciones Personales» a la revista *El País Semanal*. En aquestes columnes, Marqués s'endinsa en el món de les relacions entre els homes i les dones, mitjançant un llenguatge elaborat, ple de matisos i recursos literaris, però sense perdre mai la seua faceta irònica i reivindicativa present a totes les seues columnes. El primer d'aquests articles, que en un principi alternaven el títol de «Relaciones Personales» amb el de «Sexo», va aparèixer el 20 de maig de 1984 amb el títol «Asunto privado, discurso público» i començava així:

Del sexo se habla mal y demasiado. Ni siquiera los más severos detractores de los placeres de la carne han dejado, abierta o críticamente, de dedicar horas y horas, libros y libros, a hablar del sexo. Y la devastadora afición a contar quién hace qué con quién es vicio que recorre la escala social tanto como la escala ideológica. Murmura, hace hipótesis, conjetura en alta voz y calumnias la beata, pero también murmuran, alardean y ponen rótulos el *progre* y el posmoderno.¹⁰

Després de presentar els discursos que abordaven en una qüestió tan íntima i personal com el sexe, Marqués hi introduïa la necessitat d'un discurs públic sobre la qüestió sexual amb un objectiu normalitzador. Qüestions, la de la intromissió en la vida privada i la de la necessitat d'un discurs que no condemne ni sobrevalore el sexe, per a les quals aquest article publicat a mitjan anys vuitanta tindria total validesa en l'actualitat, una prova més de la novetat dels articles de Marqués en l'època.

Les columnes de «Relaciones personales» configuren un compendi del pensament feminista de Marqués. Una qüestió, la de la situació de la dona i la societat patriarcal, que fou clau en la seua trajectòria sociològica. Temes com ara la identitat masculina, l'homosexualitat, els estereotips de gènere, la prostitució i les relacions entre sexes en general constituïen el nucli d'aquests articles, que en definitiva tractaven de la qüestió de la igualtat.

No siempre los hombres han sido tan brutos o tan fuertes o tan listos como la imagen oficial que de ellos dan las sociedades patriarcales; no siempre las mujeres han sido tan débiles, dulces o indecisas como su estereotipo las considera [...]. La realidad humana ha manifestado a veces una admirable resistencia a la rígida horma que el patriarcado le ha venido imponiendo.¹¹

Una igualtat que ha estat centre de l'obra sociològica de Marqués amb obres com *No és natural (Per a una sociologia de la vida quotidiana)* (1980) o *¿Qué hace el poder en tu cama?* (1987) i que va desenvolupar en les planes d'*El País Semanal* com una manera d'arribar a la normalitat de les relacions no sols entre homes i dones sinó entre persones al cap i a la fi.

A més del seu valor per la novetat de la temàtica en aquella època, aquesta sèrie d'articles posseeix un gran valor literari i sociològic. A Marqués li agradava recordar que Manuel Vázquez Montalbán va dir, a propòsit d'aquests articles, que havia inventat un nou gènere en parlar literàriament de qüestions sentimentals i sexuals.¹² La sèrie «Relaciones personales» va permetre a l'autor comptar amb una tribuna al suplement dominical del diari *El País*, compartint pàgines amb autors com Antonio Gala, Maruja Torres o el mateix Manuel Vázquez Montalbán. Aquesta sèrie de textos ofereix també la possibilitat de llegir un Marqués molt particular, amb un estil ben elaborat i una gran força a l'hora de combinar literatura i argumentació.

Marqués desenvolupa en aquests articles un estil propi i personal que el va fer disposar d'una pàgina en un suplement de difusió estatal d'aquestes característiques. Com assegura Abril Vargas (1999), «la força de l'estil depèn també de la personalitat de qui escriu, i del vigor de les idees, de la seua claredat i profunditat». Unes característiques que trobem en el columnisme de Marqués en general, però molt especialment en les seues «Relaciones personales».

Marqués se serveix de la literatura, un gènere molt utilitzat en el columnisme, per a fer arribar el seu missatge i el seu pensament sobre allò que ell considera una «qüestió ben senzilla: ningú, home o dona, baixet o alt, barbamec o pelut, no hauria de tenir assignat un destí en raó de la seua particularitat biològica» (Marqués, 1997). Són vora tres-cents articles que configuren un gènere a part i especial dins l'obra de Marqués i on trobem relats com aquest:

Cuando se cruzaron sus miradas por tercera vez, él empezó a sentirse francamente halagado. Ella cenaba con un grupo de amigos un par de mesas más allá de la suya. Él estaba solo y como no quería saber que lo estaba se había llevado una novela policiaca al restaurante. A partir de ese momento le importó un rábano que Lew Archer encontrase o no a la supuesta hija del magnate del supuesto petróleo. Sin embargo, cuando sus ojos le miraron por quinta vez empezó a pensar que seguramente ella habría sido alumna suya. Se tuvo por ridículamente vanidoso.¹³

Marqués continua reclamant la igualtat de les persones, el dret, al cap i a la fi, a la llibertat d'ésser un mateix. Una llibertat que en el cas de les dones queda sovint restringida per la violència exercida pel homes, una qüestió amb poca visibilitat en aquella època però que Marqués ja tractava en les seues columnes com una mostra més de la dominació sobre l'home. L'opressió de les dones, les relacions de parella, la imatge dels homes a la societat seran objecte d'anàlisi i de reflexió a les seues columnes, on alternarà la literatura amb l'assaig curt sobre la situació de la dona en l'actualitat.

ENTRE LA SOCIOLOGIA I EL COLUMNISME

Les columnes i els articles d'opinió de Josep-Vicent Marqués constitueixen un bon compendi del pensament d'aquest intel·lectual valencià. Com ell mateix recull al seu llibre *Tots els colors del roig* (1997), el feminisme, l'ecologisme, el nacionalisme i el pensament d'esquerra són els eixos que

componen la seua ideologia i, al mateix temps, vertebren la seua tasca com a columnista.

Marqués va ser un dels pioners en la defensa del territori, així com un dels primers homes a posicionar-se com a feminista. Les columnes de Marqués tenen un marcat caràcter ideològic i alhora combatiu, compromès amb les llibertats i la societat a la qual Marqués se sent lligat. A través de les seues columnes, Marqués transmet la seua particular visió del món que l'envolta des d'un punt de vista humà i social. És interessant revisar ara les seues columnes escrites als vuitanta i noranta, textos la majoria dels quals són vigents avui dia.

La relació de Marqués amb el columnisme abraça un gran període de temps. Més de trenta anys d'articles i columnes que són difícilment classificables en conjunt per la seua diversitat d'estils i temes. Així, trobem els seus articles polítics, els literaris, els articles que versen sobre el paisatge valencià, els articles costumistes que prenen aspectes de la quotidianitat, els articles de la sèrie «Relaciones personales» o els de la seua última etapa al diari *Levante-EMV*. Seria necessari —és necessari— un estudi més en profunditat de l'obra periodística de Marqués per poder assenyalar els trets bàsics de cada etapa i del seu estil. Una anàlisi que ens permetria comprendre en la seua totalitat l'obra sociològica i periodística d'aquest intel·lectual valencià que es va moure entre el columnisme i la sociologia. Cal rellegir, doncs, les columnes de Marqués, que, junt amb la seua obra sociològica, suposen un testimoni d'una etapa política i social del País Valencià i configuren un valuós retrat del panorama polític i social dels últims trenta anys. □

BIBLIOGRAFIA

- ABRIL VARGAS, N. (1999): *Periodismo de opinión*, Madrid, Síntesis.
- BELTRAN, A. (2002): *Els temps moderns: societat valenciana i cultura de masses al segle XX*, València, Tàndem.
- CASTELLÓ, R. (2000): «País perplex o la "ideologia valenciana"». En J. V. Marqués: *País perplex*, València, 3 i 4.
- CHILLON, A. (1999): *Literatura y periodismo. Una tradición de relaciones promiscuas*, Pròleg de Manuel Vázquez Montalbán, Bellaterra (Barcelona), Universitat Autònoma de Barcelona.
- JOHNSON, P. (1997): «El arte de escribir columnas». *Al diablo con Picasso y otros ensayos*, Buenos Aires, Javier Vergara editor.
- MARQUÉS, J. V. (1993): «Graciosos». En *Amors imposibles*, València, 3 i 4.
- (1997): *Tots els colors del roig: quasi unes memòries ideològiques*, València. 3 i 4.
- MORÁN TORRES, E. (1988): *Géneros del Periodismo de Opinión: crítica, comentario, columna, editorial*, Pamplona, Universidad de Navarra.
- MUÑOZ D'IMBERT, S. (2003): «Introducció». En I. C. Simó: *En legítima defensa. Els millors articles de l'Avui*, Barcelona, Columna.
- SÒRIA, E. (2001): «Incitacions d'un dia», *Abalorio*, 29-30, pp. 139-145.

1. Conversa mantinguda amb Marqués el 9 de gener de 2004.

2. Pròleg de Joan Fuster a Tomás Escuder, *Paratges del País Valencià*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1980. Citat en Martí Domínguez, *Jocs Florals a Cavanilles*, Universitat de València, València, 2005.

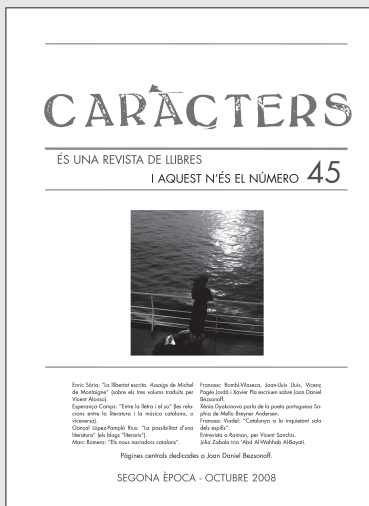
3. Josep-Vicent Marqués, «La pareja obligatoria», *València Semanal*, 11-18 novembre de 1979.

4. Josep-Vicent Marqués, «Tríptico sobre el amor propio / 2», *El País Semanal*, 10 d'abril de 1988.
5. *Id.*
6. Josep-Vicent Marqués, «Valencia», *El País*, 2 de febrer de 1990.
7. Josep-Vicent Marqués, «¿Sabéis algo de Josep Gregori? Y otras preguntas», *Levante-EMV*, 27 d'abril de 1997.
8. Josep-Vicent Marqués, «Lo ZAL, ese lodazal», *Levante-EMV*, 18 de febrer de 2002.
9. Josep-Vicent Marqués, «Palmera», *Levante-EMV*, 12 de maig de 1999.
10. Josep-Vicent Marqués, «Asunto privado, discurso público», *El País Semanal*, 20 de maig de 1984.
11. Josep-Vicent Marqués. «Varones anónimos», *El País Semanal*, 6 de març de 1988.
12. Conversa mantinguda amb Marqués el 9 de gener de 2004.
13. Josep-Vicent Marqués, «Amores posibles», *El País Semanal*, 4 de gener de 1987.

CARÀCTERS

REVISTA DE LLIBRES

Núm. 45 Octubre 2008

Enric Sòria: «La llibertat escrita. Assaigs de Michel de Montaigne» (sobre els tres volums traduïts per Vicent Alonso)

Esperança Camps: «Entre la lletra i el so» (les relacions entre la literatura i la música catalana, o viceversa)

Gonçal López-Pampló Rius: «La possibilitat d'una literatura» (els blogs «literaris»)

Marc Romera: «Els nous narradors catalans».

Francesc Bombí-Vilaseca, Joan-Lluís Lluís, Vicenç Pagès Jordà i Xavier Pla escriuen sobre Joan Daniel Bezsonoff

Xènia Dyakonova parla de la poeta portuguesa Sophia de Mello Breyner Andersen

Francesc Viadel: «Catalunya a la inquietant sala dels espills»

Entrevista a Raimon, per Vicent Sanchis

Júlia Zabala tria 'Abd Al-Wahhab Al-bayati

Pàgines centrals dedicades a Joan Daniel Bezsonoff

Publicació Trimestral:
Gener · Abril · Juny · Octubre

Publicacions de la Universitat de València
Arts Gràfiques 13 - 46010 València Tel.: 963 864 115 Fax: 963 864 067 E-mail: caracters@uv.es

El control dels aliments

Una perspectiva històrica

Joaquim Guillem-Llobat

Qui no ha sentit a parlar de «vaques boges», «febre aviar», «dioxines» o «benzopirens»? Aquests conceptes, com molts d'altres associats a la qualitat dels aliments, s'han fet freqüents en la premsa internacional. Avui aquests problemes periòdicament protagonitzen les portades de periòdics i revistes i, en fer-ho, fan trontollar tant la confiança dels consumidors com l'estabilitat econòmica dels sectors industrials vinculats a l'alimentació.

Òbviament, aquesta preocupació per la seguretat dels aliments que consumim no es pot considerar una novetat dels nostres temps. Ens podem remuntar fins a temps immemorials i trobarem sempre alguna referència a aquella qüestió. Tant si ens fixem en el Codi d'Hammurabi com en la València foral trobarem referències a aquella regulació; ja siga a través de normes puntuals o bé a través de serveis municipals de control, com fou el cas del mostassaf valencià.¹

La preocupació per la qualitat dels aliments és, per tant, una constant en la història de la humanitat. Ara bé, aquesta preocupació ha adoptat formes ben diverses

al llarg del temps. Tan diverses que, en fixar-nos en el concepte de qualitat amb el qual treballava el mostassaf, ens sorprendrà fins a quin punt resulta diferent el concepte medieval d'aquell que avui fem. Amb tot, l'aproximació històrica al problema no deixa de ser molt interessant a l'hora de qüestionar i replantejar les polítiques de control de qualitat dels aliments del present i del futur. Sobretot és així quan optem per centrar-nos en el període que s'inicia a mitjan segle XIX. Un període en el qual es van establir tant les bases de l'actual model de producció i distribució d'aliments com el model de regulació de la qualitat que ha imperat arreu d'Europa fins aquestes últimes dècades. De fet, només recentment s'han aprovat noves lleis generals d'aliments i, en tot cas, continuen sent hereves d'aquelles que es van aprovar al llarg de la segona meitat del segle XIX.²

En l'Europa del segle XIX el model tradicional de producció d'aliments va entrar en crisi. Naixia llavors una nova organització de l'anomenada cadena alimentària (la que inclou totes les etapes des de la producció primària de l'aliment fins al seu consum). Una cadena alimentària que responia millor a les necessitats de la creixent població urbana però també als interessos de nous sectors de la burgesia decidits a fer de la producció d'aliments un negoci més profitós.³

Joaquim Guillem-Llobat (Institut d'Història de la Medicina i de la Ciència López Piñero, Universitat de València-CSIC) és doctor en Història de la Medicina.

La nova organització de la producció i distribució dels aliments es va erigir sobre innovacions tecnològiques que milloraren el transport de mercaderies i la mecanització de la producció, a l'igual que la conservació dels aliments durant llargs períodes de temps. Així, es va consolidar una nova cadena alimentària que va incloure més intermediaris, un major processat de l'aliment, una distància més gran entre productor i consumidor i una centralització més gran també de la producció. La cadena alimentària es va reorganitzar i amb aquell canvi es van originar noves preocupacions amb relació a la qualitat dels aliments.⁴

Al llarg del segle XIX, les noves preocupacions per la degeneració de la qualitat dels aliments van quedar plasmades en l'obra d'alguns científics. La historiografia recent ha destacat, entre d'altres, les aportacions de dos autors en particular, les de Frederick Accum i Arthur Hill Hassall.

El primer, ja el 1820, publicava a Anglaterra la seua obra *Treatise on Adulterations of Food and Culinary Poisons*. Amb aquesta obra Accum no seria el primer a denunciar el frau alimentari però possiblement sí que fou el primer que va generar una certa alarma social a propòsit d'això.⁵

Segurament el seu èxit inicial fou possible per raó de la reputació que Accum havia assolit com a químic analític, primer com a ajudant de Humphry Davy dins la Royal Institution i posteriorment com a catedràtic de Química a la Surrey Institution. Aquell èxit inicial, però, finalment no va generar cap iniciativa d'importància de les autoritats angleses. Malauradament, tot i que l'argumentació que l'autor hi exposà no fos rebatuda, la reputació d'Accum quedà malmesa poc després de la publicació del tractat i d'aquesta manera la controvèrsia que havia

generat va esvaïr-se sense conseqüències. A l'abril de 1821 Accum fou acusat pels encarregats de la Royal Institution d'haver mutilat llibres de la biblioteca i, doncs, va optar per abandonar el país abans de ser públicament jutjat. Accum cauria llavors en desgràcia i els seus antics editors no accedirien a publicar cap altre treball seu.

Qui va tenir més èxit en la seua denúncia de la degradació de la qualitat dels aliments va ser Arthur Hill Hassall. Aquest autor, com a membre de l'Analytical Sanitary Commission, va publicar uns informes que, tot i no diferir en gran mesura dels publicats per Accum algunes dècades abans, sí que van donar lloc a la introducció d'una nova legislació per a la regulació del frau alimentari. Poc després de la publicació dels treballs d'aquella comissió, s'encetà una sèrie de discussions que culminarien amb l'aprovació de successives lleis d'aliments al Regne Unit. Unes lleis que constituïren tot un precedent per a les lleis aprovades posteriorment a la resta d'estats europeus.⁶

Alguns autors s'han preguntat per què Hassall tingué l'èxit que Accum mai no va obtenir. Els seus treballs eren prou semblants i, tanmateix, la resposta que desencadenaren fou totalment diferent. Possiblement hi contribuïren factors ben diversos, però la documentació de què disposem sembla coincidir a indicar que una de les principals diferències es donà en les habilitats socials d'un i altre autor. Hassall fou un mestre de les relacions socials mentre que Accum fou fàcilment enfonsat només plantejar les seues primeres crítiques a la situació dels aliments comercialitzats. Així, la transcendència del treball científic d'un autor i l'altre es va veure més condicionada per elements externs a la investigació mateixa que per la solidesa d'aquelles recerques.

A més a més, cal tenir en compte que aquell no fou un episodi aïllat. De fet, el posterior desenvolupament del control de la qualitat dels aliments es va veure fortament influït per condicionants i interessos que sobrepassaven els propis de la recerca experimental.

Les investigacions que hem dut a terme en el darrers temps han fet palès aquest punt en nombroses ocasions. Així, per exemple, hem pogut veure com la legislació relativa al control de qualitat dels aliments que començà a introduir-se arreu d'Europa a finals del segle XIX i començaments del segle XX, va ser el producte de debats on salut, economia i tradició participaven per igual. En aquell context, el component social del debat resultava més decisiu del que molts acadèmics haurien acceptat en un primer moment.⁷

No podem conèixer amb exactitud com hauria estat la regulació de la qualitat dels aliments si només hagués estat guiada per la voluntat de preservar la salut pública. Amb tot, podem imaginar que si aquesta hagués estat la guia principal, les regulacions a cada país no haurien diferit –les unes de les altres– com de fet diferiren; els industrials no haurien intervingut en el redactat de la legislació en la mesura que ho van fer; els productes de reconeguda toxicitat, com l'alcohol o molts dels colorants i conservants llavors emprats, s'haurien prohibit o se n'hauria restringit l'ús en molta major mesura del que es va restringir l'ús de la sacarina o la mescla de pebre roig en pols amb oli, per posar només dos exemples.

Però no fou així. La realitat és que alguns productes que les autoritats sanitàries consideraven innocuus en aquell moment, com ara la sacarina, van motivar més legislació que molts altres additius que, tot i la seua reconeguda toxicitat, s'empraven

sense gaires limitacions. De fet, el cas de la sacarina resulta especialment interessant. Fou durament perseguida en una Europa on la indústria del sucre de remolatxa havia adquirit una importància cabdal, tant a nivell econòmic com polític (cal recordar que en el cas de l'Estat espanyol personatges directament vinculats a aquell sector industrial van ocupar diversos ministeris). Però, a més a més, la regulació de la sacarina motivà convencions i acords internacionals que llavors només eren comparables als que va motivar la regulació de l'opi.⁸ Només en estats amb una forta indústria química productora de sacarina, com foren Suïssa i els EUA, la història de la regulació d'aquell edulcorant artificial tingué un altre color.

Si ens fixem en la regulació dels colorants alimentaris podem trobar episodis semblants. De fet, en el cas dels colorants encara podem anar més enllà amb la nostra argumentació. En investigacions recents s'ha pogut constatar que els interessos econòmics no sols condicionaren l'aprovació final de nova legislació sinó també l'argumentació de destacats metges i científics d'aquell temps. Així, per exemple, quan al si d'un dels prestigiosos congressos internacionals d'higiene i demografia es va debatre la conveniència d'emprar sals de coure per a enverdir els pèsols en conserva, es van definir dues posicions majoritàries. D'una banda es van posicionar els acadèmics francesos que, tot i que havien mostrat el seu rebuig a emprar qualsevol colorant sospitós de ser tòxic, en aquella ocasió no en veieren justificada la prohibició (malgrat que la toxicitat de les sals de coure difícilment es podia descartar en aquell moment). De l'altra, un membre de la delegació alemanya va plantejar serioses crítiques a l'ús d'aquest mètode d'enverdiments.⁹

La contraargumentació dels delegats francesos deixaria entreveure en més d'una ocasió fins a quin punt el seu posicionament s'alineava amb la defensa dels interessos econòmics nacionals. La indústria de conserves de llegums francesa era la principal exportadora del continent i tot sembla indicar que els acadèmics francesos intervingueren en aquell debat amb una consigna clara, la de defensar el dit sector industrial.

Les divergències en el control de la qualitat també es van donar en altres àmbits de la regulació, com ara en l'organització dels serveis que havien de fer complir la legislació aprovada en aquesta matèria. Els serveis per a la regulació de la qualitat dels aliments no es van organitzar en funció d'uns paràmetres universals derivats de la reflexió purament científica. Hi intervingueren factors ben diversos com ara de caire econòmic, cultural o polític. Així, mentre que al Regne Unit tingué més importància la iniciativa particular tant en la inspecció com en l'anàlisi d'aliments, a l'Estat francès aviat va imposar-se un model d'organització estatal fortament centralitzat i, en canvi, a l'Estat espanyol durant molt de temps encara va prevaldre una organització municipal dels serveis.

L'organització política d'una regió podia determinar en gran mesura com s'estructuraven els serveis de control de qualitat dels aliments. Però, com hem dit, hi intervingueren molts altres factors. Així, per exemple, les particularitats en l'organització del món professional i acadèmic van ser determinants perquè els agents que prevalguessen en la regulació del frau alimentari fossen diferents a cada època i regió.

En aquest sentit, cal tenir en compte que abans de mitjan segle XIX en moltes regions del continent europeu continuava existint un control en el qual no prevalia de manera clara la figura de l'expert en qualitat dels aliments. A més a més, els agents que s'involucraven en el control, sovint no comptaven amb una elevada formació acadèmica, sinó més aviat amb una formació pràctica derivada de l'experiència.

En el context de la professionalització de l'activitat científica, aquesta regulació dels aliments també va passar a mans dels nous científics professionals. Però aquesta professionalització no es donaria sense intensos debats i controvèrsies promoguts pels que perdien terreny davant els nous experts.¹⁰ A més a més, a cada lloc el procés de professionalització es va dur a cap amb unes particularitats o altres i finalment el tipus de professionals que s'imposà en el control de la qualitat dels aliments fou diferent en cada ocasió.

Ho veiem, per exemple, en el cas dels veterinaris. Si a l'Europa continental els veterinaris adquiriren un paper important en la regulació d'una gran quantitat d'aliments d'origen animal i vegetal,¹¹ al Regne Unit no tingueren a penes importància.¹² En aquest últim cas, els veterinaris hagueren de renunciar a aquest espai per a consolidar-se com a professionals davant unes societats mèdiques bel·ligerants. Aquestes últimes s'havien creat abans i comptaven amb prou poder per a dificultar el naixement d'una professió que podia convertir-se en una competidora indesitjable en alguns dels seus àmbits d'actuació. Per això, al Regne Unit els veterinaris optaren per renunciar a alguns dels espais professionals que podien generar més conflictes amb la comunitat mèdica,

com era el cas de la inspecció d'aliments.

La història ens mostra fins a quin punt l'organització present dels serveis de control de qualitat dels aliments està condicionada per factors històrics, com ara els ritmes amb els quals es consolidaren unes i altres professions científiques. Però també ens fa evidents les arrels teòriques de l'actual concepte de qualitat. Unes arrels que aprofundiren en nombrosos debats que, com hem vist a través de diversos exemples, un dia es van aparcar sense haver estat degudament tancats; i ho feren més dirigits per condicionants socials circumstancials que per un saber universal.

El paper dels experts en el control de qualitat dels aliments, la legitimitat de l'ús d'uns additius i altres, l'eficàcia de la regulació a través de l'establiment de valors estàndard per a la qualitat, o la coherència d'uns criteris de qualitat que canviaven, i canvien, a cada estat, són alguns dels esmentats debats. Uns debats que avui comencen a reobrir-se i en els quals l'anàlisi històrica del control de qualitat dels aliments podrà realitzar importants contribucions. □

la segona meitat del segle XIX. Amb l'augment de les terres disponibles per a la cria del bestiar, els terratinents pogueren ampliar la producció i veieren en l'exportació de carn a Europa una important font d'enriquiment personal. Així, es convertiren en destacats impulsors d'aquella transformació de la cadena alimentària.

1. Per ampliar informació amb relació al mostassaf vegeu: V. Salavert Fabiani (1987): «Notes sobre la sanitat pública municipal a la València dels segles XVI i XVII: les competències del mostassaf en matèria de mercats i conservació dels carrers», *Afers, fulls de recerca i pensament* 5-6, pp. 223-271.
2. K. T. Elvbakken, P. Lægreid, L. H. Rykkja (2008): «Regulation for Safe Food: A Comparison of Five European Countries», *Scandinavian Political Studies* 31 (2), pp. 125-148.
3. En aquest sentit cal esmentar, per exemple, les noves possibilitats de producció de carn que es donaren a Argentina, Austràlia i Nord-amèrica al llarg de
4. X. Guillem-Llobat (2008): *El control de la qualitat dels aliments. El cas valencià en el context internacional (1878-1936)*. Tesi doctoral, Universitat de València, capítols 1 i 2.
5. J. Burnett (1979): *Plenty and want: a social history of diet in England from 1815 to the present day*, Londres, Scholar Press.
6. S. D. Smith (2001): «Coffe, Microscopy, and the Lancet's Analytical Sanitary Commission», *Social History of Medicine* 14 (2), pp. 171-197.
7. La importància que tingueren els factors econòmics en el disseny de les regulacions s'ha fet palès a través de l'estudi de diversos casos en particular. Per exemple, podem destacar el paper que tingué la indústria de conserves de llegums francesa en l'acceptació de l'ús de sals de coure com a additiu alimentari o el paper dels productors d'oli d'oliva en la desautorització de l'oli de cacauet com a producte apte per al consum humà. En aquest últim episodi, a l'igual que en afavorir la farina de blat respecte d'altres farines, també hi interviendria la tradició; cosa que va comportar diferències importants en les regulacions aprovades a cada país.
8. C. M. Merki (1994): «Sugar versus saccharin: sweetener policy before World War I». A J. Burnett i D. J. Oddy (eds.), *The origins and development of food policies in Europe*, Londres i Nova York, Leicester University Press, pp. 192-205.
9. X. Guillem-Llobat (2008): *El control de la qualitat dels aliments. El cas valencià en el context internacional (1878-1936)*, tesi doctoral, Universitat de València, capítol 7.
10. A. Stanziani (2005): *Histoire de la qualité alimentaire: XIXe-XXe siècle*, París, Editions du Seuil.
11. P. A. Koolmees (2000): «Veterinary inspection and food hygiene in the twentieth century». A D. F. Smith i J. Phillips (eds.), *Food, Science, Policy and Regulation in the Twentieth Century*, Londres, Routledge, pp. 53-68.
12. A. Hardy (2003): «Professional Advantage and Public Health: British Veterinarians and State Veterinary Services, 1865-1939», *Twentieth Century British History* 14 (1), pp. 1-23.

Nacionalisme espanyol, el final de la invisibilitat?

Jordi Muñoz

España reinventada. Nación e identidad desde la Transición

Sebastian Balfour i Alejandro Quiroga
416 pp., 2007, Península, Barcelona

Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones

Carlos Taibo (dir.)
384 pp., 2007, Los Libros de la Catarata, Madrid

Construir España. Nacionalismo español y procesos de nacionalización.

Javier Moreno Luzón (ed.)
326 pp., 2007, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid

Hi ha una constant en pràcticament tots els treballs acadèmics, i també en els comentaris periodístics, sobre el nacionalisme espanyol: començar fent referència a la invisibilitat del fenomen. D'alguna manera, podem dir que referir-s'hi ha esdevingut una mena de lloc comú a tots els treballs que tracten d'aquesta qüestió. I sens dubte amb raó: mentre els nacionalismes català

o basc han estat durant molt de temps al centre del debat polític i acadèmic, de l'espanyol se n'ha dit ben poca cosa. Si més no, fins fa uns anys.

Perquè avui dia no és molt agosarat dir que el nacionalisme espanyol ha perdut, en bona mesura, la seua invisibilitat. De fet, des de mitjan anys noranta ha emergit progressivament –però amb força– un nou nacionalisme espanyol cada vegada més desvergonyat i, per tant, explícit. Certament, des del final del franquisme, en bona part de l'espectre polític espanyol es va imposar una mena d'auto-contenció de les expressions nacionalistes més obertes, com a conseqüència dels efectes deslegitimadors de la dictadura. Els abusos retòrics i simbòlics van donar pas a una nova manera de fer Espanya, molt més arreglerada amb els mecanismes *banals* de les democràcies occidentals. Ara bé, la persistència dels reptes a la visió uninacional d'Espanya, provinents especialment de Catalunya i el País Basc, han impedit la conversió de l'espanyol en un nacionalisme banal a l'ús. El que es fa visible a hores d'ara és, sobretot, un moviment polític emergent articulat en torn de la defensa de la nació espanyola enfront del que es percep com una aguda crisi identitària causada no sols pels nacionalismes alternatius sinó per una certa deixadesa pròpia. Malgrat tot, tret d'algunes destacades excepcions (com ara Edurne Uriarte, autora de llibres com *España, patriotismo y nación*), aquest és un espanyolisme que persevera en el seu intent de passar inadvertit, mitjançant el rebuig –cada vegada menys creïble–, del terme *nacionalisme* i el recurs a diversos eufemismes més o menys efímers.

El nacionalisme espanyol és avui, doncs, un moviment social i polític clarament ar-

ticulat i identificable. Compta amb líders polítics i altaveus mediàtics, condiciona el debat públic i es manifesta, com a tal, al carrer. Compta amb el suport, a esquerra i a dreta (sobretot a dreta), d'una àmplia nòmina d'intel·lectuals espanyols, que no dubten a donar cobertura acadèmica a les seues principals batalles. És per això que parlar de l'espanyol com d'un nacionalisme invisible és, avui, anacrònic. De fet, a mesura que aquest nou nacionalisme espanyol ha anat fent-se políticament i socialment més visible, també en l'àmbit acadèmic el nivell d'atenció que se li ha atorgat ha crescut considerablement, sobretot des de final dels anys noranta. Els tres llibres, d'aparició recent, que ressenyem ací constitueixen, sens dubte, una mostra de la maduresa que a poc a poc va adquirint l'estudi d'un fenomen que no es pot obviar si és que aspirem a entendre la política espanyola contemporània.

Aquesta emergència i proliferació d'estudis no vol dir que s'haja superat totalment l'ostracisme que plana sobre la qüestió, o les dificultats per traure a la llum determinades anàlisis d'un tema que per a bona part de l'*establishment* acadèmic i intel·lectual espanyol continua semblant un tabú. Sense anar més lluny, el periple del llibre coordinat per Carlos Taibo n'és una bona mostra. Quan era un projecte de publicació, fou rebutjat per diverses editorials de primera línia, que no consideraren procedent d'editar un llibre d'aquestes característiques, per la seua càrrega crítica i qüestionadora. Finalment fou acollit per la interessant editorial madrilenya Los Libros de la Catarata. Però, tot i aquestes dificultats, disposem ja d'un volum gens menyspreable de bibliografia dedicada a un tema que, malgrat la seua incomoditat

—o precisament per això— es revela com un objecte d'estudi apassionant i, encara, prometedor.

D'altra banda, si fins fa ben poc el debat havia estat centrat gairebé en exclusiva en el segle XIX i ubicat en unes coordenades que a poc a poc van superant-se —les del got mig ple o mig buit de la nacionalització espanyola al segle XIX— ara la diversitat disciplinar, de períodes, perspectives i metodologies d'estudi aporta una major riquesa i varietat al panorama de la recerca sobre el nacionalisme espanyol. No es tracta de menystenir o donar per tancat el debat sobre el segle XIX. Possiblement la inexistència d'un treball clàssic de l'abast i la influència de *Peasants into Frenchmen* d'Eugene Weber per al cas francès o *The nationalization of the masses* de George L. Mosse per a l'alemany continuen esperonant un debat interessant i necessari que en la darrera dècada ha rebut aportacions de relleu, com ara *Mater Dolorosa* d'Álvarez Junco o, des de València, les interessants contribucions de Ferran Archilés i Manuel Martí.

Però ara, dièiem, el focus s'ha ampliat i hi ha un desplegament de treballs centrats en el franquisme i, especialment, el postfranquisme. Entre aquests darrers hi destaca el llibre de Sebastian Balfour i Alejandro Quiroga *España reinventada. Nación e identidad desde la transición a la democracia* (Península 2007, amb una versió en anglès a Cambridge University Press) per la voluntat de globalitat i síntesi de les diverses expressions del nacionalisme espanyol contemporani. Es tracta d'una extensió del que s'havia anat fent fragmentàriament, sobretot, i potser de manera més incisiva, per part de Xose Manoel Núñez Seixas. El de Balfour i Quiroga és un treball entenedor, de gran claredat expositiva i molt ben estructurat.

Com a tal, funciona molt bé tant com a introducció al tema –i per això la versió en anglès resulta especialment útil– com per al lector més familiaritzat amb la qüestió, que hi obtindrà una visió de conjunt que, possiblement, mancava. Hi predomina el rigor acadèmic, malgrat algunes preses de posició potser innecessàries, per explícites, en un llibre d'aquesta naturalesa. El joc de miralls entre el nacionalisme espanyol de la dreta i els nacionalismes alternatius, que sembla constituir el cor del fil argumental del llibre, serveix per a presentar l'opció de l'esquerra espanyola com una mena de reducte del sentit comú enmig d'un foc creuat de nacionalismes perillosos. Es tracta d'un esquema que en algun moment esdevé excessivament simplificador, com en el retrat que fan de la ideologia dels nacionalismes català i basc que són presentats, amb pocs matisos, com a essencialment (i irremeiablement) etnicistes. O la descripció del que els autors anomenen «processos de nacionalització» a Catalunya i el País Basc, que tal i com són introduïts pels autors en ocasions recorden més al 1984 de George Orwell que no a una societat democràtica i plural.

També resulta desconcertant el tractament excessivament esquemàtic d'alguns dels casos concrets. Per exemple, tot el debat nacional al País Valencià és reduït al llibre a un mer exemple de «neo-regionalisme» o «quasi-nacionalisme» derivat de la implantació de l'Estat de les Autonomies i la competència de les elits polítiques pels recursos associats a l'espai de poder autonòmic. Tot plegat, sense cap referència a la història del valencianisme polític ni al regionalisme de la dreta valenciana i, per tant, sense els elements bàsics per a una anàlisi mínimament rigorosa.

En el llibre *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*, coordinat per Carlos Taibo, hi trobarem una anàlisi paral·lela a la de Balfour i Quiroga. Es tracta, però, d'un volum col·lectiu i per tant l'aproximació és necessàriament fragmentària i de qualitat desigual. Pel que fa a l'anàlisi del nacionalisme espanyol contemporani, hi destaca el capítol de Xose Manoel Núñez Seixas sobre el nacionalisme de la dreta des del retorn a la democràcia. Es tracta d'una revisió i actualització de treballs anteriors de l'historiador gallec, i possiblement constitueix l'anàlisi més rigorosa i incisiva que s'ha publicat sobre la qüestió.

A banda d'aquest estudi, al volum es destaquen, entre d'altres, el capítol de Xacobe Bastida que repassa, amb la ploma més esmolada que mai, el nacionalisme constitucional espanyol. O el de Juan Carlos Moreno Cabrera, sobre el nacionalisme lingüístic espanyol, que va servir de base per al seu llibre *El nacionalismo lingüístico, una ideología destructiva* (Península, 2008) i que aporta una perspectiva, la de la lingüística, fins ara absent dels estudis sobre el nacionalisme espanyol i que resulta especialment interessant i il·lustrativa. En conjunt, els diversos autors acaben configurant un retrat precís dels discursos que, sobre la qüestió nacional espanyola, fan les elits polítiques d'avui.

Probablement per una qüestió d'organització de l'anàlisi, gairebé en tots els casos es coincideix a separar l'estudi del nacionalisme espanyol de la dreta i de l'esquerra. Es tracta d'una estratègia raonable i fins i tot necessària, però comporta el risc de sobrevalorar les diferències i menystenir els elements comuns del nacionalisme espanyol. Perquè, com encertadament apunten Carlos Taibo i Xacobe Bastida, més

enllà de les diferències —que n’hi ha, i no són gens menyspreables— es dona avui una àmplia *zona de consens* que constitueix el que podem anomenar el nacionalisme constitucional espanyol, basat fonamentalment en una adhesió incondicional als principis del relat de la transició i, sobretot, a la literalitat de la Constitució de 1978, que en pocs anys han esdevingut autèntics mites nacionals. Es tracta d’un nacionalisme que concep Espanya com una realitat històrica secular, en què la sobirania única i indivisible és un principi inqüestionat i inqüestionable i on la llengua castellana hi té, malgrat el reconeixement condescendent d’una certa pluralitat cultural, un paper cabdal com s’encarreguen de demostrar els recents moviments a propòsit d’això.

Però en aquests volums no es parla només del nacionalisme espanyol contemporani. Tant al llibre coordinat per Carlos Taibo com al volum col·lectiu *Construir España. Nacionalismo español y procesos de nacionalización* (CEPC, 2007), editat per Javier Moreno Luzón, hi ha, per exemple, diversos fragments del treball desenvolupat recentment per Núñez Seixas sobre els nacionalismes espanyols enfrontats durant la guerra civil 1936-39. Es tracta d’una versió del treball més ampli que ha realitzat Seixas en el seu llibre *Fuera el invasor. Nacionalismos y movilización bélica durante la guerra civil española* (Marcial Pons, 2006). Seixas exposa el paper que el nacionalisme espanyol va tenir com a element mobilitzador en els dos bàndols enfrontats en el conflicte de 1936-39 i resulta especialment revelador de la complexa relació de l’esquerra espanyola amb la qüestió nacional. Seixas realitza un estudi sistemàtic i exhaustiu d’una qüestió que fins fa ben poc havia estat majoritàriament absent dels estudis sobre la guerra

civil espanyola i que deixava, per tant, el quadre incomplet. De fet, Álvarez Junco també se n’ha ocupat en un capítol afegit de bell nou a la reedició del ja clàssic llibre coordinat per Edward Malefakis *La Guerra Civil española* (Taurus, 2006), i doncs ha contribuït a obrir un camp de recerca que pot aportar una més gran comprensió de la complexitat de la guerra civil.

En general, el volum coordinat per Moreno Luzón té un enfocament més clarament historiogràfic que els altres dos llibres ressenyats ací, i en conseqüència el debat sobre el segle XIX encara hi té un cert espai, com revelen els capítols de Justo Beramendi sobre Galícia o el de Ferran Archilés sobre els mecanismes concrets de la nacionalització i la seua relació amb la difusió d’altres identitats, com les de classe. Aquesta mena de treballs apunten a una línia de recerca que, més enllà de la tradicional polèmica sobre la feblesa o fortalesa de la nacionalització espanyola, ens aporta cada vegada més elements per al debat sobre el procés històric de construcció de la nació espanyola en aquell segle crucial.

Més enllà del segle XIX, però, el llibre també dedica espai a altres moments i aspectes concrets del desenvolupament de la nacionalització espanyola. S’hi destaca, per exemple, el treball d’Alejandro Quiroga dedicat a l’ensenyament durant la dictadura del general Primo de Rivera, que exposa els intensos esforços nacionalitzadors i el control totalitari que aquell règim exercia sobre les institucions educatives. O el retrat de Zira Box sobre les tensions que acompanyaren la definició del calendari festiu en el primer franquisme, que resulta molt revelador dels equilibris interns del règim en els seus estadis inicials, entre d’altres.

A banda dels textos que hem ressenyat ací, recentment s'han publicat més treballs sobre la matèria, com *La dejación de España. Nacionalismo, desencanto y pertenencia*, d'Helena Béjar (Katz, 2008) basat en una recerca empírica qualitativa (grups de discussió), i que pretén establir una tipologia d'identitats nacionals a l'Estat espanyol. Es tracta d'un treball que en ocasions sembla situar-se en una incerta zona gris entre l'anàlisi acadèmica del fenomen dels nacionalismes espanyols i un exemple del objecte d'estudi mateix —és a dir, de manifest nacionalista revestit d'academicisme. En són una mostra clara els indissimulats prejudicis que manifesta l'autora respecte dels nacionalismes català i basc, o la volgudament superficial interpretació del que ella anomena *neoespanyolisme*, representat pel discurs de grups com Basta Ya! o Ciutadans. Aquest corrent és presentat al llibre com una concepció estrictament no-nacionalista (sic) d'Espanya, basada en els principis cívics i republicans i que entén Espanya com un estat més que com una nació. Només és sotmesa a crítica per l'autora la seua presumpta cautela o ambigüïtat excessiva en la construcció d'una alternativa identitària als tan bescantats nacionalismes «perifèrics».

Fet i fet, ens trobem davant d'una certa eclosió del treball acadèmic sobre el nacionalisme espanyol, tant el contemporani com l'històric. A poc a poc sembla que va entrant en el sentit comú de l'acadèmia espanyola que no es pot ignorar per més temps un objecte d'estudi tan crucial com aquest. La qualitat és desigual, però l'acumulació de mirades sobre la qüestió no pot tenir més que efectes positius per a la nostra comprensió del procés històric i polític espanyol. □

Entre assaig i erudició, una aportació encara vàlida

Eulàlia Duran

Heretgies, revoltes i sermons. Tres assaigs d'història cultural

Joan Fuster

228 pp., nova edició, 2008, Afers, Cartarroja-Barcelona

El motiu d'aquest escrit és la reedició per l'Editorial Afers aquest any 2008 de la segona de les trilogies de Joan Fuster, *Heretgies, revoltes i sermons*, publicada per primera vegada a València el 1968, fa, doncs, quaranta anys. L'atzar féu, llavors, que aquella edició coincidís amb l'aparició del primer volum de les seves *Obres completes* que si bé incorporà la primera de les trilogies [*Poetes, moriscos i capellans*] prescindi, de moment de la segona, acabada de publicar. Per a recuperar-la es promogué l'edició castellana, aquesta vegada amb notes, dels dos primers apartats, que aparegué amb el títol de *Rebeldes y heterodoxos* (1972). Els «sermons», però, havien desaparegut per «raons pragmàtiques» com deia Fuster en la presentació, possiblement perquè tractava d'un tema, el de la història de la llengua a partir de la predicació, al qual volia dedicar una atenció més gran. Tanmateix, el 1992, any de la seva mort, el llibre de 1968 fou incorporat sencer al volum setè de les *Obres Completes*.

Quant a la reedició de 2008, Manuel Ardit, en un interessant i combatiu epíleg que hi publica al final, defensa la talla de pensador i d'assagista de Joan Fuster en comparació dels que ell anomena historiadors «professionals», és a dir, vinculats al món acadèmic i destaca el seu sòlid coneixement de la bibliografia. Opina, però, que l'obra ha envellit.

Respecte a la seva validesa després de quaranta anys i d'haver estat objecte ja de tres edicions, una d'elles fragmentària, voldria advocar en favor de Fuster, en la línia de Manuel Ardit i tenir molt present el que el mateix Fuster exposa en la introducció, la mateixa de 1968, sobre la motivació dels seus assaigs de tema històric: plantejar problemes, suggerir conjectures, avançar hipòtesis i tot des d'una perspectiva actual. No pretén fer erudició històrica —no és home d'arxiu— però sí de bibliografia, que coneix molt bé. Només això ja és una lliçó d'actualitat que posa en guàrdia la tendència a prescindir de la vella i no tan vella bibliografia i a tenir en compte només la investigació de nous fons que es perden així dins d'un marc imprecís. Fuster ensenya sobretot a llegir, a pensar, un aspecte que sembla que tendeix en alguns casos a ser oblidat. A més, en el seu moment va fer un toc d'atenció respecte d'una època, el segle XVI, el primer de l'anomenada «Decadència», indagant en la seva problemàtica, i revalorant-la: episodis com l'erasmisme valencià, les Germanies, l'art de la predicació són fets objectivament importants i no només en l'esfera local. I en la introducció a l'edició castellana especifica que aquests punts han estat ignorats per la historiografia castellana que, per tant, esdevé més o en tot cas igualment local que no la valenciana. Potser també aquesta apreciació es podria aplicar a la historiografia catalana.

És veritat que podríem apuntar que el llibre ha quedat sobrepassat en alguns aspectes a conseqüència de diversos estudis posteriors, però considero que cal tenir-lo molt present per la sòlida intuïció que demostra en el tractament de problemes que els anys seixanta tot just havien estat apuntats i que foren un punt de partida per a estudis posteriors. Vegem-ho amb més deteniment.

1. Pel que fa el primer dels assaigs, sobre les *Heretgies*, la base era fonamentalment *Erasmus y España* de Marcel Bataillon (1966). Si bé Fuster no tornà a escriure sobre aquests temes de manera específica sí, en canvi, que estigué present i fomentà directament estudis acadèmics que s'inserten en aquesta línia. És el cas de *La Inquisició al País Valencià* (1970) de l'autor de l'epíleg esmentat, Manuel Ardit, que publicà el procés de l'erasmista valencià i canonge de la catedral de València, Jeroni Conques que Fuster seguí amb veritable entusiasme. Més tard, el 1986, l'historiador sard Marcello M. Cocco publicaria (*Segismundo Arquer*) les cartes de l'heterodox sard Segimon Arquer a Gaspar de Centelles, dos amics precisament de Jeroni Conques que hi surt reiteradament esmentat i ens informen del clima espiritual tan controvertit que es respirava a València tan ben intuït per Fuster.

Una altra fita la devem al també catedràtic de la UV Sebastià Garcia Martínez, *El Patriarca Ribera y la extirpación del erasmismo valenciano* (1977), i, per fi, una veritable bomba, el procés contra la família Vives d'Angelina Garcia, *Els Vives: una família de jueus valencians* (1987) i, també, *La Bíblia valenciana* de Jordi Ventura (1993).

Caldria també afegir, d'altra banda, la identificació familiar per Joaquim Parellada

(BABLLB XLVI-1997-98) del convers al servei dels ducs de Gandia Bernardo Pérez de Chinchón i l'edició de dues obres seves per F. Pons Fuster, *Antialcorano* i els *Diálogos cristianos* (2000), per cenyir-nos només a alguns dels estudis sobre els erasmistes valencians. En general, cal tenir en compte, a més, que darrerament s'ha tendit a examinar amb més cautela la informació procedent dels arxius de la Inquisició i per tant poc fiable sobre els suposats heterodoxos (erasmistes o luterans) i s'ha fet un pas cap a l'anàlisi minuciosa dels textos escrits per aquests que, en general, demostren fonts heterogènies, antigues i modernes però no un corpus sistematitzat com s'havia cregut. Joan Fuster fou en això força prudent tot i estar influït per l'entusiasme de Bataillon.

2. El segon dels assaigs és dedicat als agermanats. La base informativa és la fonamental obra de Manuel Danvila i Collado, *La Germania de Valencia* (1894), les cròniques coetànies i alguns estudis locals. Fuster aconseguí, només a partir de la bibliografia, arribar a l'arrel de la problemàtica que precisà en tres aspectes fonamentals: la ideologia agermanada, especialment el *Dotzè del Cristià* de Francesc Eiximenis, els corrents messiànics que impregnaven aquesta ideologia amb la figura de l'Encobert com a centre i en relació amb els jueus i els moros, i, finalment, la repressió contra els agermanats. El seu estil incisiu, segur i brillant va fer impacte i va donar peu a estudis posteriors que n'han precisat aspectes però no n'han desautoritzat les intuïcions.

Per començar, obres de caràcter general com la tesi de Ricardo García Cárcel (1981) i E. Duran, *Les Germanies als Països Catalans* (1982). Sobre la ideologia mil·lenarista, el suggerent llibre d'Alain Milhou, *Colon y*

su mentalidad mesiánica en el ambiente franciscanista español (1983); i seguint aquesta temàtica, E. Duran, en col·laboració amb Joan Requesens (*Profecia i poder al Renixement*, 1997) i els sorprenents *Epígonos del encubertismo. Proceso contra los agermanados de 1541* de Pablo Pérez García i Jorge Antonio Catalá Sanz (2000). Cal afegir la tesi inèdita de Vicent Terol i Reig, *Un regne sense cavallers? La Germania en la sotsgovernació de Xàtiva*, llegida el 2002, veritable microcosmos analitzat amb tot detall. Un salt qualitatiu és degut sobretot a la tesi de Vicent J. Vallès, *La Germania* (2000), que aporta una gran massa de documentació inèdita, en especial de caràcter notarial (Arxiu del Patriarca) i processal (ARV). Per primera vegada podem llegir la versió dels esdeveniments expressada pels vençuts, pels agermanats i no només la versió oficial contrària que coneixíem a partir de les cròniques i de la documentació institucional. L'obra de V. Vallès serà des d'ara fonamental per al coneixement de les Germanies al País Valencià. Capítols com els dedicats a les figures dels advocats Montfort i Soriano, a la gestió de Joan Caro i les seves relacions familiars i professionals amb el conreu del sucre a la Safor, les ambaixades agermanades prop del rei a Barcelona, l'organització revolucionària o la política municipal agermanada, la tímida política de rescat de captius —tímida si la comparem amb la duta a terme pels agermanats mallorquins—, són essencials per a la comprensió de la complexitat de les posicions dins les files agermanades.

Paral·lelament s'ha fet un esforç en l'edició de cròniques. La crònica de Pero Maza (Hinojosa Montalvo, 1979); les *Cròniques de les Germanies de Guillem Ramon Català i de Miquel Garcia i Català de Valeriola* (E.

Duran, 1984); *El Llibre de antiquitats de la Seu de València* (Joaquim Martí Mestre, 1994); les *Apologies de Joan B. Anyés, 1543* (M. Duran i E. Duran, 2001); el *Libro quarto de la Crónica... de Valencia y su reino*, de Martí de Viciano (Joan Iborra, 2005).

3. El tercer dels assaigs fusterians constitueix un conjunt de notes sobre la llengua en la predicació a València, amb un afegit per a Catalunya i el Rosselló. Es tracta de comentaris sucosos sobre l'ús lingüístic de la població els segles XVI i XVII centrat en la predicació religiosa. No es tracta d'un estudi sistemàtic però sí simptomàtic gràcies a les diverses citacions d'autors de l'època. Però que no amaguen una tesi: la castellanització tindria, entre altres causes, un origen lent i silenciós en la immigració castellana, que hauria familiaritzat la població autòctona amb el castellà. Immigració al llarg del segle XVI i, en massa, arran de l'expulsió dels moriscos el 1619 que deixà un buit que calgué substituir amb gent de terres endins i també per la vinguda de nombrosos passavolants (buròcrates, frares, soldats...). Es tracta d'una «forma subtil de castellanització social». Dos temes més a aprofundir serien el teatre i, sobretot, la producció tipogràfica a la qual dedicaria més tard diversos estudis. El cas dels sermons serien per a ell «un episodi» de la castellanització per via de la familiarització popular. A la qual s'afegiria la influència de la cort i de l'humanisme en els estaments més alts i tot plegat aconseguiria a la llarga una «autèntica fallida, interior, subterrània». Era per a ell un tema gairebé obsessiu per a entendre com s'havia arribat a la situació actual del País Valencià, un tema ací esbossat amb pinzellades que responen, tanmateix, a una idea ben estructurada. Llàstima que el projecte per a ell vital d'escriure una *història social de la*

llengua quedés en això, en projecte. Però en els seus llibres històrics el tema traspua contínuament. I el fet és que encara ningú no s'ha atrevit a abordar-lo a fons.

Precisament per això considero que aquesta reedició té molt de sentit: pot continuar sent una guia per a futurs estudis, que no podran prescindir de les notes clarividents de Joan Fuster. L'època en què va viure l'obligà a una obra diversa pròpia d'un intel·lectual que, més enllà del terreny literari, es comprometé en el debat històric amb un rerafons polític. Utilitzà una nova manera d'exposar els temes, entre assaig i erudició, que incidia en els problemes, sobretot els lingüístics, en la seva pròpia arrel, en dissecava les incoherències, procurava datar-les. Crec que havia trobat el període que més li podia servir per a entendre la problemàtica actual valenciana: la castellanització en seria un dels punts crucials. Esperonat, entre d'altres per Joan Reglà, catedràtic barceloní exiliat a la Universitat de València, personalitat potser no prou valorada, dedicà el seu esforç a la història, amb *Nosaltres els valencians* (1962), plantejament històric general dels aspectes essencials de la història valenciana, obra a la qual seguiren les seves dues trilogies (*Poetes, moriscos i capellans*, 1962) i *Heretgies, revoltes i sermons*, 1968) que obriren noves finestres i oxigenaren els estudis existents sobre l'Edat Moderna. L'èxit de la fórmula d'agrupar dos o tres temes es féu evident: Joan Reglà el 1969 publicà *Bandolers, pirates i hugonots*, circumscrit al marc de Catalunya i, ja retornant al marc valencià, Sebastià García Martínez publicà el 1980 *Bandolers, corsaris i moriscos*.

I doncs, considero que l'obra de Joan Fuster no pot ser qualificada d'envellida. Ell sabé sobrepassar la matèria estudiada

per a extreure'n conceptes d'ordre general. Basant-se en la lectura lúcida i penetrant de la bibliografia existent i en una exposició dialèctica de la problemàtica estudiada arribà a una síntesi més universal i contemporània. Per això el podem considerar com un «intel·lectual necessari». □

Maragall, un personatge injustament tractat

Francesc Viadel

Mil dies amb PM. Crònica viscuda de la presidència de Pasqual Maragall

Jordi Mercader

270 pp., 2008, La Magrana, Barcelona

Una agenda imperfecta: amb Maragall i el projecte de canvi

Josep M. Vallés

432 pp., 2008, Ed. 62, Barcelona

Possiblement Pasqual Maragall ha estat una de les figures polítiques dels darrers temps més maltractades i pitjor compreses. Maltractat perquè, a l'hora de jutjar-lo, han pesat sempre molt més els defectes i els errors que no els encerts. Mal comprès en la mesura que bona part del seu discurs resultava força irritant per a una classe po-

lítica instal·lada en la rutina institucional però sobretot en els vicis propis de la gris endogàmia de partit. Certament, ni allò que deia, ni tampoc algunes de les seues iniciatives més reeixides com la de Ciutadans pel Canvi, foren mai massa ben vistes ni encara pels propis. L'Estatut de 2006 fou una altra de les grans realitzacions del dirigent, text de gestió polèmica, penyora de les penyores en un joc ple d'enganyifes, sovint conill espantat i desorientat a l'abast de les gargamelles potents i destructores de la fera del pensament reaccionari espanyol. Resulta al·lucinant comprovar el fet de com els insults i les llegendes llançades contra l'Estatut coincidien prodigiosament amb les que monàrquics i falangistes, espanyolistes ultres de tota condició, llançaren contra el de l'any 1932. I més encara, ¿qui no se'n recorda de l'afirmació segons la qual el nou text permetria la poligàmia o l'eutanàsia a Catalunya, de les amenaces contra el nou Estatut d'algun militar d'alta graduació? Estatut, per cert, copiat al País Valencià per Francisco Camps i denunciat alhora pel seu mateix partit davant del molt conservador Tribunal Constitucional.

Altrament, el dirigent es convertí en la *bête noire* no sols de l'embogit PP que sorgí l'endemà de l'11-M sinó també dels nacionalistes espanyols del PSOE com ara Ibarra i Bono, i del nacionalisme conservador català amb uns dirigents malhumorats i ansiosos per retornar a un poder que consideraven que se'ls havia arrabassat il·legítimament. Aquest ambient carregat contribuï a deformar la imatge del personatge sovint fins a tocar la caricatura grotesca, i això amb l'ajuda inestimable d'una premsa tan banal com determinant en la concepció actual de la política. Premsa de rèplica i contrarèplica, de titular fàcil, enganxifosa del poder, gelosa

monopolista en la producció de missatges, massa sovint envanida, convençuda de posseir totes les veritats de la política i de la gestió de la cosa pública en un context de professionals mediocres amb vocació d'actors afamegats de paper.

Tot plegat hi havia massa interessos –molts d'ells inconfessables– en joc en el context d'una democràcia en molts sentits feble, mal participada, amb una tendència a una certa nostàlgia perversa de difícil digestió, disposada a prescindir de somiadors poc pragmàtics i de grans ideals. Així les coses, en molt pocs mesos el Maragall anhelat esdevingué gairebé el Maragall ridiculitzat, el de les *boutades* de segell propi, la prova vivent també que ni Catalunya –ni Espanya– anaven redones, que les institucions estaven comandades a temps parcial per una mena de personatges de guinyol ocupats principalment en programes televisius d'humor. Podríem dir que la *maragallada* furtà gairebé tot el protagonisme al maragallisme, si de cas va haver-hi mai un maragallisme. Calia tallar de soca-rel l'espectacle.

Val a dir que malgrat tot al polític se l'havia estat esperant una eternitat, si més no totes les llargues dècades d'un gairebé inescapable pujolisme, i ara, ves per on, resulta que arribava en el pitjor moment, per a no aprofitar a ningú llevat d'un llarg estol d'adversaris. El seu temps de manar vingué a coincidir amb un període històric de percepcions inquietants i insegures al voltant de les identitats, de la fi –per a molts perillosa– de determinats models polítics, de descrèdit de la democràcia, de desmobilització d'una teòrica –enyorada– societat civil, de certes dificultats socials encara prou desconegudes com a conseqüència de nous fenòmens de caràcter global...

Semblava ben bé com si la Catalunya que es va trobar Maragall ja hagués somiat prou i massa durant els anys de Convergència i ara, més escèptica i pragmàtica que mai, ja no fos receptiva als projectes de gran abast ni menys encara a les promeses que venien aparellades amb la petició de grans sacrificis. Mentrestant, Espanya, gairebé la mateixa de sempre, somreia davant la *diferència* catalana sense deixar de brandar amb un gest irat i antic el garrot de l'anticatalanisme, de la incomprensió i la intolerància.

En el seu procés de desgast i expulsió, a Maragall, tampoc no el va ajudar gens ni mica el fet de dirigir un executiu partit en tres, maldant per aconseguir que aquest caminàs seguint el cant dolç de la seua profecia de futur, si fa no fa la d'una Catalunya social inspirada per una nova esquerra vacunada contra sigles sagrades i estructures massa hermètiques, reconciliada per fi amb una Espanya federalista i federal nova, deleirosa de fondre's amb el somni d'una Europa promesa. Les prioritats, els recels, les petites o les enormes mesquineses de cada partit malbaraten tot indicatiu d'originalitat política. El regateig curt abans que la jugada de llarga pensada. L'ara i ací i el nosaltres primer per damunt de tot.

Malauradament, el ciutadà poc informat pot haver-se quedat amb un fotografia final una mica borrosa, sense un relat dels fets ajustat a la veritat que hi ha més enllà de les pàgines dels diaris. Dos llibres relativament recents s'endinsen, però, amb encert i des de perspectives i estils diferents en l'aventura dels governs Maragall. Un, *Mil dies amb PM*, és obra d'un periodista, Jordi Mercader. Mercader ha treballat als diaris *Catalunya Express*, *Punt Diari*, *Avui* i *El País* i també a les revistes *Presència* i *El*

Globo. Ha estat també cap del gabinet de premsa de la Diputació de Barcelona, director de Comunicació d'Edicions Primera Plana, conseller del Consell d'Audiovisual de Catalunya i director general de Difusió i director de Comunicació de la Presidència de la Generalitat de Catalunya amb Pasqual Maragall. No cal dir que aquesta darrera ocupació li ha proporcionat un punt de vista únic sobre allò que s'esdevingué. El seu és, segons les seues paraules, «el relat d'una ambició, d'un error de càlcul, d'una il·lusió, de promeses i desenganys, de contradiccions, d'un excés de confiança, de formalismes incomplets, d'una conspiració, d'una ingenuïtat, de pors, desconfiances, encerts i equivocacions, incomprendions, exageracions, tergiversacions i canvis de rumb». És a dir, «De tot això. I només d'això. De política i relacions humanes». I encara. Mercader assegura que en el moment d'escriure el seu llibre (homenatge reconegut també al desaparegut Arthur M. Schlesinger d'*Els mil dies de Kennedy*), tenia com a hipòtesi de treball la d'haver-se passejat més dies del compte «per una muntanya russa virtual col·locada sota els nostres peus per uns eficaços i laboriosos operaris que muntaven i desmuntaven l'artefacte a conveniència, segons un contracte d'obra de promoció difusa». El cronista equipara el tripartit a aquella sensació «continuada i alternativa de volta i giravolta, de pujar i baixar, de velocitat i suspensió a l'aire, d'ensurt i eufòria, però sense cap sentiment de perill en ser conscient de l'existència d'un engranatge de seguretat degudament certificat que et porta, indefectiblement, a l'andana final del viatge». I n'hi ha per a això i per a més. Només el desgraciat episodi de l'enfonsament del Carmel unit a la famosa frase de Maragall adreçada al portaveu

convergent en el Parlament, Artur Mas, ja val una muntanya russa. «Vostés», etzibà el president amb el barri del Carmel convertit en un cràter lunar de profunditats abissals, «tenen un problema i aquest problema es diu tres per cent». El de Maragall, a la llum d'una lectura atenta de Mercader, no sembla que fos un problema de percentatges sota mà, d'excés verbal sinó més aviat de solitud. Una solitud manifesta que va tastar en moltes i diverses ocasions i que derivà, segons l'autor, en «un sentiment de culpabilitat no dissimulat, i a voltes atiat pel seu entorn més proper». Un d'aquests moments clau se'l trobà quan va voler recórrer davant el Constitucional la llei de Jordi Pujol que feia desaparèixer la Corporació Metropolitana de Barcelona. El seu atreviment somovia un cert ordre de la política, ningú no podia entendre que un govern germà del de Madrid sotmetés a «judici central una llei del Parlament català». «Un PM acostumat a remar contra corrent», diu el relat, «a trobar solucions d'artifici a problemes complexos, a tancar-se sobre si mateix en llargs i enganyadors silencis que fomenten l'expectació per saber el camí elegit, va deixar-se portar aquesta vegada mansament per un viarany de resistència que s'obria a una incerta i costosa escapatòria». El fet marca, segons Mercader, una nova fase en la relació política entre Maragall i el seu partit però sobretot entre Maragall i l'oposició convergent: «Primer, la querella, que tenia un regust d'inconfessable venjança per una altra certa i famosa querella dita de Banca Catalana. Després, van passar del descrèdit a la destrucció personal. Del president il·legítim al president indigne. Dit i repetit com havien fet amb la llegenda de l'alcalde bevedor que ara es recuperava també per aprofundir l'objectiu de l'aniquilació. La

campanya va tenir un moment culminant en la maldat de les paraules de Madí demanant, en consonància amb les paraules de Mas del famós dia ('algun problema deu tenir vosté'), que es convoqués un conclave mèdic per a fer una revisió al president. «Al Palau», rebla Mercader, «no hi ha constància de cap retractació ni en els arxius cap editorial condemnant l'excés».

El cas és que Maragall, heterodox de luxe, un imprevisible fins a cert punt previsible, tossut, continuà malgrat tot, malgrat el seu entotsolament, tant si vols com si no, somovent, aixecant engegadores polsegueres ben sovint a compte d'una mena d'obsessió per capgirar les velles concepcions d'Espanya i alhora reformular la relació de Catalunya amb aquesta. Massa atreviment. Massa perill. És en aquest punt potser que la seua figura és percebuda pels guàrdies de les antigues conviccions i seguretats com un dimoni no només local i localitzat, sinó com un dimoni entre els dimonis del *patrimonio nacional*. Entre els uns, els altres i *los otros* faran que Maragall, amb la fita d'un nou Estatut aconseguida, passe el relleu a un José Montilla molt menys somrient, molt més pragmàtic, aparentment, només aparentment, menys demoníac per al gust de frases i generals de la *meseta* atesos potser, i a causa d'una visió perversa i del tot reaccionària, els seus orígens. Final obert el de Mercader. Maragall abandonà a finals de novembre Dakar a bord d'un avió. L'acompanya la seua comitiva. L'autor aventura que ho fa de la mà de Bach, dels *Impromptus* de Schubert, de les sonates de Beethoven, de jazz, segurament també en companyia d'Andrei Gavrílov i les seues *Variacions Goldberg* mentre espera el darrer dels mil dies.

L'altre llibre, *Una agenda imperfecta: amb Maragall i el projecte de canvi*, és obra

de Josep Maria Vallés, catedràtic de Ciència Política i de l'Administració a la Universitat Autònoma de Barcelona, president de Ciutadans pel Canvi, diputat de la coalició Socialistes-Ciutadans pel Canvi des de 1999 fins a 2003 i conseller de Justícia en l'executiu de Maragall. Segons el prestigiós politòleg Jordi Sánchez, ens trobem davant d'una obra excepcional en el nostre entorn polític i cultural, d'un dels millors llibres del seu gènere publicats a Catalunya durant els darrers vint anys. A parer de Sánchez, Vallés posa en relleu la contradicció entre els que pretenien convertir els governs Maragall en una simple alternança a Pujol i els qui, juntament amb l'aspiració democràtica de l'alternança, proposaven una alternativa, una agenda política distinta i reformadora que va tenir la virtut i la funció de generar il·lusió.

Ben mirat, el full de ruta del dirigent, la seua agenda del canvi nascuda a principis dels anys noranta, no deixa de ser en molts sentits una provocació i fins i tot una amenaça. Maragall es situa enfront dels instruments envellits de la democràcia amb un posat desafiant. S'aposta per una major concertació del sector públic amb el privat a fi sempre d'assegurar el benestar col·lectiu. Cal un nou replantejament —no cal advertir que de molt difícil consecució— de les relacions Catalunya-Espanya-Europa-Món defugint però una perspectiva nacionalista tradicional. Això exigeix una revisió a fons del nacionalisme català, espanyol, o de qualsevol altre país europeu, sense renunciar a l'afirmació d'una identitat col·lectiva, «la que posseeix una comunitat d'interessos i sentiments que la diferencia d'altres i la legítima per prendre decisions polítiques sobre aquells interessos». Tot plegat, «és la proposta d'un

catalanisme, no tant postnacionalista, com postnacionalestatista».

Per a avançar, però, cap a un major progrés socioeconòmic i de reposicionament nacional s'haurà de treballar per millorar la qualitat democràtica, per una regeneració institucional que, a més, ha d'incloure els mitjans de comunicació públics i privats. En democràcia no pot ser que el poble desconfie d'unes institucions de les quals es sent distant i poc compromès. Altrament, «ja no és convincent l'intent de tapar amb la bandera del patriotisme retòric la incapacitat o la resistència a enfrontar qüestions d'interès col·lectiu». Per aquest motiu, «s'imposava donar més èmfasi a l'eix que distingeix l'orientació social de les polítiques i dinamitzar aquesta forma de l'acció de la Generalitat, legitimant-la davant del conjunt de la població». «La responsabilitat del canvi», diu Vallés, «correspondria ara a una nova forma que fos alhora catalanista i d'esquerres». Però una alternativa política a CiU només es pot bastir des d'una coalició, atesa la tradició plural de les esquerres. Una coalició que més enllà de concertar objectius comuns havia «d'acabar amb l'exclusiva que els partits polítics exerceixen en les funcions de mobilització i dinamització ciutadanes». Cal no oblidar tampoc que els partits s'han desprestigiats entre la població, sobretot entre els sectors més joves. S'han convertit —com recorda Vallés— en agències de propaganda electoral i serveis de reclutament i col·locació de quadres professionals que ben sovint «es deixen dur per reflexos de sectarisme burocràtic, per damunt de les consideracions programàtiques o dels interessos socials que volen representar». L'agenda, doncs, qüestiona l'instrument *partit* com a eina exclusiva si més no de l'acció política i proposa, doncs, una amplia-

ció del ventall de les eines de participació democràtica. Cal incloure, diu Vallés, els ciutadans que es senten descontents amb la primacia dels partits, que rebutgen la militància partidista però que, no obstant això, poden sentir-se atrets per la cosa pública.

Que l'agenda no acaba, no ja d'aplicar-se, sinó d'entendre's en tota la seua dimensió és un fet sobre el qual no caldrà estendre's massa. La injusta, precipitada i inexplicable decapitació de Maragall és la prova més evident d'aquesta incomprensió. Amb tot, Vallés salva moltes coses de l'experiència. Per exemple, i això és innegable, l'agenda, l'obra de la presidència de Maragall, ha donat un accent social més pronunciat a les actuacions de la Generalitat. Així mateix, el canvi de signe polític en les institucions cada vegada es percep més com una conseqüència lògica d'una democràcia i no pas com una anomalia.

En el capítol dels fracassos, el fet que les coalicions de govern d'esquerra no n'hagen sabut anar més enllà, hagen perdut de vista «l'interès nacional» a causa del seu «instint de conservació sectària». Al capdavall, «la seva actitud tacticista ha afeblit la capacitat d'obtenir solucions més favorables a les necessitats de Catalunya quan s'intentava redistribuir el poder polític de l'Estat».

Diu l'exconseller que l'estil del president defenestrat —avui, sens dubte, públicament revalorat— té alguna cosa de poètic. També de profeta impacient. Una impaciència que no és la dels profetes bíblics convençuts que no cal precipitar els seus anuncis i que tampoc té la resistència cuirassada dels buròcrates i el seu «qui dia passa any empeny». «La impaciència de Maragall», diu l'autor, «l'ha portat a un excés de confiança, especialment de confiança en alguns dels seus presumptes seguidors i aliats —a Catalunya

i Espanya—, sense haver treballat a fons la solidesa de la seva aliança». Com Azaña, Aldo Moro o Brandt, Maragall —opina Josep Maria Vallés— ha pagat un tribut per haver-se anticipat amb les seues propostes. El temps, això és segur, l'acabarà, però, redimensionant. □

Biografia i diferència sexual

Francisco Fuster

Vidas de mujeres del Renacimiento

Blanca Garí (coord.)

214 pp., 2008, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona

En contra de l'opinió de Borges, que la considerava com «l'exercici de la minúcia», com «un absurd» limitat sovint a constatar exclusivament canvis de domicili, la biografia sembla viure un període d'auge. Malgrat tractar-se d'un gènere que sempre ha gaudit d'un espai privilegiat a nivell editorial (sobretot en l'àmbit anglosaxó), cal dir que com a disciplina historiogràfica amb entitat pròpia, la biografia no ha travessat sempre el bon estat de salut que viu actualment. Ha estat a partir de mitjans dels vuitanta quan s'ha produït un retrobament entre la història i la biografia, de manera que «el gènere biogràfic, sobtadament, ha tornat a ser científicament legítim».¹

És, doncs, en aquest context de revifalla de la biografia històrica en el qual s'inse-

reix la creixent publicació de relats sobre diferents personatges, la vida del quals es considera digna de ser narrada. En aquest sentit, una de les més fecundes contribucions al gènere biogràfic ha estat l'aportada des de l'àmbit historiogràfic que coneixem de forma genèrica com la *història de les dones*. Així, a la ja tradicional publicació de llibres sobre reines i dones excepcionals de la noblesa, s'ha afegit en els darrers quinze anys el sorgiment d'una preocupació de moltes historiadores per rescatar de l'anonimat dones menys conegudes, dones que no han deixat testimonis i no figuren en cap pàgina de la història universal, de la *història oficial*. Aquest esperit de recobrar part de la nostra història és el que ha animat un grup d'historiadores (Ana del Campo, Blanca Garí, Maria del Carmen García, Teresa Vinyoles, Maria-Milagros Rivera, Anna Gironella, M.ª Elisa Varela i Susana Adriaola) a narrar la vida de vuit dones de finals de l'Edat Mitjana: Catalina del Hospital, Margery Kempe, Gracia Lanaja, Sança Ximenis de Cabrera, Juana de Mendoza, Beatriu Ros, Àngela Benet Tolsà i Àngela Pujades. Ara bé, per a poder entendre la funció i el significat de *Vidas de mujeres del Renacimiento*, és imprescindible abans que res, situar-se en el context dins el qual naix l'obra.

Aquest recull de biografies és el darrer fruit d'una llarga i poc coneguda trajectòria d'investigació seguida per un grup d'historiadores que formen part —o treballen sota la influència i l'auspici— de DUODA, un Grup de Recerca de Dones arrelat a la Universitat de Barcelona i fundat el 1982 per un grup d'estudiants, professores i llicenciades en Història. Amb la direcció de la catedràtica d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona, Maria-Milagros

Rivera, DUODA ha introduït, difós i recreat a Espanya i alguns llocs d'Amèrica Llatina la política i el pensament de la diferència sexual, a través de l'organització de màsters, cursos i seminaris per una banda; i a través, sobretot, de la traducció al castellà d'obres fonamentals per al *pensament de la diferència* i la publicació per part de les integrants de DUODA –la majoria de les quals són medievalistes o treballen sobre temes de l'època medieval– de nombroses monografies, manuals i obres sobre teoria i metodologia, a més de publicar regularment la revista *DUODA: Estudis de la Diferència Sexual*.

Des del moment que va aparèixer i fins als nostres dies, DUODA es plantejà com a rept i objectiu la posada en pràctica d'una política i una praxi investigadora diferent de la tradicional en l'àmbit universitari, que implicava la introducció progressiva en el panorama historiogràfic peninsular d'un corrent de pensament pràcticament desconegut a Espanya. A grans trets, podem dir que aquest *pensament de la diferència sexual* sorgeix a mitjan anys setanta a Estats Units i França, de la mà d'autores com Helene Cixous o Luce Irigaray. Ja als vuitanta, emergirà a Itàlia una vessant d'aquest pensament que va tenir en Carla Lonzi la seua primera precursora, tot i que fossen sobretot les italianes Lia Cigarini i Luisa Muraro les autores que, amb l'ajuda d'institucions com la Llibreria de Dones de Milà o la Comunitat filosòfica femenina *Diotima* arrelada a la Universitat de Verona, han donat el major impuls teoritzador i formatiu a una vessant del pensament feminista italià que coneixem com *il pensiero della differenza sessuale*. Els valors d'aquest pensament italià de la diferència, els d'aquestes autores i institucions, són els

que DUODA ha fet seus a través d'anys de relacions i contactes, denunciant l'absència de la diferència sexual en la major part de la historiografia occidental i tractant de cobrir aquest buit de coneixement amb una producció historiogràfica pionera en l'àmbit hispanoparlant.

En la pràctica, la tasca de DUODA ha anat més enllà de la simple assumpció d'uns pressupostos importats i la seua major o menor reelaboració teòrica; ans al contrari, la producció historiogràfica irradiada des del Centre de Recerca de Dones ha representat una revisió dels conceptes i les categories emprades tradicionalment en la història de les dones escrita per les historiadores espanyoles, fins al punt que podem dir que la història feta per les integrants de DUODA ha revolucionat l'àmbit del medievalisme peninsular dedicat a l'estudi de les dones. Fins l'aparició d'aquesta història atenta a la *diferència sexual*, la història de les dones medievals –encara que també es pot aplicar a altres períodes– feta a Espanya havia seguit majoritàriament dues línies teòriques i metodològiques: una línia deutora en gran part de l'obra del medievalista francès Georges Duby i els seus deixebles, caracteritzada per una forma d'escriure la història de les dones que s'interessa per l'imaginari i el sistema de representacions, i que ha donat com a resultat una història molt propera a les *mentalitats* i els discursos masculins sobre les dones; i en segon lloc, la història de les dones que coneixem com a *història del gènere* o *història de les relacions de gènere*, és a dir, una vessant de la història social que empra el *gènere* com un constructe sociocultural definidor de rols socials i útil per a l'anàlisi històrica de les dones en la societat medieval.

Enfront d'aquests dos models metodològics, les historiadores de DUODA han tractat d'escriure una història diferent, una història que ha obviat els discursos masculins sobre les dones, per transmetre la visió parcial i falsejada d'una societat patriarcal. Com afirmen al pròleg de *Vidas de mujeres del Renacimiento*, el nostre temps es destaca per «una obsessió oficial per allò neutre i per la igualtat dels sexes que nafra i enfosqueix l'arrel de tota vida, arrel que és el ser precisament dona o home, xiqueta o xiquet, i no un neutre, perquè el neutre no existeix en la història».² Segons el pensament de la *diferència sexual* —ha escrit Rivera— «el subjecte del coneixement no seria un ésser neutre universal, sinó sexual; i el coneixement que aqueix subjecte pretesament universal ha produït al llarg de la història seria solament coneixement masculí, coneixement en el qual les dones no ens reconeixem».³ El pensament italià de la *diferència sexual* suposa, a més, una ruptura amb el *feminisme de la igualtat*, un feminisme basat en l'exigència d'igualtat de drets per a la dona respecte a l'home. Enfront d'aquesta postura clàssica d'arrel il·lustrada, el *feminisme de la diferència* sorgeix com un pensament que no reivindica la igualtat entre dones i homes, sinó tot el contrari, la defensa de la *diferència sexual* femenina com una riquesa pròpia del sexe femení que cal potenciar.

A nivell historiogràfic, aquesta discrepància de postures s'ha plasmat en la proposta d'una nova metodologia i en la crítica de conceptes com el *gènere*, que han bastit fins fa pocs anys la majoria d'anàlisis sobre les dones. Aquesta anàlisi de *gènere* ha estat titllada d'insuficient i criticada pel fet de donar massa protagonisme als discursos masculins sobre la dona i poca importància

a la vida material. Per a Maria-Milagros Rivera, l'autora que més ha teoritzat sobre la *diferència sexual* a Espanya, «l'anàlisi de *gènere* no aconsegueix (no pretén potser) desfer-se de l'ordre sociosimbòlic patriarcal, encara que certament n'exigisca la revisió i la reforma. És a dir, no qüestiona radicalment l'epistemologia ni la política sexual del patriarcat perquè es sustenta en el seu model relacional masculí/femení».⁴ Rivera i les de DUODA han suggerit una nova metodologia, una nova forma d'escriure la història, entesa no com una lluita dialèctica home-dona, sinó com una duplicitat de veus i enfocaments, derivats de la *diferència sexual* implícita en els subjectes històrics. No es tractaria —com en ocasions així ha ocorregut— d'afegir el discurs femení integrant-lo de forma forçada i artificial en la història tradicional androcèntrica. Segons Rivera, el fet de nàixer xiquet o xiqueta és previ al contracte social rousseauià i fins i tot a la *diferència de classe* marxista, de manera que és la *diferència sexual* allò que esdevé amb aquesta nova metodologia, la *diferència humana* primera, el punt de partida sobre el qual s'ha de construir l'anàlisi històrica. «El fet de nàixer home o dona —explica Rivera— és susceptible d'història, perquè els cossos femenins i els cossos masculins, tot i que compartesquen moltes facultats, són distints i generen, per tant, històries distintes...».⁵

Un dels pilars fonamentals d'aquesta filosofia italiana de la *diferència sexual* és la conformació teòrica del que la pensadora italiana Luisa Muraro ha anomenat *l'ordre simbòlic de la mare*.⁶ Segons aquest plantejament, la vida de qualsevol persona —entre elles les biografiades a *Vidas de mujeres del Renacimiento*— estaria inevitablement marcada per una relació primera i originària, la

relació establerta entre la mare i la filla, que té com a forma de màxima expressió la llengua materna que la mare transmet als fills, un llenguatge que crea una realitat pròpia definida per Muraro com *ordre simbòlic de la mare*. La mare representa simbòlicament la mediació sexuada, allò que posa les dones en relació amb el món:

En l'ordre social pensat pels homes –afirmen les dones de la Llibreria de Dones de Milà– no existeixen formes de vinculació simbòlica de la dona amb la dona més gran que ella que és la seua mare. Entre ambdues sols hi ha una relació natural, variablement revestida d'afectes i càrregues d'emocions, però sense traducció simbòlica, és a dir, sense figures ni regles [...] En l'ordre simbòlic-social pensat pels homes, nàixer dona és una cosa que condiciona per a tota la vida. En ell la dona no té un destí personal; per a ella no hi ha manera de fer coincidir llibertat i necessitat, puix que la seua necessitat es sotmet a l'ús social de la seua anatomia (maternitat, virginitat, prostitució, els «vinclcs de la carn» dels quals parla Teresa de l'escola nocturna) i la seua llibertat a sostraurer a ell.⁷

La història feta per DUODA es proposa recuperar la genealogia femenina i l'*ordre simbòlic de la mare* per al coneixement universitari, que l'ha obviat completament fins el moment. En l'ensenyament reglat i universitari es perdrien els recursos que assenyalen la diferència sexual, fins al punt que per a aquestes autores, llengua materna i llenguatge universitari són dues llengües diferents. «El llenguatge universitari és –diu Rivera– un llenguatge abstracte. El que aquest llenguatge abstrau, en primer lloc, és la diferència sexual».⁸

Una bona forma de recuperar la genealogia materna i l'*autoritat femenina* –un altre dels conceptes fonamentals per al pensament de la diferència– és l'estudi de les històries de vida. En contra de l'opinió de Duby, qui afirmava en una obra sobre vides de dones medievals que aquestes sempre seran per a nosaltres «ombres imprecises, sense contorn, sense profunditat, ni accent»,⁹ les autores de *Vidas de mujeres del Renacimiento* han tractat d'escriure un llibre diferent sobre dones diferents, procedents d'àmbits tan distints com la petita noblesa valenciana –casos d'Àngela Benet i la seua filla Beatriu Ros–, la burgesia aragonesa –Gracia Lanaja– o anglesa –Margery Kempe– i la cort de la reina Isabel la Catòlica, com ocorre en el cas de Juana de Mendoza. Ara bé, es tracta en tots els casos de dones que han experimentat amb formes originals de vida, dones que «s'han separat del model de gènere femení vigent i han actuat com a de-generades, com a dones sense gènere. Han actuat com a de-generades no en la crítica ni en la lluita contra l'ordre socio-simbòlic patriarcal, sinó en el distanciament d'aquest ordre i en la recerca d'altres mediacions, de mediacions no virils, per a intentar estar en el món en femení».¹⁰ D'aquestes dones que al llarg de la història han desafiat el model patriarcal per a elles concebut, el llibre es centra en vuit vides del Renaixement perquè, com expliquen al pròleg les autores, «entre les classes més instruïdes de la societat de l'Humanisme i del Renaixement –la burgesia urbana i la noblesa, en especial la primera– es formulà per primera vegada a Europa el principi de la igualtat dels sexes, principi que continua regint les polítiques d'igualtat de l'Occident d'avui, un principi que no és de la Revolució francesa sinó molt anterior».¹¹

Vidas de mujeres del Renacimiento implica també la desactivació de molts tòpics, la ruptura amb una sèrie de prejudicis que acompanyen les dones medievals i les presenten com a agents passius i dependents dels homes. Aquesta és la imatge que fins fa pocs anys se'ns ha transmès de les dones. Tant és així que algunes autores han remarcat açò precisament: «que en les societats on les dones no estan pesadament ocupades amb el treball de la procreació, les biografies femenines en general es tornen caòtiques, sacsejades d'ací d'allà per les circumstàncies més casuals. Ser de sexe femení, si no s'ha de procrear, no està vinculat amb res. Una dona alliberada de la servitud del seu destí anatòmic no passa a ser automàticament lliure, sinó superflua».¹² Aquesta superfluïtat ha estat sovint interpretada com un símbol, com una indicació social que convertia les dones en subjectes neutres, subjectes sense sexe i per tant, sense un destí propi que contemplàs la seua diferència sexual. En aquest sentit, és bastant freqüent trobar-se amb opinions i judicis que qualifiquen aquestes dones de poc femenines. Se'n diu que són i actuen com homes, pel fet d'haver «usurpat» part de les funcions que se'n dirien pròpiament masculines. Això s'observa clarament en algunes de les biografies d'aquest volum, on trobem dones actives que han rebut una educació, que redacten la seua pròpia autobiografia —és el cas de Margery Kempe estudiada per Blanca Garí—, administren les seues propietats i intervenen en els negocis familiars, i doncs accedeixen d'aquesta manera, i gràcies a la seua cultura, a la llibertat, al sentit de ser lliurement dones i d'estar en relació amb altres dones en les quals reconeixen un principi d'autoritat femenina —com en el cas de les relacions mantingudes per Juana

de Mendoza amb la mateixa reina Isabel o amb Teresa de Cartagena, descrites al llibre per Milagros Rivera— o d'autoritat materna, com ocorre en la relació mare-filla entre les valencianes Àngela Benet i Beatriu Ros, traçada per Anna Gironella i Maria Elisa Varela en el capítol corresponent.

En definitiva, es tracta d'un llibre escrit amb una metodologia i aplicant una teoria que, malgrat tenir més de quinze anys de vigència a Espanya, continua sent aliena a molts cercles acadèmics i universitaris. Són molt poques les facultats i els departaments que dediquen part dels seus temaris o dels seus plans d'estudis a explicar què és el pensament de la diferència sexual i quina la seua possible aplicació a la ciència històrica. No es tracta, almenys és la meua opinió, de complots o boicots masculins i masclistes contra una filosofia feta quasi exclusivament per dones, sinó més aviat d'una desídia i indiferència absoluta, que ignora voluntàriament, una teoria nascuda amb l'arriscada i complicada pretensió de qüestionar la pròpia matriu epistemològica d'una disciplina poc avesada als canvis bruscos. Sense una major implicació per part de tothom, l'experiència quedarà en això: una història escrita per un grup reduït de dones i dirigida a un grup igualment minso. En aquest sentit, a l'esforç que hem de fer tots cal afegir també i especialment, la comesa de les pròpies autores de la diferència sexual. Si no intenten obrir el seu camp i establir ponts amb altres disciplines i formes d'entendre la història que ajuden a introduir el subjecte històric femení no de manera aïllada sinó en relació, corren el risc de caure en el seu propi parany, i doncs cenyir-se a un únic públic i reiterar el que més han criticat les autores mateixes: un discurs limitat a reproduir l'evolució

històrica, la mentalitat i l'ordre simbòlic d'un únic sexe, com denuncien que ha fet la història universal fins fa ben poc. □

1. François Dosse, *La apuesta biográfica: escribir una vida*, València, PUV, 2007, p. 407.
2. María-Milagros Rivera, María del Carmen García i M. Elisa Varela, «Leer biografías: una pasión sexuada», en *Vidas de mujeres del Renacimiento*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2008, pp. 12-13. [La traducció al català de totes les citacions textuals és meua.]
3. María-Milagros Rivera, *Nombrar el mundo en femenino: pensamiento de las mujeres y teoría feminista*, Barcelona, Icaria, 1994, p. 82.
4. *Ibidem*, p. 175.
5. María-Milagros Rivera, *La diferencia sexual en la historia*, València, PUV, 2005, p. 15.
6. Luisa Muraro, *El orden simbólico de la madre*, Madrid, horas y HORAS, 1991.
7. Librería de Mujeres de Milán, *No creas tener derechos: la generación de la libertad femenina en las ideas y vivencias de un grupo de mujeres*, Madrid, horas y HORAS, 2001, p. 195.
8. María-Milagros Rivera, *La diferencia sexual en la historia*, València, PUV, 2005, p. 21.
9. Georges Duby, *Damas del siglo XII: Eloisa, Leonor, Iseo y algunas otras*, Madrid, Alianza, 1995, p. 10.
10. María-Milagros Rivera, *Nombrar el mundo en femenino: pensamiento de las mujeres y teoría feminista*, Barcelona, Icaria, 1994, p. 83.
11. María-Milagros Rivera, María del Carmen García i M. Elisa Varela, *op. cit.*, p. 13.
12. Librería de Mujeres de Milán, *op. cit.*, p. 196.

La traducció com a negociació

Antoni Furió

Decir casi lo mismo. La traducción como experiencia

Umberto Eco

544 pp., 2008, Lumen, Barcelona

La fira del llibre de Frankfurt és tan imensa que els quatre o cinc dies que dura es fan escassos per a visitar-la en la seua totalitat. Cada un dels pavellons (*Halle*) —i n'hi ha vuit, alguns amb dues o tres plantes— és tan gran ell tot sol com la més gran de les altres fires del llibre que es celebren a qualsevol altra ciutat del món. La grandària i, sobretot, l'afluència de visitants en cada un d'aquests enormes tabernacles distribuïts per països o per comunitats culturals o lingüístiques, reflecteix i fa visible la jerarquia de les diferents indústries del llibre en el món global de l'edició. Els més concorreguts, amb diferència, són els dedicats a l'edició alemanya i a l'anglosaxona, els dos colossos de la indústria editorial, pel volum de producció, pel nivell que han assolit les concentracions empresarials, per la solidesa dels respectius mercats i, per què no dir-ho també, per la solvència de les cultures que hi ha al darrere i l'interès que susciten les seues propostes literàries, entenen en aquest cas la cultura literària en el sentit més ampli i no reduït només a la literatura de ficció. En contrast, els pavellons que exhibeixen les novetats editorials franceses, italianes i espanyoles, lluny

de les esplendors d'altres temps, registren un any rere l'altre un alarmant descens en l'índex de freqüentació, mentre que als espais reservats als països africans i asiàtics el panorama és ja desolador. L'intercanvi entre el Primer i el Tercer Món és sempre desigual, i Frankfurt no fa més que reflectir-ho, en el camp del llibre i la cultura, de la manera més crua. La fira de Frankfurt no és sinó un gran mercat de compravenda de títols, de drets de traducció, i hi ha països o cultures que compren i venen, d'altres que només compren i d'altres que només venen. Els països pobres i perifèrics en el gran concert de les nacions generalment només compren: l'últim lliurament de Harry Potter o el *best seller* nord-americà de torn. D'altres només venen, com ara els nord-americans. En l'endemig, els editors francesos, italians i espanyols abandonen cada vegada més els seus estands per a visitar els anglosaxons i fer-se amb els drets d'algun valor segur, o seuen a atendre als qui, situats una mica més avall en l'escala jeràrquica de la producció cultural i llibresca –els italians respecte dels francesos, els espanyols respecte dels francesos i dels italians, els llatinoamericans respecte dels espanyols, els italians i els francesos...– hi acudeixen a veure i comprar. Frankfurt, no ens enganyem, és el gran mercat o borsa de valors de l'oferta i la demanda editorial, del sistema econòmic del llibre, a escala planetària, on es cotitza, a l'alça o a la baixa, la solidesa o la inestabilitat, la fragilitat, de les diverses cultures i indústries nacionals.

Alemanya i la cultura germànica en general, que engloba també Àustria i una part de Suïssa, és tot un món en ella mateixa. Aparentment autàrquic, donada la fortalesa de la seua producció literària i de les seues indústries culturals, entre les quals es troben

els grups de comunicació més potents del planeta. Però un recorregut pels estands dels editors alemanys desmenteix ràpidament aquesta primera impressió, d'un relatiu aïllament literari o cultural, ja que al costat de l'àmplia nòmina d'autors propis –vigorosa i brillant sobretot en el camp del pensament i l'assaig, de l'erudició, la història i la biografia, de les ciències, la medicina i el dret, però també en el de la creació literària– s'hi exhibeixen els mateixos títols, generalment d'autors anglosaxons, que trobem a qualsevol llibreria de qualsevol altre país. En canvi, aquesta mateixa permeabilitat, aquest interès per les altres cultures i literatures, no es dona –o almenys no es dona en la mateixa mesura– en el pavelló anglòfon, aquest sí un món a part, molt més tancat i endogàmic. Els editors nord-americans, inclosos els universitaris –les *university press*, que constitueixen un sector important de l'edició dels EUA, i no sols en el camp de l'edició científica o acadèmica–, vénen a vendre, no pas a comprar, i a penes es mouen del seu estand durant la fira, ni tan sols per curiositat. És molt possible que alguns –per no dir molts– dels editors que han vingut de Nova York, Los Angeles o Chicago no hagen arribat a eixir del seu propi pavelló, la Halle 8, amb absolut menyspreu o desinterès pel que es fa a la resta del món, pel que es fa, si més no, en altres llengües distintes de l'anglès.

No és d'estranyar, doncs, que als EUA es tradueixi molt poc, que les traduccions a penes hi representen el 3 % dels títols publicats cada any (encara que alguns analistes rebaixen el percentatge a menys de l'1 %, tot advertint a més que moltes de les traduccions són reedicions de clàssics de la literatura universal, cosa que encara restringeix més el pes de la literatura contemporània;

però la situació no és molt diferent als altres països anglòfons, Gran Bretanya inclosa, on els índexs són similars o pitjors), enfront del 25 % a Espanya, el 33 % a França (percentatge que Pierre Assouline eleva al 41 % en el cas de les novel·les), el 40 % a Turquia, el 50 % a Hongria, el 70 % a Eslovènia i el 90 % al Brasil. (No he pogut trobar dades estadístiques per als Països Catalans ni per a la Catalunya estricta.) Amb aquests percentatges, i més enllà del valor intrínsec de la literatura nord-americana, tampoc no són d'estranyar les estridents declaracions del secretari perpetu de l'Acadèmia Sueca que concedeix anualment el premi Nobel, Horace Engdahl, que es queixava que els Estats Units estan massa aïllats, no tradueixen prou ni participen en el gran diàleg de les literatures.

Certament, la literatura i la cultura nord-americanes són molt influents i han assolit cims de gran qualitat i prestigi al llarg de la seua història, i els pocs noms que han estat reconeguts amb el Nobel estan lluny de fer justícia a una de les literatures més vives i creatives del nostre temps. Però també és veritat que hi ha d'altres cultures i literatures igualment valuoses i interessants, que la comunicació entre elles —l'osmosi, la barreja, la «confusió»— continua sent necessària, i més encara en un món cada dia més global, més universal, en què ens arriben a casa imatges de tot el món gairebé en temps real, al mateix temps en què s'estan produint, i que no sempre sabem interpretar, per les enormes diferències culturals que ens separen. Victor Klemperer deia que va ser Goethe el primer a parlar de *Weltliteratur*, de «literatura mundial» o «literatura universal», i, de fet, han estat els escriptors alemanys els qui han mostrat sempre una major curiositat intel·lectual per les altres

cultures i literatures, els qui més s'han ocupat d'estudiar-les i traduir-les a la seua llengua.

La traducció ha estat la gran eina de comunicació, d'intercanvi entre cultures, des dels bons dies en què Livi Andrònic vessava l'*Odissea* al llatí, Averroes feia parlar a Aristòtil en àrab —tot i les notables mancances, assenyalades pels erudits— i Antoni de Vil·laragut passava la *Medea* de Sèneca del llatí al català. Hi hagué també un temps, no tan llunyà, en què Marcel Proust traduïa al francès l'anglès de John Ruskin, i ell mateix era traduït a l'alemany per Walter Benjamin; Cesare Pavese traduïa a l'italià Defoe, Dickens, Melville, Dos Passos, Joyce i Steinbeck; Carles Riba traduïa al català no sols Homer i Sòfocles, sinó també Hölderlin i Kavafis; i Fuster, quasi tot Camus i Silone, entre d'altres. Les grans cultures han tingut, i s'han fet grans amb, grans traductors. Encara continua havent-hi, de grans traductors. Però pocs, molt pocs, i maltractats pels editors —els quals, almenys en el cas català, es veuen al seu torn maltractats per les reduïdes dimensions del mercat—, que busquen les traduccions més barates, que sempre hi haurà algú que acceptarà, en detriment de la qualitat.

Sobre la traducció ha escrit un llibre Umberto Eco que segurament no es traduirà al català. Per l'extensió, unes sis-centes pàgines, i per les reduïdes dimensions del mercat en català, que encara es fan més reduïdes quan es tracta d'un assaig, de literatura de no-ficció, i d'un llibre tan voluminós. Tampoc no passa res. I no perquè el tema no s'ho valga o l'obra no tinga interès, que sí que en té. Eco prou que podia escriure un llibre com aquest, ja que ha jugat tots els papers de l'auca en el món de la traducció: com a editor (a Bompiani) que ha hagut de

supervisar, corregir i desestimar traduccions d'altri, com a traductor (de la *Sylvie* de Nerval i dels *Exercicis d'estil* de Queneau, profusament citats al llarg de l'obra) i com a autor traduït a d'altres llengües (en contacte sovint amb els seus traductors per tal de resoldre problemes o suggerir alternatives, més enllà del seu coneixement de les llengües a què ha estat traduït). Eco és, a més, crític literari, semiòleg, coneixedor i usuari de l'argot acadèmic del ram, que de vegades aflora al llarg del llibre, per a desconcert del lector desprevingut. Però, malgrat això, Eco no ha escrit en aquest cas un llibre de teoria, de teoria de la traducció, sinó que es tracta més aviat d'un llibre de traducció aplicada, de comentaris sobre els problemes amb què s'ha hagut d'enfrontar –i com els ha resolt– en la seua experiència amb la traducció. Una experiència, com deia abans, triple, en tant que editor, traductor i autor traduït. I en això rau la gràcia –i també la desgràcia– del llibre: en la successió interminable d'anècdotes relacionades amb el fet de traduir, analitzades i glosades extensament i amb un punt d'autocomplacença en les seues pròpies solucions.

No es tracta tampoc d'un llibre orgànic, pensat i redactat d'una sola tirada i de cap a cap. L'obra naix de conferències impartides per l'autor al Canadà –de fet, la primera edició, més prima, va aparèixer originàriament en anglès– i, més tard, a Oxford i Bolonya, la seua universitat. No és tampoc la primera vegada que s'acosta al tema. El problema de la traducció es troba present en l'obra d'Eco des de ja fa temps, en articles i en comunicacions a congressos, i molts dels arguments i exemples que cita en el llibre havien estat ja publicats en treballs anteriors. En aquesta ocasió, Eco no ha volgut reunir les seues reflexions en un

tractat, un manual o un assaig teòric sobre la traducció, ni tampoc ha volgut donar un llistat de receptes o un quadern d'exercicis o de casos pràctics. Eco ha volgut sobretot divertir-se, i divertir també el lector, que no és poc. El llibre s'assembla més al que deuen ser els materials i les anàlisis que farà servir Eco als seus seminaris. On segurament els assistents s'ho passaran molt bé. En lletra impresa es perd molt de l'atractiu que deu imposar la presència física d'Eco i la seducció de les seues paraules, però el llibre se salva per l'enorme curiositat intel·lectual de l'autor i per la seua vasta erudició. Gràcies a ella, per exemple, *sabem* que Averroes traduï malament Aristòtil; no perquè no sabés prou grec, sinó perquè el seu món era molt diferent del món del filòsof grec i no podia entendre'l del tot. Eco ens fa veure que ni la tragèdia ni la comèdia existien en la cultura àrab i, per tant, Averroes no podia saber de què parlava Aristòtil quan s'hi referia, no podia entendre una cosa que no tenia equivalent en el seu món. Eco pot situar els problemes que comenta, fins i tot els aparentment més banals –la diferència entre ratolí i rata, *souris* i *rat*, inexistent en italià, on només es fa servir el terme *topo*, cosa que no permet mantenir la diferència de significats, i que ha donat el títol anglès al llibre: *Mouse or rat? Translation as Negotiation*– en un context més general, que és el que els explica, el que els dona el seu sentit últim. Per això els sistemes de traducció automàtica són encara tan imperfectes i ens donen sovint solucions desgavellades, hilarants. Perquè tradueixen paraula a paraula o es mouen en un nombre reduït de sinònims, mentre que l'equivalència entre significat i significat és sempre relativa i depèn del context. Del context gramatical i, sobretot, del context cultural, un bagatge

que se'ls escapa a les màquines i als mals traductors. Eco, com els grans traductors d'ahir i d'avui, posseeix allò que els manca tan cruelment a molts traductors i que és necessari per a comprendre el context: una gran cultura general.

Eco es diverteix agarberant exemples de traduccions incorrectes, absurdes, per la seua literalitat o per la incomprensió de l'original, degut al desconeixement de la cultura des d'on es tradueix –les frases fetes, les locucions, els modismes, l'argot, les convencions, la polisèmia...– o fins i tot de la mateixa llengua que es tradueix. Com ara quan es tradueix *it's raining cats and dogs* per l'impossible *plouen gats i gossos*, en comptes de pel més genuí «plou a bots i barrals». O el cas real, que va viure com a editor, d'un traductor incompetent que va traduir *training courses*, «cursos de formació», per «curses de trens». En català, fa ja més de trenta anys que Josep M. Soler i Janer va dedicar un petit opuscle a advertir sobre els perills de la literalitat a *Gràcia i desgràcia de les traduccions literals* (1977).

Aquests perills, sempre presents en el treball del traductor, ho estaven encara més als anys seixanta i setanta, quan es pensava que traduir consistia a «dir el mateix» en una altra llengua, quan es raonava en termes d'«equivalència», sense tenir en compte que les llengües naturals, a diferència dels llenguatges artificials com la matemàtica, naixen i evolucionen amb la gent que els parla i els escriu, de manera diferent en els diferents contextos culturals. «Traduir de la literatura significa sempre interpretar, no en el sentit de produir una traducció oral, sinó en el sentit de treball hermenèutic sobre el text: què és el que vol dir?» I interpretar suposa de vegades traïr la literalitat del text –allò que es deia abans de *traduttore*,

traditore–, però no el seu significat, que potser exigeix unes altres eleccions lèxiques o sintàctiques, o fins i tot culturals. La idea de la traducció d'Eco s'assembla a un procés de negociació, en què de vegades l'equivalència exacta, la fidelitat al text, xoca amb la necessitat de traslladar al lector una experiència, potser amb unes altres paraules. «Quan no es reflexiona massa, hom pensa que traduir és dir la mateixa cosa en una altra llengua. Quan hom comença a reflexionar, s'adona que no es diu mai la mateixa cosa en dues llengües diferents, i conclou que és teòricament impossible de traduir, que traduir és traïr. I tanmateix, hi ha hagut sempre traductors, que, quan tradueixen, en realitat negocien».

Tot el llibre gira entorn d'aquesta idea de negociació, que fa també de subtítol de l'edició anglesa: *Translation as Negotiation*. Però sense teoritzar sobre ella, sense donar-ne fórmules màgiques. «De traduir, un italià diria: 'és com el sexe: cal parlar-ne menys i fer-lo més i millor'» (Luciano Currenti, «Commentaires polémiques sur la théorie de la traduction», *Le Journal de Babel*, novembre de 2006). I Eco, ens ho adverteix ja des del principi, no ha fet un llibre de teoria de la traducció. Però tampoc es limita a fer només un repàs dels problemes que planteja la traducció i dels problemes que se li plantegen al traductor, a partir d'un gran nombre d'exemples extrets de la seua pròpia experiència. Hi ha una idea central, una idea de fons, que sura al llarg de tot el llibre i a la qual serveixen i se subordinen tots els exemples. És la idea de negociació. D'acceptar que la traducció no pot dir mai «la mateixa cosa», però que pot dir «quasi» la mateixa cosa, i l'important és l'amplitud, l'abast, d'aquest «quasi». Mai no s'arriba a transmetre totes

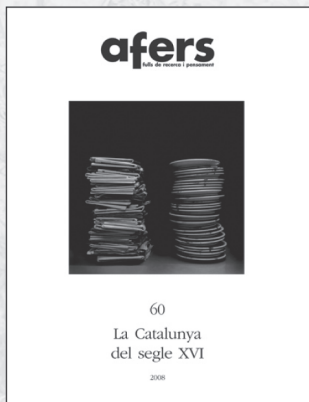
les connotacions d'una paraula, el ritme i la sonoritat d'una expressió o d'una frase, els jocs de paraules... Fins i tot el millor traductor es deixarà alguna cosa en el camí, perquè no tot –el camp semàntic, fònic, cultural...– és traduïble. En les eleccions a la presidència dels EUA el 1952, l'eslògan de campanya d'Eisenhower era *I like Ike*, que podem traduir per «M'agrada Ike» (el nom familiar de Dwight Eisenhower), però la traducció catalana està lluny de recollir totes les implicacions sonores, gràfiques i de rima que té l'original anglès. És clar que en el camí s'ha perdut bastant, tot i que la traducció conserve el sentit últim –però no el sentit complet– de l'original.

Traduir consisteix, segons Eco, a avaluar a cada moment què es guanya i què es perd amb la traducció, a distingir les pèrdues absolutes –els casos en què és impossible traduir– de les pèrdues per acord entre les parts. I a això, Eco li diu negociar. En la seua tasca, el traductor ha de negociar contínuament, ha de compensar les pèrdues amb les solucions més satisfactòries. O menys insatisfactòries. No hi ha regles. Les solucions han de ser negociades en cada cas, en funció de les possibilitats de l'idioma, però també en funció de la interpretació que el traductor fa d'un passatge en particular i de l'obra en general. Perquè «una traducció no concerneix només un passatge entre dues llengües, sinó entre dues cultures, o dues enciclopèdies. Un traductor té en compte les regles lingüístiques, però també elements culturals, en el sentit més ampli del terme».

Quan ha reeixit una traducció? La tasca del traductor, respon Eco, consisteix a provocar un efecte idèntic al que el text, en la seua llengua d'origen, volia provocar en el lector. No dir la mateixa cosa, que

és impossible, sinó reproduir el mateix efecte. I això suposa tot un ingent treball d'interpretació per part del traductor. Com traduir de l'italià, si no es coneix la cultura italiana? Si no s'entén del tot, la riquesa de significats, palesos o ocults, del text que s'està traduint?

Per arribar a aquesta conclusió, que la traducció és finalment un treball d'hermenèutica, d'interpretació dels múltiples significats rere una paraula, una frase, un paràgraf, Eco ha estirat el llibre fins a les gairebé sis-cents pàgines. Potser no calia tant, perquè la reiteració d'exemples –exemples, a més, en diverses llengües– i les profuses anàlisis que els hi dedica, per interessants que siguin, acaben per cansar, sobretot quan el lector s'adona que s'han acabat els arguments, que tot són variacions sobre la mateixa idea, com si Eco encara estigués traduint els *Exercicis d'estil* de Queneau. Però a Eco el salva sempre la seducció intel·lectual que sap imprimir als seus escrits, l'humor fi i, en això estic d'acord amb François Thomas, la complicitat que sap establir amb el lector, complagut de ser invitat a compartir els coneixements enciclopèdics del lector. □

afers

fulls de recerca i pensament

Revista fundada per Sebastià GARCIA MARTÍNEZ

Director: Manuel ARDIT LUCAS

Cap de redacció: Vicent S. OLMOS I TAMARIT

Consell de redacció: Joan BADA I ELIAS, Evarist CASELLES I MONJO, Agustí COLOMINES I COMPANYYS, Ferran FABREGAT I COSME, Josep FERRER I FERRER, Pere FULLANA I PUIGSERVER, Joan IBORRA I GASTALDO, Antoni QUINTANA I TORRES, Vicent L. SALAVERT I FABIANI, Josep M. TORRAS I RIBÉ, Josep TORRÓ I ABAD, Pau VICIANO I NAVARRO

XXIII:60 (2008) La Catalunya del segle XVI

Ernest BELENGUER: La Catalunya del segle XVI / Valentí GUAL VILÀ: La demografia catalana al segle XVI / Maria Antònia MARTÍ ESCAYOL: Les fonts del *Llibre dels secrets d'Agricultura* de Miquel Agustí. El MS754 de la Biblioteca de Catalunya i el MS291 de la Bibliothéque Nationale de France / Oriol JUNQUERAS VIES: La mediterraneïtat de l'economia catalana del segle XVI / Elisa BADOSA I COLL: Un comerciant valencià a Anvers. El *Llibre Diari dels banquers Affaitadi* (1538-1540), un document en llengua catalana a l'Arxiu de la ciutat d'Anvers / Àngel CASALS: Carles I i la historiografia catalana. Una relació incompleta / Jordi BUYREU: Noves perspectives sobre la institució virregnal a Catalunya / Miquel PÉREZ LATRE: «Dogmatizadores de malas doctrinas». Els juristes i les institucions catalanes en un temps de conflicte (1563-1602) / Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS: Llums i ombres de la Reforma catòlica a la Catalunya del segle XVI. Un estat de la qüestió

Miscel·lània: Arnau GONZÀLEZ I VILALTA: L'epistolari d'exili i guerra Ramon Sugeranyes de Franch-Joan Estelrich (octubre 1936-setembre 1937). Un debat sobre el paper del catalanisme conservador / Mercè RIUS: El secret de la filosofia: darrer balanç del pensament orsià

Postscriptum: Narcís SELLES I RIGAT: El fons d'art d'*Afers* / Josep M. SOLÉ I SABATÉ: Josep Benet, com a historiador / Rafael ARACIL I MARTÍ i Antoni SEGURA I MAS: Emili Giralt i Raventós

Recensions: Òscar JANÉ CHECA, Arnau GONZÀLEZ I VILALTA, Sílvia GÓMEZ SOLER

Resums / Abstracts • Publicacions rebudes

editorial afers

Informació i subscripcions: Editorial Afers, s.l. / Apartat de Correus 267
46470 Catarroja (País Valencià) / tel. 961 26 93 94
e-mail: afers@editorialafers.cat / <http://www.editorialafers.cat>

L'ESPILL

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms _____

Adreça _____ Població _____ Codi postal _____

Telèfon _____ c/e _____

Em subscric a la revista *L'Espill* per 3 números (1 any) a partir del número _____, raó per la qual:

- Us tramet un xec per valor de 24 euros* a nom de: Universitat de València. Revista *L'Espill*.
- Us envie fotocòpia de l'ingrés de 24 euros*, a nom de la revista *L'Espill*, en el compte corrent de la Universitat de València (Bancaixa, Urbana Sorolla de València: 2077-0735-89-3100159143).
- Us autoritze que domicilieu el cobrament de la subscripció anual al meu compte corrent _____ (20 dígits) del Banc o Caixa _____ (En aquest cas la renovació, si no s'indica el contrari, serà automàtica.)

* Preu a Europa: 27 euros. Resta del món: 30 euros.

Data _____

Signatura

L'Espill. Publicacions de la Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 – 46010 València
lespill@uv.es

Col·lecció
BREVIARIS

- 1. Discurs sobre la dignitat de l'home**
Pico della Mirandola
Traducció i introducció d'Antoni Seva
- 2. Carta sobre el comerç de llibres**
Denis Diderot
Traducció i introducció d'Antoni Furió
- 3. L'assaig com a forma**
Theodor W. Adorno
Traducció de Gustau Muñoz
Introducció de Jacobo Muñoz
- 4. De Sagunt a Perpinyà**
Giacomo Casanova
Traducció i introducció de Josep Ballester
i Enric Salom
- 5. La ciència i la política**
Max Weber
Traducció i introducció de Guillem Calaforra
- 6. Pla d'una universitat o d'una educació pública en totes les ciències**
Denis Diderot
Traducció d'Eduard J. Verger
Introducció d'Antoni Furió
- 7. Defensa dels intel·lectuals**
Jean-Paul Sartre
Traducció d'Albert Mestres
Introducció de Mercè Rius
- 8. Viatge al voltant de la meua cambra**
Xavier de Maistre
Traducció de Salvador Company i Anna Torcal
Introducció d'Antoni Martí Monverde
- 9. La Ciutat del Sol**
Tommaso Campanella
Traducció i introducció d'Antoni Seva
- 10. El cristianisme sense vels**
Paul Thiry d'Holbach
Traducció i introducció de Josep Lluís Teodoro
- 11. L'origen de la vida**
Aleksandr I. Oparin / John B. S. Haldane
Traducció de Natàlia Inness i Juli Peretó
Introducció de Juli Peretó
- 12. L'Estat dels jueus**
Theodor Herzl
Traducció i introducció de Gustau Muñoz
- 13. Sobre la traducció**
Paul Ricoeur
Traducció i introducció de Guillem Calaforra
- 14. L'assassinat entès com una de les belles arts**
Thomas De Quincey
Traducció i introducció d'Albert Mestres
- 15. Micromégas. Una història filosòfica**
Voltaire
Traducció i introducció de Martí Domínguez
- 16. Brevíssima relació de la destrucció de les Índies**
Bartolomé de Las Casas
Traducció de Pau Viciano
Estudi preliminar de Meritxell Bru
Pròleg de Miquel Barceló
- 17. Contra els galileus**
Julià Emperador, dit l'Apòstata
Traducció i introducció de Joan F. Mira
- 18. Assaigs**
Victor Klemperer
Traducció de Marc Jiménez
Introducció d'Antoni Martí Monverde
- 19. Lisboa. Llibre de navegació**
José Cardoso Pires
Traducció i introducció de Vicent Berenguer
- 20. La lluita per la vida**
Charles R. Darwin / Alfred R. Wallace
Traducció de Juli Peretó
Introducció de Manuel Costa i Juli Peretó